

МЕРОСИ
НИЁГОН

НАСЛЕДИЕ
ПРЕДКОВ

Наширияи илмӣ-оммавӣ ва фарҳангӣ-маърифатӣ (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ)

№ 25-2023

Маҷалла аз соли 1992 нашр мегардад

**Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои таърих ва фарҳангӣ дастраси халқ мебошад.
Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст.**

(Моддаи 44, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Сармуҳаррир — Убайдулло Насрулло Каримзода

Мухаррири масъул — Ҳабибулло Ёров

Мухаррири техники ва ороиш — Кристина Григорьева

Мусахҳах — Хосият Ғанибоева

Муассис:

Ташкилоти ҷамъиятии

«Ҳифзи ёдгориҳои таърихиву

фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Ҳаммуассисон:

Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

Институти таърих, бостоншиносӣ

ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Идораи маҷаллаи «Мероси ниёгон» ба хоҳири риояи гуногунандешӣ маводҳои ҷида ба таъби мерасонад, ки ба муҳтавои он мувофиқ нест. Идораи маҷалла ҳамчунин масъулияти дурустии далелу рақамхоро ба ваколати муаллифон вогузор намудааст.

Нишонӣ:

7340245, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 34.

Тел.: 223-13-18; 93-850-00-10; 907-90-68-21.

E-mail: murod_erov@mail.ru

Мундариҷа — Содержание

ПАЁМИ САРМУҲАРИИ	
Н. Убайдулло. Таърихе, ки зи ҳар заррааш мерасад бӯи ифтихор	3
ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА ҶАШНҲОИ МИЛЛӢ	
Р. Саидзода. Нақши ҷашнҳои миллии Тоҷикон дар тарбияи ҷавонон ва насли наврас	6
Ф. Раҳимӣ. Наврӯзи Ҷамшедӣ — мояи ифтихори Тоҷикистони дунявӣ	9
К. Олимов. Наврӯз ва дигар ҷашнҳои эронитаборон дар «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ	13
Х. Зиёӣ. Се марҳалаи таърихи руқуд ва эҳёи Наврӯзи Аҷам	24
ДАР МОВАРОИ ТАЪРИХ	
М. Ашӯриён. Мақомоти адлия дар Аморати Бухоро ва генерал-губернатории Туркистон	26
М. Раҳимзода. Ташакулёби ва рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистон	32
Ҳ. Камол. Яъқуби Лайси Саффорӣ — сарҳанги ҷавонмардони Хуросон	35
Ҳ. Пирумшо. Устод Садриддин Айни дар сарғаҳи сомониёншиносии илмӣ милли	39
М. Абдурахмон. Паҳлавон Маҳмуди Хоразмӣ — нобиғаи таърих ва орифи илму адаби тоҷик	44
Ш. Исрофилниё. Муруре ба осори бозмонда аз адабиёти суғдии монавӣ ва таҳқиқу нашри он	48
А. Шарифзода. Кӯлоб дар тасвири А. А. Семёнов	52
Ф. Вализода. Ҳифзи истиқлоли давлатӣ ва арзишҳои он ҳадафи ҳар як соҳибватан бояд бошад	57
Б. Темирозда. Абдурахмони Мустаҷир — кишваршиносии тоҷик	59
ЗАБОНИ МИЛЛАТ — ҲАСТИИ МИЛЛАТ	
Р. Зулфониён. Корбурди матну забони реклама набояд хатарзо бошад	63
Б. Алавӣ. Забонро ниғаҳдор бояд будан	68
З. Ёрова. Забони давлатӣ рамзи ҳамбастагӣ ва иттиҳоди воқеист	72
АЗ ТАЪРИХИ ИЛМҲОИ ҲАҚИҚ	
М. Сафаров. Кашфиёти ниёгон оид ба физика ва математика дар давраи то истиқлолият	75
Б. Қурбонов. Донишҳои аввалини кимия ва шинохти баъзе маъданҳо дар замони қадим	80
Р. Баҳромзод. Абӯмаҳмуди Хучандӣ — нобиғае дар ихтирои олоғи расадӣ	83
ДАР ЗАМИНАИ ТИББ ИНИЁН	
Ҳ. Раҳмонов. Таърихи хизматрасонии дилшиносӣ дар Тоҷикистон	87
С. Каримов. Рушди илми стоматология дар давраи шӯравӣ ва замони истиқлол	90
М. Амирбеков, Қ. Одинаев, М. Кашкулоев. Байторӣ ва ташаққули таърихи он дар Тоҷикистон	93
ХУНАР ВА ХУНАРМАНДИ	
М. Шарифзода. Истиқлол ва Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон	95
А. Низомӣ. Саҳми таърихи бонувони тоҷик дар рушду такомули ҳунари мусиқӣ	99
С. Муҳиддинов. Чехранигорӣ	104
А. Розик. Бас аст ҳамоно ифтихори Фирдавсӣ	109
Б. Давлатзода. Ёде аз хунёгари асил	111
ЁДГОРИҲОИ МО	
А. Самад. Зиёрати Бурхи вали	114
Ш. Раҳмон. Хоҷа Машҳад	121
Ш. Орумбекзода, А. Шоинбеков. Ривоят ва воқеияти таърихи Қалъаи қаҳқаҳаи ВМКБ	126
З. Раҷабалиев. Қалъаи Пуштқоқи Фархор — муаррифгари миллати тоҷик аст	130
СОХТМОНИ АСР	
Б. Муртазо. Садди сойи оби шӯр	132
ДАР ҲИФЗИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ	
М. Ёров. Як рукни ҳештаншиносӣ	137
Б. Бобозода. Ҳифзи тухмҳои муқимӣ ҳатмист!	142
М. Шарифзода. Камбудиҳо тасдиқи худро ёфтанд	145
МЕҲРОМА	
Ҳ. Пирумшо. Юсуф Нуралӣ	146
А. Бандишоев. Аз ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Мубораки Ваҳонӣ	149
АНДЕША	
М. Тағоймуродзода. Ташаққули ғояҳои фалсафии маорифи тоҷик дар асрҳои IX-XIII ва аҳамияти амалии он дар замони муосир	152
А. Фақиров. Дар раванди истиқлолият	158
НАҚДИ АДАБИ	
К. Олимов. «Теги пурасор» — романи нави реалистӣ	160
АДАБИЁТ	
З. Ғулом. Бориси урус	163
Андарзҳои зиндагӣ	166
ДУНЁИ КУҲАН	
Б. Тағоева. Қаламу қоғаз ва пайдоиши онҳо	167

ПАЁМИ САРМУҲАРРИР

УБАЙДУЛЛО
Насрулло Каримзода

Сармуҳаррири маҷаллаи «Мероси ниёгон»

ТАЪРИХЕ, КИ ЗИ ҲАР ЗАРРААШ МЕРАСАД БҶИ ИФТИХОР

Шумораи навбатии солномаи «Мероси ниёгон» ҳамчун нашрияти илмӣ-оммавӣ ва фарҳангию маърифатӣ барои хонандагони муҳтарам ва арҷгуздорандагони меросии ғании ниёгон омода гардид. Маҷалла устуворона дар пайи иҷрои рисолати худ буда, дар роҳи тарғибу ташвиқ ва ҳифзу нигоҳдошти мероси ниҳоят бойи аҷдодӣ, эҳёи анъанаву суннатҳои милли бо дастгирию ҷонибдорӣ муаллифону хонандагонаш қадам мезанад. Аз мақолаҳои илмӣ таҳлилӣ, гузориш ва хабарҳои ба идораи маҷалла ворид гардида бармеояд, ки воқеан имрӯз масъалаи муносибат ба мероси таърихӣ фарҳангӣ дар меҳвари сиёсати фарҳангпарваронаи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон ва зехни ҳар як шаҳрванди озоди кишвар қарор дорад. Сафи нафароне, ки нисбат ба тақдир ҳолати ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, таҳқиқу омӯзиш ва муҳофизати онҳо бетараф нестанд, сол ба сол дар байни сокинони кишвар ва ҳатто берун аз он афзоиш меёбад. Ҳаёти таҳририяи маҷалла ба муаллифону хонандагон, умуман ба ҳамаи онҳое, ки ҳаммаслаку ҳаммароми мо дар роҳи муҳофизати сарвати бебаҳои таърихӣ фарҳангии халқ тоҷик ҳастанд, изҳори сипос менамояд. Ҳамзамон хотиррасон менамояд, ки тибқи моддаи 44 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар як шаҳрванди кишвар вазифадор аст, ки пайваста дар пайи ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар бошад.

Аммо, вазъи кунунии муносибат ба таърих ва арзишҳои таърихӣ фарҳангӣ дар арсаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла минтақаи Осиёи Марказӣ, ки босуръат дучори таҳаввулоти ҷиддӣ мегарданд, моро вазифадор менамояд, ки боз ҳам бештар барои ҳимоя

ва соҳибӣ намудани сарвати бузурги таърихӣ фарҳангии миллати хеш талош намоем. Зеро, дар ҷаҳони муосир назар ба таърих, хотираи таърихӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои волои гузаштагон ба хотири ҳадафҳои сиёсӣ ва амалӣ намудани сиёсати геополитикии гурӯҳе аз давлатҳои абарқудрат ва раванди ҷаҳонишавӣ қомилан дигаргун гаштааст. Тадриҷан ҷойи арзишҳои волои ҳазорсолаҳо ҷамъовардаи инсоният, меъёрҳои асили ҷомеаи инсонӣ, ки дар меҳвари он инсондӯстӣ, озодӣ, бародарию баробарӣ, ахлоқи ҳамида, меҳру муҳаббат, ё ҳидоятҳои пайambarи бузург Зардушт «пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» меистоданд, акнун унсурҳои қомилан бегона ва муқобили онҳо ишғол менамоянд. Ба зами он падидаи ниҳоят ривҷёфтаи дигари замони муосир ин таҳрифи таърих, таърихсозӣ, бешармона моли худ намудани арзишҳои таърихӣ фарҳангии халқу миллатҳои қадимаи тамаддунофар, нодида гирифтани нақш ва мақоми халқҳои соҳибтаърих дар тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад. Вусъати беандозаи васеи ин раванд зиёдтар дар минтақаи Осиёи Марказӣ мушоҳида мегардад. Дар баъзе аз кишварҳои минтақа таҳрифи таърих, таърихсозӣ ва ба умқи замонаҳои хеле қадим бурдани решаи пайдоиши халқу миллати хеш ба сиёсати расмӣ давлатӣ мубаддал гардидааст. Ин давлатҳо аз ҳудуди имрӯзаи ҷуғрофии худ истифода намуда, ҳама осори таърихӣ фарҳангии дар ин қаламрав ҷойдошта ва ҳатто берун аз онро моли худ ҳисобида, бе асоси илмӣ ва далели шаръӣ даст ба таҷовузи таърих мезананд. Бо истифода аз технологияи муосири пешрафта тариқи расонаҳо, мақолаву гузоришҳо, китобҳо, филмномаҳо, барномаҳои

гуногун, чорабиниҳои сохта ва муғризона, бидуни ҳамагуна истиҳола дастовардҳои илми ҷаҳонӣ ва пажӯҳишҳои олимони шинохтаро инкор намуда, тақрор ба тақрор таърихи дигаронро ба қавму миллати хеш нисбат медиҳанд. Аз ҳама бештар дар ин ҳолат таърихи зиёда аз шашҳазорсолаи халқи тоҷик, ки сокинони аслии минтақа мебошанду тамаддуни ин қораи бузург маҳз ба номи онҳо мансуб аст, ба гирдоби ҷунин торочгарӣ афтодааст.

Дастдарозӣ ба таърихи бойю рангини тоҷикон аслан падидаи нав нест ва аксариати хонандагони азири маҷалла медонанд, ки ҳанӯз аз ибтидои асри гузашта ва махсусан пас аз барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар қаламрави минтақа як раванди муборизаи ошкорои зиддитоҷикӣ ё тоҷикситезӣ зери парчами ҷараёнҳои иртиҷоии туркгароӣ (партуркизм) исломгарӣ (панисломизм) доман паҳн намуд. Намояндагони ин ҷараёнҳо дар мақомоти давлатию ҳизбии шуравӣ ҷой гирифта, бо ҳар роҳу васила мавҷуд будани «як қавми муаззам ба номи тоҷик» (ибораи устод Садриддин Айни)-ро инкор намуда, таъриху фарҳанг ва мероси бузурги таърихӣ онро ба дигар қавму тоифаҳои минтақа нисбат медоданд. Забони номи тоҷикӣ-форсӣ, ки ҳазорсолаҳо забони расмӣ корғузори давлатҳои Варазрӯду Хуросон (ё ба истилоҳи дигар Хуросони Бузург), забони илму адаби минтақа буд, расман аз маснадаш фароварда, ба забони ақалияти милли табдил доданд. Як муддат дар ибтидои мавҷудияти тартиботи шуравӣ сокинони асли ва соҳибони тамаддуни минтақа – тоҷикон, бе матбуот, мактаби тоҷикӣ ва забон давлатӣ монданд. Ҳатто дар рафти марзбандии миллию ҳудудии Осиёи Марказӣ бо кӯшишу ҷадали туркгароён ва пайравони онҳо (мутаассифона, тоҷикон низ дар байни онҳо кам набуданд) ба ҳалқе, ки таъриху тамаддуни минтақа ба номи ўст, порчаҳои дурдастарин ва ақибмондатарини сарзамини бузург аҷдоиашро доданд. Бо ин роҳ мероси фаровони таърихӣ, марказҳои бузурги иқтисодӣ фарҳангӣ, махсусан шаҳрҳои бузурги ғажвораи тамаддуни тоҷикӣ-форсӣ ва теъдоди зиёди тоҷикон берун аз қаламрави ҷумҳурии кӯчаки шуравӣ монданд.

Имрӯз ба бахшҳои зиёди ин мерос қавму тоифаҳои омадаи минтақа талошу соҳибӣ мекунанд ва таърихро ба номи халқу миллати хеш менависанд. Ҳатто, вақтҳои охир давлати Сомониёнро давлати туркӣ, шаҳрҳои бузурги тоҷикон Самарқанду Бухоро «маркази тамаддуни туркӣ», олимону мутафаккирони тоҷикро фарзанди халқи худ ва амсоли ин эълон менамоянд. Аммо беҳабар аз онанд, ки таърихро бофтаи мумкин нест, ба

гуфтаи тоҷикон «ҷомаи дурӯғ ҳамеша кӯтоҳ аст» ва дар илми таърихи ҷаҳонӣ кайҳо исбот шуда, ки соҳиби ин таъриху тамаддун ва мероси аҷдодӣ «як қавми бузург ба номи тоҷик, ки мансуб ба ирқи Орист» (ибора аз устод С. Айни) мебошад. Бо ишораи устод Лоиқ: «Ҳар замон таърихро таҳриф месозанд. Дар паноҳи як бузурги қавми дигар, бенишониҳои худро дам ба дам таъриф месозанд». Ба вижа дар минтақа раванди турксозии таърихи он доманаи васеъ пайдо намуда, паси ҳам даъвои он, ки Варазрӯд (Мовароуннаҳр) аз ибтидо ватани қабоили турк буд ва дигар қавму қабоил, аз ҷумла тоҷикон мардуми омадаанд, ба ҳар роҳу васила паҳн карда мешавад. Устод Лоиқ дар шеъри «Боз як мушт» хеле нуктасанҷона гуфта: «Мавлавиро турк мегӯянд, Турк меноманд ҳам Зардуштро, Бӯалиро турк медонанд....Аз эшон аҷаб нест, ки Худоро низ рӯзе турк мехонанд...».

Аз ин рӯ, вазъи ба миён омада моро хидоят менамояд, ки барои ҳифзи мероси бузурги аҷдодӣ на танҳо дар қаламрави имрӯзаи ҷумҳурий, балки дар тамоми ҳудуди сарзамини таърихӣ тоҷикон ҷадал намоем, роҳ надихем, ки ин мерос нобуд шавад ва ё онро пора-пора бетарихон ба «яғмо» баранд.

Албатта, қадами аввал дар роҳи ҳифзи мероси таърихӣ-фарҳангӣ ин донишҷӯи таърихи худ, корномаву корнамоии бузургон, давлату давлатдорӣ аҷдодӣ, суннату оинҳои неки гузаштагон аст. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешгуфтори китоби худ «Тоҷикон дар оинаи таърих» менависанд, ки «як сарчашмаи воқеии худшиносии милли, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиқлол, ваҳдати милли, рӯ овардан ба гузаштаи пурифтихор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонову фарзандони бузурги миллат мебошад». Зеро мо рӯстем аз «хоке, ки аз ҳар заррааш мерасад ба димоғи ҷаҳон бӯи ифтихор, бӯи эътибор, бӯи шеъри худоёна, бӯи нубуғи фарзона, бӯи фарҳанг, бӯи номусу нанг» (аз устод Лоиқ).

Бо сабаби надонистани таърихи халқи худ мо, тоҷикон танҳо дар асри гузашта ҳангоми талоши давлатдорӣ давлатсозӣ ду маротиба гирифтори бозҳои сиёсӣ ва поймолшавии мақому ҳуқуқҳои табиӣ хеш гардидем. Аввалан, дар рафти сохтмони ҷомеаи нав ва ҷумҳурии шуравӣ дар ибтидои садаи бист, ки натиҷааш маҳрумшавӣ аз қаламрави таърихӣ худ бо марказҳои бузурги сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ буд, дуум охири ҳамин асри бист, солҳои навадум, яъне ибтидои замони соҳибистиқлолӣ, ки дар натиҷаи тафриқаандозӣ ва ҷанги шаҳрвандии таҳмилшуда, ҳатари аз

байн рафтани ҷумҳурии соҳибистиклол ва пора-шавии миллат ба миён омад. «Маҳз беҳабарӣ аз таърихи миллату давлат, - менависанд Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, - нарасидани ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва ватандорӣ, пушти по задани дастовардҳои истиқлолият ва сабақҳои иттиҳоду ягонагӣ буд, ки душманони миллати тоҷик тавонистанд ҷавонони бетаҷриба ва хунгармо ба ҳангомаи ҷанги шаҳрвандӣ ва якдигаркушӣ кашида, нақшаи нобуд сохтани давлат ва миллати тоҷикро тарҳрезӣ намо-янд». Танҳо бо шарофати мубориза ва талошҳои ҷасурунаи фарзандони баномусу қаҳрамони худ миллати соҳибтамаддуну соҳибтаърихи тоҷик тавонист аз ин ду марҳала ва вартаи нобудшавӣ берун ояд. Чунин сабақҳои таърихро ҳар як фарзанди рӯшанзамири тоҷик ва ҳисси миллӣ дошта бояд дар ҳофизаи худ сабт намояд.

Маҳз ба ҳамин хотир дар замони соҳибистиклолӣ барои ҳифзу нигоҳдошт ёдгориҳои нодири таърихӣ, таҳқиқу омӯзиши таърихи рангини миллат, муаррифии он дар дохили кишвар ва берун аз он қорҳои муассире ба анҷом расиданд. Ба хотири бедории таърихӣ бо иқдоми наҷиб ва амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шоҳасари «Тоҷикон»-и Қаҳрамони Тоҷикистон, аллома Бобоҷон Ғафуров ҳамчун тухфаи Сарвари давлат ба ҳар як хонадони тоҷик тақдим шуд. Ҷашнҳои 1100-солагии Давлати Сомониён, 2500-солагии шаҳри Истаравшан, 2700-солагии Қўлоб, 3000-солагии Ҳисор, Соли тамаддуни ориёӣ, 5500-солагии Саразми бостонӣ ва даҳҳо чорабиниҳо доир ба бузургдошти мутафаккирону адибони миллат низ баҳри худшиносии миллӣ ва ҳувияту таърихогаҳии сокинони ҷумҳурӣ баргузор гардиданд.

Воқеан, баргузор намудани чунин чорабиниҳо нишон дод, ки яке аз роҳҳои муфиду таъсиргузор ва ҷалбкунанда ин таҷлил ва баргузор намудани ҷашну бузургдошти санаҳои муҳимми таърихӣ, арҷгузорӣ ба хидмату қорномаи ҷеҳраҳои мондагор, тармиму обод намудани ёдгориҳои арзишманд ва гузаронидани озмуну ҷамоиишҳои гуногуни илмӣ мебошанд. Ин маърақаҳои муҳим дар худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ, ҳудогоҳии таърихӣ сокинони кишвар нақшаи хеле бориз гузоштаанд. Соли 2023 низ дар ҷумҳурӣ баробари ҷашнҳои пурифтихори миллӣ 2500-солагии шаҳристони Таҳти Сангин, 1050 солагии мутафаккири бузурги тоҷик Абӯрайҳони Берунӣ, 115 солагии Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Ғафуров таҷлил мегарданд. Ҷашнҳои Таҳти Сангин ва аллома Абӯрайҳони Берунӣ ҳанӯз соли 2021 ба рӯйхати

ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои солҳои 2022-2023 ворид шуда буданд. Ба замми он бо амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳти сарпарастии Сарвари давлат озмуни ҷумҳуриявии ««Тоҷикон - оинаи таърихи миллат» бо иштироки тамоми сокинони ҷумҳурӣ дар се марҳала баргузор гардида, моҳи декабри соли ҷорӣ ҷамъбаст мегардад.

Бо шарофати соҳибистиклолӣ омӯзиши бостоншиносии қаламрави ҷумҳурӣ вусъати боз ҳам тоза пайдо намуд. Ҳар сол бостоншиносони тоҷик бо ҷалби шарикони хориҷии худ экспедитсияҳои зиёди бостоншиносӣ гузаронида, бозёфтҳои нав ба нави таърихӣ ба даст меоранд, ки дар омӯзиш ва таҳқиқи таърихи халқи тоҷик саҳифаҳои тоза-ро боз намуда, аз фарҳанги қадимаи пешрафтаи ниёконамон гувоҳӣ медиҳанд. Имрӯз дар ҳудуди ҷумҳурӣ минтақае нест, ки дар он ягон ёдгории нодири таърихӣ бостоншиносӣ ва ё фарҳангӣ ҷойгир набошад. Қадимтарин осори ҷомеаи инсонии Осиёи Марказӣ, ба мисли ёдгориҳои Қўлдара, Хонақоҳ, Лоҳутӣ, ки синну соли онҳо наздики як миллион ва ҳатто зиёдтар аз он аст, дар ҳудуди Тоҷикистон ҷойгиранд. Зиёда аз 70 ҷаҳади осори ҷомоаи ибтидоии минтақаи Осиёи Марказӣ дар ҳудуди ҷумҳурии соҳибистиклоли мо зарар доранд. Осори дигар марҳалаҳои таърихӣ, ба вижа дав-раи энеолит, асри биринҷӣ ва ибтидои асри оҳан, боқимондаҳои шаҳрҳои муҳташами асримиёнагӣ, мазору маконҳои муқаддас, осори нодири меъмо-рии давраҳои гуногун низ дар қаламрави кишвар кам нестанд. Аммо, баробари омӯзиш ва таҳқиқи ин мероси бузурги таърихӣ фарҳангӣ, вазифаи хеле муҳимми дигар ҳифзу нигоҳдошт ва муарри-фии онҳо ба сокинони кишвар ва сайёҳони хориҷӣ мебошад. Арҷгузорӣ ва мояи ифтихор будани мероси бойи рангини ниёгон имрӯз бояд шиори мо бошад. «Мо, тоҷикон, — менависанд Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, — ҳеҷ гуна ниёзе ба таҳрифи огоҳонаи таърих, таърихсозӣ, бузургтарошӣ ва падидаҳои дигари ғайриилмӣ ва зиддиилмӣ надорем. Мо ончунон таърихи дурахшон дорем, ки ҳатто шинохти нисбии он муҷассамаи гӯё ва возеҳи мо хоҳад буд».

Ин таърихи дурахшон ва мероси бузурги ниё-конро бояд ҳамеша ҳифз намуд!!!

ИСТИҚЛОЛ ВА ЧАШНҲОИ МИЛЛӢ

САИДЗОДА Раҳим Ҳамро

*Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои техникӣ*

НАҚШИ ЧАШНҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН ДАР ТАРБИЯИ ЧАВОНОН ВА НАСЛИ НАВРАС

Пас аз соҳиби истиқлоли миллӣ шудани Тоҷикистон, масъалаи эҳёи чашнҳои тоҷикон — Наврӯз, Сада, Меҳргон, Тиргон ва монанди ин дар меҳвари сиёсати дурбинона ва хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифт. Марҳала ба марҳала ин чашнҳои миллӣ аз нав эҳё ва пас аз фаромӯшӣ дубора бошукӯҳ ҳамасола таҷлил мегарданд. Ин аст, ки соли 2010 Наврӯз ба унвони ҷашни миллии тоҷикон аз ҷониби СММ эътироф ва дар радифи чашнҳои бузурги инсонпарвари олам ҷой гирифт.

Наврӯзи ҷаҳонӣ, ки пайдоиши он дар сарнавишти миллати мо ба давраҳои дур, бо замони зуҳури тамаддуни ориёӣ пайванд дорад, ҳамчун падидаи пурбор ва нотакрори фарҳангӣ, арзиши фикриву маънавӣ ва унсури тамаддуни ҷаҳонишудаи ниёкони шарафманди мо ҳазорсолаҳо инсониятро ба сӯи созандагиву офаринандагӣ ҳидоят намудааст. Ба таъбири Пешвои миллат «Наврӯзи бостонӣ сароғози таърихи пурғановати мо буда, ҳамчун суннати пурарзиш ба фарҳангу тамаддуни миллӣ ба тору пуди зиндагии на танҳо мардуми тоҷику форс, балки кулли халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва берун аз он омезиш ёфтааст».

Вожаи Наврӯз дар қаламрави тамаддуни ориёӣ ва меросбарони ин фарҳанги беназири ҷаҳонӣ, аз ҷумла аҷдоди сугдиёни қадим ба ҳамон маънии воҳиди рӯзи нав, рӯзи тоза, рӯзи рӯшан, рӯзи дурашову офтобӣ ва пок тафсир шудааст. Гузаштагони миллати шарафманди мо Наврӯзро чун иди оғоз ё шурӯи сол, ба таъбири худ тоҷикон иди сари сол ва рӯзи оғози ҳастӣ таҷлил намуда, пайдоиши онро ба Ҷамшед — нахустин шох дар таърихи мо пайванд медоданд. Аз рӯйи ахбори сарчашмаҳо зуҳури Наврӯз ба як мусофирати муборакпайи Ҷамшед,

ки дар нахустин рӯзи фарвардин, яъне 21-уми март иттифок афтод ва он рӯз Хуршед дар нуктаи равшанӣ қарор гирифта буд, робитаи мустақим мегирад. Ҳаками донишвар Абурайҳони Берунӣ ин матлабро ба гунаи зайл шарҳ додааст: «Чун Ҷамшед барои худ гардуна бисохт, дар ин рӯз бар он савор шуд ва чину шаётин ўро дар ҳаво ҳамл карданд ва ба як рӯз аз кӯҳи Дамованд ба Бобул омад ва мардум барои дидани ин амр дар шигифт шуданд ва ин рӯзро ид гирифта ва барои ёдбуди он рӯз дер менишинанд ва тоб меҳуранд».

Аз ин ишора равшан мешавад, ки дар рӯзи хучастапайғом Ҷамшед на танҳо як мусофирати содаву сахл ба анҷом расонид, балки муваффақ ба он гардид, ки маҷмӯи нерӯҳои бадиرو дар ихтиёри хеш таслим намояд ва оламои фурсате комилан ба дасти нерӯҳои нуронӣ дода, пирӯзии Хуршедро бар зулмат эълон намояд. Ҳамин фазилати пурбаракоти пайванди Наврӯз ба табиат аз сароғози зуҳури он дар сурати робитааш бо Хуршед ва маҷмӯи шукуфоихову рустану сабзиш аст, ки аз ибтидо то имрӯз дар вучуди ин ҷашни миллии мо суннатҳои хосаи марбут ба табиат чун амалҳои ҷидоятгар ба созандагиву покизарафторӣ, ободонӣ, кишту кор ва талош барои сабзишу шукуфой такмил ёфтаанд. Имрӯз ҳам дар тасаввури мардуми шарафманди мо ҳамон ақидаи ниёкони бузург ҷой дорад, ки дар арафаи таҷлили ҷашни ҳумоюнии Наврӯз бояд хонаву дар, манзилу хиёбон, обҳову рудхона ва заминҳо, хулоса ҳамачоро покизаву тоза нигоҳ дошт. Мутобиқи ақидаи гузаштагони мо дар шабу рӯз фариштагон барои дидорбинии мардум ба замин фуруд меомадаанд ва агар ҳар ҷо покизагӣ, сафову назофат, меҳнату кӯшиш барои сабзонидани дарахтону рустаниҳо бошад, он ҷо баракату файзе ато менамудаанд ва тамоми сол

он хонаводаву манзил ва замини муқаддас аз нури иноят ва луфти худовандӣ баҳравар мегардидааст. Ҳикмати ин афкори нурони ниёкон боз ҳам ба ҳамон иқдоми рӯзи нахустини Наврӯз пайванд мегирад, ки Чамшед маҷмӯи қувваҳои бадиرو дар тасаллути хеш қарор додааст.

Наврӯз ҳамчун ҷашни зебоиву шукуфоии мардумони ориёӣ дар давоми ҳазорсолаҳои дигар боз ҳам шукӯҳу нусрати фаровоне касб намуда, ҳамеша мардумро ба ҷаҳонсозиву зиндагиофарӣ, покизагиву меҳнатқаринӣ ва анҷоми корҳои созандагӣ даъват намудааст. Маҷмӯи оинҳои он сар карда, аз оростани хони наврӯзӣ тавассути ҳафт сину ҳафт шин, ки ба таъбири бузургони гузаштаи мо аслан аз ҳафт чиданӣ ё навъи рустании шукуфандаву сабзшаванда ибтидо гирифта, маънии шукуфтани сабз шудан ва бедориву нашъу наморо доштааст, то суннати деринаи суманак, маросими пошидани донаи умед ва ба таъбири мардумӣ «ҷӯфтбаророн» ҳамеша дар вусъати худ андешаи офаринандагӣ ва рӯ ба ташаккул оварданро таҷассум намуда, ҳамон фармудаи бузурги ниёкони мо «Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек»-ро бо ҳастии ҷонбахши худ тафсир мекунанд. Ҳамин падидаҳои инсонгароёна ва мубаллиғи суннатҳои созандагӣ, бунёдкорӣ дар таркиби фарҳанги Наврӯз буд, ки доираи истиқболи он аз ҷониби миллатҳои мухталиф ва халқиятҳои гуногун вобаста ба ривоҷи он дар манотиқи мухталифи ҷаҳон истиқболи самимона пайдо намуда, заминаҳое барои ҷаҳонишавии он фароҳам овард. Агарчӣ дар даврони Шӯравӣ то андозае падидаҳои таҷлили ин ҷашн муддате маҳдуд гардид, аммо ба таъбири сарвари давлат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон фарзандони ватанпарасту донишманди миллати мо, мисли устодон Садриддини Айни, Бобоҷон Ғафуров ва Мирзо Турсунзода, барои эҳёи он кӯшишҳои зиёд карда буданд.

Бо шарофати Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Наврӯз дубора дар сархати ҷашнҳои миллии мо қарор гирифта, шукӯҳу нусрати он пайваста боло меравад. Бахусус, бо пешниҳоди сарвари давлати Тоҷикистон ва пуштибонии кишварҳои ҳавзаи тамаддуни Наврӯз тайи чанд сол аст, ки ин суннати аҷдодии мо ҳамчун ҷашни ҷаҳонӣ дар саросари олам шукӯҳмандона таҷлил мегардад ва аз ин роҳ бори дигар мақоми миллати моро дар Анҷумани кишварҳои олам муаррифӣ месозад. Ба саодати мардуми тоҷик аст, ки соли савум аз баргузории Наврӯзи байналмилалӣ Тоҷикистони азиз ва мардуми шарафманди он мизбони Наврӯзи ҷаҳонӣ гардида, бори дигар беҳтарин суннатҳои ҷаҳонсоз ва зиндагиофарин, падидаҳои ваҳдатшиор ва мардумсолори

ин ҷашни миллии мақоми ҷаҳонидоштаи моро барои оламиён таблиғ менамояд. Дар канори ин, шинохти бештару пештари фарҳанги Наврӯз дар тамаддуни муосири мо собит сохт, ки дар муҳтаво ва мундариҷаи ин ҷашни муборак моҳияти муколамаи фарҳангҳо, рамзи ваҳдату ҳамдилии мардум ва халқиятҳои мухталиф ҷой гирифтааст. Ҳанӯз ниёкони шарафманди мо ҳазорсолаҳо қабл дар ҷойҳои хосае аз канораҳои мухталиф ба ҳам омада, Наврӯзро дар рӯҳияи ҳамдилия, ваҳдату ягонагӣ ва унсурошноии бештар, бахшоиши гуноҳҳо ва анҷоми амалҳои савоб таҳлил менамудаанд, ки он мақоми хосаи оростани хонҳои Наврӯзиро ба унвони Наврӯзгоҳҳо ёд мекунанд. Бо инояти Президенти мамлакат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин суннати пешиниён дубора бо сурате нав эҳё шуда истодааст.

Дар канори ин, аз осори таърихӣ маълум аст, ки таҷлили Наврӯз дар қадимтарин давлатҳои қаламрави Тоҷикистони имрӯз — Суғд ва Бохтар бо сурате махсус ҷараён мегиритааст ва ҳамин гуна аз онҳо бо унвони «Наврӯзи Суғд», «Наврӯзи Хатлон», «Наврӯзи Бохтар», «Наврӯзи Бадахшон» ва амсоли ин ёд мекардаанд. Гузаштагонро дар ин айём расме будааст, ки ба хоҳири таҳкими рафоқату садоқат ва ваҳдату ҳамдилия ба манзилҳои ҳамдигар ширинӣ ё шакар мефиристодаанд, то муҳаббатҳои ширинии рафоқат мустаҳкам гардад. Шукрона, ки ин падида дар фарҳанги муосири таҷлили Наврӯзи тоҷикон ба унвони идӣ фиристондан ҳанӯзам маъруф аст ва дубора эҳё гардидани суннатҳои қадимаи Наврӯзи тоҷикон дар шароити навин барои таҳкими пояҳои ваҳдати миллии, ҳамдилии халқиятҳои манотиқи мухталифи мамлакат нақши муассир мегузорад. Аз сӯи дигар, ба хоҳири эҳёи унсурҳои наврӯзии хоси ҳар манотиқи Тоҷикистон бо дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тӯли чанд сол аст, ки Наврӯз дар шаҳри навохие ҷудогона бо фароҳамии намояндагони тамоми миллату халқиятҳои қаламрави Тоҷикистон таҷлил мешавад, то суннат ва оинҳои қадимаи Наврӯзи ҳамон ҳавзаву минтақаҳо дубора эҳё гардида, дар доираи оинҳои зиндагисозии Наврӯз боз ҳам ваҳдату ҳамдилии мардумро мустаҳкам гардонанд. Имрӯз Наврӯзи байналмилалӣ Аҷам бо паҳноии суннатҳои инсонсоз, зиндагиофарин ва шукӯҳбахши хеш ҳамчун падидаҳои фарҳанги миллии мо дар ваҳдати халқу миллатҳои олам нақши пуртаъсир мегузорад. Дар маҷмааи Созмони Милали Муттаҳид баргузор шудани Наврӯзи тоҷикон ҳамчун яке аз аносири муҳими фарҳанги умумибашарӣ рамзи эътибор

ва эътирофи суннатҳои тамаддуни миллии мо дар саросари олам маҳсуб меёбад. Баробари ин, ҷаҳонишавии Наврӯз ҳавзаи таҷлили онро ҳамчун дастоварди таърихи миллии мо васеъ гардонид, ки ба таъбири сарвари давлатамон «ҷуғрофиёи он аз ғарби сарзамини Чин оғоз шуда, то Осиёи Марказӣ, Нимқораи Ҳинд, Қафқозу Русия, Аврупои Шарқӣ, Туркия, кишварҳои Араб ва Африқои Шимолӣ доман густурдааст. Яъне Наврӯз ҳоло ба ҷузъи тамаддуни башарӣ табдил ёфтааст».

Аз ин рӯ, имрӯз дар баробари ифтихормандӣ аз ин падидаи ноёби таърихӣ ва дастоварди беназир дар ҳазорсолаи навин зарурати он пеш омадааст, ки ҳар чӣ бештар пештар падида ва оину суннатҳои наврӯзиро эҳё намуда, бо равишҳои махсуси хеш тариқи ин ҷашнвораи ҷаҳонишуда ба таркиби тамаддуни ҷаҳонӣ ворид созем.

Наврӯз аҳамияти зиёди тарбиявӣ дорад. Бино ба таъкиди пажухишгарони ҷашнҳои миллии мардум дар арафаи ин ҷашн барои тайёр кардани оташдону деги суманак, буридани шоҳаҳо ва тайёр кардани ҳезум ҷавонро сафарбар мегардонанд, ки ин онҳоро ба кори дастҷамъона ва меҳнати якҷоя тарбия менамояд. Одатан дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон маросими гулгардонӣ сураи мегирад, ки иштирокчиёни он аксар вақт писарон мебошанд. Гулгардони наврӯзӣ писаронро ба дӯст доштани табиат ва зебоипарастӣ раҳнамоӣ мекунад. Меҳру муҳаббати онҳоро нисбат ба табиати диёр бедор месозад. Аз сӯйи дигар ҷашни Наврӯз ҷанбаҳои зиёди тарбиявӣ барои ҷавондӯхтарон дорад. Онҳо бо омода кардани таомҳои гуногун ва тоза кардани муҳити атроф фарҳанги зебоипарастияшонро таъбият мебахшанд. Шеърҳои духтарон дар Наврӯз ҳам як қисми тарбияи суҳандониву суҳанвари онҳо маҳсуб меёбад. Аёдати пиронсолон дар арафаи ин ҷашн худ тарбияи инсонгароӣ ва эҳтиром гузоштан ба насли калонсолро дар руҳияи ҷавонон парвариш медиҳад.

Баъд аз ҷашни Наврӯз, ҳамин тавр, Меҳргон, Сада ва Тиргон низ эҳё гардиданд, ки ҳамаи ин ҷашнҳои миллии мо дар баробари таърихи қадимаи беш аз шашҳазорсолаи доштан, инсониятро ба роҳи дурусти зиндагонӣ ҳидоят мекунад.

Меҳргон — дар радифи идҳои бузурги ориёӣ ҳамасола 16-уми моҳи меҳр дар кишвари мо ҷашн гирифта мешавад. Ҷашни мазкур бештар бо ҷамъовариҳои ҳосил ва саришта кардани маҳсули меҳнати солони боғдорону деҳқонон рабт дорад. Аҳамияти ин ҷашн дар он аст, ки ба писарон санъати ҷамъоварӣ ва нигоҳдории ҳосилро меомӯзонад. Меҳргонро ҷашни меҳрубонӣ ҳам мегӯянд ва аз сари хирман деҳқонону боғдорон барои ятимону

бепарасторон ҳисса ҷудо мекарданд. Ин ҳам як одати қадима ва башардӯстонаи ҷашни Меҳргон мебошад, ки дар тарбияи маънавии насли наврас таъсири мусбат мегузорад.

Ҷашни Сада ҷашни гармиву нур ба шумор меравад. Аҳамияти тарбиявӣ ҷашн дар он аст, ки ба насли наврас усули муносибат кардан бо оташро ёд медиҳад, ки бозии аловпарак ин андешаро таъбият медиҳад.

Оид ба ҷанбаҳои тарбиявӣ ҷашни Тиргон, ки дар фасли тобистон таҷлил мегардад, ҳаминаро метавон қайд кард, ки суннатҳои ин ҷашн барои парвариши ҳисси эҳтиром ба об дар вучуди насли наврас мусоидат мекунад. Одатҳои обпошӣ ба ҳамдигар, аз кӯза фол гирифтани, пухтани сездар наво таом дар Тиргон суннати дерина аст. Суннатҳои ин ҷашн андешаи истифодаи оқилонаи обро дар вучуди насли ҷавон ҷой медиҳад. Доир ба ҷашни Тиргон китоби олими тоҷик Дилшод Раҳимӣ «Тиргон ҷашни об» ҷой мегирад, ки хонандагонӣ шавқманд метавонанд ба он рӯй карда, маълумоти бештаре доир ба ин ҷашни кӯҳна ба даст оранд.

Ҷашни Сада роҷаҳо ҳам менамояд ва дар айёми он баромадани чиллаи зимистонро қайд мекунад. Як аҳамияти ин ҷашн дар он аст, ки ҷавонон бо тақвими ҳалқӣ ошно мешаванд. Дар васфи ҷашни Сада шоирони классикии мо ба монанди Фарруҳии Сиистонӣ, Унсурӣ, Манучехрии Домғонӣ, Фирдавсӣ ва даҳҳо нафари дигар шеърҳо сурудаанд ва хондани ашъори онҳо дар ҷашни Сада қобилият ва малакаи зеҳнии наврасону ҷавононро боло мебардорад. Ҷашнҳои, ки дар боло зикрашон рафт, баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ мақоми расмӣ пайдо карданд. Наврӯз ҷашни байналмилалӣ гардид, Меҳргону Сада ба таври расмӣ дар Тоҷикистон таҷлил мегарданд.

Дар маҷмӯъ, Наврӯз ҷашни покизагиву назофат, Сада ҷашни пирӯзии равшанӣ бар зулмат, Тиргон оини обрезаи ва Меҳргон ҷашни ҷамъовариҳои ҳосил аст. Ҳар яке аз ин ҷашнҳо ба унсурҳои офариниш робита дошта, ба ҳеҷ як дину мазҳаб пайванд намегиранд. Аз ин рӯ, мо аҳли маорифро зарур аст, ки дар сарғаҳи таълими ин ҷашнҳои бузурги миллии қарор гирифта, дар ҷараёни таълим онҳоро таълим намоем, то ки аз ҳар як оину русуми онҳо ҷавонон баҳраманд гардида, барои тақмили хирад ва ахлоқи хеш истифода баранд. Тозагиву покизагӣ, сабзу хуррам гардонидани замин, обу ободонӣ, бахшидани ҳамдигар аз ҷумлаи фазилатҳои ба шумор меравад, ки дар ҳар яке аз ин ҷашнҳо ҷойгоҳи хоса доранд ва бо таълими ин ҷашнҳо моро зарур аст, ки аз ин падидаҳои нодир дар тарбияи насли имрӯз босамар истифода намоем.

Фарҳод РАҲИМӢ

*Президенти Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, академик*

НАВРӢЗИ ҶАМШЕДӢ — МОЯИ ИФТИХОРИ ТОҶИКИСТОНИ ДУНЯВӢ

Наврӯз дар силсилаи ҷашну ойинҳо ва маросими мардуми тоҷику форс, аз ҷумла тоҷикон ҷойгоҳи асосӣ доштаву дорад. Мардуми мо тӯли таърихи мавҷудияти хеш вобаста ба замон ва шароит ҷашнҳои зиёдеро таъсис дода, мавриди таҷлил қарор доданд, ки бо рангу тобишҳои гуногун дар фарҳангу тамаддунҳои дигар миллату ақвом ҷилва карда, барномарезиҳои ҷашнии ононро зебу зинат дода омадааст. Муҳимтар аз ҳама, Наврӯз рӯҳи зинда ва суннати зиндари дар худ таҷассум намуда, миёни ҷашну суннат ва ойину маросимоти дигари милли бостонитарину куҳантар ва густурдатар будааст. Зиёда аз ин, Наврӯз пойдевори фаҳмиши илмии замонӣ ва тақвими дар густураи фарҳанги милли ба шумор рафта, бузургтарин ҷашни фарҳангии ҷаҳонист, ки ҷуғрофиёи васеъро фаро гирифта, на танҳо ба як қавму миллату наҷод мутааллиқ аст, балки ба кулли мардуми инсондӯсту хирадпарастӣ сайёра иртибот мегирад.

Ба ин тарик, яке аз ҷашнҳои бошукӯхтарини қавмҳои Ориёӣ, алаҳхусус мардуми форсизабон ин иди Наврӯз аст. Агар мо даъвӣ пеш оварем, ки «Тоҷикистон Ватани Наврӯз аст», ҳеҷ гоҳ иштибоҳ нахоҳем кард, чаро ки маҳз дар ин ҷуғрофиё ва густураи таърихӣ аз қадимтарин замонҳо ойину суннат ва фарҳангу маросимоти Наврӯзӣ ба ҷилва даромада, боиси хушҳолии болидахотирии мардум гардиданд. Аз ин гузашта, талошу кӯшишҳои мардуми фарҳангпарвару тамаддунофари тоҷик тайи таърихи тӯлонӣ умри ҷашнҳои бостонии милли, аз ҷумла Наврӯзи Ҷамшеди дароз карда, миллати куҳанбунёди моро дар арсаи байналмилалӣ ба таври бояду шояд муаррифӣ сохтаанд. Дар заминаи эҳёи суннату маросим ва ойину анъанаҳои дерпӯи миллат ташаббусу ибтикороти роҳбарияти олии давлати милли дар шахси Эмомалӣ Раҳмон қобили тазаккури маҳсус аст.

Ин аст, ки бо кӯшишу талоши бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати милли — Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ҳамраъйиву ҳамсадоии роҳбарияти давлатҳои Эрон, Афғонистон, Туркия, Қазоқистон, Туркменистон, Қирғизистон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Мақдуния, Албания ва дигар давлатҳои Ховари Миёна, 23-юми феввали соли 2010 Қатъномаи Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба тасвиб расид, ки дар он 21-уми март ба унвони Рӯзи байналмилалӣ Наврӯз эътироф гардида, таҷлили саросарии он дар қаламрави кишварҳои узви Созмони Милали Муттаҳид машруият пайдо намуд. Ташаббус ва ибтикороти сатҳи ҷаҳонии Сарвари давлатамон дар заминаи эҳёи фарҳанги Наврӯзӣ ва иду ҷашнҳои бостонии милли ҳамовозии соири кишварҳои ҳавзаи Наврӯзро ба вучуд оварда, роҳро барои муқоимоти гуфтугӯҳо ва ҳамкориҳои минбаъдаи сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ, адабӣ, ҳунарий ва маданӣ ҳамвор сохт. Аз ҷумла, таҳқиқ ва эҳёи намудани ойину анъанаҳои бостонии Иди Наврӯз ва бузургдошти сатҳи баланди он, ҳамчун арзиши бебаҳо барои меросбарони ояндаи миллати мо бояд вазифаи муқаддас бошад.

Наслҳои мо бояд аз таърихи хеш огаҳӣ биёбанд ва онро ҳамеша ниғаҳдор бошанд. Тамоми оинҳои наврӯзӣ сарчашмаи бузургии ахлоқию тарбиявианд ва метавонанд наслҳоро ба покии зоҳиру ботин, садоқату вафодорӣ, бунёдкориву созандагӣ ва зебопарастӣ ҳидоят намоянд. Ин нуктаи муҳимро ба назар гирифта, Сарвари давлат таъкид кардаанд: «*Тамоми оинҳои неки наврӯзӣ, ки сарчашмаи бузургии ахлоқию тарбиявӣ, бунёдкориву созандагӣ ва зебопарастӣ мебошанд, имрӯз низ барои мардуми мо мӯътабар ва ибратомӯзанд*». Ба ин маънӣ, Сарвари давлат бо эҳёи дубораи Наврӯз фарҳанги бостонии миллиро ба тамоми таровату шукуфои зинда карданд ва таҷлили саросарии ин ҷашни бузургии аҷдодӣ, ки сарсилсилаи соири ҷашнҳои бостонӣ ба шумор меравад, далели иддаҳои болоист.

Вақте ки дар бораи Наврӯз сухан меравад, бешубҳа, номи шахриёри нимаустуравӣ ва нима-таърихии эронитаборон Ҷамшеди Пешдодӣ пеши назар ҷилвагар мешавад. Ба сухани дигар, Наврӯзро бе Ҷамшед ва мутаносибан, Ҷамшедро бидуни Наврӯз тасаввур кардан имконпазир нест ва ӯ симои марказӣ дар ташкили аввалин ҷашни Наврӯз маҳсуб меёбад.

Тибқи манобеи динӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ, пешдодиён аввалин ва қадимтарин сулолаи ориёӣ будаанд ва дар бахши «Яштҳо»-и «Авасто», осори паҳлавӣ бо шумули «Минуи хирад», «Бундаҳишн» ва амсоли инҳо дар бораи онон сухан рафтааст. Мувофиқи маълумоти «Авасто», Ҳушанг (шоҳи дуҷуми пешдодӣ дар «Шоҳнома»), унвони парадата — пешдодро дорад. Каюмарс — «нахустин мулуки Аҷам»-и «Шоҳнома» дар «Авасто» ба сифати нахустин инсон муаррифӣ мешавад. Шоҳони сулолаи Пешдодӣ, ба ривояти Ҳаким Фирдавсӣ, 10 нафаранд: Каюмарс, Ҳушанг, Тахмураш, Ҷамшед, Заҳҳок, Фаридун, Манучехр, Нӯзар, Зави Тахмосп, Гаршосп. Ҳар яке аз подшоҳони пешдодӣ аносири маданияту фарҳангро ба мардуми худ омӯзониданд. Аз ин ҷост, ки Пешдодиёно чун қаҳрамони маданият-омӯз ном мебаранд. Агар Ҳушанг ба даст овардани гавҳар, ҷудо кардани оҳанро аз санг, оҳангарӣ, сохтани табар, арра, теша, либос дӯхтан аз пусти санҷоб, қоқум, рӯбоҳ, самурро ба мардум ёд дод, гову хару гӯсфандро ром карда бошад, Тахмураш силоҳи ҷангӣ ихтироъ намуда, анвои гуногуни хат — румӣ, тозӣ, порсӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро ба мардум омӯхт ва дар ниҳоят, Ҷамшеди Пешдодӣ давраи тиллоии фарҳангу сиёсат ва салтанати ориёиро асос гузошт. Ба ривояти Фирдавсӣ, Ҷамшед дар имтидоди салтанати хеш сохтану мавриди истифода қарор додани силоҳу зиреҳу ҷавшану ҳафтнро марсум карда, аз катону абрешим, пашму қасабу дебо риштану тофтани бофтан ва дӯхтану шустанро ба мардум омӯхт. Дар замони ӯ мардум аз хишту сангу ғач сохтани хонаву дар, коҳҳо, гармобаҳо ва амсоли инҳоро ёд гирифтанд. Мушк, кофур, уд, анбар, пизишкӣ, кишти ва киштиронӣ дар замони Ҷамшед ихтироъ шудаанд. Зимнан, Ҷамшеди Пешдодӣ мардумро ба табақаҳо — рӯҳониён, сипоҳиён, кишоварзон, ҳунармандон (қосибон) тақсим намуда, табақоти иҷтимоиро ба вучуд овард.

Ба назари муҳаққиқону устурашиносон, Ҷамшеди Пешдодӣ аз зумраи нахустин ва умдатарин шахриёри фарҳангу сиёсати эронитаборон аст, ки бо шахсияти вежаи худ ба майдони сиёсату фарҳанги ҷаҳонӣ гом мебардорад ва дар тарозуи аҳли хирад сохтани ҷаҳони навро барои

насли инсонӣ шурӯъ мекунад. Ҷамшед, ба қавли муҳаққиқон, нахустин инсон ва аввалин шахриёри донишманди ориёист, ки мушкилоти рӯзафзуни зиндагиро дар тарозуи хирад баркашида, дар ҳалли масоили муҳиму мубрам аз аҳли хирад мадад ҷустааст. Ин шахриёри милли танҳо бо хираду фарҳанг дигаргун кардани ҷомеаи инсониро имконпазир медонист. Ҷамшед ба хоҳири хушбахт намудани мардум ва аз ҷаҳлу залолат наҷот додани инсоният саъю талош мекард. Ин инсони ормонии ориёӣ бо ақлу хирад тасмими сохтани бихиштро дар замин гирифта, рӯзи ба итмом расонидани ин нияти некаш — сохтмони хулди барин (бихишти рӯйи замин)-ро Наврӯз меномад. Аз ин ҷост, ки Наврӯз маҳсули талош, пайкор, сохтсоз, ибтикор, заҳмат ва эҷоду бозофаринии Ҷамшед аст ва ҳар гоҳ, ки Наврӯз ва маросимоти наврӯзӣ меғӯем, пеш аз ҳама, фарҳанги ҷамшедӣ пеши назар меояд.

Ба ин тартиб, дар фарҳанги ҷамшедӣ ҳар кӯшише, ки бо хирадварзӣ робита дошт ва алорағми ҷаҳлу залолат равона шуда буд, ба пирӯзӣ расида, он пирӯзиро Наврӯз меғуфтанд ва ҳамагон бо шодию сурур таҷлил мекарданд. Дар мушкилтарин вазъият, ки ҷаҳолат бар хирад ва разолат бар адолат ҷангол задан меҳост, Ҷамшед падид меомад ва торикӣ (ҷаҳолат)-ро бо рӯшноӣ (хирад) рафъ мекард. Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ба устураи Ҷамшед таваҷҷӯҳ намуда, аз тахти бо нерӯи хирад сохтаи он шахриёри овозадор чунин ёдоварӣ мекунад:

*Ба фарри каёнӣ яке тахт сохт,
Чӣ моя бад-ӯ гавҳар андарнишохт.
Ки чун хостӣ дев бардоштӣ,
Зи ҳомун ба гардун барафроштӣ.
Чу хуршеди тобон миёни ҳаво,
Нишаста бад-ӯ шоҳи фармонраво.
Ҷаҳон анҷуман шуд бар тахти ӯ,
Шигифтӣ фуру монда аз бахти ӯ...*

Мардум Ҷамшедро, ки бо нури меҳру хирад партавафшонӣ менамуд, таҳсин карданд ва бо шодмонӣ он рӯзро Наврӯз эълон дошта, ҷашн гирифтанд. Фирдавсӣ ин лаҳзаи муҳимро, ки дар таърихи фарҳанги форсу тоҷик бо хатҳои заррин навишта шудааст, бо салиқаи баланд ба тасвир мекашад:

*Ба Ҷамшед бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
Сари соли нав Ҳурмузи фарвардин,
Баросуда аз ранҷ рӯйи замин.
Бузургон ба шодӣ биёростанд,
Маю ҷому ромишгарон хостанд.
Чунин ҷашни фаррух аз он рӯзгор,
Ба мо монд аз он хусравон ёдгор...*

Дар ҳазораи Чамшед, ки Наврӯз бо он даврон тавъам аст, дарду газанд, хорию забунӣ, чаҳлу чалолат, сардию хунукӣ, беморию марг ва бадбахтию беадолатӣ аз авроқи зиндагии инсонӣ барканда шуданд ва ин нуктаро дар китоби динии «Минуи хирад» таври зайл меҳонем: «Аз Чамшеди хубрамма писари Вивангаҳон ин судҳо буд, ки шашсад сол барои ҳамаи офарандагони Урмузд бемаргӣ фароҳам овард ва ононро оӣ аз дарду пирӣ ва офат кард». Маҳз Чамшеди Пешдодӣ тавонист, ки бо меҳр, хирад ва дод мардумро ба ҳештаншиносӣ ва ҳувиятсозӣ мутамоил созад. Ба қавли донишмандон, дар даврони Чамшед ва айёми Наврӯзӣ мардум ба шукуфоии иқтисодӣ ва рифоҳи моли мерасанд, хонаҳои бошукӯҳ барпо мекунамд, гармобаҳо месозанд, ҷавохирот дуруст карда, атр ба қор мебаранд ва саранҷом дар нозу неъмат ғарқ мешаванд. Ҷомеаи давраи Чамшед зарфи сесад сол чунон дар рифоқу осоиши маънавию моддӣ ғарқ мешаванд, ки ранҷу дард, зулму бадӣ, заъфу нотавонӣ, пирию беморӣ ва марғу нестиро аз ёд мебароранд ва дар фазои ромишу тараб умр ба сар мебаранд. Фирдавсӣ он давраи пуршукӯхро дар се байт хеле муассир инъикос кардааст:

*Чунин сол сесад ҳамерафт қор,
Надиданд марғ андар он рӯзгор.
Зи ранҷу зи бадшон набуд оғаҳӣ,
Миён баста девон ба сони раҳӣ.
Ба фармон-и мардум ниҳода ду гӯш,
Зи ромиш ҷаҳон буд пуровозу нӯш.*

Ҳазораи Чамшед, ҳазораи Наврӯз, ҳазораи хирадварзӣ ва меҳрофарии мардуми иронитабор, аз ҷумла тоҷикон маҳсуб мешавад. Зимистон ва сардӣ дар фарҳанги ориёӣ рамзи торикӣ, ҷаҳолат ва бадбахтӣ буда, тибқи ривоеҳои бостонӣ, Чамшед барои раҳиҳои мардум аз сардии даҳшатнок диже месозад ва бад-ин тариқа, инсониятро аз бадбахтӣ ва балои аҳриманӣ наҷот медиҳад. Тибқи иттилои устурашиносон, яхбандӣ ва сардӣ то 33 дараҷа расида, зиндагии мардум ҳоли табоҳию вайрониро мегирад ва Чамшед бо истифода аз аҳлу хирад ва ҳувият мардумро аз ин ҳолати ногувор наҷот мебахшад.

Мо медонем, ки вожаи Наврӯз, ки дар забони паҳлавӣ ба сурати «нук» (NOKROCH) омадааст, аз ду бахш таркиб ёфтааст: бахши аввал «НУК», ба маънии наву ҷадиду тоза ва бахши дуюм ба маънии рӯз

аст. Ин вожа, дар маҷмӯъ, маънои рӯзи наву тозаи зиндагиро ифода мекунад. Ба сухани дигар, ҳама зебоиву таровиш аз баҳору Наврӯзи зиндагӣ маншаъ мегирад. Аз ойин ва маросимоти Наврӯзӣ, ки асрҳо боз ҳамчунон идома доранд, мушоҳида кардан мумкин аст, ки Наврӯз чашни эстетика, зебой ва ба истилоҳ, тамошои вучуд мебошад. Маросимоти Наврӯзӣ, аз ҷумла: тариқаи ороштани суфраю хонҳои чашнӣ, тарзи либоспӯшии идона, шеваи муносибату муоширати самимӣ, баҳамойӣ, ваҳдату ҷамбастагӣ, танини суруду овозхониҳои ҳамагонӣ, аскиягӯйиву зарофатпардозӣ, фолгирию раққосӣ, шеърхонию нағмагарӣ ва амсоли инҳо дар маҷмӯъ, воқеияти зебоиписандӣ ва зебоиофариинсониро, новобаста аз тааллуқоти динию мазҳабӣ, сиёсӣю идеологӣ, наҷодию миллӣ ва синфию табақотӣ ба намоиш мегузорад. Гузашта аз ин, Наврӯз чашнест, ки ба динияту сиёсат ва мавқеъгириҳои мафкуравӣ коре надорад ва асрҳост мардумро ба оғуши гарми худ меҳонад ва онҳоро худшиносу зебоипараст мекунад. Ин аст, ки Наврӯз фарҳанги худшиносӣ ва зебоипарастии ҷамбастагист. Ба ин маънӣ ишораи манзуми ҷолибе ҳаст:

*Наврӯз, ки чашни ҳамситосӣ бошад,
Дар силсилаи русум асосӣ бошад,
Чашне, ки на динӣ, на сиёсӣ бошад,
Дар сархатти ҷадвали қиёсӣ бошад,
Чун зубдаи осори ҷамосӣ бошад,
Фарҳанги шукӯҳу худшиносӣ бошад.*

Аз тарафи дигар, ба қору пайкори созанда даъват кардани мардум ва омодагӣ ба тасмимоту ташаббусоти ҷиддӣ дар меҳвари чашну маросимоти Наврӯзӣ қарор дорад. Эҳдои хушҳолӣ ва суруру шодмонӣ барои тамоми мардум ҷанбаи отифӣ ва иҷтимоии ин чашни бузургӣ аҷдодиро муҷассамтар нишон медиҳад. Ба ин далел, Наврӯз ва маросимоти Наврӯзӣ бо шукӯҳу зебой ҳамасола мардумро «аз ҳар миллату оташкада» гирди ҳам меоварад ва сари суфраи идона сарчамъ месозад. Хушҳолӣ намудан ва бар илова, хӯрдану ошомидан, ки аз талаботи муҳаррарии иҷтимоист, дар Наврӯз ҷойгоҳи асосӣ дорад, вале ин ҳаргиз ба маънои хӯрдану нӯшидани аз ҳад зиёд ва шикампарварии таносой нест. Баръакс, тавассути омода кардани анвои гуногуни ғизои наврӯзӣ, гирди суфраи идона ҷамъ овардани табақаҳои ҷамъиятӣ, барпо кардани базму тараби чашнӣ ҳамзистии мусолимадомези аҳолӣ ва ҷамбастагии иҷтимоӣ ба вучуд оварда мешавад. Ба ин маънӣ, ободкорӣ, созандагӣ, ҳамоғушӣ бо табиати зиндаву бедор, бахшидани ҳамдигар, дур кардани кинаву адоват ва дар як ҳалқаи наврӯзӣ ҷамъ омадан аз ҷумлаи

суннатҳои дерпояи Наврӯзи бостонӣ аст, ки бо ташаббусу ибтикороти бевоситаи Сарвари давлати Тоҷикистон сол ба сол бошукуҳтару муҷаллотару ҷаҳонитар мегардад.

Ҳанӯз 27 март соли 2014 муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар маросимҳои расмӣ чашни байналмилалӣ Наврӯз дар Афғонистон таъкид карда буданд, ки тавассути Наврӯз ва ойинҳои наврӯзӣ ҳалқаи васли мардумон ва ҳамгироиву ҷамбастагии халқҳои Осиёи Марказӣ таъмин мегардад. Сарвари давлат дар доираи бардоштҳои наврӯзӣ, ҳамчунин тазаккур доданд: «Барои мисол, бунёди ҳамагӣ чанд неругоҳи оби, хатҳои бузурги интиқоли барқ ва лӯлаи газ имкони онро фароҳам меоварад, ки талаботи рӯзафзуни минтақа ва берун аз он бо барқи арзон ва пок, газ, оби ширин ва оби зироатӣ таъмин гардад, садҳо ва ҳатто ҳазорҳо ҳектор замин обёрӣ шавад, миллионҳо нафар соҳиби ҷойи қор ва маоши муносиб гарданд, суръати рушди иқтисодӣ ҳадди ақал ду баробар афзоиш ёбад ва нақши геоиқтисодии геостратегии минтақаи мо ҷиддан боло равад».

Мо бо така ба дастуру супоришҳои Сарвари давлат дар самти эҳёи одоби русум ва суннату анъанаҳои неки ниёгон саъю талош хоҳем кард ва дар партави сиёсати хирадмандонаи раҳбарияти олии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар заминаи таҷлили то бошукуҳи Наврӯзи оламафрӯз ободкориро созандагиро, ки ҳадафи стратегӣ сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад, пайгирона идома медиҳем. Аз ҳама муҳим, Наврӯзи Ҷамшедӣ дар ҳамаи давру замон мояи ифтихори мо будаву ҳаст ва хосса, дар шароити имрӯзи бархурдҳои шадиди сиёсӣю тамаддунӣ беш аз пеш ба Наврӯз ва ойину маросимоти Наврӯзӣ ниёз дорем, зеро ҳар як расму одати ин чашни куҳанбунёду хирадмеҳвари миллӣ дар худ мушаххасоти ҳувиати меҳварӣ ва аз сола ба сола, аз насл ба насл, аз давра ба давра ва аз марҳила ба марҳила мунтақил мекунад. Ин аст, ки мо, воқеан, бо Наврӯзи Ҷамшедӣ ифтихор мекунем.

Кароматулло ОЛИМОВ

Академики АМИ Тоҷикистон

НАВРҶЗ ВА ДИГАР ЧАШНҲОИ ЭРОНИТАБОРОН ДАР «ОСОР-УЛ- БОҚИЯ»-И АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Абурайҳони Берунӣ ҳамчун донишманди бузурги энциклопедист дар осори худ ба масъалаҳои таърихӣ ва расму одатҳои қавмҳои гуногун таваҷҷуҳи зиёд дорад ва махсусан ба фарҳангу одатҳои мардуми эронитабор, ки ӯ худро аз ин қавм медонад, аҳамияти хоса додааст. Аз ҷумла ӯ ба чашни Наврӯз, пайдоиши он ва расму одатҳои ба он вобаста маълумот медиҳад, ки аз лиҳози илмӣ арзишманд мебошанд. Як ҷиҳати махсуси таҳқиқи ҳодисаву воқеаҳо аз тарафи Берунӣ назари ҳолисонаи ӯ мебошад. Ғайр аз ин услуби таърихӣ ва интиқоди муқоисавиро асоси таҳқиқи худ қарор медиҳад. Инро ҳангоми баёни таърих ва чашни Наврӯз низ мушоҳида мекунем. Дар бораи Наврӯз китоби мақолаҳои зиёде дар Эрон, Тоҷикистон ва кишварҳои дигар таълиф шудаанд, ки зикр ва таҳлили онҳо дар мақолаи ҳозир имкон надорад. Метавон аз як асари марҳум профессор Муҳаммадқул Ҳазратқулов ёдовар шуд, ки дар он Наврӯз, фалсафа ва таърихи онро муфассал баррасӣ намуда, вале ба асарҳои Берунӣ камтар истинод кардааст⁴.

То Берунӣ низ ба Наврӯз, пайдоиш ва гиромидошти он донишмандон, аз ҷумла дар осори ба форсӣ-тоҷикӣ иншо шуда, фикру мулоҳизаҳои муфид изҳор кардаанд. Масалан, Муҳаммади Наршахӣ дар «Таърихи Бухоро», ки дар асри X ба забони тоҷикӣ навиштааст, зикр кардааст, ки Варахша яке аз деҳаҳои бузурги Бухоро будааст, ҷои шохнишин ва қалъаи мустақаме доштааст. Исмоили Сомонӣ ба аҳли деҳа муроҷиат мекунад ва мегӯяд, ки 20 ҳазор дирам ва ҷӯб медиҳад, то ки аҳли деҳа коҳе бино карда, онро масҷиди ҷомеъ кунанд. Вале мардум розӣ нашудаанд. «Он мардумакони деҳа нахостанд ва гуфтанд, ки масҷиди ҷомеъ дар деҳаи мо рост наёяд ва раво набошад».

Аз гуфтаи онҳо пай бурдан мумкин аст, ки шояд онҳо ба дини пешини аҷдоди хеш дилбаста будаанд ва агар муътақиди уствори ислом мебуданд, ба сохтани масҷид, он ҳам аз ҳисоби подшоҳ, зуд ва бе ҳеч узр розӣ мешуданд ва дар ҳамин деҳа таҷлили бошукӯҳи Наврӯз далеле ба меҳру муҳаббати онҳо ба эътиқоди ниёгонашон будааст. Маълум мешавад Исмоили Сомонӣ аз саркашии мардум ба дастури ӯ наранҷидааст, ки гувоҳи таҳаммулпазир будани ӯ нисбат ба эътиқоди мардум ва шояд ба анъаноти гузаштаи мардумаш низ эҳтиром зоҳир кардааст.

Наршахӣ мегӯяд: «Ва ин деҳаро ҳар понздаҳ рӯзе бозор аст ва ҷун бозори охири соли бошад, бист рӯз бозор кунанд ва бисту якум рӯз Наврӯз кунанд ва онро «Наврӯзи кишоварзон» гӯянд ва кишоварзони Бухоро аз он ҳисоб нигоҳдоранд ва бар он эътибор кунанд ва «Наврӯзи муғон» баъд аз он ба панҷ рӯз бошад»².

Берунӣ дар фасли «Дар бораи иду чашнҳое, ки дар моҳҳои порсиён аст» дар бораи Наврӯз ва чашнҳои дигар нақлҳои ҷолиб мекунад. Аз ин нақлҳо аз як ҷиҳат таърихи фарҳанги мардуми эронӣ, умуман мавриди бозгӯӣ қарор гирифта бошад, аз тарафи дигар маълумоти зарурӣ дар бораи фолклор ва этнография низ пешниҳод шудааст, ки аз онҳо қадим будани мардуми эронинажод ва фарҳанги онҳо ҳувайдо мегардад.

Берунӣ дар аввал ривояти ҳашвиёро меорад, ки устуравӣ буда, наврӯзро ба пайдо шудани ангуштарини Сулаймон баъд аз гум шудани он марбут донистаанд. Вақте ангуштарин пайдо мешавад, ба Сулаймон подшоҳӣ бармегардад ва ин рӯзро эронӣ «Наврӯз омад!» гуфтаанд. Дар рӯзи Наврӯз ба ҳамдигар пошидани об ва тӯхфа доданро ба устурае вобаста медонад, ки ҳангоме

Сулаймон аз тахт фуруд меояд, парастуе дар минқораш об оварда, ба рӯи подшоҳ мепошад ва як рони малахро низ ҳада месозад. Мувофиқи устураи эронӣ дар субҳи Наврӯз субҳи барвақт, яъне вақте ки сапеда медамидааст, мардум ба ин манзара нигоҳ карданро табарук медонистаанд. Берунӣ мегӯяд, ин рӯз «Рӯзи Мухторӣ» аст, зеро ки номи ин рӯз Хурмузд аст, ки исми Худованди таолст.

Берунӣ нақли шахсонеро, ки ба хурофот ва устура бовар доранд, дар «Осор-ул-боқия» меорад ва баъдан нодуруст ва хилофи ақл будани онро таъкид мекунад. Чунончи, аз номи Саид ибни Файз овардааст, ки дар кӯҳи Думо, воқеъ дар Форс, ҳар шаби Наврӯз бар он барқхое медурахшанд ва оташи Калвозои зардуштиён низ шигифтовар мебошад. Берунӣ мегӯяд: «дил бад-ин суханон то ҳангоме ки мушоҳида накунад, бовар намекунад». Ҳамчунин Берунӣ нақл мекунад, ки Абулфараҳи Занҷонӣ Ҳосиб барояш ҳикоят кардааст, ки он оташро дидааст ва он оташе будааст дар самти ғарбии Дачла ва он дар шаби Наврӯз дида мешавад. Берунӣ ба ин Абулфараҳ суол медиҳад, ки Наврӯз аз вазъи ҳолати нахустини худ зоил шуда, зеро эронӣ кабисаи солҳоро риоя накардаанд ва чаро ин оташ аз мавқеи худ таъхир намеёбад? Абулфараҳ ба ин суол посух надода хомӯш мондааст. Дар ин ҳолат ҳам назари интиқодии илмӣ Берунӣ падидор мешавад ва ӯ ҳар чизеро, ки бевосита мушоҳида нашудааст, таҳқиқ накардааст ва дар мизони ақл мутобиқат намекунад, бовар намекунад ва онро қабул надорад.

Ривояти дигаре, ки Берунӣ меорад ин аст, ки Чамшед дар давраи ба подшоҳӣ оғоз карданаши динро нав кардааст ва он рӯзро ид эълон кардааст ва он Наврӯз будааст. Аз як ҷумлае, ки ба ин ахбор Берунӣ илова мекунад, хеле қадим будани ҷашни Наврӯз собит мегардад. Ӯ навиштааст: «Чамшед ид гирифт, агарчи пеш аз ин ҳам Наврӯз бузургу муаззам буд»². Маълумоте, ки Берунӣ нақл мекунад, хоҳ таърихӣ ва хоҳ устуравӣ, тасаввурот ва таассуроти мардумони эронислро аз ин ҷашн ва баргузори он бозгӯ менамояд.

Яке аз ривоятҳои афсонавӣ ин аст, ки Чамшед барои худ тахт сохтааст ва ҷину шаётин онро бардоштаанд ва Чамшедро аз кӯҳи Дамованд ба Бобул бурдаанд. Мардум ин воқеаро дида ид кардаанд. Тибқи ривояти дигар Чамшед ба Озарбойҷон рафтани мешавад ва тахти заррине месозад, онро мардум ба дӯши худ бардошта мераванд. Ҳангоме ки нури Офтоб ба тахт тофтааст, он ҳангомо ид кардаанд.

Ривояти дигар ин аст, ки Озарбод, мӯбади Бағдод ҳикоят кардааст, ки дар рӯзи Наврӯз найшакар пайдо шудааст ва пеш аз он касе аз он хабар надоштааст. Чамшед наеро дидааст, ки аз дохили он об таровиш мекунад ва баъд аз ҷашидани он, ки ширин будааст, амр кардааст оби онро кашида аз он шакар созанд. Дар рӯзи панҷум шакар ҳосил шудааст ва мардум ба якдигар онро ҳада мекардаанд. На танҳо дар Наврӯз, балки дар Меҳргон низ одамон ба якдигар шакар мефиристодаанд. Дар идомаи нақли ин ривоятҳо Берунӣ назари илмӣ худро дар бораи Наврӯз ва инқилобҳои тобистона ва зимистонаи табиӣ тавзеҳ медиҳад. Тавзеҳи Берунӣ аз нигоҳи таърихӣ илм низ ҷолиб мебошад. Ӯ муътақид аст, ки «барои оғози сол инқилоби тобистонаро интиҳоб намуданд, ки инқилобайнро аз эътидолаён беҳтар мешавад бо ёрии олату ҷашм иттилоъ ёфт, зеро инқилобайн аввали иқболи Хуршед аст ба яке аз ду қубби кул ва ҷун сояи барпошударо дар инқилоби тобистонӣ ва сояи одиро дар инқилоби зимистонӣ дар ҳар мавзее дар замин расад кунанд, рӯзи инқилоб бар расад пӯшида нахоҳад монд ва агарчи хеле аз илми ҳайату ҳандаса дур бошад.

Аммо эътидолаёнро наметавон шинохт, магар пас аз ин ки инсон дар оғози қор арзи баладу майли куллиро надонад. Пас, инқилобайн ба сабабе, ки гуфтем, аз эътидолаён барои ибтидои сол беҳтар аст ва ҷун инқилоби тобистонӣ ба самтурраъси мардуми шимолӣ наздиктар аст, аз ин рӯ эронӣ онро баргузидаанд аз инқилоби зимистонӣ ҷашм пӯшиданд» 1; 234.

Аз инқилоби зимистонӣ ҷашм пӯшидани эронӣ ба ҷамъовариҳои хироҷи вобаста будааст, зеро ба гуфтаи Берунӣ ҳангоми инқилоби зимистонӣ ғалла ба даст меояд, аз раият хироҷи мегиранд, бинобар ин он аз инқилоби тобистонӣ беҳтар аст.

Берунӣ дар бораи оғози солшуморӣ ва Наврӯз сухан ронда, диққат ба будани тақвими мардуми форсизабонро нисбат ба тақвими муайян кардаи ҳақимони ҷунӣ зикр мекунад. Ҷунӣ ба эътидоли баҳорӣ аҳамият надидаанд ва тулӯи ситораи Калбулҷабборро ба эътибор гирифта будаанд. Дар замони Берунӣ, тавре ӯ нигоштааст, дохил шудани Офтоб ба бурҷи Барра ба оғози баҳор мувофиқ омадааст. Мулуки Хуросон мавсими баҳорро дар назар гирифта ба сипоҳиёнаш либосҳои баҳорӣ ва тобистонӣ медодаанд.

Берунӣ маълумоти дақиқ медиҳад, ки мувофиқи он дар рӯзи шашуми ин моҳ ба ҷунони Наврӯзи бузург ҷашни ботантана баргузор мекардаанд. Сабаби ҷунӣ ҷашни бузург дар байни эронӣ ин будааст, ки ба ақидаи онҳо «Худованд дар

ин рӯз аз офариниши ҷаҳон осуда шуд, зеро ин рӯз аз охири рӯзҳои шашгона аст ва дар ин рӯз Худованд Муштарио офарид ва фархундатарин соатҳои он рӯз соатҳои Муштарӣ аст. Зардуштиён мегӯянд, ки дар ин рӯз Зардушт тавфиқ ёфт, ки бо Худованд муноҷот кунад ва Кайхусрав бар ҳаво дар ин рӯз уруч кард ва дар ин рӯз сокинони кураи замин саодатро қисмат мекунад ва аз ин ҷост, ки эронӣён ин рӯзро «Рӯзи умед» ном ниҳоданд» 1;235.

Чашни Наврӯз барои мардуми форсизабон, ки Берунӣ гоҳо ба унвони порсӣён ном мебарад, дар замони интишори ислом ҳамчун ангеаи зиддиарабӣ истифода шудааст. Берунӣ ҳарчанд ба маҷусон ва қарматиён, ки аз мардуми эронитабор буданд ва идеологияи зардуштиро ба ислом муқобил мегузоштанд, чандон тавачҷӯх ва ҳусни ният надорад, лекин пирӯзии онҳоро дар баъзе маврид зикр мекунад. Ин маълумоти ӯ барои беҳтар донишони вазъи мубориҳои мафкуравӣ ва эҳтироми эронӣён ба анъанаҳои суннатҳои аҷдодии ҳеш, аҳамият дорад. Пораи нақли Берунӣро, ки барои дарки матлаби баёншуда муҳим аст, дар ин ҷо зикр кардан бамаврид хоҳад буд. Берунӣ навиштааст: «Ва пас аз ин муддат, ки гуфта шуд, амри қаромата бисёр қувват ёфт ва Абутоҳир Сулаймон ибни Абусайиди Ҳасан ибни Баҳром ибни Ҷавонӣ ҳаракат карда, дар соли сесаду ҳашти ҳиҷрӣ ба Макка расид ва мардумро ба қатли фоҷиаангезе дар Макка куштор намуд ва лошай ононро дар ҷоҳи Замзам рехт ва пероҳани Каъба ва зарҳоеро, ки дар он ҷо ҷамъ шуда буд, ба яғмо бурд ва новадони Каъба ва ҳаҷаруласвадро канду пас аз он дар масҷиди Кӯфа ин сангро овезон кард ва ба шаҳри худ баргашт ва ҷомро миёни асҳоби худ қисмат карда гуфт: «Кош ҳар рӯзе барои мо Наврӯз бошад!» 1; 232.

Аз русуми Наврӯзӣ ин будааст, ки дар бомдодии он рӯз шакар меҷашидаанд ва ба тани худ рағғани зайтун мемолидаанд, ки рамзи аз балою офатҳо эмин мондан будааст. Дар ривоятҳо ва устураҳои ба Наврӯз нисбат додашуда, ки Берунӣ нақл кардааст, орзую омоли мардум барои беҳбудии зиндагӣ ва пирӯзӣ бар бадии беадолатӣ инъикос ёфтаанд. Ҷунончи, бо истинод ба Зодуя Берунӣ нақли қавл кардааст, ки Иблис баракатро аз мардум дур карда буд, онҳо бинобар камбудӣ ғизо сер намешуданд, дарахтон низ бар асари навазидани бод намеабзиданд, дунё қариб буд, ки нобуд шавад. Пас, дар ҳамин замон Худованд Ҷамро ба ҷануб, ки манзили Иблис ва пайравонаш буданд, фиристод ва шарри онҳоро бартараф кард. Баъд аз ин мардум ба ҳолати эътидол омаданд. Ҷамшед дар ин

рӯз ба дунё баргашт ва дар ӯ ба мисли Офтоб нур метофт. Мардум дар ҳайрат монданд, ки дар як рӯз ду Офтоб тулуъ кардааст ва аз он рӯз эътиборан ҳосил зиёд шуд ва ҳатто ҷӯбҳои хушк сабзиданд. Ин рӯзро мардум «Рӯзи нав» гуфтанд.

Мувофиқи ин ривоят ҳар кас дар ин рӯз дар таште ҷав кишт кард ва ин расм барои тамоми мардуми эронинаҷод ба ёдгор монд ва дар рӯзи Наврӯз дар хона дар ҳафт табақ ҳафт хел ғалла мекардиданд ва аз рӯи он ҳубию бадии зироатро пешгӯи менамуданд. Аз ин нақл бармеояд, ки таҳияи суманак таърихи хеле қадим доштааст.

Ба Ҷамшед амали дигареро низ нисбат додаанд, ки ӯ амр кардааст то ки қабристонҳои кӯҳнаро хароб карда ва наваширо насозанд. Зеро ба нақли Берунӣ «Ин кор дар эронӣён боқӣ монд ва худованд онро писандиду подоше, ки Эзиди таоло Ҷамшедро барои ин кор дод, ин буд, ки раияҳои ӯро дигар аз пирию беморӣ ва ҳасаду фано ва ғаму мусибат ҳифз намуд».

Ҷамчунин дар рӯзи Наврӯз ҳангоми сапедадам дар ҳавз ё оби ҷорӣ ғул мекардаанд ва ба якдигар об мепошидаанд, то ки аз офатҳо дур ва пок бошанд.

Яке аз сабабҳои ғул ва ба поки дар ин рӯзҳо машғул шудан аз як тараф дар Эрон дер гоҳ набридани борон ва баъд аз боридаи расми обпоширо ҷун рамзи гиромӣ доштани об доништаанд ва аз тарафи дигар ҳаво ва обро покизаву латиф мекардаанд, то ки вабо ва бемориҳо сироят накунад.

Аз ин хабар ҳулоса баровардан мумкин аст, ки эронӣён дар замонҳои қадим сабаби бемориҳои сироятӣ дарк карда будаанд ва роҳи пешгирӣ аз онҳоро дар покиза нигоҳ доштани обу ҳаво медоништаанд. Маълум мешавад, ки мардумони эронитабор, аз ҷумла аҷдоди тоҷикон, ки сокинони аслии Хуросон ва Мовароуннаҳр буданд, барои мубориза бо бемориҳо аз обу оташ фаровон истифода мекардаанд. Як чизи ҷолиб ин аст, ки дар ин рӯз коғазу пӯстро барои мактуб таҳия мекардаанд ва Ҷамшед онро мӯҳр зада мефиристодааст. Берунӣ мегӯяд, ки ҳар коғазу номаро, ки дар охири он мӯҳр задан лозим буда, дар ҳамин рӯзи Наврӯз анҷом медодааст. Ба порсӣ ин рӯзро «аспидонавишт» меномиданд.

Подшоҳони дигар пас аз Ҷамшед Наврӯзро ба шаш бахш тақсим намуда, ҳар панҷ рӯзро барои қишрҳои гуногуни ҷомеа ихтисос медодаанд ва ин муддатро ид мекардаанд. Панҷ рӯз барои подшоҳон, панҷаи дуҷум ба ашрофон, сеҷум ба ходимони подшоҳон, чаҳорум ба надимону дарборӣён ва панҷ рӯзи бахши шашумро ба барзгарон ҷудо карда будаанд. Аз ин тақсимбандӣ

маълум мешавад, ки аз ҳамон замонҳои қадим тақсимшавии аҳоли ба табақаҳои иҷтимоӣ сурат гирифта будааст. Бесабаб нест, ки файласуфи бузурги олмонӣ Гегел гуфтааст, аввалин давлатро дар ҷаҳон форсҳо ба вучуд оварда буданд.

Чойгоҳи Наврӯз дар фарҳанги мардуми эронитабор чунон бузург будааст, ки Хурмуз писари Шопури паҳлавон миёни ду Наврӯзро низ ид эълон карда будааст. Ӯ ашӯи фарсуда ва касифро бар оташ месӯзондааст. Ин ҳам ба расме табдил ёфтааст, ки то имрӯз боқӣ мондааст.

Дар замони Сосониён, чунонки аз «Осор-ул-боқия» ва асарҳои дигари таърихӣ бармеояд, расму одатҳои наврӯзӣ ва тартиби баргузори он аз тарафи подшоҳон то ҳадде тағйир ёфтааст. Моҳияти иҷтимоии Наврӯз дар ин давра вусъат ёфтааст. Наврӯзро подшоҳ оғоз карда, эълон мекардааст, ки ба тахт нишаста бо мардум вохӯрад ва маромаш некӣ кардан, ба эҳтиёҷмандон ёрӣ додан мебошад. Рӯзи дуҷумро деҳқонон ид мекардаанд. Рӯзи сеюм Наврӯзро сипоҳиён, мӯбадон ва бузургони ҷомеа бо тантана ҷашн мегирифтаанд. Рӯзи ҷаҳорумро шоҳ барои хосон ва ба наздикони худ ид мекард. Рӯзи панҷумро аҳли хонавода ва ходимони дарбор, бо дарназардошти рутбаашон Наврӯзро таҷлил мекарданд. Рӯзи шашум шоҳ худаш бо шахсоне, ки сазовори хилват будаанд, ид мекардаанд.

Ҷашни Наврӯз бо хушнудию суруду мусиқӣ таъям будааст ва дар муддати асрҳо он аз ҷиҳати этнографӣ, эстетикӣ ва тиббӣ ахлоқӣ хеле тақмил ёфтааст. Аз асари Берунӣ чунин бармеояд, ки мардуми ориёӣ дар ҳамон аҳди бостон суруд замзама мекардаанд. «Суруш нахустин касест, навиштааст Берунӣ, ки мардумро ба замзама амр кард ва «замзама» он аст, ки шахс оҳиста овозҳое бихонад, бидуни он ки доништа шавад, ҷӣ меҳонад. Ин кор дар рӯзи ҳафдаҳум, ки Сурӯшрӯз ном дорад, воқеъ мешудааст» 1; 238.

Замзама навъе аз талаботи одоби муошират будааст, зеро он ҳангоми хӯрдани хӯрок ҳам иҷро мешудааст. Аз «Осор-ул-боқия» бармеояд, ки пайравони оини зардуштӣ ҳангоми намоз ва ситоиши худованд таом меҳӯрдаанд. Дар ин маврид баланд сухан гуфтан мумкин набуда, «ҳим-ҳим» мекардаанд ва ба ҷои сухан гуфтан ишора мекардаанд.

Берунӣ манбаи ин ахборро зикр мекунад ва мегӯяд онро аз Озархудои муҳандис шунидааст. Сабаби дигари замзама он аст, ки «бухори даҳон ба таом нарасад». Ин рӯз барои мардум фарҳунда ҳисоб мешудааст ва ҳар моҳ як бор таҷлил мекардаанд.

Берунӣ номҳои моҳҳои эрониро бо зикри ривоятҳо ва устураҳо шарҳ додааст. Аз маълумоти додаи ӯ маънои моҳҳо ва ба кадом муносибат ном гирифтаанд ва чи хосияте доранд, маълум мегардад. Масалан, маънои урдубиҳиштгон «Ростӣ беҳтар аст» будааст ва Урдубиҳишт малаки оташу нур буда, Худо ӯро вазифадор кардааст, ки бемориҳоро бо ёрии даво ва ғизо барҳам диҳад. Ростиро аз дурӯғ ва ҳақро аз ботил, бино бар савганде, ки дар Авасто омадааст, ҷудо кунад 1; 239.

Ҷолиб аст, ки дар ҳар моҳ чанд рӯзи ид будааст ва ин идҳо дар моҳҳои урдубиҳишт, хурдод, тирмоҳ, мурдод, меҳрмоҳ, обонмоҳ, даймоҳ, исфандормузоҳ, баҳманмоҳ бошукӯҳ баргузор мешудаанд.

Аз устураҳое, ки Берунӣ овардааст, аввалин тасаввуроти ниёгони мо доир ба масъалаҳои онтологӣ, космологӣ, гносеологӣ ва илмӣ онҳо падида мешавад. Ин тасаввурот бештар марбут ба Зардушт буда, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки таълимоти ӯ дар минтақаи васеи сукувати мардуми эронитабор паҳн гардида, пайравони зиёде доштааст. Бинобар ин, маълумоти овардаи Берунӣ аз ҷиҳати фаҳмидани таърихи этникии Хуросон ва Мовароуннаҳр, ки дар он замонҳои қадим Эрон ва Тӯрон ном мебуданд, то ҳадде равшан мешавад. Ҷамчунин унвони моҳҳо ва ҷашнҳои зиёде, ки онҳо таҷлил мекардаанд, аз густариши домандори забони авастӣ ва паҳлавӣ, ки ҳудуди Эрон, Афғонистони имрӯза, Осиёи Марказӣ ва қисме аз Ҳинду Покистонро фаро гирифта будааст, шаҳодат медиҳад.

Мувофиқи оини зардуштӣ бистушашуми урдубиҳиштро отозрӯз меноимдаанд, ки аввали ғаҳанбори сеюм будааст. Берунӣ мегӯяд, ки «номи ғаҳанбор фишҳамгоҳ аст ва ғаҳанборот шаш адад ҳастанд, ки ҳар яке аз онҳо панҷ рӯз аст ва вазъи он Зардушт аст» 1; 239.

Чунонки пештар низ зикр кардем, Берунӣ ба маъно ва шарҳи истилоҳот таваҷҷуҳ мекунад ва дар ин кор намунаи диққат аз худ нишон медиҳад. Масалан, ӯ дар бораи Хурдодмоҳ сухан ронда гуфтааст, рӯзи шашуми онро ид мекардаанд ва номи Хурдодгонро маъно суботи халқ будааст. Хурдод номи малаке будааст, ки масъули тарбияи халқ ва дарахтону наботот ва нест кардани ифлосиҳо аз обҳо будааст.

Аз ин маълумоти низ натиҷа гирифта мешавад, ки пайравони оини зардуштӣ ба покӣ ва масъалаҳои тарбияи экологии мардум диққати ҷиддӣ медодаанд.

Ҳоло дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки барои эҳёи суннатҳои дерини гузаштагон

таваҷҷӯх зиёд шудааст, донишони решаҳои таърихи чашнҳо барои ҳарчи бештар вусъат ёфтани донишҳои таърихӣ, асотирӣ ва этнографияи мардуми мо муҳим аст. Дар бораи чашни Наврӯз дар даҳсолаи ахир матолиби зиёд нашр шуда ва расму суннатҳои он дар кишвари мо ва Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Туркия ва кишварҳои Осиёи Миёна дар фарҳанги халқҳои ин кишварҳо ҷойгоҳи махсусро ишғол кардааст. Вале чашнҳои Тиргон, Меҳргон дар фарҳанги муосири мо нисбат ба Наврӯз мавқеи наҷандон барҷаста доранд. Дар солҳои ахир бо супориши Сарвари давлати Тоҷикистон Меҳргон ва Тиргон ба таври васеъ ва бошукӯҳ чашн гирифта мешавад.

Аз «Осор-ул-боқия» дар бораи ин чашнҳо, чи аз ҷиҳати таърихӣ ва чи устуравӣ, маълумоти ҷолиб ва боарзиш ҳосил кардан мумкин аст. Маълумоти пешниҳодкардаи Берунӣ ҳарчанд бетарафона ироа шудааст, вале ҳусни ният ва таваҷҷӯҳи ӯ ба маданияти эронӣ хеле зиёд аст, ки яке аз далелҳои қотеи эрониясл будани ӯ мебошад.

Барои фаҳмидани муфид будани ахбороти Берунӣ ва назари ӯ дар бораи чашнҳои Тиргон, Меҳргон ва муносибати онҳо бо чашни Наврӯз мухтасари ахбороти ӯро овардан арзишманд мебошад.

Берунӣ нақл кардааст, ки рӯзи шашуми Тирмоҳ Хурдод ном дорад. Он рӯзро ҳамчун «Чашни Нилуфар» меномиданд. Ин ид баъдтар пайдо шудааст ва аз чашнҳои нав ба ҳисоб мерафтааст. Сздаҳуми тирмоҳро Тиргон гуфтаанд. Этимологияи тиргонро Берунӣ ба тире, ки аз камон партоб карда шудааст, вобаста медонад. Ба ду сабаб ин чашнро Тиргон номиданд: «Яке он ки Афросиёб ба Эрон пирӯз шуд ва Манучухро муҳосира кард ва ӯ аз Афросиёб хоҳиш кард, ки аз ҳудуди Эрон ба андозаи партоби як тир бидиҳад. Дар ин ҳангом фариштае, ки номаш Исфандиёрмуз будааст, ҳозир мешавад ва ба Манучеҳр амр мекунад тиру камон бигирад, ҷунонки дар «Авасто» зикр шуда, Орашро ҳозир карда гуфтааст: «Ту бояд ин тиру камонро бигирӣ ва партоб кунӣ». Ораш аз ҷо хеста бараҳна мешавад ва бадани худро ба шох ва мардум нишон медиҳад, ки ҳеҷ захму ҷароҳат надорад [1].

Аз ин шеваи бараҳна худро нишон додани Ораш ҷунин бармеояд, ки камонварон ва тирандозони мардуми эронинажод, пеш аз иҷрои супоришҳои бузург ба покию солимии ҷисму руҳи худ мардумро бовар мекунондаанд ва ин аз ҷумлаи талаботи оини зардуштӣ будааст. Баъд аз ин ӯ бо тани бараҳна бо қуввату нирӯи худовандӣ

камонро мекашад, тирро партоб мекунад ва худаш пора-пора мешавад. Худованд ба бод амр кард, то тирро аз кӯҳи Рӯён ба ақсои Хуросон, ки миёни Фарғона ва Табаристон аст, партоб кунад. Манучухр ва Афросиёб ба ҳамин ҳудуди замин сулҳ кардаанд. Мардум ин рӯзро ҳамчун рӯзи раҳой аз Афросиёб ид карданд.

Сабаби дигари ид кардани Тиргон ба ривояти дигар «даҳуфазия» будааст, ки маънои ҳифзи дунё ва ниғаҳбонии онро доштааст. Мақсади чашн гирифтани Тиргон баланд бардоштани қадру манзалати деҳқонӣ, тақаддуси зироат, обод кардани дунё будааст. Бинобар ин, Берунӣ таъкид мекунад, ки аз назари ин мардум, яъне эронӣён (ки тоҷикон аз шоҳҳои бузургӣ тамаддунофари онҳо ҳастанд) деҳқонӣ «маънои иморати дунё ва зироату соҳаҳои онро дорад, ки ин ду маъно бо ҳам таъвам мебошанд. Ниёғони қадими халқи мо ободкорӣ ва аз ҳаргуна фасод ҳифз намудани дар меҳвари амалҳо ва талаботи зиндагии ҷомеа қарор додаанд. Бинобар ин, дар бораи деҳқонон гуфтаанд: «имрони дунёву қавоми олам бад-онҳост ва фасоди олам бад-онҳо ислоҳ мепазирад».

Баъд аз деҳқонӣ китобат қадри баланд доштааст. Аз ин маълум мешавад, ки қавмҳои эронинажод хеле барвақт аз қавмҳои дигар ба навиштан оғоз кардаанд. Берунӣ овардааст: «Ва номи ин рӯз Тир аст, ки Уторид бошад, ки ситораи навишандагон аст ва дар ин рӯз буд, ки Хушанг номи бародари худро бузург гардонид ва деҳқононро ба ӯ дод ва деҳқонату китобат як чиз аст ва ин рӯзро аз роҳи ҷалолияту эъзом ид гардониданд. Ва дар ин рӯз Хушанг мардуми дунёро амр кард, ки либоси котибӣ бипӯшанд ва деҳқононро низ бар ҳамин кор амр кард» 1; 240.

Рӯзи ҳафтуми Мурдодмоҳро рӯзи мурод мегуфтаанд ва маънои он набудани маргу нестӣ будааст. Ҳамчунин Мурдод номи фариштае будааст, ки муҳофизати гетӣ ва вучуди ғизоҳо ва давоҳо, ки аслашон аз наботот буда, барҳамдиҳандаи ҳаргуна бемориҳо ва зарарҳо бар зиммаи ӯ вогузор шуда будааст. Дар ин ривояти устуравӣ низ як нуқтаи муҳим дарҷ шудааст, ки дар он замони хеле қадим аз наботот ва гиёҳҳо дору таҳия мекардаанд ва барои муолиҷаи бемориҳо истифода мекардаанд. Бесабаб нест, ки дар ин замина аз байни мардуми тоҷик табибону гиёҳшиносони бузург ба воя расида, ба мисли Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Замахшарӣ ва дигарон осори бузург офаридаанд, ки дар тибби ҷаҳонӣ мақоми бузург пайдо кардаанд.

Рӯзи ҷаҳоруми Шаҳривармоҳ низ ид будааст. Маънои Шаҳривар ҳифзи дӯстӣ ва орзӯ будааст. Ба

хамин ном фариштае будааст муаккали чавахори ҳафтгона, аз ҷумла тиллою нуқра ва филизоти қиматбаҳои дигар, ки саноати мардумро ба он марбут медонистаанд.

Берунӣ ба истинод ба Зодуя ном муаррих мегӯяд, ки ин идро Озарҷашн гуфтаанд. Дар давраҳои қадим оғози зимистонро ид мекардаанд, дар хонаҳо оташ меафрӯхтаанд, мардум ҷамъ омада ғизо меҳӯрданд ва хурсандӣ мекардаанд. Берунӣ гуфтааст, ки ин рӯзро дар замони ӯ аҳли Хуросон дар оғози тирамоҳ ид мекардаанд. Аз ин маълум мешавад, ки аз замони қадим дӯстӣ, ҳамгирӣ ва муттаҳидӣ аз хислатҳои мардуми тоҷик будааст.

Берунӣ аз Хуршеди мӯбад нақли қавл мекунад, ки Озарҷашн рӯзи аввали моҳ ва иди хосагон будааст ва аз идҳои машҳури эронӣ ба ҳисоб мерафтааст, онро дар Тахористон ҳамчун оғози зимистон ид мекардаанд.

Берунӣ дар бораи ҷашни «Меҳргон» нисбатан муфассал сухан меронад. Ӯ навиштааст, ки рӯзи аввали Меҳрмоҳ Хурмуздмоҳ ном доштааст. Рӯзи шонздаҳуми онро ҳамчун рӯзи Меҳр бо тантана ҷашн мегирифтаанд. Дар шарҳи иди Меҳргон мегӯяд: «Ва ин ид монанди дигар идҳо барои умуми мардум аст ва тафсири он дӯстии ҷон аст». Берунӣ, чунонки дигарон низ дар ин бора навишта ва маълумот додаанд, мегӯяд: «Меҳр номи Офтоб аст, зеро Офтоб дар ҳамин рӯз пайдо шудааст, бинобар эътиқод ба ин ақида ин рӯзро Меҳргон унвон кардаанд». Муаллиф далел меорад, ки дар ин рӯз тоҷро, ки дар он сурати Офтоб будааст, ба сар мегузоштаанд ва гӯё Офтоб бар ҷархи он тоҷ савор буда, дар ин рӯз эронӣ барои худ бозор сохтаанд.

Мувофиқи ривояти пешинӣ сабаби бузургдоштани Меҳргон ин будааст, ки Фаридун бар зидди Заҳҳоки Бияросп хурӯҷ кардааст ва Коваи Оҳангар аз пӯсти хирс ё ба ривояти дигар аз пӯсти шер парчам сохта, ба мубориза бархоста буд. Аз ин рӯ, он парчам ба «Дирафши Ковиён» машҳур гаштааст. Бо гузашти замон ин дирафш бо зарузеар ва сангҳои қиматбаҳо ороиш меёфт.

Берунӣ, чунонки аз «Осор-ул-боқия» бармеояд, доир ба масъалаҳои мавриди баҳси умумӣ ва махсусан дар бораи идҳои мардуми эронитабор маводи зиёдро мутолиа кардааст. Ҳангоме ки роҷеъ ба Меҳргон ва Наврӯз маълумот медиҳад, аз Салмони Форс, Эроншаҳрӣ, Саид ибни Фазл, Кисравӣ иқтибос меорад ва андешаҳои худро ба асоси далелҳо тақвият медиҳад ва гоҳо бидуни зикри ном ақидаи дигаронро бо калима ва ибораҳои «гуфтаанд», «мегӯянд», «баъзе гуфтаанд» ҳамчун

далел истифода мекунад. Дар бораи мақоми Моҳ дар Меҳргон навиштааст: «Ва мегӯяд, дар ин рӯз буд, ки Худованд Моҳро, ки курае сиёҳ ва бефурӯғ буд, баҳо ва ҷило бахшид ва бад-ин сабаб гуфтаанд, ки моҳи Меҳргон аз Офтоб бартар аст ва фархундатарин соатҳои он соати Моҳ аст».

Берунӣ аз гуфтаи Салмони Форс иқтибос мекунад ва ӯ гуфта будааст, ки дар вақти пайрави зардуштия буданашон бар ин бовар будаанд, ки Худованд барои зинати бандагонаш ёқутро дар Наврӯз ва забарҷадро дар Меҳргон аз кӯҳ берун овардааст. Фазилати Наврӯз ва Меҳргонро ба нисбати идҳои дигар ҳамчун нисбати ёқуту забарҷад бар сангҳои дигар донистаанд. Абурайҳон аз Эроншаҳрӣ нақли қавл мекунад, ки «Худованд аз нуру зулмат байни Наврӯзу Меҳргон паймон гирифт». Саид ибни Фазл аз номи донишмандони эронӣ гуфтааст, ки дар тобистон қуллаи кӯҳи Шоҳин сиёҳ менамояд ва дар бомдоди Меҳргон ба назар сафед менамояд, гӯё дар он барф бошад.

Нақлҳои ҷолибе, ки дар бораи Меҳргон дар гузашта кардаанд ва Берунӣ низ қисме аз онҳоро овардааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки Меҳргон воқеан дорои собиқаи дерина буда ва дар эътиқоди мардуми эронӣ ҷойгоҳи хеле бузург доштааст. Он ҷузъи муҳими этнопсихология ва бовариҳои табиӣ, асотирӣ ва динии мардуми ориёӣ, хосатан тоҷикон будааст. Мӯбадони зардуштии Меҳргонро ба таври ғуногун тавсиф кардаанд ва хосиятҳоеро ба он нисбат додаанд. Чунончи, Берунӣ бо истинод ба Кисравӣ, ки аз мӯбади Мутаваккилӣ шундааст, мегӯяд, ки дар рӯзи Меҳргон Офтоб миёни нуру зулмат тулӯъ мекунад ва арвоҳро дар ҷасадҳо мемиронад. Аз ин ҷиҳат эронӣ ин рӯзро «Мирон» номидаанд. Ақидаи гурӯҳе аз эронӣ ба ҳамин фикр наздик аст ва таъвил кардаанд, ки Меҳргон далали қиёмат ва охири олам мебошад. Тасаввуроти онҳо ба мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат низ асос ёфтааст, вале онро таъвили динӣ кардаанд. Онҳо Меҳргонро далел бар қиёмат донистаанд, далашон ин будааст, ки ҳар чизе, ки месабзад, дар рӯзи Меҳргон аз сабзиш бозмемонад ва маводе, ки боиси сабзиш аст, қатъ мегардад. Ҳайвонҳо дар ин рӯз аз таносул бозмемонад. Наврӯз баръакси он аст. Онро оғози олам ва Меҳргонро охири он гуфтаанд. Баъзеҳо, мувофиқи иттилоии Берунӣ, «Меҳргонро бар Наврӯз афзал мешуморанд, чунонки тирамоҳро бар баҳор бартарӣ додаанд ва тақияҳои эшон ин аст, ки чун Искандар аз Арасту пурсид, ки «кадом яки ин ду фасл беҳтар аст?» Арасту гуфт: «Подшоҳо, дар баҳор ҳашароту газанда оғоз мекунанд, ки нашъунамо ёбанд ва

дар тирамоҳ оғози аз байн рафтани онҳост. Пас тирамоҳ аз баҳор беҳтар аст» 1; 243.

Меҳргон дар замонҳои пешин дар аввали зимистон воқеъ мешудааст, зеро ҳисоби кабиса-ро дергоҳ накарда будаанд, аз ин ҷиҳат дар зимистон омадааст, вале вақте кабиса кардаанд, рӯзи Меҳргон пештар омадааст. Аз расму одоти мулуки Хуросон ин будааст, ки дар рӯзи Меҳргон ба сипоҳиён ва хидматгарон чизу чораи зимистонӣ медодаанд ва рӯзи бисту якуми Меҳрмоҳро Ромрӯз ва онро «Меҳргони бузург» низ мегуфтаанд. Сабабаш ин будааст (чунонки пештар ишора шуда буд), ки Фаридун бар Заҳҳок зафар ёфт ва ўро ба қайди асорат даровард. Заҳҳок ба Фаридун зорию тавалло мекунад, ки ўро накушад. Фаридун амр медиҳад, ки Заҳҳокро дар кӯҳи Дамеванд ҳабс кунанд. Чун мардум аз шарри Заҳҳок эмин мешаванд, он рӯзро ид кардаанд. Аз нақли Берунӣ маълум мешавад, ки ба миён бастанӣ рӯймол барои мардон одати хеле дерин будааст, чунонки Фаридун амр карда будааст, ки мардум рӯймоли махсус ба камар банданд, замзама кунанд ва ҳангоми хӯрдани таом сухан нагӯянд. Ин ҳама рамзи сипосгузорӣ ба Худованд будааст, ки баъд аз ҳазор соли зулму тарсу ҳарос мардум ба озодӣ расидааст.

Берунӣ вобаста ба ин ҷашн ривоятро нақл мекунад, ки хеле ҷолиб буда, дуо ва орзуи неки мардумро, ки то имрӯз боқӣ мондааст ва сабаби ин орзуро бозгӯ менамояд. Байти устод Рӯдакиро медонем, ки гуфтааст:

Ҷуз ин дуот нагӯям, ки Рӯдакӣ гуфтааст:

«Ҳазор сол бизӣ, сад ҳазор сол бизӣ!»

Ҳамаи эронӣён, мегӯяд Берунӣ, ба ин қавл ҳамдигар ҳамдигар ҳастанд, ки Заҳҳок ҳазор сол зиндагӣ кардааст ва ин муддат пирӯзии ӯ бар мардум будааст ва эронӣён ба ҳамдигар дуо мекардаанд, ки «ҳазор сол бизӣ!» Ба рағми Заҳҳок, ки ҳазор сол гӯё умр дидааст, барои мардуми худ низ умри тӯлонӣ орзу кардаанд.

Аз он ҷӣ Берунӣ дар бораи Меҳргон нақл кардааст, чунин хулоса бармеояд, ки ин ҷашн ба монанди Наврӯз робита бо табиат ва қорҳои кишоварзӣ доштааст. Ҷамъовариҳои ҳосил, омодагӣ ба фасли зимистон, зиндагии осуда то фасли Наврӯз Меҳргонро ба иди саросари эронӣён табдил додааст ва моҳияти он кори манфиатбахш, зиндагидӯстӣ ва муттаҳидии одамон буда, он ҳамчун мубориза бар зидди шар ва харобкорӣ будааст. Бинобар ин, Меҳргон дар таълимоти Зардушт мақоми воло доштааст. Берунӣ дар ин бора гуфтааст: «Зардушт эронӣёнро амр кард, ки бояд

Меҳргону Ромрӯзро ба як андоза бузург бидонед, то ин ки Хурмуз писари Шопури паҳлавон миёни ин ду ро ба ҳам пайваست, чунонки миёни ду Наврӯзро ҳам ба ҳам пайваст ва сипас мулки Эрон ва эронӣён аз оғози Меҳргон то сӣ рӯзи тамоми табақоти мардум монанди он ки дар Наврӯз гуфта шуд, ид қарор доданд. Ва барои ҳар табақае панҷ рӯз ид донистанд» 1; 244.

Обонмоҳ низ ид доштааст ва дар рӯзи даҳуми он баргузор мешудааст, ки дар ин рӯз Зав писари Таҳмосп ба шохӣ расида будааст. Ва ҷолиб ин аст, ки ин ид бо кандани ҷӯйҳо ва таъмири онҳо оғоз мешудааст. Ҳамчунин эронӣён ин рӯзро ба ин сабаб ид мекардаанд, ки Фаридун Бияроспро асир карда, ба мардум амр кардааст, ки ба хонаҳояшон баргарданд ва худашонро «кадхудо» номанд, яъне соҳиби хона, зеро дар замони подшоҳии Заҳҳок аз хонаю дари худ бар асари зулми ӯ гурихта буданд. Дар ин рӯз мардум дари хонаҳои худро бо сипанд дуд мекардаанд ва ба ин бовар будаанд, ки мурдагон аз бӯи он оғох шуда, ба хонаводаю авлоду наздикони худ ёрӣ мерасонанд.

Аз ин ривоят маълум мешавад, ки мардуми эронӣ сипандро аз даврахҳои қадим истифода мекардаанд ва аз хосияти он оғох будаанд.

Рӯзи нухӯми Обонмоҳро низ ид мекардаанд ва онро Озарҷашн меномиданд, зеро ба афрӯхтани оташ зарурат пайдо мешудааст. Маълум мешавад ин дар рӯзҳое воқеъ мешудааст, ки сардӣ бештар мегардид. Зардушт амр карда будааст, ки дар ин рӯз мардум оташкаҳоро зиёрат кунанд ва дар қорҳои машварат намоянд. Маълум мешавад, ки Зардушт дар қорҳои машваратро талқин мекардааст. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ аз ҷумлаи хирадмандтарин шахсиятҳои ҷаҳони қадим будааст.

Даймоҳ яке аз моҳҳои дигар аст, ки «Хурмоҳ» низ мегуфтаанд. Рӯзи аввали ин моҳро Хуррамрӯз номидаанд. Берунӣ навиштааст: «Ва ин рӯзи ин моҳ ҳар ду ба номи Худои таоло, ки Хурмузд аст, номида шуда, яъне подшоҳи ҳакиму соҳибраъӣи Офаридгор. Ва дар ин рӯз одати эронӣён чунин буд, ки подшоҳ аз тахти худ ба зер меомад ва ҷомаи сапед мепӯшиду дар биёбон дар фаршҳои сапед менишаст... ва ҳар кас, ки ниёзманд мешуд, ки бо подшоҳ сухан бигӯяд, хоҳ ки гадо бошад, ё доро ва шариф бошад ё паст, бидуни ҳеч ҳоҷату дарбоне ба назди подшоҳ мерафт ва бидуни ҳеч монее бо ӯ гуфтугӯ мекард ва дар ин рӯз подшоҳ бо деҳқонону барзгарон маҷолисат мекард ва мегуфт: «Ман имрӯз монанди яке аз шумо ҳастам ва ман бо шумо бародар ҳастам, зеро қивоми дунё бар қорҳоест, ки ба дасти шумо мешавад ва қивоми иморати он ҳам ба подшоҳ аст ва на

подшохро аз раият гурезе аст ва на раиятро аз подшоҳ ва чун ҳақиқати амр чунин шуд, пас ман, ки подшоҳ ҳастам бо шумо барзгарон бародар хоҳам буд ва монанди ду бародари меҳрубон хоҳам буд» 1; 246.

Аз суханони Берунӣ, аввалан маълум мешавад, ки ӯ ба оини зардуштӣ ва шахсан ба Зардушт эҳтиром дорад ва ба афкори ӯ дар бораи ободию нигоҳубини оташхонаҳо, ки он низ чузъи муҳими эътиқод ва зиндагии онҳо буд, назари нек дорад. Дуюм, ба тарзи давлатдорӣ ва фарҳанги подшоҳони эронӣ низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад ва робитаи шоҳон ва деҳқононро амри маъқул ҳисоб мекунад.

Аз иқтибоси боло ва тавзеҳоти дигари Берунӣ равшан мешавад, ки подшоҳони қадими эронӣ фарҳанги баланди роҳбарӣ дошта, худро бо мардум муқобил намегузоштаанд ва ҳатто чузъи онҳо буданро ва муносибати бародарона доштанро бо онҳо вазифаи ахлоқии худ ҳисоб мекардаанд. Берунӣ мегӯяд, ки Хуррамрӯзро Наврӯз мегуфтаанд, чунки аз ин рӯз то ба Наврӯз 90 рӯз фосила будааст. Дар рӯзи ҷаҳордахуми ин моҳ, ки онро «рӯзи гӯш» ё «сирсур» меномиданд, эронӣён сир ва шароб меҳӯрдаанд.

Рӯзи понздаҳуми даймохро «Дайбамеҳр» ё «дайбагон» меномиданд ва дар ин рӯз аз гил ё ҳамир ҳайкали инсонро месохтаанд ва дар қадим ин кор ривоч доштааст. Берунӣ зикр мекунад, ки ин амал «барои он ки монанди корҳои бисёрхудоёни аҳди гумроҳон аст, аз байн рафтааст» 1; 247. Бояд гуфт, ки расму одатҳои бутпарастӣ дар асрҳои X–XI низ аз тарафи қисме аз мардум риоят мешудааст. Чунонки Саид Нафисӣ қайд кардааст, дар ин асрҳо дар Эрон ва Осиёи Миёна бутпарастон, насоро, зардуштиён нисбатан озодона аз кеши худ пайравӣ мекардаанд³.

Як иттилои муҳиме, ки Берунӣ медиҳад ин аст, ки дар устураи эронӣён, ба мисли ҳиндувон, говмавқеи баланд доштааст ва садои он аз фаровонӣ ё хушксоли хабар медодааст. Ин ҳам инъикоси аз замони дур ба молдорӣ ва чорвопарварӣ машғул будани қабилаҳои ориёӣ, махсусан мардуми эронитабор, аз ҷумла ниёғони халқи тоҷикро нишон медиҳад.

Устураи мазкур дар навиштаи Берунӣ хеле ҷолиб аст. Шаби шонздаҳуми Даймохро эронӣён ба ин хотир гиромӣ доштаанд ва онро ид кардаанд, ки мамлакати Эрон дар ин рӯз аз Туркистон ҷудо шуд ва говҳоеро, ки туркистониён ба яғмо бурда будаанд, эронӣён боз пас гирифтаанд. Сабаби дигари гиромӣ доштани ин рӯз ин будааст, ки Фаридун Заҳҳокро нобуд карда, говҳои марди

ҳимматбаланд ва дастгири бечорагон Асфиёро, ки Фаридун низ аз ҳиммати ӯ мақоми баландро соҳиб гардида буд, ба ӯ баргардонда буд.

Дар ин устура омадааст, ки Фаридун дар ин рӯз ба гов савор шуда буд. Дар он шаб дар осмон гове аз нур, ки шоххояш аз тиллову пойхояш аз нукра аст, намоён шуда, баъдан пинҳон мешавад. Ҳар касе, ки онро бинад, дуояш мустасҷоб мешавад. Дар ҳамин «шаб гови сафеди азимҷусеае дида мешавад ва агар ин гов ду маротиба садо бароварад, сол фаровонӣ мешавад ва агар як маротиба садо кунад, хушксоли хоҳад шуд» 1; 247–248.

Берунӣ аслан ба устураву афсонаҳо бовар надорад. Вале гоҳо аз нақлаш, ки худро шоҳиди воқеа ба қалам медиҳад, ба баъзе ҳодисаҳо, бидуни таҳқиқи сабаби онҳо вуқӯи чунин ҳодисаро имконпазир медонад. Ӯ дар бораи ду мори Заҳҳок ақида дорад, ки ин бисёр шигифтовар аст ва агарчи имкон дорад, вале хеле дур аз ҳақиқат аст, зеро баъзе аз ҳайвонҳо аз гӯшт тавлид мешавад 1; 219.

Рӯзи сиюми Даймоҳ ба хотири он будааст, ки баъди муддати зиёд наборидани борон дар аҳди Фирӯзи бобои Анушервон борони фаровон боридааст ва он рӯзро аз хурсандӣ ҷашн эълон кардаанд. Дар он рӯз мардум ба рӯи ҳамдигар об пошидаанд ва аз он вақт дар Эрон ин расм боқӣ мондааст. Воқеан ҳам, ин расм дар байни мардуми тоҷик то нимаҳои аввали асри бистум ҷорӣ буд.

Яке аз рӯзҳои ҷолиб рӯзи панҷуми Исфандармуз будааст. Онро «рӯзи Исфандаромӯз» номиданд ва маънояш ақлу ҳилм будааст. Исфандармуз номи фариштаи ваколатдор барои Замин ва занони поку хайрхоқ ва шавҳардӯст будааст. Берунӣ мегӯяд, ки дар замони гузашта дар ин моҳ ба василаи ин рӯз мардон ба занон тӯхфаҳо медодаанд. Дар замони зиндагии Берунӣ ин расм дар Исфакхону Рай ва шаҳрҳои дигари Пахла роиҷ будааст. Ин идро ба форсӣ «муждагирон» мегуфтаанд.

Ин ахбори Берунӣ хеле муҳим ва ҷолиб аст. Маълум мешавад, ки ниёғони халқи мо барои баланд бардоштани мақоми зан чунин идро баргузор мекардаанд. Шояд ин аввалин иде барои занон дар ҷаҳон бошад, ки эронӣён ба олами тамаддун ҳамчун рӯзи занон эҳдо кардаанд. Ин гувоҳи раднопазири соҳибтамаддун будани ниёғони мардуми эронинасл мебошад, ки иқдоми хеле муҳим дар ҷиҳати эътирофи ҳуқуқи занон, эҳтиром гузоштан ба нақши онҳо дар ҷомеа мебошад, ки имрӯз бисёр кишварҳо ба он ниёз доранд. Маълум мешавад, эронӣён ҳанӯз дар оғози таърихи тамаддун зан ва оиларо эҳтиром мекардаанд ва муқаддас медонистаанд. Берунӣ ба тӯмору афсун ва тилисму

ривоятхое, ки дар бораи ин ё он воқеа гуфтаанд ва мардум бовар доранд, назари манфӣ дорад. Масалан, гуфтаанд, ки каждуми яке аз маҳалҳои Чурчдӣ гӯё касро аз он ҷо намегазад ва вақте дур мепартоянд мегазад, ки одам аз он мемирад. Ба ҳамин монанд нақлҳои хилофи ақли солим Берунӣ эътироз дорад. Ӯ мегӯяд: «ба ақидаи ман ин афсонаҳо, ки гуфтаанд, бутлонаш ошкор аст, зеро муҳол аст, ки қувваи ирода аз шахси афсунгар таҷовуз кунад ва ба шахси афсуншаванда бирасад. Ва низ даврҳои кавокиб ба солҳои форсӣ муҳолиф аст ва шароити тилисмот дар даврҳо ҷамъ нест. Вале мо ба ҳамаи ин мушкилот дар китоби «Ақоиб-ут-табиа ва ғароиб-ус-синоя» дар бораи найрангҳо ва тилисмоту азоим ба андозае, ки дар дилҳои орифиниҳо ҳақиқат кишт кунему шубҳае аз дилҳои аҳли шак нест кунем, агар Худо бихоҳад ва умре бидиҳад, дар оянда гуфтугӯ хоҳем кард» 1; 253.

Рӯзи нуздаҳуми он моҳ «рӯзи фарвардин» буда, эронӣён онро «Наврӯзи нахрҳо» мегуфтаанд. Бинобар фаровонии обҳо дар ин рӯз ба обҳои ҷорӣ атру гулоб мерехтаанд.

Аз маълумоти Берунӣ возеҳ мегардад, ки маҷус рӯза намегирифтаанд ва онро гуноҳ медонистаанд ва ҳатто барои кафорати ин гуноҳ ба ҷамъият таом медодаанд, бозорҳо доштаанд.

Яке аз идҳое, ки Азудуддавла муайян карда будааст ва он ду рӯз буда «Ҷашнкардаи фано Хусрав» номида будаанд ва яке аз он рӯзҳо аз фарвардинмоҳ будааст. Ин ҷашн ба муносибати рӯз будааст, ки Азудуддавла аз масофаи чор фарсах обро ба деҳаи назди Шероз оварда будааст. Чунонки аз ин воқеаи муҳим бармеояд, дар он замони қадим ҳалли масъалаи обёрӣ аз вазифаҳои бузурги шоҳон будааст. Он ҷӯе, ки ба воситаи он об ба назди Шероз меомадааст, «Карди фано Хусрав» ном доштааст. Рӯзи дигар ба номи Хурмуз аст ва дар обонмоҳ будааст. Азудуддавла дар ин рӯз ба сохтани шаҳри Шероз оғоз кардааст. Берунӣ мегӯяд, ки ин амал дар соли 333-и ҷидигурдӣ ба вуқӯъ пайваستاаст.

Берунӣ ақидаи эронӣёнро дар бораи рӯзҳои масъуд ва наҳс баён карда, нақшаеро бо зикри номи моҳҳо ва рӯзҳо тартиб додааст ва дар қадом вақт боиси бахт ва наҳс донишмандони онҳоро дар нақшаҳо овардааст.

Дар фасли «Дар идҳои моҳҳои Суғдиён» Берунӣ дар бораи донишҳои нучумии аҳли Суғд, айният ва тафовути моҳҳои онҳоро бо мардуми Форс нишон додааст. Мардуми Суғд моҳҳоро мутобиқи фаслҳои сол ба чор қисм тақсим карда буданд. Моҳи аввал Навсард ном дошта, дар аввали тобистон будааст.

Аз гуфтаи Берунӣ маълум мешавад, ки дар байни суғдиён ва форсҳо дар аввалҳои солҳо ва баъзе моҳҳо ихтилофе набудааст. Баъдтар дар байни солшумории форсҳо ва мардуми Суғд тафовут ба амал омадааст. Берунӣ чунин тавзеҳ медиҳад, ки: «Баъзе аз мардум бар ин гумон шудаанд, ки сабаби ихтилофи миёни оғози ин ду қисми сол тафовуте аст, ки аз ҳисоби дар расадхонаҳо тартибдода асос гирифтааст, зеро ниёгони эронӣён соли хуршеди-ро сесаду шасту панҷ рӯз қадре зиёдтар аз ҷорӣ рӯз медонистанд, ки ба андозаи як шастуми соат бошад, ки ин миқдорро ҷузъи ҳамон ҷаҳорияи рӯз донистаанд. Ва чун Зардушт зухур карду кеши маҷусиятро биёвард ва подшоҳони Эрон аз Балх ба Форсу Бобул омаданд ва ба умури динии худ эътино карданд, расади ҷадвали мавҷудаи солро низ таҷдид намуданд» 1; 257. Эронӣён аз ин ҳисоб муайян кардаанд, ки инқилоби тобистона панҷ рӯз пештар будааст, бинобар ин аз ҳисоби қабиса рӯзҳоро муайян намуда, мувофиқи ҳисобҳои аз расад ба даст омада амал кардаанд. Вале аҳли Мовароуннаҳр ба тарзи пешин амал карда, ҳамон панҷ рӯз аз ҳисоби эронӣён тафовут пайдо кардааст. Берунӣ мегӯяд, ки то замони зухури Зардушт соли форсҳо ва суғдиён яке будааст.

Аз таҳқиқи Берунӣ возеҳ мегардад, ки мардуми Форс ва Суғд фарҳанги муштарак дошта, аз ҳамон даврҳои қадим робитаи ҳамешагӣ доштаанд. Идҳояшон низ муштарак будааст. Бинобар ин, таъкид кардааст: «Аҳли Суғдро дар моҳҳои худ идҳои бисёре дар рӯзҳои маълум ва рӯзҳои гарон миқдоре аст, ки монанди идҳо ва айёми форсӣён аст» 1; 258.

Берунӣ дар бораи идҳои суғдиён аз ҷумла идҳои Наврӯзи бузург, Найсанҷ, Ашнохандо, Фуғкон, Обонҷ, Фуғ, Масофуғ, Жимданҷро маълумоти мухтасар додааст. Ӯ ҳамчунин моҳи Хишавро ном мебарад ва гуфтааст, ки дар ин моҳ суғдиён «бар мурдагони пешини худ гиря мекунанду бар онҳо навҳа месозанд ва рӯйҳои худро меҳарошанду барои мурдагон таому шароб мебаранд» 1; 259. Бояд гуфт, ки то солҳои наздик дар баъзе ноҳияҳои Тоҷикистон ва тоҷикнишини ҷумҳуриҳои ҳамсоя дар маросими мотами наздикон занон мӯю рӯйҳои худро қанда, хуншор мекарданд ва ҷомаҳои худро баръакс яъне астарашро берун карда мепӯшиданд ва бо нолаю фарёд ба сари қабри наздикон мерафтанд. Маълум мешавад, ки ин расм аз замони зардуштиён то ба солҳои наздик боқӣ мондааст.

Берунӣ мегӯяд, ки дар деҳқадаҳои Суғд бозорҳо ба по мегардидааст ва деҳаҳои Бухороро низ зикр мекунад, ки бозорҳо доштаанд.

Фасли «Дар идҳое, ки дар моҳҳои аҳли Хоразм аст» аз ин ҷиҳат махсусан ҷолиб аст, ки ҳамсон будани оғози солу моҳи Суғду Хоразмро Берунӣ дар ин фасл қайд намуда, ба ихтилоф доштани онҳо бо солу моҳи эронӣ ишора мекунад. Ӯ навиштааст: «Ва русуми хоразмӣ дар ин идҳо монанди расмҳои суғдӣ аст. Ва аввали тоби-стон назди эшон аввали новсорҷӣ аст ва эшонро дар он вақт идҳоест, ки пеш аз ислом муаззам медоштанд» 1; 260.

Аз ин гуфтаи Берунӣ бешубҳа хулоса баровардан мумкин аст, ки аҳли Суғд ва аҳли Хоразм бо ҳам аз ҷиҳати забонӣ ва фарҳанг хеле наздик будаанд ва ҳатто нисбат ба мардуми Эрон бештар аиният доштаанд.

Инро боз аз зикри баъзе номҳои моҳҳо пай бурдан мумкин аст. Дар тавсифи моҳи Испандормичӣ Берунӣ нақл кардааст, ки рӯзи чаҳоруми онро «хиҷ» номидаанд, ки маънояш узи қиём будааст. Ӯ дар идомаи ин тавзеҳ дар бораи Вахш мегӯяд: «Ва дар рӯзи даҳум идест, ки «Вахшанком» ном дорад ва «Вахш» номи ғариштаест, ки ба ҳама обҳо, махсусан ба наҳри Ҷайхун муваккал аст» 1; 262. Тавре маълум мешавад, номи Вахш дар миёни мардуми тоҷик ва хоразмӣ маънои муштарак доштааст ва Вахши имрӯза аз ҷиҳати этнолингвистӣ истилоҳи хеле қадим буда, хоразмӣ ва тоҷикон дар гузашта робитаи наздики забонӣ доштаанд.

Берунӣ ҳарчанд этиқоди росих ба дини ислом дорад, вале ба ақвоми араб назари интиқодии худро ошкор изҳор менамояд, дониши онҳоро дар илм ва донишони бурҷҳои фалак ва илми нучум авомона ҳисоб мекунад. Чунин баҳо додани ӯ ба дониши арабҳо аз он ҷиҳат аст, ки онҳо дар натиҷаи ғурури бечо ва бесаводона мардуми эронитаборро «махлуқони пасттарин» ҳисоб мекардаанд. Берунӣ дар баробари ироаи маълумот дар бораи идҳои хоразмӣ дониши онҳоро дар нучум низ васф мекунад. Ӯ мегӯяд, ки онҳо манзилҳои Қамарро дар ҳисоби худ ба кор мебарданд, номҳои манзилҳои онро ҳифз карда будаанд. Дар «Осор-ул-боқия» навиштааст: «...мунаҷҷимро дар луғати хоразмӣ «аҳравиник» мегӯянд, яъне касе, ки нозир ба манозили моҳ бошад, зеро «аҳрав» яке аз хонаҳои моҳ аст... ва эшон аз тозиён бурҷхоро беҳтар мешинохтанд».

Абурайҳон ин ақидаи худро боз ба чунин далел исбот мекунад, ки «бинобар раъйи тозиён сурати Асад бар бурҷи Саратону Асаду Узро ва порае аз бурҷи Мизон ва иддае аз суварӣ шимолиро ҷанубӣ густурда шуда, ба он ки ҳақиқати амр ғайр аз ин аст» 1; 263.

Ҳақиқатгӯӣ ва эронидӯстии Берунӣ боз дар он зоҳир мегардад, ки ӯ баъзе донишмандони арабро, ки бо танаффури ба аҳли Аҷам менигари-стаанд, зери интиқод мегирад. Ӯ камдониши арабҳо ва хилофи ақлу ҳақиқат будани донишмандони арабро дар илми нучум бе тавҳину таҳқир, вале бо далелҳои илмӣ собит менамояд. Зикри порае аз навиштаи ӯро, ки аз донишмандӣ ва миллатдӯстии ӯ шаҳодати равшан медиҳад, зарур медонем. «...агар дар номҳое, ки барои ситорагонӣ собит ниҳодаанд тааммул кунем, хоҳем дид, ки аъроб аз илми бурҷхонӣ сувар хеле дур буданд. Ҳарчанд Абумуҳаммади Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайбаи Ҷабалӣ таҳвил менамояд ва дар тамоми китобҳои худ суҳанонро ба дарозӣ кашондааст. Ва ба хусус дар китобе, ки дар тафзили араб бар аҷам навишта, чунин пиндошта, ки арабҳо ба ситорагонӣ, тулӯ ва ғуруби онҳо аз ҳама халқҳо донотар будаанд. Ва ман намедонам, оё намедониста ва ё таҷоҳул карда, ки дар тамоми маконҳои замин барзгарону ҷӯпонҳо ибтидои аъмоли худ ва маърифати авқотро ба андозаи арабҳо медонанд» 1; 264.

Тавре аз суҳанони кинояомез ва писханди ӯ дида мешавад, дониши арабхоро дар бораи кавокиб ба дониши ҷӯпонӣ, ки савод надоранд, вале таҷруба доранд, муқобил мегузорад. Дар идомаи суҳанони худ боз бо ҷиддият ва қатъият менависад: «Ва касе, ки ҷуз осмон сақфе надорад, тулӯ ва ғуруби кавокиб бар он ба як низом идома дорад, мабодии қорҳо ва шиносоии авқоти худро хоҳад ба кавокиб таълиқ намуд. Ва танҳо аъробро ин як хусусият бувад, ки он чиро халқҳо аз ҳаққу ботил ҳадс мезадаанд ва ё мешинохтанд, аъроб бо ашъору асҷоъ ва урҷузаҳо дармеоварданду ҳифз мекарданд ва аз ин ҷиҳат ба яқдигар умури мазкур ба таври ирс мерасид ва агар дар қутуби анвоъ ва ба хусус китоберо, ки ин мард ба номи «Манозир-ун-нучум» навишта ва ба он ҷӣ, ки мо қисме аз онҳоро дар авоҳири китоб ворид кардем, тааммул кунед, хоҳед донист, ки аъроб аз илми ҳайат ҷуз он андоза, ки барзгарони ҳар кишвар медонанд, чизе бештар надоништаанд».

Аз Қутайбаи Ҷабалӣ, ки номашро Берунӣ пештар зикр кардааст, ёдовар шуда, эҳсоси ифротгарии қавмӣ ӯро ифшо мекунад ва онро натиҷаи ҷаҳлу бадбинӣ медонад. «Ин мард, — навиштааст Берунӣ, — дар ҳар мабҳасе, ки ворид мешавад, ифрот мекунад ва аз ахлоқи ҷабалӣ, ки истибдод ба раъй аст, ҳолӣ нест. Ва каломи ӯ дар ин китоб бар кинаю душманиҳое, ки бо эронӣ дорад, далолат мекунад. Зеро ба ин андоза ҳам розӣ нашуд, ки арбхоро бар мо, эронӣ, бартарӣ

дихад, балки эрониёнро забунтари халқҳо ва пасттарин махлуқ доништааст... ва умури зишти дигареро низ ба эрониён нисбат дода, ки агар пешиниёни арабҳоро мешинохт, бештар аз гуфтаҳои худро дар бораи ин ду карда такзиб мекард» 1; 264–265. «Ду карда аз гуфтаҳои худ» ба ин маънист, ки Қутайбаи Чабалӣ дар сураи «Тавба» арабҳоро ба қуфру душманӣ ба ислом аз ҳад зиёд васф карда ва эрониёнро забун пиндоштааст. Аз гуфтаҳои боло ду масъала хеле равшан мешавад: якум, Берунӣ афзалиятҷӯии аъробро бар мардуми эронӣ рад карда, эрониёнро баръакси гуфтаҳои Қутайбаи Чабалӣ, дар донишу фазилат аз арабҳо боло мегузорад. Дуюм, аз суханони ӯ «мо, эрониён» возеҳан, бидуни ҳеҷ шубҳа, маълум мешавад, ки ӯ хоразмиест, ки худро эронӣ ҳисоб мекунад ва аз гуфтаҳои пештараш дар бораи қаробати хоразмиёну суғдиён, ба мутааллиқ будани худ ба ин мардум, забон, фарҳанг таъкид меварзад. Аз ҷадвале, ки манзилҳои Қамарро дар луғати араб, Суғд ва Хоразм овардааст, наздик будани номҳо ва ҳатто як будани баъзеи онҳо дар Суғду Хоразм зикр шудааст.

Аз номи як шоири араб овардааст, ки қавми араб монанди «Банотуннаш» бозмондаанд, ки бо дигар ситорагон навие надоранд, яъне хайре назди эшон нест.

Аз суханони Берунӣ, ки дар ҷои дигари «Осор-ул-боқия» гуфтааст, бо туркон низ ҳеҷ робитае надоштани ӯ ҳувайдост. Ӯ навиштааст: «Ва дар кӯҳе, ки дар замини Турк аст, мегӯянд, ки чун ғусфандонро бихоҳанд аз он ҷо бигзаронанд, бояд пойҳои ғусфандонро бо пашм бубанданд, ки мабодо бо сангҳои он мусодимат кунад... ва гоҳ иттифоқ меафтад, ки туркон аз он кӯҳ ҳамла мекунанд» 1; 272.

Берунӣ дар фасли идҳои аҳли Хоразм гуфтааст, ки Абусаид Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Ироқ барои дақиқ кардани тақвими хоразмиён дастур додааст. Ӯ баъд аз озод шуданаш аз асирии Бухоро ба Хоразм омад ва барои ислоҳи тақвим дастур дода буд. Мувофиқи дастури ӯ барои собит мондани «аҷғор», ки дар миёнаи тобистон буда, аз он рӯз деҳқонон рӯзи кишт ва ё ҷамъоварию ангурро муайян мекардаанд, мунаҷҷимон ба қарор омадаанд, ки мабодии моҳҳои хоразмиро дар рӯзҳои фарзшуда аз моҳҳои Руму Суриёниён қарор диҳанд. Барои ин амал онҳо ба хулоса омадаанд, ки солҳо мутобиқи кабисаи румиёну суриёниён кабиса шавад. Онҳо «дар ин матлаб иҷмоъ карданд, ки оғози Новсорҷӣ рӯзи сеюми найсони суриёни бошад, то ин ки ҳамвора «аҷғор» дар нимаи тамуз ҷой гирад. Ва вақтҳои деҳқониро

мунаҷҷимони мазкур мутобиқи ин таърих қарор доданд. Масалан, ҷидани ангурро барои хушк кардан вақти он чил рӯз аст, ки аз «аҷғор» бигзарад» 1; 266.

Хулоса, асари «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ яке аз қадимтарин маъхазҳои муътабар оид ба таърихи пайдоиш, хусусиятҳо ва маросимҳои асосии Наврӯз ва ҷашнҳои дигари мардуми ориёитабор, аз ҷумла Тиргон ва Мехргон буда, дар он метавон инчунин дар бораи моҳияти иду ҷашнҳои дигари мардумӣ дар моҳҳои боқимондаи сол тибқи солшумории шамсӣ аз даврони бостон то замони мутафаккир маълумоти муфиде пайдо намуд.

АДАБИЁТ:

1. Берунӣ Абурайҳон. «Осор-ул-боқия». — Душанбе: Ирфон, 1990.
2. Наршахӣ Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. «Таърихи Бухоро». Мураттибон Ғ.Ғоибов, К. Олимов, Н.Амиршоҳӣ. — Душанбе, 2021.
3. Нафисӣ Саид. «Сарчашмаи тасаввуф дар Эрон». — Техрон, 1343 ҳ.ш.
4. Ҳазратқулов М. «Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннати сол». — Душанбе, 2012.
5. Навруз и другие праздники иранских народов в исследованиях Абурейхана Бируни (на основе «Осор-ул-боқия»)
6. Кароматулло Олимов — академик НАНТ, главный научный сотрудник отдела истории философии ИФПП им. А.Баховаддинова.

Хуршед ЗИЁЙ

Доктори илмҳои фалсафа, профессор

СЕ МАРҲАЛАИ ТАЪРИХИИ РУКУД ВА ЭҲЁИ НАВРӯЗИ АҶАМ

Наврӯзи Аҷам чун ҷашни бостонии тоҷикон ва мардуми дигари ориёитабори Хуросону Мовароуннаҳр таърихи хеле қадима дошта, аз даврони барои таърихнигорӣ номаълуму дақиқнашудаи тоавастой дар ин минтақа ҳамчун иди решаҳои табию нучумшиносидошта, яъне фарорасии баробарии шабу рӯз, бо як шукуҳу шаҳомати хосса таҷлил карда мешуд. Танҳо дар даврони Ҳахоманишиҳо (750–330 то мелод) ба ин ҷашн хусусияти мазҳабӣ дода, онро ҳамчун иди зардуштиён эълон карданд ва бо расму русуми аз қадим маъмулбуда, яъне баргузори чорабиниҳои фарҳангӣ, варзишӣ, кишоварзӣ ва ҳатто сиёсӣ бо иштироки васеи мардум ва давлатдорон таҷлил менамуданд. Аммо бо истилои араб, ки дар асрҳои VII–VIII марзу буми халқҳои ориёитаборро ба доираи таъсири дини ислом ворид намуданд, Наврӯзи бостонӣ бо нахустин даврони руқуд мувоҷеҳ гашт. Ин вазъ зиёда аз сад сол, то оғози Эҳёи Аҷам идома ёфт.

Бояд таъкид дошт, ки дар даврҳои минбаъда тағйирот дар ҳуди хилофати араб рух дода, Аббосиён пойтахти давлатро ба шаҳри Бағдод кӯчониданд, ки ба минтақаи зисти мардуми ориёитабор хеле наздик буд. Ин воқеаро ба эътибор гирифта, муҳаққиқи фаронсавӣ Ру. Ж. П. хилофати Умавиёно арабӣ ва хилофати Аббосиёно форсӣ (аҷамӣ) ё хуросонӣ номида аст. Дар давлатҳои Тоҳириён (821–873) ва Саффорӣён (873–903) бошад, ниёғони мо аз тобеият ба хилофати араб то андозае раҳӣ ёфта, боз ҳам ба таҷлили Наврӯз ва ҷашнҳои дигари миллии ориёӣ рӯ оварданд. Эҳёи нахустини ин ҷашн бошад, бо ташкили давлати сирф миллии тоҷикон — Сомониён оғоз гардид. Акнун мардум бо дастгирии давлатдорони миллии худ ва иштироки бевоситаи онҳо ҳамчун дар замони тоисломӣ боз бо ҳамон шукуҳу шаҳомати хосса Наврӯзро пешвоз мегирифтанд ва расму ойини таҷлили онро, ки аз ниёгон ба мерос монда буд,

дар шакли комилтаре зинда сохтанд. Дар баробари ин, идҳои дигари миллии тоҷикон, чун Сада, Тиргон ва Меҳргон низ эҳё гардиданд ва ин гуна арҷгузорӣ ба ин ҷашнҳои хуршедии ориёитаборон дар марзу буми тоҷикнишин то ибтидои асри XX побарҷо монд.

Аммо, мутаассифона, охириҳои солҳои бистуми асри гузашта дар замони давлатдории шуравӣ маъракаи манъсозии ҷашнҳои динӣ оғоз гардид, ки ба таҷлили Наврӯз низ, ки ягон пояи динӣ надорад, таъсири хеле манфӣ расонид. Ҳукумати онвақтаи шуравӣ ҷашнҳои динию миллиро манъ сохта, ба ҷойи онҳо идҳои зиёди инқилобиро ба таври сунъӣ ба тамоми миллатҳои сокини собиқ Иттиҳоди Шуравӣ таҳмил намуд. Аз ҷумла, соли 1928 аввалин мақолаҳо дар маҷаллаҳои коммунистӣ оид ба манъи таҷлили Наврӯз дар собиқ ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Озарбойҷон ба нашр расиданд, аз соли 1929 бошад, бо пешниҳоди созмони ҷамъиятӣ бо номи «Иттифоқи беҳудоёни ҷанговар» («Союз воинствующих безбожников») тамоми ҷашнҳои миллии, аз ҷумла Наврӯз аз рӯйхати идҳои давлатӣ бароварда шуданд. Дар баъзе минтақаҳои ҳавзаи Наврӯз, аз ҷумла дар Озарбойҷон, аз ҷониби созмони зикршуда мардумро, ки ин ҷашнро пешвоз мегирифтанд, таъқиб мекарданд, ба онҳое, ки дар маҳалҳо хони наврӯзи меоростанд ё оташ афрӯхтанро шомгоҳон ташкил мекарданд, ҷазои ҷамъиятӣ муқаррар менамуданд. Ногуфта намонад, ки дар ҳамин давра, яъне аз соли 1925 то соли 1992 таҷлили иди мазкур дар Туркия низ манъ карда шуда буд. Ин ҳама давраи дуҷуми руқуд Наврӯз буд, ки ба Тоҷикистон низ таъсири бевосита расонида, то охири солҳои шастум-ибтидои солҳои ҳафтодуми қарни гузашта идома кард.

Эҳёи дуҷуми Наврӯз дар Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои собиқӣ шуравӣ, ки имрӯз ба ҳавзаи ин ҷашн ворид гаштаанд, ба соли 1970 рост меояд.

Ҳукумати онвақта дар арафаи чашнгирии 50-солагии таъсиси ИҶШС (СССР) бо сабабҳои номаълуми идеологӣ барои таҷлили Наврӯз каме сабукиҳоро пешбинӣ намуд, зеро ба ҳамагон аён буд, ки бо вучуди манъ будан дар сатҳи расмӣ, мардум то ҳол ҳам баъзе рухҳои асосии наврӯзиро риоя мекарданд. Аз ин рӯ, аз ҷониби ҳукуматдорони вақт иҷозат дода шуд, ки Наврӯз дар баъзе ҷумҳуриҳои собиқӣ шуравӣ чашн гирифта шавад, вале бо номҳои дигар, ки ба идеологияи коммунистӣ мутобиқат дошта бошанд. Аз ҷумла, дар Тоҷикистони шуравӣ онро иди баҳору меҳнат ва дар Ўзбекистон бошад, иди баҳор номгузорӣ карданд. Ибтидо аз ин давра дар Тоҷикистон ин иди бузурги ниёгон бо сайругашти мардумӣ, баргузориҳои чорабиниҳои гӯштингирӣ, бузкашӣ ва ғайра дар сатҳи начандон баланд бошад ҳам, таҷлил карда мешуд. Дар кишвари ҳамсояи Қазоқистон бошад, танҳо соли 1988 бо қарори яққояи кумитаи иҷроияи шаҳри Алмаато ва иттифоқи касабаи ин шаҳр аз таърихи 13 апрели ҳамон сол «Дар бораи баргузориҳои иди халқии баҳор — «Наврӯз байрами» ин ид эҳё гардид.

Хушбахтона, эҳёи сеюм ё, дақиқтараш, эҳёи воқеии Наврӯзи Аҷам дар Тоҷикистон ба давраи соҳибистиклолӣ рост меояд. Дар ин давра дар қонунгузориҳои дахлдори ҷумҳурии Наврӯз ба рӯйхати рӯзҳои ид ворид гардида, барои таҷлили он чор рӯзи истироҳатӣ пешбинӣ гардид. Вобаста ба ин тамоми анъанаҳои бостонии наврӯзӣ бо дастгирии бевоситаи давлат эҳё гардиданд

ва хушбахтона, бо ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кишвари мо дар якҷоягӣ бо давлатҳои дигари ҳамсоя онро ба рӯйхати мероси ғайримоддии инсоният дар ЮНЕСКО ворид сохта, 21 март аз ҷониби созмони мазкур ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ Наврӯз эълон гардид. Дар баробари Наврӯз, дар Тоҷикистон бо иқдоми Пешвои муаззами миллат ҳамчун дар даврони Сомониён чашнҳои дигари миллӣ, чун Сада, Тиргон ва Меҳргон низ эҳё гардиданд.

Се мавҷи руқуд ва эҳёи Наврӯзи Аҷам, ки дар боло мухтасаран ба онҳо ишора намудем, шаҳодат аз он медиҳанд, ки ин чашни бостонии мо ҳамчун мурғи Самандар борҳо сӯхтаву вале аз нав аз хокистар зинда гардида, дар осмони софу беғубори Ватани худ ба парвоз пардохтааст. Ҳама ин шаҳодати аёнӣ аз арҷгузориҳои мардуми тоҷик ба расму ойини ниёгон, сабру таҳаммул ва истодагариҳои он дар ҳифзи арзишҳои миллии бостонист. Умед дорем, ки ин иди ҳамешабизи мо то ҷовидон кишвари моро шуқуфон ва мардуми онро хушбахту хандон хоҳад намуд. Ба қавли шоир, ба ҳама пастию баландии рӯзгор нигоҳ накарда:

*Наврӯз навҷавон аст,
Наврӯз ҷовидон аст!..*

ДАР МОВАРОИ ТАЪРИХ

**АШЎРИЁН Музаффар
Қурбонмуҳаммад**

Вазири адлия Ҷумҳурии Тоҷикистон

МАҚОМОТИ АДЛИЯ ДАР АМОРАТИ БУХОРО ВА ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРИИ ТУРКИСТОН

Ба гузашта арҷ гузору ояндаро бисоз...

Осиёи Миёнаи таърихӣ, ки ҳама вақт дар маркази диққати аҷнабиён қарор дошт ва тохтутозҳои зиёдро аз сар мегузаронид, ба мулкҳои гуногуни хурду калон ҷудо шуда, соҳибони худро зуд-зуд иваз мекард, ки ин ба таърихи ташаккули баъзе аз халқҳои минтақа — халқи тоҷик бетаъсир намонд. Халқи куҳанбунёди тоҷик баъд аз суқути давлати Сомониён аз давлатдории миллӣ маҳрум шуда, дар асрҳои XVIII–XIX ба ҳудуди ду мулки калон — Аморати Бухоро ва генерал-губернатории Туркистон шомил гардид.¹

Дар ҳаёати Аморати Бухоро ва генерал-губернатории Туркистон қарор доштани халқи тоҷик ба баъзе омилҳои дигари субъективӣ ба он боис шуданд, ки ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ ба ду қисми асосӣ тақсим гардад. Ҳудудҳои қисми шимолии Тоҷикистон, инчунин қисми бештари ҳудудҳои Помир ба ҳаёати генерал-губернатории Туркистон дохил гардида, ҳудудҳои қисми ҷанубии Тоҷикистон бо фаро гирифтани ҳудудҳои Бухорои шарқӣ, ба ҳаёати Аморати Бухоро дохил гардид.²

Аморати Бухоро, ки аз рӯи шакли идоракунии ва сохти давлатдорӣ давлати феодалии муқаррарии осӣ буд, дар он муносибатҳои патриархалӣ амал мекарданд. Вобаста ба ин, қонунҳо ба ҳуқуқи мусулмонӣ асос ёфта, ҳокимияти олии давлатӣ ба шоҳ тааллуқ дошт. Генерал-губернатории Туркистон, ки ба ҳаёати Россияи подшоҳӣ дохил

мегардид, ҳислати дунявӣ дошт ва фаъолияти худро дар асоси низоми қонунгузории шоҳӣ ба амал мебаровард.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, гуфтан мумкин аст, ки мақомоти адлия дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ яқхел ташаккул наёфтааст. Он ба ду низоми ҳуқуқӣ — низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ва низоми қонунгузории шоҳӣ асос ёфта буд. Бинобар ин, зимни таҳлили ташаккули мақомоти адлия дар Тоҷикистони таърихӣ, чунин хусусиятҳо ба инобат гирифта хоҳанд шуд.

Аморати Бухоро, ки бевосита зери таъсири ҳуқуқи мусулмонӣ қарор дошт, аз ин хотир, мақомоти адлия асосан дар симои судҳои қозигӣ ташаккул ёфт. Судҳои қозигӣ баъзе аз функцияҳои мақомоти адлия — тасдиқи асноди ҳолати шахрвандӣ, додани ҳулосаҳои ҳуқуқӣ (ривоятҳо), таъмини иҷрои ҷазо ва монанди инҳоро иҷро мекарданд. Бо ин мақсад, дар назди судҳои қозигӣ шахсони мансабдори алоҳида фаъолият мекарданд, ки онҳо салоҳияти судҳои қозигиро дар самтҳои номбаршуда ба амал мебароварданд.

Дар низоми идоракунии давлатии Аморати Бухоро ба истиснои мақомоти давлатӣ, мансабҳои давлатӣ низ ҷой доштанд, ки идоракунии давлатиро дар самти дахлдор ба амал мебароварданд. Аз мансабҳои давлатӣ — миршаб, додхоҳ, муфти, шайх-ул-ислом, қозикалон ва муҳтасибро махсус фарқ намудан мумкин аст, ки самтҳои алоқаманд ба фаъолияти мақомоти адлияро роҳбарӣ мекарданд. Масалан, миршаб аз рӯи мансаб сардори хадамоти пайроҳадорӣ ба шумор мерафт, ки дар вақти шабона оромиро таъмин мекард. Додхоҳ

¹ Гафуров Х. М. История становления и развития судебной системы Республики Таджикистан. // http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=1690

² Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. — Д.: Ирфон, 1994. — С. 8–30.

бошад ба қабули арзҳои мардум машғул буда, барои баррасӣ гардидани онҳо масъулият дошт.

Шайх-ул-ислом аз рӯи мансаб роҳбари ҷамоаи мусулмонон ба шумор мерафт, ки дар ҳаёти рӯзмарра ва раванди истеҳсолоти судӣ риоя гардидани қонунҳоро назорат мекард. Бинобар ин, ӯ яке аз шахсони мансабдори наздики амир маҳсуб меёфт. Мансаби мазкур метавонист аз як шахс ба шахси дигар тариқи мерос гузарад.

Қозикалон шахси мансабдори олии давлатӣ эътироф гардида, баррасии парвандаҳоеро роҳбарӣ мекард, ки ба салоҳияти амир «дахл надоштанд». Бо ин мақсад, дар назди қозикалон дастгоҳ иборат аз дувоздаҳ нафар муфти таъсис дода шуда буд, ки уҳдадориҳои мансабии онҳоро дақиқ баррасӣ кардани парвандаҳо ташкил меод. Қозикалонро «шариатпаноҳ» низ ном мебарданд.

Муфти мувофиқан шахси мансабдоре ба шумор мерафт, ки аз рӯи парвандаҳои алоҳидаи мураккаб дар асоси муқаррароти шариат ҳулосаи ҳуқуқӣ (ривоят) меод. Парвандаҳои мураккабе, ки барои гирифтани ҳулосаи ҳуқуқӣ (ривоят) эҳтиёҷ доштанд, аз тарафи қозикалон муайян карда мешуданд.

Шахси мансабдори дигари соҳаи адлия дар Аморати Бухоро муҳтасиб ба шумор мерафт, ки иҷрои меъёрҳои шариатро назорат карда, дурустии тарозуҳоро дар бозор зери назар қарор меод.

Ба истиснои мансабҳои номбаршуда, инчунин мансаби ниғаҳбони маҳбасҳо фарқ карда мешуд, ки шахсони зиндониро назорат карда, аз тарафи онҳо адо гардидани ҷазоро таъмин мекард.

Мақомоти адлия дар генерал-губернатории Туркистон дар фарқият аз Аморати Бухоро қомилан ба таври дигар ташаккул ёфт. Зеро дар ҳудуди генерал-губернатории Туркистон низоми қонунгузорию Россияи подшоҳӣ амал мекард, ки ин низом он вақт хеле пешрафта буд.

С. Т. Токболат дуруст қайд менамояд, ки васеъшавии ҳудудҳои таҳти тобеъияти Россияи подшоҳӣ қарордошта, бо мақсади гузаронидани сиёсати самараноки марказ дар маҳал, зарурияти муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқии қонеъкунандаи талаботи аҳолии маҳаллӣ, танзимсозандаи муносибатҳои байни вилоят ва марказро ба миён овард. Бинобар ин, дар кишвари Туркистон низоми ҳуқуқии умумиимпериявӣ ба таври давравӣ ворид карда мешуд¹. Бо дар назар доштани ин, заминаи ҳуқуқии ғаъолияти мақомоти адлияро дар ҳудуди генерал-губернатории Туркистон, ба

истиснои муқаррароти қонунгузорию Россияи подшоҳӣ, Низомнома оид ба идоракунии кишвари Туркистон ташкил меод, ки он принципи идоракунии ҳарбӣ-ҳалқиро муқаррар карда, моҳияти зеринро пайгирӣ менамуд:

- а) тақсимопазирии ҳокимияти ҳарбӣ, маъмурӣ ва дар кишвар таҳти роҳбарии ягона муттаҳид намудани он;
- б) зарурати дар дигар қисмҳои Россияи подшоҳӣ ҳадалимкон ба маъмурият наздик намудани сохти ин мақомот;
- в) интихобӣ будани мақомоти ҳокимият ҳамчун асоси сохти мақомоти ҳокимияти поёнии аслан ҳалқӣ-ҷамъиятӣ;
- г) дар ин муассисаҳо барҳам додани тартиботе, ки ба манфиати Россияи подшоҳӣ зарар доштанд;
- д) мувофиқи талаботи маҳаллӣ, ташкил ва инкишоф додани мақомоти маъмурӣ ва аниқ муайян кардани ҳадду ҳудуди ҳокимияти онҳо;
- е) мувофиқи вазъияти маҳал аз маъмурият ҷудо кардани маҳкама².

Мавриди зикр аст, ки асоси идоракунии кишвари Туркистонро гарчанде муттаҳидсозии идоракунии ҳарбӣ ва шаҳрвандӣ ташкил меод, лекин вай хусусияти ба худ хоси ташаккулёбро дошт, ки ин хусусият дар навбати аввал, дар нигоҳ доштани унсурҳои миллии зоҳир мегардид. Мутобиқ ба ин, ҳукуматдорони Россияи подшоҳӣ динпарастӣ, мавқеъ ва нақши рӯҳониёнро дар ҳаёти ҳалқӣ Осиёи Марказӣ ба инобат гирифта, низоми судҳои қозигиро бекор накарданд. Дар натиҷа низоми дузинагии ҳокимияти судӣ, ки яке низоми судии шоҳӣ ва дигаре низоми судии қозигӣ буд, ба миён омад.

Хусусияти дигари хоси рушди мақомоти адлия, бахусус ҳокимияти судӣ дар ин давра дар он зоҳир мегардид, ки муассисаҳои судӣ-маъмурии генерал-губернатории Туркистон таҳти идоракунии вазири ҳарбӣ қарор доштанд. Вобаста ба ин, мудирияти генерал-губернатории Туркистон оид ба масъалаҳои шикояти кассатсионӣ, ҳангоми тариқи кассатсионӣ баррасӣ кардани парвандаҳо ба қонуншиканиҳои ҷиддӣ роҳ меод. Чунончи, аз рӯи шаҳодати сенатор Ф. Гирс, ки кишвари Туркистонро мавриди санҷиш қарор дода буд, мудирияти генерал-губернатории Туркистон баъзан вақт дар бораи бекор кардани қарорҳои маъруза омода менамуд, ки қарорҳои мазкур тибқи талаботи қонун қабул гардида, ба муқаррароти он ҷавобгӯ буданд. Дар ҳолатҳои дигар бошад, қарорҳоеро

¹ Токболат С. Т. Общеимперская система нотариата в Туркестанском генерал-губернаторстве (на примере Сыр-Дарьинской области). // Молодой ученый. — 2013. — № 11.1 (58.1). — С. 23.

² АДМ Ўзбекистон. Ф. 1, д. 27, д. 60-а, в. 9–10.

бе баррасӣ мемонд, ки онҳо хилофи муқаррароти қонун буда, ба талаботи он ҷавобгӯ набуданд¹.

Соли 1867 Низомномаи идоракунии кишвари Туркистон, ки ҳислати муваққатири дошт, ба Низомномаи идоракунии дар вилояти Ҳафтрӯд ва Сирдарё иваз карда шуд.² Низомномаи мазкур гарчанде аз ҷиҳати расмӣ тасдиқ нагардида, ба қувваи қонунӣ надаромада бошад ҳам, лекин дар самти ташаққули минбаъдаи мақомоти адлия дар ҳудуди генерал-губернатории Туркистон таҳаввулотӣ назаррасро ба вуҷуд овард. Аз ҷумла, мансаби қозикалон, қозӣ-аскар ва раис ихтисор гардида, низоми ягонаи судҳои қозигӣ таъсис дода шуд.

Тибқи Низомномаи идоракунии дар вилояти Ҳафтрӯд ва Сирдарё ба истиснои судҳои ягонаи қозигӣ ҳамчунин Съезди қозихо таъсис ёфт, ки онҳо аз рӯйи баъзе сарчашмаҳо парвандаҳои граждании зиёда аз 100 сӯм ва парвандаҳои ҷиноятӣ ба судҳои шохӣ тобеъияти идоравӣ надоштаро баррасӣ менамуданд. Низомномаи мазкур дар мавриди розӣ набудан ба қарори судҳои қозигӣ, ҳуқуқи шикоят кардан ба судҳои шохиро пешбинӣ менамуд.

Солҳои 70-уми асри XIX дар ҳудуди генерал-губернатории Туркистон зарурати танзими муносибатҳои марбут ба муомилоти граждани ба миён омад, ки ба ин дар ғушаву канори шохигарӣ ташаққул ёфтани тартиботи ягона сабаб гардид. Чунин тартибот дар навбати аввал барои ҳифзи ҳуқуқи иштирокчиёни аҳдҳои ҳуқуқӣ-граждани зарур буд. Ғайр аз ин, дар чунин муносибатҳо шумораи иштирокчиён аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ торафт меафзуд. Ба ин ҳамчунин рушди саноату тичорат, раванди муҳоҷират ва ҳичрати шумораи назарраси аҳолии камбизоат мусоидат намуданд³. Аз ин ҷо, дар асоси таъия ба андешаи С. Т. Токболат қайд кардан бамаврид аст, ки дар ҳудуди генерал-губернатории Туркистон то оғози расмии фаъолияти нотариус, уҳдадори он оиди ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ, ба зиммаи судҳои ҳакамӣ вогузор гардида буданд⁴.

Соли 1871 дар генерал-губернатории Туркистон Қоидаҳо дар қисми нотариат мавриди амал қарор гирифт, ки он ба зиммаи судҳои ҳакамӣ салоҳияти иловагӣ — тасдиқи ҳуҷжатҳои гуногун, аз ҷумла васиятномаҳо, додани иқтибос аз китоби

бақайдгирӣ ва нусхаи санад, шаҳодат намудани ҳуҷжатҳои гуногуни воридшаванда мутобиқ ба муқаррароти моддаҳои 1534, 2036 ва 2056 қисми 1 Маҷмӯи қонунҳои граждани, эътирозҳо ва додани шохидӣ дар бораи дурустии нусхаҳо ва ҳақиқӣ будани имзои гузошташуда ва дигарҳоро вогузор намуд. Судҳо инчунин ҳангоми ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ уҳдадор буданд ба таври ҳатмӣ ба муқаррароти Оинномаи истехсолоти судии граждани, Муассисаи муқаррароти судӣ ва моддаи 154 Қоидаҳо дар қисми нотариат ишора намоянд.

Нотариусҳоро генерал-губернатори Туркистон, аз ҳисоби шахсони дорандаи шаҳодатномаи идораи вилоятӣ Сирдарё, ки донандаи хуби муқаррароти Қоидаҳо дар бораи нотариат будани онҳоро тасдиқ мекард, ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешуданд.

Бояд зикр кард, ки нотариусҳо пеш аз оғози фаъолияти касбӣ ба таври ҳатмӣ савганд ёд мекарданд. Баъд аз ин, онҳо бо муҳр бо нишон додани ному насаб, номи шаҳр ва нишони вилоят таъмин мегардиданд. Нусхаи муҳр ва имзои онҳо дар шӯъбаи судии идораи маҳаллии вилоятӣ нигоҳ дошта мешуд. Ҳангоми набудани нотариус, қормандони шӯъбаи судии идораи маҳаллии вилоят метавонистанд ўро иваз намоянд.

Нотариус ҳангоми ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ, уҳдадор буд, ки бо мазмуни ҳуҷжат шинос шавад, дурустии онро санҷад. Дар ҳолати ба талаботи пешниҳодшаванда ҷавобгӯ набудани ҳуҷжат, вай метавонист аз иҷрои амалиёти нотариалӣ даст кашида, онро ба соҳибаш баргардонад. Дар баробари ин, нотариус уҳдадор буд, ки баъди ҳар як муддати муайян — ҳармоҳа ва ҳарсола дар бораи амалиёти нотариалии иҷрошуда ба таври ҳатмӣ ҳисобот пешниҳод намояд.

Дар гузашта барои судҳои қозигӣ адвокатура падидаи бегона буда, мавриди истифода қарор намегирифт. Чи хеле ки З. Ҳ. Искандаров қайд менамояд, дар ҷараёни адолати судӣ вакили тарафҳои низоънамуда ё ҷимоячии айбдоршаванда ҳамчун шахси алоҳидаи иҷрокунандаи чунин касб вуҷуд надошт, вале иштирокчиён барои ҷимоя кардани манфиатҳои худ ҳақ доштанд далелу исбот оранд, ҳолатҳоро баён намоянд, ки гуноҳи онҳоро дар содир намудани ҷиноят сабук гардонад, бахшиш пурсанд ва хоҳиш намоянд, ки аз гуноҳашон гузашта, ба онҳо ҷазои сабук диҳанд⁵. Ин маънои онро дорад, ки дар ҷараёни муҳофизати судӣ ўҳдадорҳои прокурор ва адвокати замони муосирро қисман

¹ Гирс Ф. Отчет о состоянии Туркестанского края (Раздел «Суд»). — 1883. — С. 211

² Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. — Д.: Ирфон, 1994. — С. 11.

³ Возникновение нотариата. Электронный ресурс. <http://www.notariat.kz/index.php/ru/informatsiya/istoriya-notariata/istoriya-notariata-do-1997-goda/10-vozniknovenie-notariata>

⁴ Токболат С. Т. Указ. раб. — С. 23.

⁵ Искандаров З. Ҳ. Асосҳои фаъолияти адвокатӣ. — Д.: Эҷод, 2005. — С. 8.

худи қозӣ, муфти, аълам ва қисми дигарашро даъвогару ҷавобгар ва шахсоне, ки онҳоро ҳамроҳӣ мекарданд (хешу табор, дӯстон) иҷро мекарданд. Гузашта аз ин, шахсоне буданд, ки дар бозору майдонҳо, чойхонаҳо, мадрасаву масҷидҳо дар байни издиҳом ба мардум шарту қоидаҳои бастани шартнома, ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо ва дигар аҳкоми шариатро мефаҳмониданд, ки онҳоро мардум ҳамчун мирзо, хаттот, котиб ва муддарис мешинохтанд. Чунин шахсон як қисми ваколоти адвокатро иҷро менамуданд¹.

Муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ вобаста ба мазмун ва моҳият ба талаботи пешниҳодшавандаи давр ҷавобгӯ буда, адои ҷазоро таъмин мекарданд, ки уҳдадорихои мазкур аз тарафи миршабҳо, одамони махсуси қозихо иҷро мегардиданд².

Ҳамин тавр, хусусияти хоси низоми маҳаллии ташаккули мақомоти адлия дар он зоҳир мегардид, ки асоси фаъолияти онро меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ташкил дода, дар дасти амири Бухоро марказонида шуда, ба таври яккасардорӣ мутобиқ ба айбдоркунии хусусии парвандаи ҷиноятӣ ва граждании амалӣ мегардид. Доираи салоҳияти судҳои қозигӣ ҳамчун ҷузъи таркибии мақомоти адлия ниҳоят васеъ буда, баробари баррасӣ кардани парвандаҳои граждании ва ҷиноятӣ, инчунин ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ, ба қайд гирифтани асноди ҳолати шахрвандӣ, амалӣ намудани таъқиботи ҷиноятӣ, таъмини иҷроӣ ҷазои ҷиноятиро дар бар мегирифт. Объекти асосии фаъолияти мақомоти адлия аҳолии маҳаллӣ ба шумор рафта, нисбат ба онҳо паҳн мегардид.

Бояд зикр кард, ки низоми маҳаллии мақомоти адлия бо вучуди ин тахти таъсири бевоситаи шахсони мансабдори Россияи подшоҳӣ, аз ҷумла, агентии сиёсӣ, генерал-губернатори Туркистон қарор дошта, аз ҷониби онҳо даҳлат мегардид.

Инқилоби Октябр сохтори дастгоҳи давлатӣ, аз ҷумла, мақомоти адлияи тоинқилобиро аз байн бурда, дар Амوراتи Бухоро ва генерал-губернатории Туркистон такони бузургро ба вучуд овард. Марбут ба ин аз 15-ум то 22-уми ноябри соли 1917 дар шаҳри Тошкент анҷумани III Шӯроҳои кишварии намояндагони коргарон ва аскарон барпо гашт, ки дар он аввалин ҳокимияти комичроияи шӯравии кишвар дар шакли Шӯрои комиссариатҳои халқӣ ташкил ёфт, ки он аз комиссариатҳои қорҳои хориҷӣ, меҳнат, зироат,

истифодаи об, маорифи халқӣ, қорҳои дохилӣ, адлия, почта ва телеграф, хӯрокворӣ, молия, савдо, саноат ва тандурустӣ иборат буд³.

Таъсиси Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон дар ташаккули минбаъдаи мақомоти адлия саҳифаи нави боз намуд. Мутобиқ ба ин, Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон бо фармони худ аз 12 декабри соли 1917 низоми судии тоинқилобӣ — судҳои округӣ, палатаи судӣ, судҳои қарбӣ ва судҳои ҳакамиро барҳам дода, ба судҳои ҳавзавӣ ҳислати интихобиро дод.

10-уми ноябри соли 1917 бо фармони Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон Суди муваққатии халқӣ-инқилобӣ таъсис ёфт, ки дар назди он Шӯрои ҳакамӣ дар ҳайати понздаҳ нафар ва комиссияи тафтишотӣ фаъолият менамуд.

Давраи баъдиинқилобии рушди мақомоти адлия низ сохтори судии тоинқилобиро бо дар назар доштани хусусият ва динпарастии аҳолии маҳаллӣ қисман нигоҳ дошта, судҳои округӣ, ҳакамӣ, мақомоти тафтишотӣ ва прокуратура ба мақомоти намояндагии марбут ба Шӯроҳо илова намуд. Аз ин ҷо, Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон салоҳияти низоми судии амалкунанда ро то таъсис ёфтани мақомоти судии сохти нав нигоҳ дошта, ба Шӯрои маҳаллӣ гузаронида шудани баррасии парвандаҳои ҳислати сиёсидоштаро пешбинӣ намуд.

13-уми марти соли 1918 дар назди Шӯрои Хуҷанд дар ҳайати раис, ду муовин ва шаш судьяи навбатӣ трибунали инқилобӣ таъсис ёфт, ки ба сифати зинаи кассатсионӣ ва мақомоти назоратии он коллегияи махсуси судии назди Кумитаи иҷроияи марказии Туркистон баромад мекард.

Моҳи июни соли 1918 Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон дар назди Комиссариати халқии адлия комиссияи салоҳиятнокро оид ба ташкили судҳои сохти нав таъсис намуд, ки ин ба таври воқеӣ маънои давраи нави ислоҳоти низоми судиро дар назар дошт.

Комиссияи мазкур дар доираи салоҳияти худ Дастурамал оид ба ташкил ва амали судҳои халқии маҳаллиро омода намуд, ки он 16-уми ноябри соли 1918 бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии ҶМШС Туркистон тасдиқ гардид. Дастурамал ташкил ёфтани низоми зерини судӣ: судҳои халқии маҳаллӣ, шӯрои вилоятии судҳои халқии маҳаллӣ, судҳои халқии округӣ ва Суди кассатсионии Туркистонро пешбинӣ менамуд. Ба сифати зинаи кассатсионии судҳои мазкур Шӯрои вилоятии судҳои халқии маҳаллӣ баромад мекард, ки он

¹ Искандаров З. Х. Асари ишорашуда. — С. 8.

² Шарипов И. Ш., Саъдиев М. Х. Ташаккул, рушд ва тақомули муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ Тоҷикистон. — Д., 2006; Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. — Д.: Ирфон, 1994; Ҳотамов Н. Инъикоси революцияи халқии советии Бухоро дар асарҳои Садриддин Айний. — Д.: Дониш, 1980 ва диг.

³ Ҳотамов Н. Таърихи халқии тоҷик. Нашри дуюм. — Д., 2007. — С. 165.

дар ҳайати на камтар аз шаш нафар судя таъсис ёфта, аз ҳисоби худ раиси Шӯрои вилоятии судҳои халқии маҳаллиро интихоб менамуданд.

30-уми ноябри соли 1918 дар асоси Низомнома дар бораи судҳои ягонаи халқӣ, ки бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии умумироссиягӣ тасдиқ гардид, низоми судҳои халқии округӣ ҳамчун звенои иловагӣ барҳам дода шуд. Ф. Тоҳиров дуруст қайд менамояд, ки бо вучуди ин низоми судии тоинқилобии Тоҷикистони шимоли асосан танҳо баҳори соли 1919 барҳам хӯрд, гарчанде муассисаҳои судии мазкур ба монанди судҳои қозигӣ амали худро то соли 1928 нигоҳ доштанд.

Декрети Шӯрои комиссариатҳои халқии Туркистон аз 12-уми декабри соли 1917¹ баробари низоми судҳои тоинқилобӣ падидаи машваратчиёни халқӣ ва адвокатураи хусусиро барҳам дода, нисбати ҳамаи шахсони истифодабарандаи ҳуқуқҳои граждани ҳуқуқ ба ҳифзи судиро бо иштироки адвокат новобаста аз ҷинс эътироф намуд, ки ин муқаррарот нисбати трибуналҳои инқилобӣ низ паҳн гардид. Масалан, тибқи қарори Шӯрои тошкентӣ аз 16-уми январи соли 1918 трибунали инқилобӣ таъсис ёфт, ки дар он ба сифати ҳимоячӣ метавонистанд новобаста аз ҷинс ҳамагуна шахрвандони ба синни 20 сола расидаи истифодабарандаи ҳуқуқҳои сиёсӣ баромад намоёнд².

Ислоҳоти мазкур танҳо қадами нахустини инкишофи падидаи адвокатура ҳамчун қисми таркибии ҳифзи судӣ ба шумор рафта, охишта-охишта шаклҳои муайяни ташкилиро касб намуд. Чунончи,

соли 1919 дар ҶМШС Туркистон аввалин Коллегияи адвокатҳо таъсис дода шуд. Тобистони соли 1919 бошад чунин коллегияҳо қариб дар назди тамоми трибуналҳои инқилобии вилоятӣ ва олии ҶМШС Туркистон таъсис дода шуданд.

Аъзоёни Коллегияи адвокатҳоро мақомоти дахлдори сатҳи баробар таъин ва озод менамуд. Масалан, адвокатҳое, ки дар назди Трибунали олии ҶМШС Туркистон фаъолият мекарданд, бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии Туркистон таъин ва озод мегардиданд. Аъзоёни коллегияи адвокатҳои назди Трибунали инқилобии вилояти Сирдарё бошад бо қарори кумитаи иҷроияи вилоятӣ таъин ва озод карда мешуданд. Тартиби мазкур шаҳодати он аст, ки падидаи адвокатура ҳамчун кафолати асосии ҳифзи судӣ новобаста аз шароити вазнини ҷамъиятию давлатӣ тавонист мавқеи худро пайдо намуда, дар байни аҳоли ҳарчи бештар паҳн гардад.

Дар хусуси байни аҳолии маҳаллӣ мавқеъ пайдо кардани адвокатура қарори Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Туркистон аз 19-уми декабри соли 1923 «Дар бораи ҷалби васеи занони маҳаллӣ ба ҳайати адвокатура» шаҳодат медиҳад, ки мутобиқи муқаррароти банди 4 қарори мазкур, пешбурди парвандаҳои марбут ба поймолшавии ҳуқуқҳои занон дар суд ба зиммаи занон-таҷрибаомӯзон вогузор гардида буд³.

Бо дар назар доштани таҳлилҳои боло бо андешаи З. Ҳ. Искандаров розӣ шудан мумкин аст, ки таърихи ташаккули адвокатура асосан чор шакли ташкилиро аз сар гузаронидааст: а) ба сифати хизмати давлатӣ; б) ба сифати табақаи худидорақунӣ; в) ба сифати адвокатҳои озод; г) ба таври омехта.⁴

¹ Декрети мазкур дар партави Декрети № 1 дар бораи судҳои ҶФШСР қабул гардида буд.

² Васикова М. С. Полувековой юбилей адвокатуры Узбекистана. //www.uzlawyer.com/page.php?40

³ ПА Кара-Калпакского обкома КПУз, ф. 1, оп. 151, д. 18, л. 3–4.

⁴ Искандаров З. Ҳ. Асарӣ ишорашуда. — С. 9.

Агар мутобиқи муқаррароти Низомнома дар бораи трибуналҳои инқилобӣ аз моҳи феввали соли 1920 дар баррасии парвандаҳо дар трибуналҳои инқилобӣ танҳо аъзоёни коллегияи адвокатҳои дар назди Шӯроҳои маҳаллӣ фаъолияткунанда роҳ дода мешуданд, Низомномаи нави трибуналҳои инқилобии бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии умумироссиягӣ аз 18-уми март соли 1920 тасдиқгардида, чунин тартиботро бекор намуда, доираи иштироки ҳимоячиёро васеъ намуд. Мутобиқ ба ин дар трибуналҳои инқилобӣ метавонистанд ба истиснои адвокатҳои коллегияи адвокатҳо ҳамчунин ҳешу табори наздики судшаванда ё шахсони ба боварии трибунали инқилобӣ сазоворбуда ба сифати ҳимоячӣ иштирок наоянд.

Ба фаъолияти рӯзмарраи коллегияи адвокатҳо президиуми он, ки дар маҷлиси умумии адвокатҳо интихоб карда мешуд, роҳбарӣ мекард. Роҳбарии умумии фаъолияти онҳо дар миқёси Туркистон аз ҷониби Комиссариати халқии адлия амалӣ мегардид.

Кумитаи инқилобии умумибухороӣ 2-уми сентябри соли 1920 дар хусуси таъсис ёфтани ҶШХ Бухоро манифест қабул намуд, ки ин 8-уми октябри соли 1920 бо қарори Анҷумани якуми муассисони умумибухороӣ ба расмӣ тароварда шуд¹. Вобаста ба ин, ҳукумати ҶШХ Бухоро — Шӯрои нозирони халқӣ аз рӯзҳои аввали таъсисёбии бо декрети худ дар навбати аввал низомии судҳои қозигиро барҳам дода, судҳои шӯравии халқӣ ва судҳои қозигии халқиро таъсис дод, ки ба сифати зинаи кассатсионии он Шӯрои қозихи халқӣ баромад мекард. Дар баробари ин ҳукумати ҶШХ Бухоро 27-уми майи соли 1922 Низомнома дар бораи боқӣ мондани амали баъзе меъёрҳои шариат дар вақти дар судҳо ҳал намудани парвандаҳои гражданин ва парвандаҳо дар бораи ҷиноятҳои маишӣ, инчунин дар бораи боқӣ мондани судҳои қозигиро қабул намуд. Аммо таъсири судҳои қозигӣ ба қадри баланд гардидани сатҳи шуури ҳуқуқии омма камтар мегардид, ки вобаста ба ин аз ихтиёри судҳои қозигӣ аввал парвандаҳои ҷиноятӣ, баъдтар парвандаҳои гражданин гирифта шуданд².

Нотариат ҳамчун қисми таркибии мақомоти адлия дар давраи ташаккул ёфт, ки он давра доираи муомилоти гражданин ниҳоят маҳдуд буда, давлат моликияти хусусиро ҳамчун унсури капитализм эътироф намекард.

Чанбаи дигари ташккули нотариат дар он зоҳир мегардад, ки баъзе аз ваколатҳои нотариат ба мақомоти иҷроия ва намоёндагии ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти дигар вогузор гардида буд. Чунончи, Кумитаи иҷроияи марказии умумибухороӣ 4-уми июни соли 1922 дар асоси маърузаи раиси Шӯрои нозирони халқии ҶШХ Бухоро Ф. Ҳоҷаев Низомнома дар бораи тартиби идоракунии Бухорои шарқиро қабул намуд, ки тибқи банди 5 Низомнома дар назди ҳар як қозии вилоятӣ бояд чор нотариус, як муфти, ду котиб, як ҳисобдор ва даҳ милитсионер фаъолият менамуд, ки онҳо дар маҷмӯъ дастгоҳи қозии вилоятро ташкил медоданд.

Соли 1921 Декрет дар бораи ҷорӣ намудани Низомнома дар бораи нотариат ва Декрет дар бораи ихтисор намудани мизи нотариат қабул гардид, ки дар натиҷа мавқеи нотариат дар низомии мақомоти адлия маҳдуд гардид. Соли 1923 санадҳои мазкур бо Низомнома дар бораи нотариати давлатӣ бекор карда шуда, мавқеи нотариати давлатӣ дар низомии мақомоти адлия то андозае барқарор карда шуд.

26-уми ноябри соли 1924 дар Кумитаи инқилобии ҶШС Ўзбекистон маърузаи Имомовро дар бораи таъсис додани Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон шунида шуда, оиди бо роҳбарии Нусратулло Маҳсум Лутфуллоев ва дар ҳайати ҷордаҳ нафар, аз ҷумла, Дадобоев, Имомов, Ёрмуҳаммадов, Шириншоҳ Шотемур, Ҳочибаев ва дигарон таъсис додани Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон (ҳукумати муваққатӣ) қарор қабул кард, ки он ба масъалаи сохтмони хоҷагии халқ ва мустақкамнамоии дастгоҳи давлатӣ машғул гардид.

Ҳодисаи мазкур барои пешрафт ва давраи нави ташаккулёбии мақомоти адлия заминагузори намуда, асоси қонунии ҳуқуқии таъсисёбии мақомоти адлияро ба вуҷуд овард. Ҳукумати ҶШХ Бухоро бо қабул кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низомномаҳо оид ба сохтори судӣ, баровардани фармону қарорҳои дахлдор кӯшиш ба харҷ медод, ки дар Тоҷикистони таърихӣ низомии муайяни мақомоти адлия ба вуҷуд оварда шавад.

Агар чунин ҳолатро аз як тараф пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ба давраи нави тараққиёт ворид гардидани Тоҷикистони таърихӣ тақозо менамуд, аз тарафи дигар онро зарурати мубориза бар зидди ҳаракати босмачиҳо, мустақкам намудани қонунияти инқилобӣ, васеъ гардонидани шабакаи мақомоти адлия талаб менамуд.

¹ Ҳотамов Н. Таърихи халқӣ тоҷик. Нашри дуюм. — Д., 2007. — С. 278.

² Абдуллоев Н., Саъдиев М. Ҳ. Мақомоти судии Тоҷикистон дар масири тақомул ва ислохот. — Д.: Эр-граф, 2004. — С. 26.

РАҲИМЗОДА М. З.

*Узви вобастаи АМИТ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

ТАШАКУЛЁБИ ВА РУШДИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ТОҶИКИСТОН

Ташаккулёбии низоми ҳуқуқии кишвари мо пеш аз ҳама ба ташаккулёбии давлат ва халқи тоҷик алоқамандии бевосита дорад. Бе дарназардошти ин алоқамандӣ дар бораи низоми ҳуқуқи он ибрози ақида кардан душвор аст. Оид ба марҳалаҳои ташаккулёбии давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон дар байни муҳаққиқони ватанӣ фикру ақидаи ягона мавҷуд намебошад. Ба ақидаи А. Ғ. Холиқов бо дарназардошти низоми ҳуқуқӣ ва ё тамаддуни ҳуқуқӣ марҳалаҳои ташаккулёбии онро ба панҷ давра ҷудо намудан мумкин аст:

- давраи амали тамаддуни ҳуқуқии зардуштӣ ва одатӣ;
- давлат ва ҳуқуқи тоҷик дар аҳди амали ҳуқуқи исломӣ;
- амали ҳуқуқи имперӣ дар сарзамини тоҷикон;
- амали ҳуқуқи Шӯравӣ дар Тоҷикистон;
- низоми ҳуқуқи Тоҷикистони соҳибистиқлол¹.

Э. Б. Буризода рушди давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро вобаста ба равиши тамаддун ба марҳалаҳои зерин ҷудо менамояд:

- пайдоиши давлатдорӣ ва ҳуқуқ дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ (ҳазорсолаҳои 5–3 пеш аз милод);
- давлат ва ҳуқуқи давраи ориёӣ-зардуштии тоҷикон (ҳазорсолаи 3 пеш аз милод то ибтидои асри VIII);
- давлат ва ҳуқуқи давраи исломии тоҷикон (асри VIII то солҳои 1886 / ибтидои асри XX);
- таърихи давлатдории имперӣ ва ҳуқуқи омехта (солҳои 1868–1917 / 1920–1929);

- давлатдорӣ ва ҳуқуқи Ҷумҳурии шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон 1917/1920–1929–1991);
- давлатдории миллӣ ва ҳуқуқи Тоҷикистони соҳибистиқлол (аз 1991 то имрӯз)².

Тавре, ки аз гузориши овардашуда маълум мешавад, ташаккулёбии давлат ва ҳуқуқ дар ҳудудӣ таърихӣ ва ҳозираи тоҷикон таърихи дурудароз дорад. Ба мо маълум аст, ки дар давраи то исломӣ халқҳои минтақаи мо меъёрҳои китоби муқаддаси зардуштии «Авесто»-ро ба роҳбарӣ мегирифтанд. Аз ин ҷо, зери таъсири қонунҳои шоҳ Хаммурапӣ, Ахменидҳо ва ғояҳои сиёсӣ-ҳуқуқии Платон, Аристотел, меъёрҳои ҳуқуқии полисҳои эллинистӣ (полисҳо-давлатҳо), Юнонию Бохтарӣ ва шохони Парфия, давлатҳои Кушон қарор доштанд. Аз ҷаҳати ғасби арабҳо (асри VIII) дар ҳудуди Осӣи Марказӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ на танҳо дар асоси одатҳои ҳуқуқии маҳалӣ, балки бо тадриҷ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба танзим дароварда мешуданд. Ба ҳайси сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ — Қуръон, сунна (ҳадис), иҷмо ва қиёс баромад менамуданд.

Бояд қайд кард, ки он чи ки то ба барпошавии аввалин давлати тоҷикон — Давлати Сомониён дахл дорад, то барқароршавии давлатдорӣ ва ҳуқуқи тоҷикон дар асрҳои IX–X тааллуқ дорад³. Ба ақидаи мо дар он давра танҳо дар бораи ташаккулёбии онҳо сухан рондан мумкин аст, на дар бораи созиши давлат ва низоми ҳуқуқии тоҷикон. То барпошавии Давлати Сомониён меъёрҳои ҳуқуқӣ

¹ Холиқов А. Ғ. «Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон». Қисми 1. Китоби дарсӣ. — Душанбе, 2002. — С. 9

² Буризода Э. Б. «Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон». — Душанбе, 2020. — С. 17.

³ Ғафуров Б. Ғ. «Тоҷикон». Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. — Душанбе, 2020. — С. 372–382; Зоиров Д. М. «Таджики: От государства Саманидов до суверенной государственности». (Историко-правовой анализ). — Санкт-Петербург, 2014. — С. 74–99.

ва одатҳои ҳукуки давлатдории Пешдодиёну Каёниён, Ҳахоманишиҳо, Сосониён, Тоҳириён, Сафориён муносибатҳои ҷамъиятиро дар ҳудуде, ки халқи тоҷик зиндагӣ мекарданд, ба танзим медароварданд. Барои ҳамин ҳам ба ақидаи мо барқароршавии ҳукуки тоҷикро аз барқароршавии аввалин давлатдории тоҷикон — Давлати Сомониён оғоз намудан лозим аст. Ҳамзамон, новобаста аз он ки аввалин давлати тоҷикон ташкил ёфта бошад ҳам оҳиста-оҳиста ҳукуки мусулмонӣ, дар худ меъёрҳои ҳукуки одатии тоҷиконро низ фаро гирифта, ҳамчун низоми ҳукуки амалкунандаи тоҷикон муносибатҳои ҷамъиятиро дар ҳудуди таърихӣ ва имрӯзаи Тоҷикистон ба танзим медаровард. Ҳукуки мусулмонӣ (шариат) на танҳо ба сифати низоми динию ҳукуқӣ, балки ҳамчун маҷмӯи институтҳои дарбаргирандаи ҳаёти иҷтимоӣ маънавӣ ва анъанаҳои таърихӣ, фарҳангӣ, милли ва ҳукуқӣ ба мафкураи ахлоқии мардуми таҳҷой таъсир расонд. Дар ҳудуди Давлати Сомониён масъалаҳои ҳукуқӣ оид ба муносибатҳои ҳукуки маданӣ, тиҷоратӣ, замин, оилавӣ, меросӣ, ҷиноятӣ ва дигар масъалаҳои ҳукуқӣ, инчунин мурофияи судӣ аз тарафи меъёрҳои ҳукуки мусулмонӣ ба танзим дароварда мешуданд. Албатта, бо дарназардошти дар худ ифода намудани бисёр меъёрҳои ҳукуқҳои муқаррарии (одатҳои ҳукуқӣ) маҳаллӣ.

Баъди барҳам хурдани Давлати Сомониён низ то давраи муайян дар тамоми сарзамини тоҷикон ҳукуки мусулмонӣ ҳукмрон буд. Пас аз ғасби Осиёи Марказӣ аз тарафи Россияи подшоҳӣ аз нимаи дууми асри XIX сар карда, дар қаламрави мазкур генерал-губернатории Туркистон таъсис дода шуд. Ҳукуки колониалӣ дар кишвари Туркистон аз қонунҳои империяи Россия ва санадҳои ҳукуқии дорои амали минтақавидошта иборат буд. Ҳамзамон, меъёрҳои ҳукуки мусулмонӣ ва одатҳои ҳукуқие, ки ба он тобеъ буданд дар ин ҳудуд амал мекарданд. Шоҳигарии Рус бо тадриҷ меъёрҳои ҳукуки маҳаллиро маҳдуд ва умуман дар баъзе ҷойҳо онро аз байн бурд¹. Ҳамин тавр, дар Тоҷикистони тоинқилобӣ чи тавре ки академик Тоҳиров Ф. Т. қайд менамояд, таносубан як хел набошад ҳам, се ҳукуқ амал мекард. Дар Тоҷикистони Шимолӣ (ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи Россияи подшоҳӣ) ҳукуки империя (ҳамчун системаи ҳукуки ҳукмрон, ва ҳукуқҳои ба вай тобеи мусулмонӣ ва муқаррарӣ амал мекарданд). Дар Тоҷикистони Ҷанубӣ бошад (ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи аморати Бухоро),

ҳукуқҳои мусулмонӣ (ҳамчун ҳукмрон) ва урфӣ ва ба андозаи миқёси муайян ҳукуки империя амал мекарданд².

Баъди барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон бо таври сунъӣ иваз намудани низоми ҳукуки мусулмонӣ ба Шӯравӣ оғоз гардид. Дар ҳудуди Тоҷикистон қонунгузории ҶШФСР ва минбаъд ҶШС Узбекистон амал менамуданд. Дар баъзе соҳаҳо, бахусус оилавӣ меъёрҳои шариат ва одатӣ дар ин ё он дараҷа то соли 1928³ (ғайрирасмӣ бошад ҳатто то соли 1930) нигоҳ дошта шуданд. Дар давраи солҳои то 1928 дар соҳаи ҳукуки оилавӣ, инчунин фаъолияти судҳои қозигӣ (шариатӣ), ҳукуки маданӣ ва функсияҳои қонундонҳои исломӣ, ки ба талаботи ҳокимияти Шӯравӣ мувофиқат мекард, иҷозат дода шуда буд.

Баъди ташкили ҶМШС Тоҷикистон (1926) ва ҶШС Тоҷикистон (1929) 4 маротиба дар Тоҷикистон (солҳои 1929, 1931, 1937 ва 1978) конституция қабул карда шуд. То аввали солҳои 60-уми асри XX дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон кодексҳои ҶШС Узбекистон, ки солҳои бистуми асри XX дар асоси қабули кодексҳо ва қонунҳои ҶШФСР анҷом дода шуда буд, қабул ва мавриди амал қарор дода шуда буданд. Ин кодексу қонунҳо то аввалин кодекси қонунҳои ҶМШС Тоҷикистон то солҳои 1960–1970 амал намуданд. Дар рафти аввалин кодекси қонунҳои соҳаҳои ҳукуқ дар ҶШС Тоҷикистон, 10 кодекс, аз ҷумла гражданин (1963), кодекси оила ва никоҳ (1970), мурофиявӣ гражданин (1970), меҳнатӣ (1971), ҷиноятӣ (1961), мурофиявӣ ҷиноятӣ (1961), ислоҳоти меҳнатӣ (1970), об (1972), маъмури (1985) ва ғ. қабул карда шуданд. Ҳамин тавр, дар давраи хело дурудароз низоми ҳукуқии Тоҷикистон ба низоми ҳукуқии Шӯравӣ, ки асоси онро низоми ҳукуқии Россия ташкил медод, пайваста буд. Аз ин ҷо дар таркиби низоми ҳукуқии Шӯравӣ, ки ба он ҶШС Тоҷикистон низ дохил мешуд, унсурҳои на танҳо оилаи романин олмонӣ, балки унсурҳои ба худ хоси низоми ҳукуқии Шӯравӣ, ки қисми таркибии оилаи ҳукуқҳои олмонӣ-ромонӣ ба ҳисоб мерафт, низ мавҷуд буданд. Гувоҳи он бартарӣ доштани ғояи адолатнокӣ нисбат ба ғояи қонуният дар шуурнокии ҷамъиятии одамон ва талаботи баланд нисбат ба қафолатҳои иҷтимоии меҳнаткашон ва ғ. буд.

Чи тавре ки маълум мешавад, ҳукуки тоҷикон дар доираи тамаддуни зардуштӣ ташаккул ёфта, дар доираи тамаддуни исломӣ бо барқароршавии

¹ Усманов О. У. «Гражданское право дореволюционного Таджикистана». Выпуск 1. «Вопросы гражданского права и процесса». — Душанбе, 1972. — С.27.

² Тоҳиров Ф. Т. «Инкишофи ҳукуқ дар Тоҷикистон». — Душанбе, 1994. — С.46.

³ Махмудов М. А. «Семейно-правовые средства обеспечения стабильности брака». — Душанбе, 1990.-С.17–18.

Давлати Сомониён ба низоми ҳуқуқии мустақил табдил ёфт. Минбаъд дар тамаддуни русию Шӯравӣ ташаккул ёфта, баъди 9 сентябри соли 1991, баробари соҳибистиклолиро ба даст овардани Тоҷикистон ва давлати мустақили демократию ҳуқуқбунёд эълон карда шудани он, ба низоми ҳуқуқи миллии мустақил табдил ёфт.

Ҳамин тавр, ба даст овардани соҳибистиклолӣ, ки дар натиҷаи гузариш аз як соҳти ҷамъиятӣ ба соҳти дигар ба вучуд омад, боиси пайдоши низоми ҳуқуқии мустақили Тоҷикистон гардид. Дар баробари 193 давлати узви Созмони Милали Муттаҳид, ки ҳар кадоми онҳо дорои низоми ҳуқуқии худ мебошанд, низоми ҳуқуқии Тоҷикистон арзи ҳастӣ намуд. Вай ифодакунандаи меъёри таърихӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, динӣ ва дигар хусусиятҳои хоси халқи мо буда, ҳамчун низоми ҳуқуқии мустақили ба шакл ва мазмуну моҳият аз дигар низомҳои ҳуқуқии миллий фарқ намуда, ба урфу одат, расму оин, анъанаҳои таърихӣ ва маънавияти миллати мо, инчунин шароити бавучудой, таърихи ташаккулёбӣ ва барқароршавии давлат ва ҳуқуқи мо асос меёбад.

Низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз қисмҳои таркибии доимо инкишофёбандаи ҷамъият буда, ҳамчун низоми ҳуқуқи мустақил дар ҳудуди давлати мо амал менамояд. Дарачаи инкишофи он аз ҳолат ва рушди низоми иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва вазъи сиёсӣ вобаста буда, ба воситаи шуурнокии сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии аҳоли зохир

мегардад. Баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ дар кишвари мо низоми аз ҷиҳати моҳият ва мазмун нави ҳуқуқӣ ташаккул ёфта, аз як тараф баъзе меъёрҳои ҳуқуқии дар замони Шӯравӣ қабулкардашуда дар сурати ба Конститутсия мутобиқат намудан бо тақмили минбаъда нигоҳ дошта шуда¹, аз тарафи дигар қисми зиёди онҳо аз нав қабул карда шуданд.

Бо қабули Конститутсияи ҚТ соли 1994 дурнамои сиёсати ҳуқуқӣ ва низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, минбаъд кодекси қонунгузории амалкунанда босуръат идома ёфт. Дар натиҷа дар солҳои соҳибистиклолӣ 19 Кодекс ва зиёда аз 350 қонуни нав қабул карда шуд. Санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон қисми таркибии қонунгузории он эътироф гардид.

Низоми ҳуқуқи Тоҷикистон баъди барҳам хурдани Давлати Шӯравӣ мустақилияти нисбӣ ба даст оварда, дар қатори низоми ҳуқуқии дигар давлатҳои пасошӯравӣ арзи ҳастӣ намуд. Ҳамчун низоми нави ҳуқуқии Тоҷикистон, қатъиян ба дунявият асос ёфта, аз низоми ҳуқуқии Шӯравӣ манша гирифта, ба анъанаҳои низоми ҳуқуқии романӣ-олмонӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ Тоҷикистон эътирофнамуда така менамояд.

¹ Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. — 1991. — № 24.

Ҳамза КАМОЛ

Доктори илмҳои таърих, профессор

ЯЪҚУБИ ЛАЙСИ САФФОРӢ — САРҲАНГИ ҶАВОНМАРДОНИ ХУРОСОН

Моҳи июли соли равон аз таъсиси давлати Саффорӣён, ки дувумин давлати тоҷикон баъди Тоҳириён пас аз истилои араб мебошад, 1150 сол сипарӣ мегардад. Дар ин навиштаи мухтасар гузоре ба зиндагӣ ва корномаи поягузори давлати Саффорӣён — Яъқуби Лайси Саффорист.

Дар манобеи таърихӣ ахбори дақиқ ва воқеъбинонае дар бораи Яъқуби Лайси Саффорӣ — муассиси давлати Саффорӣён ва масири зиндагии ӯ ба саҳтӣ пайдо мешаванд. Муаллифони манобеи таърихӣ аҳди хилофати Аббосӣ, ки ба арабӣ ва форсӣ асарҳои худро навиштаанд, чун бозтобдихандаи муҳити сиёсӣ ва иҷтимоии хилофати Аббосӣ буданд, бинобар дар баёни ахбори Яъқуби Лайс ва дигар намоёндагони хонадони Саффорӣ мутаасифона, ҷониби инсофро риоят накардаанд. Ин муаррихон ба насаби Саффорӣён бо дидаи ҳақорат менигаранд ва онро исёнгароне медонанд, ки бар зидди хулафои Аббосӣ бархостаанд ва

Саффорӣён аз диди онҳо беш аз роҳзанон касони дигаре набудаанд.

Мусалламан аксари ин муаррихон, ки таҳти ҷимояи Аббосӣён ва ё ҳукуматҳои маҳаллии онҳо буданд, дар бораи Яъқуби Лайс, ки алайҳи ишғолгарони араб шӯрид ва инчунин давлати Саффорӣён иттилооти бетарафона ва дақиқро амдан сабт накардаанд. Ин вобастагии муаррихон ба дарбори Аббосӣён боис шуд, то нақши Яъқуби Лайс дар таърихи давлатҳои миллии баъд аз ишғоли арабҳо ва набарду диловариҳои ӯ барои касби истиқлол дар сарчашмаҳои таърихӣ камранг маълум гарданд.

Бо вучуди ин аз ахбори парокандае, ки дар осори муаррихони ҳамасри Саффорӣён ва баъди онҳо, ба назар мерасанд, мо ба амри воқеӣ дар моҳи июли соли 873 дар Хуросон ба қудрат расидани Саффорӣёнро дарк менамоем.

Яъқуби Лайс дар хонаводаи Лайси Саффор, сокини деҳи Қарнини¹ шаҳри Нишки вилояти Систон, ки рӯйгарӣ (мисгарӣ) мекард, ба дунё омадааст. Яке аз дарвозаҳои Заранг — маркази Систонро дарвозаи Нишк мегӯянд ва бино ба ривояти таърихӣ охури Раҳши Рустам дар деҳи Қарнини шаҳраки Нишки Систон будааст². Чун пешаи падар мисгарӣ буд, бино ба суннати пешаварӣ ин муҷиб шуд, то писарон низ ин пешаро баргузиданд. Аз он ки ба арабӣ пешаи рӯйгариро саффорӣ мегуфтанд, ба ин далел ин хонавода ба худ номи Саффорӣёнро гирифт. Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ (вафот 750 ҳ.қ./1349–1350) роҷеъ ба падари Яъқуби Лайс ин ахбори мухтасарро меорад: «Чун дар худ нахвате (бузургие) медид, ба рӯ(й)гарӣ мултафит нашуд, ба силоҳу зӯрӣ ва айёриву роҳзанӣ афтод. Аммо дар он роҳ тариқи инсоф сипардӣ ва моли кас ба якборагӣ набурдӣ ва будӣ, ки баъзе боз додӣ. Шабе хизонаи Дирҳам

¹ Алиакбари Деххудо. «Луғатнома». Ҷ.11. Зери назари М. Муин ва С. Шаҳидӣ. Чопи дувум аз давраи ҷадид. Техрон: Муассисаи интишорот ва чрпи донишгоҳи Техрон, 1377 ҳ.ш. С. 17520.

² Муаллифи ношинохта. «Таърихи Систон». Муҳаққиқ ва мусаҳҳеҳ. М. Баҳор. Чопи дувум. Техрон, 1366. С. 83.

ибни Наср ибни Рофеъ ибни Лайс ибни Наср ибни Сайёр, ки волии Систон буд, бибрид ва моли беқиёс берун бурд. Пас чизе шаффоф ёфт. Тасаввури гавҳар кард. Бардошт ва забони имтиҳон бад-ӯ зад: намак буд. Ҳаққи намак пеши ӯ бар қабзи мол ғолиб омад ва мол бигзошт ва бирафт. Шабгирхозон (посбони хазина) аз он мутааҷҷиб шуд, ба Дирҳам ибни Наср боз намуд (хабар дод). Дирҳам мунодӣ кард ва дузд амон дод, то ҳозир шавад. Лайси Саффор пеши ӯ рафт. Дирҳам пурсид, ки чун бар амвол қодир шудӣ, нобурданро мучиб чӣ буд? Лайс ҳикояти намак ва ҳаққи он ёд кард. Дирҳамро писандида омад. Ўро бар даргоҳи худ роҳ дод. Наздики ӯ мартаба ва ҷоҳ ёфт ва амири лашкар шуд»¹.

Азбас Қазвинӣ аз Лайси Саффор чун айёр ёд мекунад, ин ҷо ниёз ба баёни чанд сухане роҷеъ ба ин табақаи он замони ҷомеа пеш меояд. Вожаи «айёр» дар луғатҳои тафсирий ба маънии марди тезхотир, марди бисёр омадушудкунанда ва заки, марде, ки нафсу хоҳиши худро раҳо кунад ва ба он бим надорад, тардаст ва зираку чолок, зуфунун ва устодкор ташреҳ шудааст². Айёрон ё ҷавонмардон ё фитиён, табақае аз қишрҳои иҷтимоии Хуросону Эрон ва Мовароуннаҳрро ташкил медоданд, ки хушёру шуҷоъ буда, аз миёни мардуми одӣ берун омада, русуму одоб ва ташкилоти хос доштанд³. Айёрон дар ҳангомаҳо ва ҷангҳо ҳамеша ҳузур пайдо намуда, худнамой мекарданд. Ин гурӯҳ бештар дастаҳоеро ташкил медоданд ва гоҳе ба ёрии ҳокимон ва ё дастаҳои муҳолифи онҳо бармехостанд. Дар аҳди Аббосиён шумораи айёрон дар Бағдод ва Систону Хуросон бисёр гардид. Маъмулан дастаҳои айёрон пешвоён ва раисони худро доштанд, ки ба қавли муаллифи «Таърихи Систон» ононро «сарҳанг» меномиданд. Айёрон мардуми ҷангҷӯй, шуҷоъ, ҷавонмард ва заифнавоз буданд. Онҳо дар Систон дар аксари мавридҳо бо муҳолифини ҳукумати Аббосӣ ҳамдаст мешуданд ва бахше аз сипоҳиёни ононро ташкил менамуданд. Айёрон ҷавонмардӣ пеша доштанд ва ба сифоти олии рознигаҳдор ва амонатдор буда, ҳисолашон вафо ба аҳд ораста буд. Чуноне ки зикр шуд, Лайси Саффор ва писари ӯ Яъқуб ба ҳамин табақаи ҷомеаи Систон равобит барқарор карданд. Ривоят аст, ки Яъқуб тамоми даромади худро байни дӯстон харҷ мекард, ки ҳамин амр боис шуд, то айёрон ўро барои сардорӣ интихоб кунанд. Ин айёрон буданд, ки барои расидан ба қудрат ва таъсиси давлати Саффорӣён ба Яъқуби Лайс кумак намуданд.

¹ Ҳамдуллоҳи Қазвинӣ. «Таърихи гузида». Мусахҳеҳ А. Навой. Техрон, 1364 х.ш. С. 370.

² Алиакбари Деххудо. «Луғатнома». Ҷ. 35. Зери назари М. Муин. Техрон, 1342 х.ш. С. 447.

³ Таърихи Систон, 1366. С. 165.

Яъқуби Лайс аз деҳи Қарнин ба Заранҷ омад ва табъи баланд ва ҳавасҳои саршори зиндагиаш сабаб шуд, ки пешаи рӯйгариро раҳо намуна, ба айёрони Систон пайвандад. Бино ба ахбори сарчашмаҳои таърихӣ Яъқуби Лайс дар айёрий ҷониби инсоф ниғаҳ медошт ва ба бузургии ғиммат ва бахшандагӣ хешро нишон медод, то дар соли 232 х.қ./846–847 бо ҷонибдоронаш ба хидмати Солеҳ ибни Наср — раиси фирқаи мутаива (дастаи ихтиёрийён) пайваст⁴. Мутаива ба афроде гуфта мешуд, ки довталабона гурӯҳҳои низомӣ ташкил медоданд ва ба корхое, аз ҷумлаи даъвати мардум ба ҷанг бар зидди ҳокимон ва ё муҳолифони дини ислом мепардохтанд. Мутаиваи Систон ба ду гурӯҳ тақсим мешуд: гурӯҳе, ки аз шахрҳои исломӣ ҷамъ шуда буданд ва ё бо ҳокимони халифа ба Систон меомаданд ва гурӯҳи дигар, ки аз мардуми Систон ва шахри Буст ташкил шуда, барои муқобила бо гурӯҳи хаворич⁵ бо халифа ҳамкорӣ мекард ва ба мутаиваи Систон машхур буд. Ин гурӯҳ баъд аз ба қудрат расидани Яъқуби Лайс вориди сипоҳи ӯ шуда, дар ҷангҳои Яъқуб аз худ диловарҳои зиёде нишон доданд. Гурӯҳи мутаива итоат аз халифаро вочиб медонист ва ба ин хотир Яъқуб натавонист аз неруи онҳо дар ҷанг бо халифа истифода кунад. Дар Систон мутаива ва айёрон алайҳи хаворич мечангиданд ва дар бештари мавқеъ бо ҳам муттаҳид мешуданд.

Солеҳ ибни Наср сарҳангии сипоҳи худро ба Яъқуби Лайс дод ва онҳо бо кумаки ҳамдигар бар шахри Буст истило ёфтанд. Ин пирӯзӣ сароғози касби эътибори Яъқуби Лайс дар ҷомеа ва шуҳратёр гаштани ӯ гардид. Солеҳ ба саркардагии Яъқуб ва Дирҳам бар Аммор — раиси хаворичи Систон ғолиб шуд, вале чун Солеҳ қасди ғорати Систон кард, Яъқуб бо ӯ ҳамназар нашуд ва байни онҳо соли 244 х.қ./858–859 ду ҷанг иттифоқ афтод, ки дар натиҷа Солеҳ шикаст ёфт. Дар ин ҷанг бародари Яъқуби Лайс, Тоҳир кушта шуд.

Яъқуби Лайс соли 248 х.қ./862–863 аз тарафи сипоҳ ва мардуми Систон ба ҳукумати ин вилоят мансуб гардид. Ў соли 253 х.қ./867 Ҳиротро, ки дарвозаи Хуросон буд, аз ихтиёри давлати Тоҳирийён берун овард ва соли 255 х.қ./868–869 вилояти Форс ва Кирмонро тобеи худ гардонид, соли 256 х.қ./869–870 дар Кобул буддоиёноро мағлуб карда,

⁴ Алиакбари Деххудо. «Луғатнома». Ҷ. 15. Зери назари М. Муин. Техрон, 1377 х.ш. С. 23795.

⁵ Хаворич (хориҷшудаҳо) гурӯҳе аз сипоҳиёни Алӣ ибни Абиталиб дар ҷанги Сиффин (соли 37 х.қ./657–658), ки бо сулҳномаи Алӣ бо Муовия барои қатъи ҷанг мувофиқа накарда, аз ҷонибдори Алӣ ба муҳолифи ӯ табдил шуданд ва дар аҳди Аббосиён ин дастаҳо хориҷ аз билоди араб, ба хусус дар Систон фаъолият мекарданд.

ин шаҳрро фатҳ намуд. Яъқуб дар Кобул бутхонаҳои зиёдеро вайрон сохт ва иддае аз бутҳои заррин ва симин ба ғанимат гирифта, панҷоҳ бути заррину симинро ба Муътамид, халифаи Аббосӣ ба Бағдод фиристод. Яъқуби Лайс пеш аз он ки пойтахти давлати Тоҳириён, шаҳри Нишопурро бигирад, Гургону Табаристонро замимаи қаламрави худ сохт. Соли 259 х.қ./873 Яъқуби Лайс бо гирифтани пойтахти Тоҳириён шаҳри Нишопур ба ҳукумати силсилаи Тоҳириён хотима бахшид. Дар ривоёти таърихӣ омадааст, ки чун Яъқуби Лайс бо сипоҳи худ ба Нишопур расид, расуле назди Муҳаммад ибни Тоҳир, амири Тоҳириён фиристод, то ўро ба итоат даъват кунад. Расул ба дарбори Муҳаммад рафт ва бор (ичозати қабул) хост. Ҳоҷиб гуфт: «Акнун бор нест, зеро ки амир хуфта аст». Расул, ки марди зирак буд, ба таъна гуфт: «Акнун касе омада, ки аз хоб бедораш хоҳад кард».

Байҳақӣ менависад, ки «Дар ахбори Яъқуби Лайс чунон хондам, ки вай қасди Нишопур кард, то Муҳаммад ибни Тоҳир ибни Абдуллоҳ ибни Тоҳир, амири Хуросонро фурӯ гирад. Ва аёну рӯзгори давлати вай ба Яъқуб тақарруб (наздиқӣ) карданд ва қосидон...фиристод бо номаҳо, ки зудтар бибояд шитофт, ки аз ин худованд (амир)-и мо ҳеҷ коре наёяд чӯз лаҳв (айшу тараб) ва сағрҳо (марзҳо)-и Хуросон, ки бузургсағре ҳаст, ба бод нашавад. Се тан аз пирони куҳантари доно сӯи Яъқуб нанга-ристанд ва бад-ӯ ҳеҷ тақарруб накарданд ва бар дари сарои Муҳаммад Тоҳир мебуданд, то он гоҳ ки Яъқуби Лайс даррасид ва Муҳаммад Тоҳирро бибастанд. Ин се танро [низ] бигирифтанд ва пеши Яъқуб оварданд.

Яъқуб гуфт: «Чаро ба ман тақарруб накардед, чунон ки ёронатон карданд?»

Гуфтанд: «Ту подшоҳи бузурги ва бузургтар аз ин хоҳӣ шуд. Агар ҷавоби ҳақ бидиҳем ва хашм нагирӣ, бигӯем».

Гуфт: Нагирам, бигӯед.

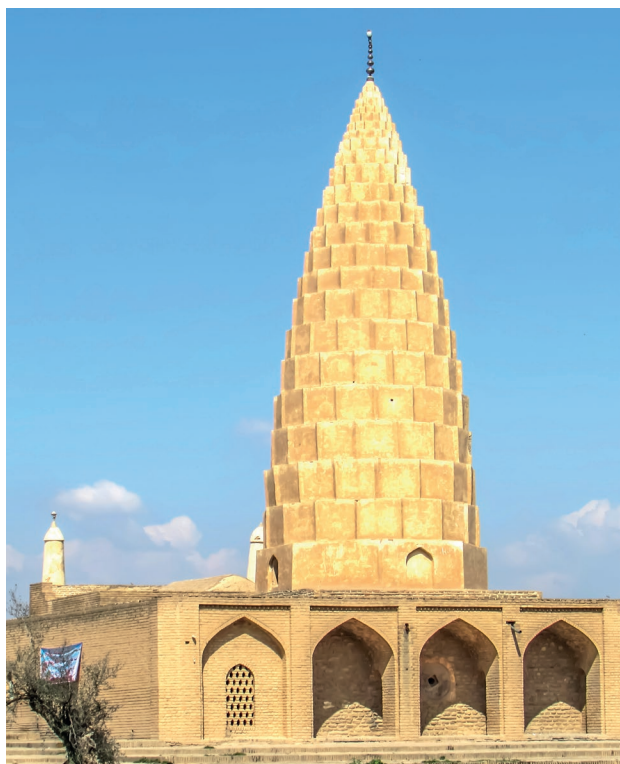
Гуфтанд: Амир чӯз имрӯз ҳаргиз моро дида аст?

Гуфт: Надидам.

Гуфтанд: Ба ҳеҷ диққат моро бо ӯ ва ўро бо мо ҳеҷ мукотибат ва муросилат будааст?

Гуфт: Набудааст.

Гуфтанд: «Пас мо мардумонем пиру куҳан ва Тоҳириёнро солҳои бисёре хидмат карда ва дар давлати эшон некуиҳо дида ва пойгоҳҳо ёфта. [Оё] раво будӣ моро куфрони неъмат гирифтанд ва ба муҳолифони эшон тақарруб кардан, агарчи гардан бизананд?» Гуфтанд: «Пас аҳволи мо ин аст ва мо имрӯз дар дасти амирем ва ӯ бо мо он кунад, ки Эзиди азза исмуҳу биписандад ва аз ҷавонмардӣ ва бузургии ӯ сазад».

Яъқуб гуфт: «Ба хонаҳо боз равед ва эман бошед, ки чун шумо озодмардонро бояд нигоҳ дошт ва моро ба кор ояд. Бояд, ки пайваста ба даргоҳи ман бошед».

Эшон эман ва шокир боз гаштанд. Ва Яъқуб пас аз ин ҷумла он қавмро, ки бад-ӯ тақарруб карда буданд, фармуд то фурӯ гирифтанд ва ҳар чи доштанд, пок бастанд ва берун ронданд ва ин се танро баркашид ва эътимодҳо кард дар асбоби мулк»¹.

Яъқуби Лайс барои тасхири шаҳрҳои ғарбии Эрон лашкар кашида, Аҳвозу Хузистонро гирифт. Халифаи Аббосӣ Муътамид бо пайғомҳо ўро аз ҳаракат ба сӯи Бағдод хост боз дорад, вале Яъқуб напазируфт ва саранҷом дар моҳи раҷаби соли 262 х.қ. /апрели соли 876, дар маҳалле дар васати Бағдод ва Восит миёни сипоҳи Яъқуби Лайси Саффорӣ ва Аббосиён ҷанг сурат гирифт. Ибтидо пирӯзӣ аз Яъқуби Лайс буд. Аммо Муътамид, ки худ дар миёни сипоҳ буд, ба воситаи мунодӣ сипоҳиёни Яъқубро ба сӯи худ хонд. Ин буд, ки он гурӯҳи сипоҳиёни Яъқуб, ки дастаҳои мутавиа буданд ва итоат аз халифаро воҷиб медонистанд, ба ҷониби халифа рафтанд ва шикаст дар сипоҳи Яъқуб афтод ва ин сарҳанги ҷавонмардони Систон бори нахуст мазаи шикастро чашид. Бо ин ки худ захм бардошта буд, ба Хузистон баргашт ва барои гирдовари сипоҳ пардохт, то дигарбора ба ҷониби

¹ Абуфазл Муҳаммад ибни Хусайни Байҳақӣ. «Таърихи Байҳақӣ». Ҷ.2. Мусахҳеҳ Х. Роҳбар. Чопи ҷаҳорум. Техрон, 1374. С. 397–398.

Бағдод лашкар кашад. Аммо ба ин мақсади худ нарасид ва моҳи июни соли 879 дар асари бемории қулинҷ дар Гунди Шопур дунёро падруд гуфт ва халифаи Аббосӣ ба номи бародари Яъқуб, Амри Лайси Саффорӣ маншури ҳукуматро фиристод.

Яъқуби Лайс дар муқоиса бо Абумуслими Хуросонӣ ва Тоҳир ибни Хусайн (поягузори давлати Тоҳириён) бархоста аз қишри фурӯдасти чома буд, ки аз фурсати муносиби таърихӣ ва баҳрагирӣ аз неруи айёрони Систон чун нардбони тараққӣ истифода бурд ва давлати Саффорӣро таъсис дод. Дар бораи шахсияти Яъқуби Лайс дар манобеи таърихӣ қазоватҳои мутафовите шудааст ва бисёре аз касоне, ки ба баёни сифоти шахсияти Яъқуб пардохтаанд, ё мутаассибона ва ё муғризона ба ин масъала назар кардаанд.

Муаррихон иттифоқи назар доранд, ки Яъқуби Лайс дар Гунди Шопур вафот карда, дар он ҷо дафн шудааст. Аммо роҷеъ ба маҳалли шаҳри Гунди Шопур ва макони оромгоҳи Яъқуби Лайс, ки мурури кӯтоҳе ба зиндагӣ ва пирӯзӣ шикасташ кардем, миёни муҳаққиқон баҳс вучуд дорад. Гурӯҳе ба ин назаранд, ки оромгоҳи шоҳ Абулқосим воқеъ дар деҳи Шоҳобод, дар наздикии шаҳри Дизфули остони Ҳузистони Эрон марбути Яъқуби Лайси Саффорист. Дар қанори ин оромгоҳ харобаҳое вучуд дорад, ки тахмин меравад он бозмондаҳои Гунди Шопур бошад. Аммо тааллуқи ин оромгоҳ ба Яъқуби Лайс аз ҷониби бархе пажӯҳандагон рад шудааст. Онҳо ба ин назаранд, ки ҳудуди 400 сол пеш ҳокими Шуштар Фатҳалихон дар аҳди Сафавӣ барои бузургдошти орифе бо номи шоҳ Абулқосим сохтмоне бар фарози қабри ӯ сохт ва ин оромгоҳи гунбади дандонадори деҳи Шоҳободро марбути ин ориф медонанд.

Бо ин ҳама оромгоҳи фарзии Яъқуби Лайси Саффорӣ гунбади дандонадоре дорад, ки он аз дуриҳо дида мешавад. Ин оромгоҳ аз хишти

хом эъмор гардидааст, ки нақш ва барҷастаҳои бисёре роӣ он метавон дид, ки аз таркиби гач ва хок сохта шудаанд. Вучуди гӯристоне аз санг бо қабрҳои бостонӣ дар атрофи оромгоҳи фарзии Яъқуби Лайс, гувоҳи ба қидмати ин ёдгории меъморӣ дорад. Ин осори меъморӣ борҳо бозсозӣ шудааст, то аз осеб ва харобшавии он ҷилавгирӣ гардад. Қадимитарин қисматҳои ин оромгоҳро ба аҳди Салҷуқӣ марбут медонанд ва дар даврони Қоҷорӣ бахшҳое ба он изофа шудааст. Дар меъмории зебои ин бино, ҷуноне ки зикр шуд, гунбади дандонадор бо тарроҳии зебое мушоҳида мешавад ва оромгоҳ як дари вурӯдӣ дорад, ки қисмати дохилии биноро аз баҳши хориҷи он ҷудо мекунад.

Муҷассамаи биринҷии Яъқуби Лайси Саффорӣ дар вурӯди шаҳрҳои Зобул ва Дизфули Эрон гузошта шудааст, ки аз нигоҳи ҳунари яке аз шоҳкорҳои ҳунари муҷассамасозӣ маҳсуб мешавад. Ин муҷассама, ки пайкари Яъқуби Лайсро савор бар асб нишон медиҳад, соли 1356 ҳиҷрии шамсӣ/1977 аз ҷониби яке аз муҷассамасозони маъруфи Эрон Абулҳасани Сиддиқӣ сохта шудааст.

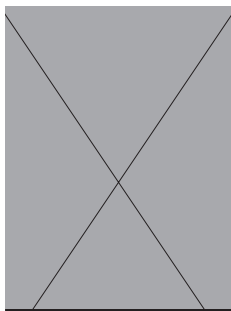
Дар таърихнигории миллии мо, мутаассифона нақши Яъқуби Лайси Саффорӣ, ки ҷойгоҳи вижае дар муқовиматҳои озодихоҳӣ дорад, камранг маълум мешавад. Ба поси ҳадамоти шоистаи Яъқуби Лайс дар таърихи халқи тоҷик, муҷассамаи ӯ дар «Боғи Парчами миллии Тоҷикистон» дар шаҳри Душанбе гузошта шуд. Чун Яъқуби Лайсро бидуни савори асп наметавон тасаввур кард, аз ин рӯ пайкарасозон муҷассамаи ӯро савори асп саркаш рехтаанд.

Муаллифи «Ахлоқи муҳсинӣ» ривояте аз қавли Яъқуб роҷеъ ба дилбастагии ӯ ба асп аз ин қарор мекунад, ки Яъқуби Лайс пеш аз он ки ба салтанат расад ва қисмате аз Хуросону Эронро аз қайди ҳукумати ҳулафои Аббосӣ раҳой бахшад, рӯзе дар Систон бо ҷавонони ҳамсоли худ нишаста буд. Аз ҳар дар сухан мерафт ва аз зароифи латоифи чизҳо гуфта мешуд. Яке гуфт: «Некутарин чома он аст, ки атлас бад-ӯ занад», дигаре гуфт: «Беҳтарин кулоҳ он аст, ки аз дебои румӣ бисозанд», сеумӣ гуфт: «Хуштарин манозара манзараи бустонҳои пур гулу райҳон ва назиғтарин сояҳо сояи беду дилнавозтарин нағмаҳо овози булбул аст».

Чун навбат ба Яъқуб расид, гуфтанд: «Ту низ сухане бигӯ».

Гуфт: «Хубтарин либосҳо зиреҳ аст, хуштарин манзилҳо — мағракаи ҳарб, латиғтарин сояҳо — сояи найза ва зарифтарин овозҳо — саҳили (шиҳаи) аспон»¹.

¹ Камолиддин Хусайн ибни Алӣ Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ. Қум, 1393. С. 191–192.

Ҳайдаршо ПИРУМШО

*Узви вобастаи АМИ Тоҷикистон,
доктори илмҳои таърих, профессор*

УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ ДАР САРГАҲИ СОМОНИЁНШИНОСИИ ИЛМИИ МИЛЛӢ

Солҳои 20-ми асри гузашта, дар баробари дигаргунсозии сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии дар давлати Шӯравӣ ҷараёнгирифта, илми таърих низ ба талаботи идеологии барои замон мувофиқ ба роҳ монда шуд. Ин давра барои Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна давраи анҷоми гузариш аз донишҳои таърихӣ ба илм ҳисоб меёфт. Бо кӯмаки бевоситаи марказҳои илмии Иттиҳоди Шӯравӣ: Москва, Ленинград, Тошкент ва ғайра дар як муддати кӯтоҳ барои ташаққули дурнамои рушди ояндаи илми таърих дар Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам оварда шуд.

Таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон (1924), сипас ҶШС Тоҷикистон (1929), ки барои ташаққули худшиносии миллӣ мусоидат мекард, ба сифати яке аз масъалаҳои муҳимму расмӣ давлатӣ, зарурати омӯзиши илмии таърихи гузаштаре пеш овард. Дар ҳолате ки ақидаҳои миллатгароии пантуркистӣ ҳанӯз аз миёнаи асри XIX арзи ҳастӣ намуда, дар даҳсолаи аввали баъди барқароршавии Ҳокимияи Шӯравӣ бо суръати баланд рушд меёфт ва яке аз ғояҳои марказии он аз қомилан инкор намудани таърихи тамаддунофари сокинони азалии Осиёи Марказӣ — тоҷикон иборат буд, ҳифзи арзишҳои таърихӣ табиист, ки ба мадди аввал баромад.

Акнун дар асоси маъхазҳои ҳаттӣ ва маводи бостоншиносӣ кушодани мавқеи тамаддунофари тоҷикон, ташкилёбии аввалин давлати қомилан мустақил, пуриқтидору доманфароҳи онҳо — давлати Сомониён ба дараҷаи масъалаи марказии таърихнигории миллӣ таъдил меёфт.

Аз муаррихони миллии замони Шӯравӣ аввалин шуда, Садриддин Айнӣ ҳанӯз соли 1920 аз нақши таърихии Сомониён ёдовар шуда, навишта буд: «Мо аз таърихи қадим чашм пӯшида танҳо аҳволи пас аз исломиятро ба назар орем, мебинем, ки ба ҳар кори маданӣ пештару роҳбар тоҷикон буданд. Ҷунонҷӣ, дар аҳди Сомониён адабиёт ва саноеъ ҷӣ

қадарҳо пеш рафта ва роҳбарони ин корҳо тоҷикон буданд. Он иморатҳои бузург, кӯшкҳои фалакнамоӣ, айвонҳои кайвонбунён ва боғҳои ҷаннатнишон, ки дар аҳди Сомониён дар Бухоро бунёд ёфта буд, муассиси ҳамаи инҳо тоҷикон буданд.¹

С. Айнӣ ба ташаққули забону назми оламгири тоҷикон рӯ оварда, шукӯҳу шаҳомати фарҳангии бесобиқаи ин халқи бостонро дар аҳди Сомониён кушода тавонист. Асари ин адибу муаррихи масъулияти ташкилу пешбурди адабиёти навини тоҷикро базиммадошта — «Намунаи адабиёти тоҷик», ки соли 1925 дар Самарқанд мураттаб шудаду соли 1926 дар Маскав ба таъъ расидааст, дарвоқеъ, муждае буд аз оғози сомоншиносии шӯравӣ.

¹ Айнӣ С. Публицистика, мақола, ҳикоя ва фелетонҳо // Кул-лиёт. – Ҷ.9. – Душанбе: «Ирфон», 1969. – С. 217.

Садриддин Айни, он замон ханӯз маълумияту шӯхрати ҷаҳонӣ пайдо накарда бошад ҳам, бо як хиради азали зарурати ба таърихи тоҷикону пойгоҳи тамаддунофари он — давлати Сомониён ҷиддан рӯ оварданро эҳсос намудааст. Ин муносибати олимонаву одилонаи ӯ нисбат ба таърихи халқаш дар оғози пешгуфтори ба китоб бахшидааш равшан ба назар мерасад. «Аз бозе, ки вақоеро таърих қайд мекунад, — ишора намудааст муҳаққиқ, — то имрӯз дар диёри Мовароуннахру Туркистон, чунон ки як қавми муаззам бо номи «тоҷик» ё ки «тозик» истиқомат дорад, ҳамчунон забону адабиёти эшон ҳам ривоч ёфта омадааст. Ривочи забону адабиёти тоҷик дар Мовароуннахру Туркистон махсус ба асре ё тасаллутӣ подшоҳеву амуре нест. Чунончи мо мебинем, адабиёти тоҷик дар ин сарзамин дар аҳди Сомониён, ки ирқан форсизабон ҳастанд, ҷӣ қадар ривоч дошта бошад, дар замони авлоди Чингиз, Темур, шайбонӣ, астархонӣ ва манғит, ки ирқан муғул, турк ва ўзбак ҳастанд, ҳамон қадар ривочёфта ҳаст. Пас маълум мешавад, ки ривочи забону адабиёти тоҷик дар ин ҷоҳо маҳз бо сабаби тасаллутӣ Сомониён ё ки муҳочирати эронӣ набуда, сабаби ҳақиқӣ мавҷудияти як қавми бузург ба номи «тоҷик», ки мансуб ба ирқӣ орист, дар ин ҷоҳост»¹.

Ба ин гуфтаҳо агар таваҷҷӯҳ кунем мебинем, ки устод Садриддин Айни ба дарки воқеияти таърихӣ миёни Мовароуннахр ва Хуросон ҳад гузоштааст. Дар манобеи таърихӣ низ миёни ин мафҳумҳои ҷуғрофӣ ҳамеша фарқ гузоштаанд. Чуноне ки муаллифи рисолаи «Атабату-л-катаба», Ҷувайнӣ менависад: «Худованди олам Муизуддун ва-д-дин (лақаби Султон Санҷари Салҷуқӣ) мамолики Мовароуннахр ва билоди Туркистонро ба ибни амри ӯ ҳоқон Ҳасан Тегин арзонӣ дошт»².

Дар гуфтаҳои устод Айни дар баробари «Мовароуннахр» ду бор такрор ёфтани «Туркистон» ба назар мерасад, ки он аз номгузори расмӣ маъмурии замони ба тобеъияти мустамликадорӣ Русия кашидани Осиёи Миёна (таъсиёбии Генерал-губернатории Туркистон) ва то тақсимои миллӣ-худудии шӯравӣ (Ҷумҳурии мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон), соли 1924, бармеомад. Новобаста аз такроран овардани Туркистон, ақидаи устод доир ба фаҳмиши ҷуғрофию маъмурии Мовароуннахр, бидуни шубҳа побарҷост.

Албатта, С. Айни метавонист, аниқтараш меҳост ба ҷои ибораи дар ибтидои асримиёнагӣ — ҷуғрофии «Туркистон» номоварди ҷуғрофӣ-маъмурии «Хуросон»-ро мавриди истифода қарор диҳад. Ҳол он ки худудии расман эътирофшудаи давлати Сомониён Мовароуннахру Хуросонро дарбар мегирифт ва инро муҳаққиқ нағз медонист. Сабаби аз овардани номи Хуросон худдорӣ қардани С. Айниро низ дар: а) Хуросон дар давраи охири асримиёнагӣ ва замони нав қисми худудии Эрон ҳисоб меёфт; б) дар раванди маъракаи тайёри ба тақсимои миллӣ-худудии минтақа ҳомиёни ғояҳои миллатгароии пантуркизм бо тамоми восита кӯшиш ба харҷ медоданд, ки ҳақиқати таърихӣ сокинони азалии минтақа будани тоҷиконро инкор карда, онҳоро чун қисмати ба ин ҷо муҳочиршудаи форсҳо ё аз қадоме аз қabilaи арабҳо нишон диҳанд. Устод Айни чунин муҳочиратро билкул рад намуда, аз қадимулайём дар Мовароуннахр «мавҷудияти як қавми бузург ба номи «тоҷик», ки мансуб ба ирқӣ орист», ба сифати далели раднопазир пешниҳод намудааст.

Хулосаи эҳтимолии мо он аст, ки С. Айни дар он фазои ҳассоси сиёсии замон наметавонист кушоду равшан фикрашро баён карда, аз ибораи дар қадим барои минтақа ночаспони таърихиву маъмурии «Туркистон» сарфи назар намояд. Чунин эҳтиёткорӣ аз мантиқи сӯҳбати ӯ бо шарқшиносии барҷаста И. С. Брагинский, ки соли 1940 баргузор гардидааст, бармеояд. Дар воҳӯрии навбатии панҷуми ду донишманд, устод С. Айни иқрошудааст, ки «камбудии „Намунаи адабиёти тоҷик“ дар ба он дохил накардани чунин шоирони тоҷик мисли Фирдавсӣ, Хайём ва дигарон, ки берун аз худудии имрӯзаи Осиёи Миёнаи шӯравӣ зиндагиву фаъолият доштанд, зоҳир мешавад». Сабаби чунин муносибатро устод ба вазъи сиёсии замон пайваستاаст³. И. С. Брагинский чун шоҳиди ҳол, ёдоваршудааст, ки С. Айниро дар он вақт барои майл ба панэронизм ва дар китоб ворид намудани шеъри Рӯдакӣ «Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме» гунаҳгор қарда буданд. Мисраҳои дар ин қасида доир ба ташвиқи амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ барои аз Ҳирот ба Бухоро баргаштан ҷой доштара рамзи даъват намудани амири дар натиҷаи инқилоб соли 1920 сарнагуншудаи Бухоро, шарҳ дода, адибро чун тарафдори қувваҳои аксулинқилобӣ айбдор намуданд.

И. С. Брагинский солҳои 20-ум маҳз дар ҳамин вазъи нугувор қарор доштани С. Айниро дар

¹ Айни С. «Намунаи адабиёти тоҷик». — Душанбе: Чопхонаи «Mega Basim», 2010. — С. 9.

² Мунтаҷабуддин Бадеъ Атобак ал-Ҷувайнӣ. «Атабату-л-катаба». Ба тасхёҳ ва эҳтимоми аллома Муҳаммади Қазвинӣ ва Аббоси Иқбол. — Техрон: Ширкати саҳҳои чоп, 1329 ш. — С. 4.

³ Брагинский И. С. «Двадцать пять встреч с Садриддином Айни» // «Ҷашнномаи Айни». Ҷузъи IV. — Душанбе, «Дониш», 1971. — С.301–302

назар дошта, қайд намудааст: «Дар чунин вазъият С. Айни наметавонист ба ин тазкира чунин шоирон, мисли Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва бисёр дигаронро ворид намояд. Инро дар аснои сӯҳбат ӯ ба ҳайси камбудӣ арзёбӣ карда, адиб доир ба зарурати ислоҳ намудан чунин ибрози назар намудааст: «Барои он ки касе нагӯяд тоҷикон ҳуқуқи форсхоро ба мероси умумии классикӣ ба инобат намегиранд, мо ин шоиронро «форс-тоҷик» ном мебарем. Тоҷикон инро рад намеkunанд, вале аз ҳаққи худ даст кашиданӣ нестанд...». Ҳаминро ба асос гирифта, С. Айни истилоҳи «форс-тоҷик», ё «адабиёти форсу тоҷик»-ро мавриди истифода қарор дод, ки дар ҳоли ҳозир илм онро қабул кардааст»¹.

Аз ин рӯ, аз кадом самте, ки ба гуфтаҳои устод С. Айни — шахсияти воқеан дар сарғаҳи илми таърихи ватанӣ қарордошта, назар накунем, аз онҳо чунин ҳақиқати маҳз мебарояд: 1) тоҷикон ориёинаҷод буда, сокинони азалии Осиёи Марказӣ ҳисоб меёбанд; 2) асосгузори давлати шукӯҳманди Сомониён тоҷикон буданд.

Маълум аст, ки дар тазкираҳо Рӯдакӣ танҳо ба сифати асосгузори шеъри форсӣ ба эътибору эътирофи баландтарин соҳиб шудааст. Масалан, Рашидии Самарқандӣ ба таври рамзӣ дар ин мисраҳо зеби сари шоирон хондааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.*

Ё байти Низомии Арӯзӣ:

*К-он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон,
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Дар ин радиф ҳамчунин наметавон аз баҳои муаррихи арабзабони зодаи Марв Абӯсаъид Тамирии Марвазӣ (тав. 1113), ки маъруф ба Самъонист, ёдовар нашуд. Ин муаллиф ба зодаи Самарқанд будани Рӯдакӣ ишора карда мегӯяд: «Ва бад-ин ҷо Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Ҳаким ибни Абдурраҳмон ибни Одами Рӯдакӣ — шоири самарқандӣ маъруф аст, ки гуфтораш ба форсӣ малеҳ ва девонаш дар шаҳрҳои Аҷам пароканда аст. Шеъри ӯ нақӯ ва гуфтораш матин аст. Ва вай аввал касест, ки ба форсӣ шеъри хуб гуфтааст»².

Муаллифи номбурда, барои тақвияти назари худ, ба гуфтаҳои бузургони қаблӣ истинод намуда, қайд кардааст: «Абӯсаъиди Идрисии Ҳофиз (адиб ва муаррихи арабзабони асри XI — Ҳ.П.) гуфтааст:

¹ Брагинский И. С. «Двадцать пять встреч с Садриддином Айни». — С. 302–303.

² Самъонӣ. «Китоб-ул-ансоб» // «Сомониён дар оинаи таърих». Чилди дувум (Мутуни арабиасос). — Ҳучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. — С. 276.

«Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар замони худ дар шеъри форсӣ бар ҳамгони худ пешӣ дошт». Самъонӣ ҳикояти шунидаашро, ки ба Балъмӣ мансубият дорад, чунин бозгӯӣ намудааст: «Абулфазли Балъамӣ — вазири фармонравои Хуросон Исмоил ибни Аҳмад мегӯяд, ки Рӯдакиро дар Арабу Аҷам назир нест»³.

Албатта, метавон боз чандин иқтибосоти тавсифотии ба устод Рӯдакӣ бахшидашударо пеш овард. Вале хизмати бузурги устод С. Айни дар хусуси ба ҳайси расман сардафтари адабиёти тоҷику форс эътироф шудани зодаи ҷаҳони адабии замони Сомониён Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар он аст, ки ӯ ин маълумоти маъхазиро аз мизони воқеъбинонаи илмӣ гузаронда, тавонист дар сатҳи ҷаҳонӣ эътироф намудани мақоми ин шоири тоҷикро чун сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик комилан асоснок намояд.

С. Айни аз аввалин адабиётшиносони дар пояи воқеан илмӣ қарордошта, ба устод Рӯдакӣ чунин баҳо додааст: «Назар ба иттифоқи аҳли тазкира ва тароҷими аҳвол, устод Рӯдакӣ аввалкаст, ки шеъри форсиро аз қасида, ғазал, қитъаву рубой тадвин карда.

Ҳарчанд пеш аз Рӯдакӣ мисли Бахроми Гӯр, ҳаким Абуҳафси Суғдӣ ва Ҳоҷа Абулаббоси Марвазӣ шеъри форсӣ иншо карда бошанд ҳам, гуфтаи эшон ба дараҷаи девон нарасида, бинобар ҳамин сабаб номи Рӯдакӣ ба сардафтари «Намунаи адабиёти тоҷик» гузашт... Ба ҳар ҳол, зуҳури устод мисли Рӯдакӣ аз Мовароуннахр боиси ифтихори тоҷикон аст»⁴.

Дар ин радиф бояд қайд кард, ки устод С. Айни дар таълифоти номбурда аз шоирони тоҷику форсӣ замони Сомониён: Фазл ибни Аббос, Дақиқӣ (Абӯмансур Муҳаммад), Оғочии Бухорӣ (Мирзо Абулҳасан), Абӯнасири Форобӣ, Маънавӣи Бухорӣ, Маҷдуддин Абӯисҳоқи Кисой, Абӯалӣ Сино ёдовар шуда, намунаи ашъори эшонро пешкаши хонандагон намудааст⁵. Дар маҷмӯъ, ишораҳои дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷойдошта нишондиҳандаи бозътимод ҳисоб меёбанд, ки аз ташаккули қавии забони адабии тоҷик дар замони Сомониён дарак медиҳанд. Ҳамин кӯшиши барои илм ниҳоят зарурии С. Айни дар мақолаи «Устод Рӯдакӣ», ки соли 1940 ба таъб расондааст⁶, бештар тақвият ёфтааст.

Бояд қайд кард, ки оянда, бо мурури эътирофи мақому эътибори илмии устод С. Айни

³ Самъонӣ. «Китоб-ул-ансоб». — С. 276.

⁴ Айни С. «Намунаи адабиёти тоҷик». — С. 17.

⁵ Айни С. «Намунаи адабиёти тоҷик». — С. 17–21.

⁶ Айни С. «Устод Рӯдакӣ» // Шарқи сурх. — 1940. — № 2–4.

дар таҳқиқи таъриху фарҳанги тоҷику форс, дар маҷмӯъ тамоми Осиёи Марказӣ, дар доираи роҳбарияти олии Иттиҳоди Шӯравӣ ва шарқшиносии сатҳи байналмилалӣ, барои иброи озодакидаҳои илмии эшон заминаи мусоид фароҳам омад. Ба ҳайси аввалин Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудани устод (14 апрели соли 1951) нишондиҳандаи амиқи эътирофи пешсафии илмии ӯ буд. Маҳз ҳамин пешсафиро дар назар дошта, собиқ Раиси филиали тоҷикистони АИ ИҶШС, академики АИ ИҶШС. Е. Н. Павловский ҳангоми номзадии устодро ба ин ҷазираи масъул пешниҳод кардан, иброи доштааст: «Устод Айни оғозгари таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи улуми иҷтимоӣ дар қарни XX Тоҷикистон аст»¹.

Дар воқеъ, солҳои 30 ва 40-уми асри гузашта, хулосаҳои илмии С. Айни доир ба ин ё он масоили таърихиву фарҳангии замони асримиёнагӣ ва нави тоҷику форс ва соири дигар халқҳои Осиёи Марказӣ чун ҳақиқати қобили қабул дар илм эътироф мешуданд. Бесабаб нест, ки то имрӯз мероси гаронбаҳои устод таровати илмии худро нигоҳ медорад. Ин дар мисоли хулосаи ӯ доир ба мақоми таърихии давлати Сомониён равшан ба назар мерасад.

Чи тавре дар боло ишора рафт, гарчанде устод С. Айни ба таҳлили таърихи давлати Сомониён таҳқиқоти махсус набахшида бошад ҳам дар сарғаҳи воқеан омӯзиши илмии ин масъала қарор доштану онро аввалин шуда, возеҳан чун давлати шукӯҳманди тоҷикон нишон додан аз хизмати бесобиқаи таърихии муҳаққиқ дар ин ҷода гувоҳӣ медиҳад.

Бесобиқа шинохтани хизмати устод ҳаргиз маънои онро надорад, ки дар таърихшиносии давраи тӯлонии собиқ, таърихи Сомониён ҷой надошта бошад. Дар осори муаррихони асри миёнагӣ ва давраи нав ҷой доштани таърихи Сомониён, бо тақия ба далелҳои сарчашмавии бозэтимод, суҳан рафтааст. Вале борҳо ишораи ҳақиқате пеш оварда мешуд, ки маълумоти дар маҷмӯъ ниҳоят қавии муаррихон характери илмӣ надошта, аз бозгӯии одии воқеаҳо беш буда наметавонишанд. Аз тарафи дигар, то ибтидои асри XX, аниқтараш то барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ ва эътирофи илмии тоҷикон чун халқи эронинажоди воҳид, ки роҳи тӯлонии ба худ хоси таърихи тай намуда, чун миллати воҳид ташаккул ёфтааст, касе аз муаррихон давлати Сомониёнро чун давлати комилан хоси тоҷикон муаррифӣ накардааст.

Муаррихон онро ҳамеша қисмати таърихӣ ва таркибии давлати Форсу Эрон муаррифӣ намудаанд. Аз ин рӯ, устод С. Айниро ба ҳайси гиреҳкушои бо тамоми мафҳум ҳақиқати таърихӣ — комилан шинохтани давлати тамаддунофари Сомониён, чун давлати тоҷикон бояд эътироф кард.

Ҳарчанд устод С. Айни ба ин далел ҳанӯз соли 1926 дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ишора карда бошад ҳам, дар рисолаи «Шайхурраис Абӯалӣ Сино», ки соли 1940 бо алифбои лотинӣ дар Сталинобод (Душанбе) ва соли 1941 дар Ленинград (Санкт-Петербург) бо ҳуруфоти кириллӣ рӯи чоп дидааст², бештар таваҷҷӯҳ намуда, ин қазияро боз возеҳтар кушодааст. Аз ҷумла, дар ин китоб омадааст:

«Баъд аз тахминан 200 соли истилои араб Эрон ва Азияи Миёнаро, дар канораҳои мамлакат — дар ҷоҳои дуртар аз маркази хилофат ҳукуматҳои феодалии миллӣ ташкил ёфтанд, ки онҳо исман ва расман ба Бағдод (маркази хилофат) тобеъ буда, ҳақиқатан дар худ мустақкам буданд. Яке аз бузургтарин ва дарозмртарини ин гуна ҳукуматҳо ҳукумати Сомониён буд...

Кам-кам сулолаи Сомониён қувват ёфта, аввал Самарқандро ба худ марказ карда, дар вақти Исмоили Сомонӣ Бухороро пойтахти худ намуда, аз соли 875 то 999 дар Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳукумат ронданд.

Мовароуннаҳр ва Хуросон, ки дар вақти истилои араб тамоман ба тороч рафта буд... Аммо дар вақти ҳукумати Сомониён ҳукумат марказият пайдо кард ва эксплоататсия қариб аз тарафи як даст-дасти ҳукумати марказӣ мерафт. Баъд аз он ки Сомониён дар Хуросон ҳукумати Сафориёнро тамоман нест карданд, дар шарқ ва шимол роҳи ҳуҷуми кӯчманчиёни бодиягардро бастанд ва дар дохил феодалеро, ки даъвои ҳукумат кунад, боқӣ нагузоштанд. Мовароуннаҳр ва Хуросон аз дохил ва хориҷ амнияти куллӣ пайдо кард...

Сабаб ин буд, ки дар замони шавкати Сомониён Хуросон ва Мовароуннаҳр нисбат ба замони бевосита ҳукумат рондани волиёни араб ба таври шинохтаношудани ободӣ пайдо кард... Дар замони Сомониён баробари мустақил шудани ҳокимияти миллии феодали забон ва адабиёти миллӣ — форсӣ, ки дар охири ҷаҳон дар Азияи Миёна номи тоҷикиро гирифт, ташкил ёфт... Абулҳасани Рӯдакӣ, Муроди Бухороӣ, Дақиқӣ ва дигарҳо дар ҳамин давра расидаанд, ки онҳо сардафтари адабиёти баъд аз исломии форс — тоҷик ҳисоб мешаванд... Дар замони шавкати Сомониён Бухоро

¹ Айни К. С. Дебача ба кит.: Айни С. «Шайхурраис Абӯалӣ Сино». — Душанбе: «Матбуот», 2005. — С.IV.

² Айни С. «Куллийёт». — Ҷ. II (китоби якум), — Душанбе, 1963. — С.51–88. 487)

ранги Бағдоди дуюмро гирифт, аз ҳар тараф ба ин дарбор рӯ оварданд, донишмандони маҳаллӣ расиданд ва дар шаҳри Бухоро китобҳои нодири дунё ғун гардиданд»¹.

Муддао аз овардани чунин иқтибоси тӯлонӣ дар он аст, ки дараҷаи баҳои воқеъбинонаи устод ба бартарияти давлатдории Сомониён чун дастоварди муҳимтарин ва бесобиқаи тоҷикон возеҳтар эҳсос шавад.

Дар ин ҷо ба як нуқта бояд диққат дод, ки устод ба ҷои мафҳуми «халқият» «миллат»-ро овардааст, ки барои воқеъияти замони феодали мувофиқат намекунад. Ин худ нишондиҳандаест аз ҳанӯз боқӣ мондани таъсири лексикони араб, ки маъмулан мафҳуми миллатро ба ҷои халқият истифода мебаранд.

Доир ба масъалаи мансубияти Сомониён ба даҳои давлатсолории тоҷикон дар дигар асари Устод С. Айни «Маънии калимаи «тоҷик» дар луғатҳо ва ҷои кор фармуда шудани он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин «калима» боз возеҳтар баён ёфтааст. Аз ин рӯ, ба таҳлили вожаи «тоҷик», ки устод С. Айни дар асоси маъхазу луғатҳои зиёди мухталиф ниҳоят дақиқназарона маънидод намудааст, банд нашуда, фақат бо овардани баъзе аз нишондиҳандаҳои фарҳангии тоҷикони аҳди Оли Сомони иктифо мекунем. Аз ҷумла устод ба фарҳангсолории тоҷикон, ки дар тамоми таърихи тӯлонӣ онҳо дар Осиёи Марказӣ ва ҷаҳони ислом ҳамеша пешсаф буданд, ишора намуда, ҳосатан ин рисолати азалии онҳоро дар замони Сомониён дақиқан чунин муайян намудааст: «Тоҷикон дар замони пеш (масалан, дар замони Сомониён) маданиятини халқҳои Шарқи исломӣ буданд.

Тоҷикон дар асри X устод Рӯдакӣ барин доҳии забон ва санъатро расонданд, ки тамоми халқҳои фосизабон дар адабиёти оламшумули худ аз ин устод миннатдор мебошанд. Аз миёнаи тоҷикон ва дар асри X расида баромадани устод Рӯдакӣ як ҳодисаи тасодуфӣ набуда, балки ифодакунандаи таланти миллии ин халқ аст. Дар ҳамон давра замон расида баромадани Хусравонӣ, Шаҳиди Балхӣ, Муроди Бухорӣ, Дақиқӣ ва дигар шоирони бузург ва баъд аз замони Рӯдакӣ ва бевосита ба замони ӯ расидани Фирдавӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ барин шоирон ин қавли моро исбот мекунанд... Тоҷикон хидмати худро дар илму адабиёт дар асрҳои поинтар ҳам — дар асрҳои ҳам, ки ба сабаби шабу рӯз бо ҳам ҷангидани амирону хонон ва ба

сабаби зулму бедоди аз ҳад зиёди онҳо мамлакат хеле хароб шуда буд, низ давом додаанд»².

Устод С. Айни ин баҳои худро дар нисбати тоҷикону давлатдории Сомониён идома дода, ба тариқи зайл тақвият бахшидааст: «Тоҷикон натавонанд дар илму адабиёт хидмат кардаанд, балки онҳо ба сифати арбоби давлату сиёсат ҳам дар олами Шарқ, хусусан дар Осиёи Миёна ва Эрон, ролҳои калон бозӣ кардаанд.

Мо дар хусуси Сомониён аз ҷиҳати шӯҳраташон чизе нагуфтаем, фақат ҳаминро хотиррасон мекунем, ки тамоми халқи тоҷику форс дар хусуси ин ки баъд аз истилои араб мисли як миллат бо забон, адабиёт ва маданияти худ дар ҷаҳон боқӣ мондаанд, аз Сомониён миннатдоранд (ба китобе, ки таҳқиқотчи бузурги муосири мо — Саид Нафисӣ ба Рӯдакӣ бахшида навиштааст, муроҷиат карда шавад). Аз тоҷикон вазирон ва арбоби сиёсат бисёр баромадаанд ва бештарини онҳо барои мустаҳкам намудани давлат ва обод кардани мамлакат хидматҳои намоён кардаанд»³.

Чи тавре аз мазмуни осори ба таъриху фарҳанги форсу тоҷик бахшидаи устод С. Айни бармеояд, ӯ ин решапайвандиро амиқ эҳсос менамояд ва дар байни он садде гузоштани нест. Вале бархилофи муаррихони арабу форси (тоҷики) асримиёнагӣ ва муҳаққиқони замони нав, ки бо сабабҳои дар боло ишораёфта, мавқеи мақоми тоҷиконро дар ин раванди дар назар тавъами таърихӣ ҷудо накарда буданд, устод С. Айни тавассути эҳсоси воқеан илмии худ, тавонист мақоми муайянкунандаи тоҷиконро дар фазои доманфароҳи фарҳангии Осиёи Марказӣ ва Эрон кушода тавонад. Ҳосатан давлати Сомониёнро чун даҳои давлатофарии тоҷикон нишон додани ӯро — чун падидаи ниҳоят воқеъбинонаи илмӣ, дар таърихнигории миллии, бояд шинохт.

Дар маҷмӯъ устод С. Айни барои омӯзиши воқеан илмии таърихи халқи тоҷик пойдевори ниҳоят қавӣ гузошт. Маҳз он заминаи мӯътамаде гардид, барои дар оянда рӯи кор омадани таърихи мукаммали тамаддунофару ифтихоровари халқи тоҷик.

² Айни С. «Маънии калимаи „Тоҷик“ ва дар луғатҳо кор фармуда шудани он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин калима»//С. Айни. «Намунаи адабиёти тоҷик». — Душанбе, 2010. — С. 372–373.

³ Айни С. «Маънии калимаи „Тоҷик“ ва дар луғатҳо кор фармуда шудани он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва баромадгоҳи ин калима»//С. Айни. «Намунаи адабиёти тоҷик». — Душанбе, 2010. — С.374.

¹ Айни С. «Шайхурраис Абӯалӣ Сино». — Душанбе: «Матбуот», 2005. — С. 3–9

МУҲАММАД Абдурахмон

Узви вобастаи АМИТ, доктори
илмҳои сиёсӣ, профессор

ПАҲЛАВОН МАҲМУДИ ХОРАЗМӢ — НОБИҲАИ ТАЪРИХ ВА ОРИФИ ИЛМУ АДАБИ ТОЧИК

Паҳлавон Маҳмуди Хоразмӣ яке аз бузургони орифи дунёи илму адаби тоҷикӣ ва паҳлавонони ҷавонмарди асрҳои XIII–XIV мебошад, ки бо ашъори пурасрор ва нақши паҳлавонии хеш ба дунёи маънавии мардуми Шарқ таъсири бузурге гузоштааст. Паҳлавон Маҳмудро танҳо ба далелҳои паҳлавонӣ ҷавонмардӣ не, балки бо сифаҳои некӣ, соҳибхлоқӣ, устозӣ, орифӣ ва ҷун марди Худо мешиносанд. Шояд баъди ҳазрати Алӣ (а), ки устои паҳлавонӣ ва паҳлавонон буд, Паҳлавон Маҳмуд дувумин нафаре бошад, ки нақши мартабаи пиру мурид ва устодиро то имрӯз дар қалби паҳлавонон нигоҳ доштааст.

Ӯ паҳлавон ва ҷавонмарди номдоре буд, ки ба дармондагон ҳамеша ёрӣ ва ба бечорагон кӯмак мерасонидааст. Бинобар ин, паҳлавонон номи ӯро ҳамеша бар забон меронанд ва ашъорашро дар тамрину тарбия ва зӯрхонаҳо зам-зама менамоянд. Паҳлавонони ғўштингир вайро то ҳанӯз ҷун устоду пешвои хеш медонанд. Ба зами ин хизматҳои Паҳлавон Маҳмуд дар рушду эҳё намудани намудҳои паҳлавонӣ баъди истилои муғул дар таърихи форсу тоҷик хеле бузург ва боиси ифтихори ин мардумон мебошад. Хусусан, баъди забт намудани Ирон муғулҳо ҳама фарҳангу суннатҳои миллиро ба хоку бод яксон карда зӯрхонаву паҳлавониро аз байн бурда буданд. Таърих гувоҳ аст, ки эҳёгари зӯрхонаву дигар намудҳои паҳлавонӣ дар Ирони бостонӣ Паҳлавон Маҳмуд аст, ки аз Осиёи Марказӣ ин намудҳоро боз ба Ирон баргардонид ва то имрӯз мақому мартабаи эшон дар ин кишвар баръало ҳис мегардад (милбозӣ, қаббодобозӣ, сангбардорӣ, ғўштин).

Дар як тумори қадимӣ 12 асл бо унвони аслҳои асосии паҳлавонӣ ва ҷавонмардӣ омада, ки аз онҳо ба усули Пуриёи валӣ ёд шудааст. Аз ҷумлаи ин усул эҳтиром ба пешкиват (кӯҳнасабор),

дурӯғ нагуфтан, дашном накардан, тарки намоз накардан ва муҳаббат ба мардум аст. Дар зами-наи фунуни ғўшті низ 360 фанро ба ӯ нисбат додаанд¹.

Ба зами ин қадар бузургию паҳлавонӣ ӯ ҷавонмарде буд, ки адабаш аз паҳлавонӣ зӯрварӣ болотар меистод, ҷунки аз илми дин ва суҳанони пайомбари ислом Муҳаммад(с) боҳабар буд. Масалан, дар «Саҳеҳайн» ҷунин омада, ки ба ривояти Абӯхурайра разиаллоҳу анҳу аз Расул салалоҳу алайҳи васалам, ки фармудаанд: «Паҳлавонӣ ба ғўштин гирифтани нест, ки касеро биандозад, балки мард он бошад, ки дар ҳоли ғазаб худро нигоҳ дорад аз хашм рондан»².

Дар воқеъ аз ашъори пур аз андешаҳои иҷтимоӣ ӯ бар меояд, ки эшон бо рафтору кирдор ва гуфтори нарму орифонаи хеш дар таълиму тарбияи ҷавонмардиву паҳлавонӣ бештар аз сарчашмаҳои динӣ истифода менамуданд.

Паҳлавон Маҳмуд номҳои дигараш Пуриёи валӣ, Пуриё, Пуриёр, Парииёи валӣ, Қаттол-паҳлавон, суфӣ ва шоири тоҷиктаборест, ки дар варзишҳои зӯрхона ва пешаи паҳлавонӣ нуфузи беҳамтое доштааст.

Дар бораи зодгоҳи ӯ ривоятҳои зиёде мавҷуд аст. Баъзан ӯро аз мардуми Урганҷ баъзе аз мардуми Ганҷа ва баъзе дигар ӯро аз мардуми Салмос донистаанд. Аммо мусаллам аст, ки ӯ дар Хоразм ба дунё омадааст ва бо ин ном яъне Паҳлавон Маҳмуди Хоразмӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ маълуму машҳур аст.

Паҳлавон Маҳмуд ба ғайр аз шоириву паҳлавонӣ пешаи пустиндӯзӣ ва қулоҳдӯзӣ низ доштааст. Бояд гуфт, ки зиндагиномаи ин марди

¹ Ҳусайни Партави Байзан. «Таърихи варзиши бостони Ирон», «Зӯрхона». Техрон 1337 шамсӣ. с. 361–362.

² Шайх Олими Акбарободӣ. «Нодирулмеҳроҷ». 1904. с. 652

бузург бо афсонаву ривоятҳо даромехтааст, ки миёни мардум мақоми хосае дорад.

Дар «Риёз-ул-орифин» дар бораи ин паҳлавони маълуми машҳур чунин омадааст: «Исми шарифаш Паҳлавон Маҳмуд машҳур ба Пурёи Вали байни хосу ом машҳур ва маъруф ва ба фазоиلى сурӣ ва маънавӣ мавсуф, аҳволи фархундаи мисолаш дар кутуби таворих ва тазкираи шуаро ва урафо мазкур. Гуянд касе дар қуввату қудрат бо вай баробарӣ накарда, баъзе ӯро писари Пурбои Вали доништа ва бархе ин лақабро бар худӣ он ҷаноб баста (ба ҳар ҳол) орифе комил ва комиле восил буда, ҳақоик ва маорифи бисёр аз вай бурузу зухур намуда, маснавии «Канз-ул-ҳақоик» аз манзумоти он ҷаноб аст. Баъзе аз ашъори он китоб ва «Гулшани роз» ба ҳам омехта, ғолибан аз «Канз-ул-ҳақоик» буда бошад, зеро ки китоби «Канз-ул-ҳақоик» дар соли 703 сурати итмом ёфта ва Шайх Шабистарӣ ҳафдаҳ сол баъд аз он «Гулшан»-ро манзум намуд. Вафоташ дар санаи 722 ҳиҷрӣ дар Хайвақи Хоразм аст. Гуянд дар шабе, ки вафот ёфт, ин рубоиро гуфт ва алласабоҳ мурда бар сачҷодааш ёфтанд»¹.

*Имшаб зи сари сидқу сафои дили ман,
Дар майкада он ҳушрабои дили ман.
Ҷоме ба кафам дод, ки бистону бинӯш,
Гуфтам нахурам, гуфт: Барои дили ман.»*

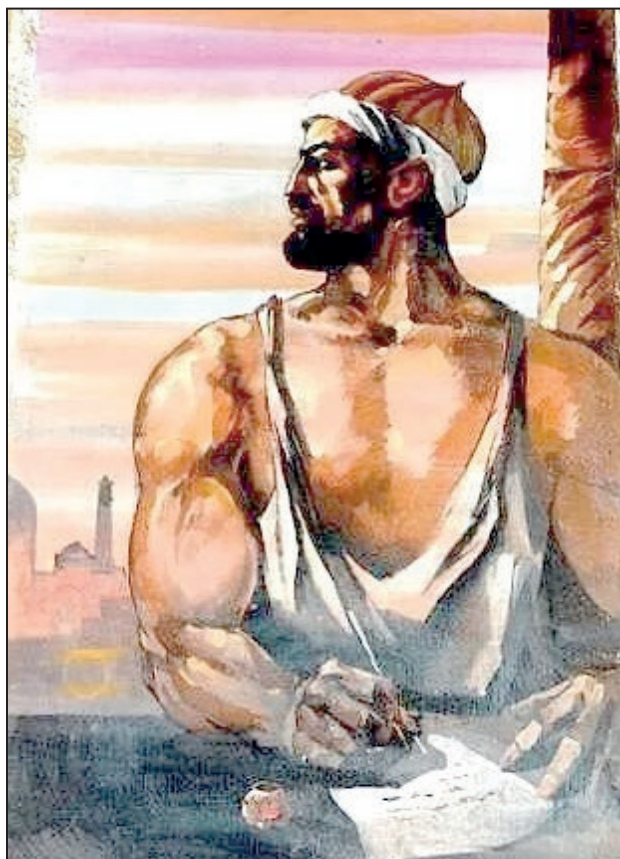
Мақбараи ӯ дар шаҳри Хева, 25 километрии ҷануби шаҳри Урганҷ, дар маркази Хоразм мебошад, ки мардумони зиёде барои поси хотир ва эҳтироми эшон ба зиёрати оромгоҳаш омада, ба пояи оромгоҳи ӯ гулчанбарҳо мегузоранд.

Бояд гуфт, ки дар ин минтақа қалъаи амирон ва соҳибмансабони зиёдеест, аммо ҳеҷ яке аз онҳо ба ёди мардум ба некӣ намондааст, танҳо номи паҳлавон Маҳмуд, осор, ҷавонмардӣ ва оромгоҳи эшон ба дилу дидаи мардумон ҷой гирифтааст.

Вафоти ӯро дар соли 722 х. қ. дарҷ кардаанд, вале бо таваҷҷӯҳ ба ин ки замони дарҷи «Канз-ул-ҳақоик»-ро 703 ҳиҷрӣ мегӯянд ва вобаста ба изҳори худӣ Паҳлавон Маҳмуд:

*Чӣ хуфти умр ба панҷоҳ омад,
Кунун бедор шав гаргоҳ омад.*

Метавон гуфт, ки соли таваллудашон тахминан бояд 653 ҳиҷрӣ бошад. Маснавии «Канз-ул-ҳақоик» азони ӯст, ки дар соли 703 навишта шудааст. Ҳамзамон, ин маснавиро дар феҳристи бархе китобҳо ба иштибоҳ аз Шайх Аттори Нишопурӣ ё Шайх Маҳмуди Шабистарӣ доништаанд². Ин китоб

муштамили панҷ мақола ва 1300 байт аст, ки дар охири китоб онро ба Аттот нисбат доданд, аммо ба номи (Маҳмуд) дар ашъор тасреҳ шудааст. Ашъори зерин аз маснавии «Канз-ул-ҳақоик»-и паҳлавон Маҳмуд мебошад:

*Биҳишту дӯзахат бо туст дар нӯст,
Чаро берун зи худ мечӯӣ, эй дӯст.
Агар ту хӯӣ хуш дорӣ ба ҳар кор,
Аз он хӯят биҳишт ояд падидор.*

*В-агар хӯӣ бадат андар рабояд,
Аз он ҷуз дӯзах чизе наояд.
Даҳони ту калиддонест ҳамвор,
Забони ту калид, онро нигоҳ дор.*

*Биҳишту дӯзахатро як калид аст,
Калиде ин чунин ҳаргиз кӣ дидааст?
К-аз ӯ гаҳ гул дамад дар боғу гаҳ хор,
Гаҳе ҷаннат кушояд з-ӯ гаҳе нор.*

*Забонатро калиде ҳамчунон дор.
Бад-он к-ат орзӯ бошад бигардон,
Дар ин олам назан аз неку бад дам,
Кӣ ҳам иблис мебояд, ҳам Одам.*

Дар ибтидои китоб пас аз ҳамд ва дуруд ба Паямбари ақрам (с), ҳулафои рошидин маҳд

¹ «Риёз-ул-орифин». Интернет-ресурс: Poriyavali.

² Хонбобо Машор. «Феҳристи китобҳои ҷопии форсӣ». Техрон, 1350–1355 шамсӣ. Ҷ.4. с. 3059–3060.

шудаанд. Китоб дорои матолиби ирфонӣ ва ахлоқӣ дар бораи ишон, шаҳодат, таҳорат, намоз, рӯза, закот, ҳаҷ, чиҳод бо нафс, ишқ, мизон ва қиёмат аст, ки дар зимни ҳикоёте омадааст¹.

Умуман андешаҳои иҷтимоии ӯ доираи васеи ҳаёт ва фаъолияти одамонро дарбар гирифта, паҳлуҳои мухталифи урфу одат, дину мазҳаб ва муносибати инсонҳоро фаро мегирад. То имрӯз абёти маҷмӯаи рубоӣи Паҳлавон Маҳмуд ва чанд девони парокандае боқӣ мондааст, ки онҳо низ дастраси умум нестанд. Бояд гуфт, ки шеърӣ ӯ моломоли ақидаҳои иҷтимоӣ, қудратмандӣ, ҷавонмардиву саховатмандӣ буда, на танҳо дар доираи дилбохтагони ашъораш, балки дар фолклори мардумӣ мақоми хосае дорад. Аҷибаш ин, ки то ҳол бахсҳои зиёде дар пояи шеърҳои ба роҳу равиши паҳлавониву ҷавонмардии иншо намудаи ӯ аз мадди назари мутахассисони соҳавӣ дур мондааст. Бархе онҳоро аз Рӯдакиву Хайём дигаре аз паҳлавон Маҳмуд мехонанд. Нисбат ба ашъор ва ақидаҳои иҷтимоии ин шоири шучоъ ба таври лозимӣ таҳқиқоте ба назар намерасад. Танҳо як мақола² аз ҷониби адабиётшинос Раҳим Мусулмонқулов соли 1963 дар маҷаллаи «Шарқи сурх» бо номи «Паҳлавон Маҳмуд ё Хайёми Хоразмӣ?» чоп шуда буд, ки ин дар ҳамон замон ҷуръати бузурге аз ҷониби як нафар донишманди тоҷик буд.

Раҳим Мусулмонқулов маҷмӯаи рубоӣи паҳлавон Маҳмудро, ки адабиётшиноси ўзбек Тўхтасин Чалолов дар асоси маълумоти чанд тазкира, тарҷумаи ҳол ва маҷмӯае аз 56 рубоиро интихоб ва бо забони ўзбекӣ баргардонида чоп карда буд, зеро тозиёнаи танқид қарор додааст. Тарҷумонҳо М. Муинзода, Васфӣ, Т. Чалолов рубоӣҳоро аз тоҷикӣ ба ўзбекӣ баргардонида ба хатоҳои ҷиддӣ роҳ дода буданд, ки профессор Р. Мусулмонқулов камбудҳои ҷиддии онҳоро ошкор намудааст. Масъалаи тоҷиктабор будани Паҳлавон Маҳмудро низ дар ин мақола муаллиф бо шарҳу баёни рафтору кирдор ва мантиқи шеърӣ баён намудааст.

Дар бораи тағйири аҳвол ва таваҷҷӯҳ ва илтифоти паҳлавон Маҳмуд ба ирфон низ ривоятҳои гуногун вучуд дорад. Бо ривояте паҳлавони ҳиндӣ барои гӯштин гирифтани бо вай ба Хоразм меояд. Ва ба ривояте дигар яке аз подшоҳони Ҳинд ўро барои гӯштин бо як паҳлавони ҳиндӣ

даъват мекунад³. Пуриё модари он паҳлавонро дар ҳоли зорӣ мебинад, ки аз Худо пирӯзии фарзандашро талаб мекард. Пуриё барои шод кардани дили модар тасмим мегирад, то дар он гӯштин пушти худро бо дасти паҳлавони ҳиндӣ ба замин расонад. Гўянд, ки дар поёни ин гӯштин ҳоли калифе ба ӯ даст дод ва лақабе Парӣёр низ дар ҳамин мочаро ба ӯ дода шуд.

Умуман, нисбат ба ному тахаллуси эшон дар таърихи адабиёт ва шеърӣ шоири ақидаҳои мухталифе мавҷуд аст. Аммо муссалам он аст, ки ўро дар сарзамини ба дунё омадааш касе Пуриёи вали ном намегирифт, чунки дар забони мардуми ин минтақа номгузорӣ хусусиятҳои хоса дошт. Ўро ба андешаи мо дар зодгоҳ ва навоҳии дуру наздики диёраш Пурёр ё Пирёр ном мегирифтанд, ки ин дар Ирони бостонӣ баъдан Пуриёи вали шуд. Мисли Шохпур яъне писари шох. Ҳатто муаллифи «Маҷолис-ул-ушшоқ», ки наздиктарин тазкиравис ба замони паҳлавон Маҳмуд аст, лақабашро «Пурёр» ёд кардааст. Дар китоби «Таърихи вариши бостонии Ирон, зўрхона» чунин омадааст, ки Пуриё таркибе аз ду калима парӣ ва ёр аст ва бар касоне итлоқ мешуд, ки дар анҷоми корҳои шигифтангез мумтоз бошад. Ибораи «вали» бошад дар ин ном на ба маънии номи падараш ё авлиё омадааст, балки ҳамчун мураббӣ, соҳиб ё хоҷа омадааст.

Агар мо ба таҳқиқот нисбат ба ин шахсияти бузург дурусттар назар афканем, баръало дарк менамоем, ки забон, хулқу атвор ва пешаи паҳлавонии ӯ тоҷикӣ будааст. Яъне аз ҳаво ба тахтапушт хобондан, эҳтиром ва муносибати ҷавонмардона ба ҳариф хоси гӯштини тоҷикӣ, ки дар ҳама ривояту сарчашмаҳои сифатҳои паҳлавонии тоҷикона ба паҳлавон Маҳмуд хос мебошанд.

Инчунин, яке аз муҳаққиқони шинохтаи итोलӣ Анчело Пиёмонтесе, ки соли 1965 мақолае дар бораи паҳлавон Маҳмуд чоп намудааст, андешаҳои ҷолибе иброз менамояд⁴. Ҳатто новобаста ба он, ки ӯ баъзан назарияҳои дигарро иброз намудааст, тамоми маъҳазу сарчашмаҳои илмӣро аз ҳазинаи забону фарҳанги форсии тоҷикӣ истифода кардааст ва то имрӯз нишонае агар аз ашъори ӯ мондааст, ҳама бо забони номи тоҷикӣ навишта шудаанд. Муҳаққиқ ҳатто рубоӣҳо ва дигар ашъори паҳлавон Маҳмудро бо алифбои итोलӣ навишта,

¹ Муҳаммад Қудратулло Тупонавӣ. «Китоби тазкираи натоиҷул-афкор». Бомбай, с. 1336 шамсӣ. с. 599.

² Р. Мусулмонқулов. «Паҳлавон Маҳмуд ё Хайёми Хоразмӣ?»// Шарқи Сурх, 1963, № 12. С. 143–146.

³ Али Иброҳим Хоил. «Тазкираи сухуфи Иброҳим». Нусхаи аксии мавҷуд дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, шумораи 2976.

⁴ Istitato Vaioersitario Orientale di Napoli/ Annali, Naova senie, vol XV, Napoli 1965 pp.167–213.

мазмунни тоҷиконашонро бо чунин маънӣ нигоҳ доштааст:

*Гар марди раҳӣ назар ба раҳ бояд дошт,
Худро ниғаҳ аз канори чаҳ бояд дошт.
Дар хонаи дӯстон чу маҳрам гаштӣ,
Дасту дилу дидаро ниғаҳ бояд дошт.*

*Ашкам чу анори дона мебину мапурс,
Бар ман ситами замоне мебину мапурс.
Дар хонае дӯсте чу гашти маҳрам,
Хун то лаби остона мебину мапурс.*

*Гар коре, ки бе зур будиву набард,
Мард аз сари номард баровардӣ гард.
Ин кори ҷаҳон чу казбатӣ асту чу нард,
Номард зи мард барад чӣ метавон ту кард.*

*Марде тамом он ки бигуфту бикард,
Он ки нагуфту бикунад ним мард.
В-он, ки бигуфту накунад зан буд,
Ним зан аст он ки нагуфту накард.*

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» гуфтааст, ки лақабҳои Бухиёр ва Пакиёр аз лақабҳои Пуриёи Вали будааст.

Пуриёи вали — ориф ва паҳлавони номии садаи 7 ҳиҷрӣ дар солҳое, ки Ҳалокухон бо дастури Қубилайқоон — хони бузурги муғул барои тасхири халқҳои исмоилия ва фатҳи Бағдод рӯ ба сӯи Ғарб ниҳод, дар Дорулсафои худ мутаваллид шуд. Дар 3-солагии паҳлавон, давлати Илхонӣ дар қаламрави васеа, ки аз Шимоли кӯҳҳои Қафқоз ва Гурҷистон ва давлати Шервоншоҳӣ ва аз Ғарб дар Осиёи сағир салтанати салҷуқиён ва дар ҷанубу шарқии Осиёи сағир то миёни Рудонро дарбар мегирифт, истиқрор ёфт. Илова ба минтақае, ки шумурда шуд, Ҳалокухон ишорат кард, ки маркази он Хирот буд ва аз самти Шимол ва андаке дар ҷануби Урганҷ то канораи шарқии дарёи Ҳазар низ дар қаламрави қудрати Ҳалокухон буд.

Дар салтанати фарзанди вай Абоқоон паҳлавон Паҳлавон Маҳмуд солҳои худофаринии ҷисмониро, ки дар 27-солагии ӯ буд, мегузаронд.

Текудор баъд аз вай сиёсати табдили давлати Илхониро ба давлати мусалмон таъқиб мекард, исломро пазируфт ва Аҳмад номида шуд.

Таи ин солҳо ва дар масири гузари ин ҳаводис ва зеру болоиҳои сиёсӣ ду давраи комилан мушаххаси ҳаёт ва зиндагии Пуриёи Вали гузашт: ду даврае, ки ба солҳои то пеш аз 40-солагии ва рӯзгори паҳлавонӣ ва рушди ҷисмонӣ номофаринии ӯ ба унвони як ҷаҳонпаҳлавон ва солҳои пас аз 40-солагии ва вуруд

ба ҷаҳони адабу ирфон ва найл ба мақоми вилоят ва қутбият ва уруҷ ба қуллай аълои сирати орифона тақсим мегардад.

Дар солҳое, ки ҳукумат ба шакли феодали буд ва ба мардум ситами зиёд менамуд, озодамардон буданд, ки дар баробари чунин ситам хомӯш намонда ва наҳзатҳои пай дар пай ба ашқоли гуногун ва дар таҳлили ниҳой дар ливо ва паноҳи ормонӣ пайкоргар ва раҳибахши ислом ҷилва мекард ва таҳлуқ меёфт.

Яке аз дурахшонтарин чехраҳои ин пайкор, ки дар перомунӣ футуввият ва ирфон ва дар намои паҳлавонӣ ҷавонмарди аз сӯи дигар мазҳари он буда, паҳлавон Пуриёи Вали аст, ки нақши паҳлавон дар онҳо ба унвони як паҳлавон ва назарияпардоз ва ормонгаро ҷашмгир ва ҷовидона аст.

Паҳлавони номдор Пуриёи Вали ба унвони орифи андешапардоз қуфли хомӯшӣ аз забон бармегирад ва усули пардохташудаи ақидаҳои ӯ шакл мегирад ва забони нерӯманд кушуда шуда мегӯяд:

*Басе гуфтам дуову боз гӯям,
Дар он соат, ки бо ҳақ роз гӯям.
Ки дар дунёву уқбо суд бодаш,
Илоҳи оқибат Маҳмуд бодаш.*

Пуриёи Вали то салтанати бодшугуни Абусаид зинда буд ва бо таваҷҷӯҳ ба воқеаҳои ин солҳо ва эҷоди як мавҷи зидди баъзе фирқаҳои ислом ва афсонаҳое, ки дар бораи Паҳлавон ба ҷо мондааст, паҳлавон Маҳмуди Хоразмӣ низ дар низое, ки забти таърих аст, мавриди тӯҳмат ва баъд озор ва марг қарор гирифтааст¹.

Замоне ки Паҳлавон Маҳмуд зиндагӣ мекард, аз давраҳои мудҳиши таърихӣ буд, ки бар асари истилои муғулҳо мамлакат хароб ва вазъи мардум хеле бад гашта, муассисаҳои фарҳангӣ ва зӯрхонаҳо низ валангор шуда буданд. Паҳлавон Маҳмуд барои ободонии онҳо ва эҳёи зӯрхонаҳо кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳад ва ҷавонро ба варзиш машғул медорад. Ӯ ба паҳлавонии ҷавон дурӯғ нагуфтан, дашном надодан, инсофу адолат, ҷавонмардиву саховат ва мардумпарастиро талқин менамуд. Бесабаб нест, ки донишманди маъруфи Эрон Саид Нафисӣ ўро яке аз пешвоёни машҳури ҷараёни футувват медонад. Мавриди қайд аст, ки дар тамоми ашъори худ Паҳлавон Маҳмуд ба ҷуз аз забони модаринаш — тоҷикӣ бо дигар забоне чизе нагуфтааст. Ӯ саропо паҳлавони ҷавонмард ва шоиру ҳунарманди тоҷик буд, ки то ҳанӯз рубоҳои ўро аз тоҷикӣ ба дигар забонҳо бармегардонанд.

¹ Амиралии Тақӣ. Хонли «Пуриёи Вали аз нигоҳи дигар».

Ш.Р. ИСРОФИЛНИЁ

Доктори илми филология, профессор,
ходими пешбари илмии ИИТ ДМТ

МУРУРЕ БА ОСОРИ БОЗМОНДА АЗ АДАБИЁТИ СУҒДИИ МОНАВЌ БА ТАҲҚИҚУ НАШРИ ОН

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳошияи 1100 – солагии давлати Сомониён дар суҳанронии худ донишмандони таърих, тамаддун ва фарҳангу адабиёти миллатро омили асосии таҳкими ваҳдат, давлатдорӣ ва истиқлоли миллӣ шуморида, зиёиёноро даъват намуданд, ки «ба умқи ҳазорсолаҳои дури таҳхонаҳои соқити пурасрори таърих» роҳ пайдо кунанд, таърихи миллатро омӯзанд ва дурдонаҳои тамаддуну фарҳанг ва адабиёти миллатро дастраси ҳамагон қарор диҳанд. Хушбахтона, осори адабию илмӣ зиёде аз суҳанварону мутафаккирони асрҳои миёна таҳқиқ шуда, ба нашр расиданд, аммо осори адабиёти аҳди бостон, хусусан, осори бозмонда ба забони суғдӣ, ҷунонки шоиста аст, таҳқиқ нашуда ва пешкаши хонандагон нагардидааст.

Бояд зикр кард, ки дар таҳқиқ ва наشري осори бозмонда ба забони суғдӣ хидмати ховаршиносони хориҷӣ хеле бузург аст. Доир ба забону адабиёти суғдӣ ва фарҳангу ҳунари он аз ҷониби донишмандони хориҷӣ китобу рисолаҳо ва мақолоти зиёди боарзиш рӯйи кор омадаанд ва қисмати бештари осори бозмонда ба забони суғдӣ тарҷума ва нашр шудаанд. Дар ин масъала хидмати ду бонуи фарҳеҳта, сарсупурдаи адабу фарҳанги ниёкони мо — суғдиён Бадруззамони Қариб ва Зӯҳраи Заршинос хеле бузург аст. Ҳамчунин ховаршиносони аврупоӣ шарқшиносони рус, назари Сеймз Вилиамз, В. Б. Хенинг, Авриэл Стейн, Ютоко Юшидо, Е. Бенвенист, М. Швартс, Вернер Зундерман, Е. Э. Бертелс, А. Хромов, М. Н. Боголюбов, О. Э. Смирнова ва дигарон дар таҳқиқу тарҷума ва наشري осори бозмонда ба забони суғдӣ корҳои шоёне анҷом додаанд.

Нависандаи ин сатрҳо муҳаққиқи забони суғдӣ нест. Дар ин навишта муруре ба таҳқиқ ва тарҷумаи наشري осори адабиёти суғдиӣ монавӣ шудааст, ки донишмандони ғавқуззикр анҷом додаанд. Ҳайф аст хонандагон тоҷик аз осори ниёгонашон-суғдиён, ки тавассути заҳмати ин донишмандон рӯйи кор омадааст, беҳабар бошанд.

Донишмандони суғдшинос собит кардаанд, ки суғдиҳо тичоратпешаву ҳунарманд будаанд ва бо ин ҳунарҳои худ воситаи интиқоли фарҳангу ҳунар ва молу коло миёни ду дунёи Шарқу Ғарб, Чину Эрон ва Ҳинду Рум шудаанд. Ҳамчунин ховаршиносони аврупоӣ суғдиҳоро ғайбаттарин мубаллиғони динҳои будой, монавӣ ва масеҳӣ дар миёни қавмҳои Осиёи Миёна ва Чин медонанд. Бино ба қавли муҳаққиқон, суғдиён бозаргонони моҳир буданд, ки дар тӯли роҳи абрешим аз шаҳри Самарқанд то Хумдони Чин ба тичорат мепардохтанд. Онҳо дар навоҳии мухталифи Осиёи Марказӣ ва асосан дар масири корвонҳои тичорӣ ободихои суғдинишини бисёре бунёд карда буданд. Ободихои суғдиён берун аз ҳудуди Суғд асосан дар масири корвонҳои бозаргонии байналмилалӣ, ки Хуросон ва кишварҳои соҳили Медитронаро бо Ҳинду Чин ва дигар кишварҳо мепайваस्त, эҷод шудаанд. Дар натиҷа забон, фарҳанг ва ҳатти суғдӣ дар сарзамини паҳноваре аз шаҳрҳои Самарқанду Бухоро то девори Чин густариш ёфт ва забони суғдӣ, ки дар ҳудуди садаи шашуми мелодӣ дар водии Зарафшону навоҳии шимоли Вароруд роиҷ буд, муҳимтарин забони миёнҷии қавмҳои Осиёи Марказӣ гашт. Илова бар ин, се дин: будой, масеҳӣ ва монавӣ ба ҳиммати мубаллиғони суғдӣ дар тӯли ҷодаи абрешим ривож ёфт ва пайравони ҳар яке аз ин динҳо ба тарҷумаи осори динии худ ба забони суғдӣ пардохтаанд ва бо ҳатти махсус ба худ ба риштаи

тахрир даровардаанд. Дар ин навишта бо така ба таҳқиқоти донишмандони фавқуззикр сухан танҳо аз осоре меравад, ки монавиён ба забони суғдӣ эҷод карданд.

Пажӯҳандагон бар онанд, ки адабиёти монавӣ ба забонҳои эронӣ дастоварди ақаллияти динии кӯчак аст. Ин адабиёт бар адабиёти зардуштии ҳоким, осори руҳониён ва ё хунёгарон таъсире бар ҷой наниҳода ва худ низ чандон таҳти таъсири адабиёти зардуштӣ қарор нагирифтааст. Монавиён адабиёти эронии мунҳасир ба хешро офаридаанд. Монӣ китоби машҳури худ «Шопургон»-ро ба форсии миёна навишт ва шогирди вай — Мор Омуро офарандаи адабиёти портии монавӣ медонанд. Онҳо ақидаҳои динӣ ва қолабҳои адабии суннати худро ба дунёи эронӣ ворид карданд.

Монавиён, ки дар Эрон таъкибу шиканча шуданд, пайравони онҳо ба Осиёи Марказӣ, ки таассуби динӣ камтар буд, паногоҳ ёфтанд ва аз ин рӯ осори адабии эронии монавӣ танҳо дар ин сарзамин ёфт шудааст. Осори монавии эронии дар Турфон ёфтшуда, ба маротиб беш аз матнҳои монавии туркист. Бино ба таъкиди пажӯҳандагон, адабиёти монавӣ адабиёти фирқагарост ва набояд дар саҳми он дар адабиёти эронии миёна беш аз ҳад муболиға кард. Монавиён офаридаҳои адабии худро танҳо ба форсии миёна маҳдуд накарданд ва аз ҳамон оғоз портӣ ва сипас, суғдиро низ дар ноҳияҳои шимолӣ шарқии Эрон ба кор бурданд.

Баррасии осори суғдии монавӣ пажӯҳандагонро ба ҳулоса оварда, ки осори монавии суғдӣ охиртар аз «Номаҳои бостонӣ»-и суғдист, яъне, ба забони суғдӣ, ки пас аз даҳаҳои нахустӣ асри чаҳоруми мелодӣ ба он сухан мегуфтаанд. Монишиносон сабаби ривочи адабиёти монавӣ ба забони суғдӣ ва ба унвони забони адабии монавӣ шинохта шудани ин забонро дар фаъолиятҳои роҳбари ҷомеаи монавиён Моршод Урмизд (MarsadOhrmez) медонанд.

Аз осори суғдии монавӣ сурудаҳои ниёиш, хитоба, рисола, тавбаномаҳо ва эътирофот, ки бештар тарҷумаҳои аз форсии миёна ва портиянд, боқӣ мондаанд. Матнҳои асил ба забони суғдӣ низ дар байни дастнависҳои кашфшуда дар Турфон вомехӯранд, ки дар онҳо мавзӯҳои фалсафӣ ва усули оини Монӣ, гоҳ дар қолаби дoston ва гоҳе тамсил матраҳ мешавад. Устураи офариниши олам ва сохтори кайҳону бихишт, нур ва ғайра дар осори бозмонда ба забони суғдӣ ба назар мерасад, ки Бадруззамони Қариб дар ин масъала батафсил маълумот додааст. Аҳмади Тафаззулӣ менависад, ки ҳеч матни комиле ба забони суғдии монавӣ бар ҷой намондааст. Он чи ба даст омада, қитъаҳои аз матнҳои гуногун аст. Аз китобҳои ҳафтгонаи

аслии монавиён танҳо китаоте аз китоби «Ғўлон» ва китаоти кӯтоҳе аз номаҳо дар даст аст.

Муҳимтарин осори суғдии монавӣ аз тавбаномаҳо, сурудаҳои хурду бузург, саргузашти дин, таквини олам, дostonҳои тамсилҳо, вожаномаҳо, феҳристи луғот ва феҳристи номи миллатҳо, ҷадвали тақвимӣ ва ғайра иборатанд. Матнҳои монавӣ ба хатти ҳосси монавӣ навишта шудааст. Илова бар ин, баъзе ҷумлаҳо ва луғоти суғдӣ дар китобҳои нависандагони асримииёнагӣ, монанди Абӯрайҳони Берунӣ (аз ҷумла «Осор-ул-боқия») ва Абӯнаصري Форобӣ забт шудааст. Бино ба гуфтаи Вилямс Сеймз, маҷмуаи асили матнҳои суғдии монавӣ дар Берлин нигоҳдорӣ мешавад. Ин ганҷинаи адабӣ илова бар тарҷумаи сурудаҳо ва матнҳои динӣ аз форсии миёна ва портӣ дорои осори бисёрест, ки аз фарҳангу забони суғдӣ маншаъ гирифтааст. Ба андешаи ӯ, дар миёни ин осор метавон мавзӯҳои бораи таърихи калӣсо, ҷаҳоншиносӣ, дostonҳо, тамсилҳо, матнҳои эътирофот, ҷадвали тақвим, номаҳо, феҳрист ва фарҳанги луғотро мушоҳида кард.

Вернер Зундерман (Werner Sundermann) менависад, ки монавиён қолабҳои адабиёро ба вучуд оварданд ва парвариданд, ки дар адабиёти зардуштӣ ношинохта буд, монанди қолабҳои чун сурудаҳои динии ҷамъӣ, маҷмуаи сурудҳо ва мавъизаҳои ахлоқӣ. Донишманди мазкур муътақид аст, ки дар хусуси арзиши ҳунари ва зебошинохтии осори адабии эронии миёнаи мавҷуд бехтарин намунаро нависандагони монавӣ офаридаанд. Ҳунари дostonсариҳои монавӣ беназир аст ва марсияҳои чунин зебову пурэхсос, ки дар маҷмуаҳои монавӣ омада, дар адабиёти зардуштӣ ҳамто надорад.

Муаллифони матнҳои суғдии монавӣ бо ташбеҳҳои истиорот дostonҳои навиштаанд, ки забони зиндаи замони худро бехтар аз матнҳои будой ва масеҳии суғдӣ баён мекунад. Аз сӯйи дигар, шумораи зиёди калимоти форсии миёна ва портӣ дар матнҳои ниёишӣ ва сурудҳои суғдӣ нишон медиҳад, ки маросими динӣ дар ҷомеаи эронитабори Осиёи Миёна ба ин ду забон баргузор мешудааст. Монавиёни суғдизабон дар интиқоли дostonҳо ва устураҳои эронӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва сурёнӣ ба фарҳанги мардуми Осиёи Миёна нақши ҷашмгир доштаанд. Деворнавиштаҳо ва китобҳои зебои нақшдор гувоҳи густариши нақши ҳунари монавӣ ва алоқаи монавиён ба тазҳиби китобҳои навиштаҳои ҳастанд.

Пажӯҳандагони адабиёти суғдӣ Зухра Заршинос ва Аноҳита Партувӣ дар маҷмуаи «Қиссаҳои аз Суғд» чанд ҳикояти суғдии монавиёро овардаанд, ки мо низ нақл аз онҳо ин ҷо меоварем.

Бозаргон ва шабаҳи дарё

Рӯзе киштии бозаргоне дар дарё дучори тӯфон шуд. Марди бозаргон нигарони ҷони худу писараш ва моли тиҷории ҷамроҳаш буд. Бо худ андешид, агар осебе ба киштӣ ва ба онҳо бирасад, зиёну бадбахтии бузурге ба хонаву хонаводааш ворид мешавад. Дар ин ҳангом ба ӯ гуфта шуд, агар бо шабаҳи дарё паймон бандаду назре кунад, дарё ором хоҳад шуд ва ҷамағӣ ба саломат ба хушкӣ хоҳанд расид. Аммо бозаргон напазируфт ва ҳафт рӯз гирифтори тӯфон дар дарё саргардон монд. Дар рӯзи ҳаштум, бо шиддат гирифтани тӯфон нигаронияш барои хонаву хонавода ва писараш бештар шуд. Бинобар ин, барои баستاني паймон бо шабаҳи дарё омода шуд ва чунин назр кард:

«Агар аз ин тӯфон наҷот ёбаму ба саломат ба соҳил бирасам, нахустин касро, ки дар соҳил ба дидорам ба соҳил биёяд, барои шабаҳи дарё қурбонӣ хоҳам кард».

Ба маҳзи баستاني ин паймон дарё ором гирифт. Бозаргон дар тамоми муддати сафар нигарони сарнавишти назраш буд ва бо ҳудаи фикр мекард:

«Мабодо, ҳангоме ки наздики соҳил ва манзилам шавам, духтарам нахустин касе бошад, ки ба дидорам биёяд».

Саранҷом бозаргон ба ҷамроҳии писараш ва тамоми доройиҳаи солим ба соҳил расид...

Мутаассифона, дастнавис пора шуда ва қисса дар ин ҷо нотаомон мондааст.

Бино ба гуфтаи дуктур Зухра Заршинос, ки ин қиссаро ба забони форсӣ тарҷума карда ва ривоятҳои гуногуни онро дар миёни миллатҳои мухталиф ёфтааст, қиссаи суғдии «Бозаргон ва шабаҳи дарё» аз миёни маҷмуаи «Достонҳои суғдӣ» интихоб шуда, дар ҳақиқат ривояти суғдии монавӣ ва яке аз куҳантарин афсонаҳои дунёст. Ӯ пас аз дастабандии ин ривоятҳо нигаришҳои гуногун нисбат ба занро баррасӣ ва таҳлил кардааст.

Муҳаққиқи номбурда ривояти мухталифи қиссаи «Бозаргон ва шабаҳи дарё»-ро аз ҷиҳати сохтори достонӣ ва навъи нигориш ба ду даста тақсим мекунад: Дар як гурӯҳ фидокории духтар ва таслими ӯ ба сарнавишти ғамангез аст. Масалан, издивоҷ бо як дев ва ё як кундаи дарахт ва ё монанди инҳо, ки аксаран интихобисту аз тарафи худӣ духтар сурат мегирад. Ин амали духтар мунҷар ба шикасти тилисме мешавад, ки дар баробари қудрати ишқу фидокорӣ тоби таҳаммул надорад. Ба унвони мисол барои ривояти ин гурӯҳ, донишманди дақиқназар аз ҳикояҳои назири «Дев ва Дилбар» ва «Султони Мор» ном мебарад.

Ба достонҳои гурӯҳи дигар, бино ба таҳқиқи Зухра Заршинос, падар ё модар фарзанди худ (маъмулан духтари худ)-ро ба унвони қурбонӣ пешкаш мекунад ва фарзанд ба хотири ишқ ба падар ин сарнавиштро мепазирад ва достон бо қурбонӣ шудану марги фарзанд поён мепазирад. Ба унвони мисол муҳаққиқ достонҳои «Духтари Яфтоҳ» ва «Айдумана» ном мебарад ва қиссаи суғдии «Бозаргон ва шабаҳи дарё»-ро ба ин гурӯҳ шомил мекунад.

Он чӣ ки дар ин қиссаҳо ҷалби таваҷҷуҳ мекунад, нигариши таҳқиромез ва табъизгароёна нисбат ба зан аст. Бону Заршинос меғӯяд, ки тақрибан дар тамоми ривоятҳои ин достон фидокории саҳт ва исоргариҳо аз ноҳияи зан ё духтари меҳрубони хона сурат мегирад, ки қурбонӣ мешавад, то хонавода ё падар аз фочиае наҷот ёфта ё аз маҳмасе раҳо шавад.

Муҳаққиқи суғдшинос ба унвони мисол ба гурӯҳи нахуст ҳикояти «Шарти Азроил» ва «Султони Мор»-ро меоварад, ки ба тариқи зер аст:

1. Шарти Азроил: Дар яке аз афсонаҳои куҳани Бухоро падар барои раҳой аз ҷанги Азроил таслими ин шарт мешавад, ки ҳаргиз ягона писарашро домод накунад. Аммо пас аз гузашти солҳо ин аҳд ба фаромӯшӣ супурда мешавад ва падар ягона писари худро домод мекунад. Дар ҳамин ҳангом Азроил ба ҷашни арӯсӣ меояд ва дар ивази паймоншикании падар ҷони писари ӯро меҷӯяд. Меҳмонҳо зорию илтимос мекунанд, то Азроил ҷони писарро раҳо кунад. Азроил мепазирад, то ба ҷойи ҷони писар ҷони ҳар касеро, ки довталаб шавад, биситонад. Падар нахустин довталаб аст, аммо наздикии марг ва ҳайбати Азроил бори дигар ӯро метарсонад ва ақибнишинӣ мекунад. Арӯс ва дигар ақвоми домод низ довталаб мешаванд, вале ҷамағӣ пас аз дидани ҳайбати Азроил ақибнишинӣ мекунанд. То ин ки духтараки фақире, ки фарзанди хидматгори он хона ва ҳамбози даврони кӯдакии домод аст, довталаб мешавад ва шучоона меистад, то Азроил заработи маргро бар ӯ ворид мекунад. Азроил пас аз ворид кардани ду зарбаи марг, ки афроди дигар тоби тааммули онро наоварда буданд, мутаҳаййир аз муқовимати духтар ва ишқи ӯ нисбат ба писар аз ворид кардани севуми зарба ва дар натиҷа куштани духтар пушаймон мешавад ва бо таслим шудан дар баробари қудрати ишқ маҷлисро тарк мекунад. Писар низ, ки ишқи духтари фақирро ба худ мебинад, бо ӯ издивоҷ мекунад.

2. Султони Мор. Дар ин афсона хоркане, ки се духтар дорад, рӯзхоро бо хоркани меғузаронад ва аз ин роҳ зиндагӣ мекунад. Рӯзе аз рӯзҳо вақте меҷӯяд пуштаи хори ҷамъшудаи худро барои фурӯш ба бозор бибарад, мебинад, ки море

сухангӯ рӯйи пуштаи хор чанбар задаст. Мор ба забон меояд:

«Аз ин пас ба ту иҷоза намедиҳам, ки аз хорканӣ барои таҳияи рӯзии хонаводаат истифода кунӣ, магар ин ки яке аз се духтареро, ки дорӣ, ба ҳамсари ман дароварӣ».

Ҳангоме ки хоркан ин гуфтаи мори сухангӯро бо духтарони худ дар миён мегузорад, ба ҷуз духтари хурдӣ, ки падарро бисёр дӯст медорад, ҳеҷ кадом ҳозир ба занашӯӣ бо мор намешаванд. Пас, хоркан назди мор рафта, омодагии духтари хурдии худ — Меҳрнигорро ҷиҳати издивоҷ бо мор эълон менамояд. Пас аз издивоҷ мор ба сурати ҷавони зебо дармеояд ва ба Меҳрнигор меғӯяд:

«Номам Султони Мор аст ва дар тилисм ҳастам, фақат шабҳо метавонам аз ҷилди худ берун биёям».

Қудрати ишқи духтар нисбат ба падар ва фидокории ӯ дар пазириши издивоҷ бо мор тилисми Султони Морро ботил мекунад ва афсона бо ширинӣ ба поён мерасад.

Зӯҳра Заршинос ба гурӯҳи дувуми ривоятҳо аз қиссаи «Бозаргон ва шабаҳи дарё» қиссаи «Духтари Яфтоҳ»-ро ба унвони мисол меоварад, ки чунин аст:

Духтари Яфтоҳ

Дар ин достон Яфтоҳ, аз қуззоти банни Исроил пас аз ҷанги Исроил бо Ҳумун роҳбари исроилиён мешавад. Вай ба ҳангоми ҷанг, чун пирӯзии худро саҳт мебинад, назр мекунад, ки агар Худованд вайро пирӯзи майдон кунад, дар ҳангоми муроҷиат аввалин касеро, ки ба пешвози ӯ меояд, қурбонӣ карда, ба Худо ҳадия кунад.

Яфтоҳ дар ҷанг пирӯз мешавад ва банни Ҳумунро шикаст медиҳад. Аммо дар роҳи бозгашт нахустин касе, ки ба пешвозаш меояд, ягона духтараш аст, ки бо дафу доира барои гиromидошти пирӯзии падар ба истиқболаш меояд. Яфтоҳ назри худро ба хотир оварда, либоси худро медаррад ва ба духтараш меғӯяд, ки ҷӣ назре дорад. Духтар, ки падарро бисёр дӯст медорад, дар ниҳояти ҳилм ин назри падарро мепазирад ва Яфтоҳ ба назри худ вафо менамояд. Ин достон оқибати ғамангез дорад.

Абдували ШАРИФЗОДА

Мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи ИТБМ
ба номи А. Дониш АМИ Тоҷикистон

КҶЛОБ ДАР ТАСВИРИ А. А. СЕМЁНОВ

Вобаста ба мероси таърихию фарҳангии қадимаи шаҳри Кӯлоб ба вижа осори нумизмати ин шаҳри бостонӣ ва шухратёр осори академик А. А. Семёнов (1873–1958) то имрӯз ба қадри лозима таҳқиқу баррасӣ нашудааст. Александр Семёнов яке аз поягузори илми таърих дар Тоҷикистон мебошад ва дар солҳои 1951–1958 директори Институти таърих, бостошиносӣ ва мардумшиносии Тоҷикистон буда, дар таҳқиқ, ҳифз ва муаррифии таърихи халқи тоҷик саҳми бузург гузоштааст. Инчунин ӯ яке аз коллекционерҳои машҳури осори Шарқ мебошад. А. А. Семёнов аз ҷумлаи машхуртарин шарқшиносони асри XX ба ҳисоб рафта, соли 1873 дар губернияи Тамбови Россия дар оилаи тотори масеҳишуда ба дунё омада, баъди хатми омӯзишгоҳ ва донишқадаи омӯзгории Тамбов бо сабаби шавқу рағбати зиёд доштан ба таъриху фарҳанги Шарқ соли 1895 ба Институти забонҳои Шарқи Лазареви шаҳри Москва дохил мешавад, ки ин институт мутахассисонро барои фаъолияти амалӣ дар кишварҳои Шарқ тарбия менамуд. Мавсуф дар ин маркази илмию таълимӣ назди устодони машҳури замон забонҳои арабӣ, форсӣ-тоҷикӣ ва туркиро омӯхта, ҳамчун донишҷӯ соли 1896 аввалин бор ба шаҳри Дарбанди Озорбойҷон ба сафар баромада, дар он ҷо чанде дар хонадони оилаи форс-тоҷик зиндагӣ карда, сатҳи забондонии хешро такмил медиҳад. Соли 1897 ӯро ба Самарқанду Бухоро мефиристанд ва ӯ то ин сафараш чунин мепиндошт, ки мардуми шаҳрҳои Самарқанду Бухоро туркзабон мебошанд. Аммо А. Семёнов дармеёбад, ки аҳолии ин ду шаҳри қадима асосан ба забони тоҷикӣ гуфтугӯ менамоянд ва ин сафар ба фаъолияти минбаъдаи илмӣ ӯ дар шинохти халқи тоҷик таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Соли 1898 «Чамъияти табиатшиносӣ, антропологӣ ва этнографӣ»-и Донишгоҳи Москва бо мақсади ҷамъоварии коллексияҳои илмӣ ва омӯзиши аҳолии Болооби Зарафшон ва Помир бо роҳбарии граф А. А. Бобринский (1861–1938)

экспедитсияи илмӣ ташкил менамояд. А. А. Семёнов бо тавсияи профессор В. Ф. Миллер, ки устодаш буд, ҳамчун масъули таҳқиқи забон, этнография ва фолклор шомили ин экспедитсия мешавад. Дар кори ин экспедитсия Н. В. Богоявленский низ иштирок менамуд. Богоявленский Н. илова ба пешбурди корҳои таҳқиқотӣ ва аккосӣ як коллекционерии ашадии сиккаҳо буд ва дар ҳар сафараш сиккаҳои зиёдро харидорӣ менамуд.

Аъзои ин экспедитсия моҳи апрели ҳамин сол тавассути қатора аз шаҳри Москва аввал ба Махачқалъа омада, аз он ҷо баҳри Каспийро гузашта, дар Красноводск ба қатора нишаста, дар давоми нӯҳ рӯз аз Москва ба шаҳри Самарқанд мерасанд. Тибқи навиштаҷоти Д. Худоназаров, ки ӯ ба навиштаҳои Н. В. Богоявленский таъя мекунад, аъзои ин экспедитсия ҳамроҳи роҳбаладон ва боркашон 13 нафар буданд ва дертар ба ин ҳайат як маҳрами амири Бухоро Абдулаҳадхон ҳамроҳ мешавад. Аъзои экспедитсия 14 майи соли 1898 аз Самарқанд ба самти Панҷакент ҳаракат карда, бо кӯҳҳои Зарафшон ба Искандаркӯл расида, аз он ҷо бо қаторкӯҳи Ҳисор ба водии Ҳисор омада, дар аввали моҳи июн Қаратоғу Душанберо гузашта, ба водии Рашт ва аз он ҷо ба болооби Ванҷ, Қалъаи Хумб ва тавассути ағбаи Талбар ба деҳаҳои Талбару Сари Пули сарғаҳи дарёи Ёхсу фаромада, аз он ҷо охири моҳи июл ба Даҳана ва Кӯлоб ва аз Кӯлоб лаб-лаби Амударё ба Пахта Ҳисор омада, харобаҳои шаҳрҳои Гулгул ва Тирмизро аз назар гузаронида, тавассути Ҷорҷӯ 14 август боз ба Самарқанд бармегардаднд.

Баъдтар ҳар як аъзои ин экспедитсия натиҷаи таҳқиқоти хешро, ки соли 1898 анҷом дода буданд, ба ҷоп мерасонанд. Соли 1902 маҷаллаи таърихӣ-адабии «Исторический вестник» ёддошти илмӣ А. А. Семёновро аз сафари соли 1898 ба Кӯлоб нашр менамояд. Ин ёддоштҳои ӯ барои таҳқиқи таърихи тоҷикон сарчашмаи муҳимми илмӣ мебошанд. Ёддоштҳои дигари ӯ оид ба болооби Зарафшон, Қаротегин, Дарвоз, Ванҷ, водии Вахш низ ҷоп

шудаанд. Аммо ин мақолаи мо маҳдуд ба сафари Кӯлоб мебошад.

Александр Семёнов дар аввали очерки таърихи ба Кӯлоб бахшидааш водии Ёхсуро зикр карда, дар поварақ менависад, ки номи ин дарё дар баъзе харитаҳо бо хато «Акъ-су» (Оқсу) навишта мешавад. Ӯ қайд мекунад, ки: «Большинство народонаселения долины Ях-су составляют арабы племени „курайш“. Их всего 1000 домов, начиная от кишлака „Талбар“, в верховьях реки до кишлака „Сари Пул“ включительно. Они себя считают потомками первых арабов, завоевавших Среднюю Азию. Теперь эти давние выходцы их Арабистана утратили родные обычаи, костюм и язык и говорят по таджикиски». Яъне, «Аксарияти аҳолии водии Ёхсуро арабҳои қабिलाи „курайш“ ташиқил медиҳанд. Онҳо ҳамагӣ 1000 хона мебошанд, ки шурӯъ аз деҳаи „Талбар“-и болооби дарё то деҳаи „Сари Пул“ аз ҷумла ба он дохил мешаванд. Онҳо худро аз насли арабҳои аввалине ҳисоб мекунад, ки Осиёи Миёнаро забт кардаанд. Ҳоло ин зодагон қадими Арабистон одот, либос ва забони худро аз даст дода, бо забони тоҷикӣ ҳарф мезананд».

Тасдиқ ё инкори ин сухани А. Семёнов доир ба мансубияти наҷоди аҳолии деҳаҳои мазкур дар охири асри XIX барои муаллифи ин сатрҳо ғайриимкон аст. Зеро ӯ деҳаҳои Талбар ва Сари Пули Ховалингро бевосита таҳқиқ накардааст ва ададбӣи илмӣ доир ба ин деҳаҳо то ҳол таълиф наёфта. Ин ҷо танҳо метавон ҳадс зад, ки агар имрӯз аҳолии деҳаҳои Талбар ва Сари Пул худро «саидзода» номанд, пас ҳулоса кардан мумкин аст, ки навиштаҳои болоии А. Семёнов беасос намебошанд.

Соли 2013 акси деҳаи Сари Пул аз коллексиия Н. Богоявленский ба ҷоп мерасад. Дар идома А. Семёнов доир ба этимологияи вожаи «Ях-су» менависад, ки ба гуфти сокинони деҳаҳои зикршуда вожаи «Ях-су» ё «Ёғи-су» туркӣ буда, маъноаш «дарёи душманон» мебошад. Дар охири матни поварақ Семёнов А. шакли туркии «Ёғи-су» будани номи дарёи Ёхсуро тасдиқ менамояд. Аммо ин ҳулосаи А. Семёнов ба кулӣ хатост. Зеро номи дарёи Ёхсу шакли тағйирёфтаи вожаи қадимаи тоҷикии «Ахшу», «Ахшо» мебошад, ки ин ном дар забони порсӣ-тоҷикии нав ва муосири имрӯза дар шакли Вахш маъмулу машҳур аст. Дар баъзе сиккаҳои қушони номи олиҳаи Вахш зикр ёфта, симояш тасвир шудааст.

Тибқи навиштаи А. Семёнов экспедитсия аз Сари Пул ба самти Кӯлоб раҳсипор шуда, ҳангоми ба деҳаи Даҳана расиданашон онҳоро дар он ҷо меҳмондорӣ менамоянд. А. Семёнов аз меҳмондории мардуми Даҳана сухан гуфта, дастархони

онҳоро чунин тасвир менамояд: «На разостланных паласах стоят громадныя блюда с дымящимся превосходным пилавом и лежат в живописном беспорядке сочные дыни, арбузы и гроздь зрелого черного и розового винограда, покрытые золотистым пушком нежные персики соблазнительно глядят с деревянных лотков в перемежку с большими кроваво-красными гранатами. Безвозмездное гостеприимство „благородной Бухары“ замечается и в её отдельных провинциях». — «Рӯйи палосҳои густурда табақи азиме бо палови аъло меистод, ки ҳавраи мебаромад. Харбузаҳои боллазату шаҳдбор, тарбуз ва хӯшаҳои пухтарасидаи ангурҳои сиёҳу гулобӣ, шафтолӯҳои пашмақдори нозук болои табақи ҷӯбӣ омехта бо анорҳои калон-калони сурхи мисли хун диққатҷалбкунанда чун натюрморт ба назар мерасанд. Меҳмоннавозии беминнати „Бухорои шариф“ дар музофотҳои алоҳидаи он низ ба назар мерасад».

Баъди зиёфати оқсақоли¹ Даҳана экспедитсияи Бобринский ба шаҳри Кӯлоб раҳсипор мешавад. Дар наздикии шаҳри Кӯлоб писари мири Кӯлоб, ки А. Семёнов номашро зикр накарда, симои қароқашро тасвир мекунад, онҳоро пешвоз гирифта, то «қаср»-и мир ҳамроҳӣ менамояд. Дар майдони «қаср» сарбозон бо наю табл аъзои экспедитсияро истиқбол менамоянд. То ба ин майдон расидан аҳолии шаҳр ба тамошои русҳо баромада буданд. Аз навиштаи А. Семёнов маълум мешавад, ки бинои арк ё қасри мири Кӯлоб дар ҳолати бад қарор доштааст. Ӯ арки мирро чунин тасвир менамояд: «Боми кохи болои утоқи губернатор ва биноҳои атрофи онҳо дар баъзе ҷойҳо фуру рехта, ҷо-ҷо бо сӯроҳҳои торики худ намоён мешавад; деворҳои гили қафида, тарқишҳои калонро ба вуҷуд овардаанд...»

Аммо Семёнов А. қисми дохилии арки мири Кӯлобро тасвир намуда, қолинҳои форсию текинӣ, қошғарӣ, дарҳои қандақоришуда ва зебои онро васф менамояд. Тибқи навиштаи ӯ дар Кӯлоб аъзои экспедитсияро хеле бо дабдаба пешвоз мегиранд. Мири Кӯлоб ҳам онҳоро қабул менамояд. Мир меҳмононро бо забони узбекӣ аҳволпурсӣ менамояд, яъне ӯ туркнаҷод буд. Дар аморати Бухоро вақти тақсими вазифаҳо ба мансубияти миллии мансабдорон аҳамияти калон дода мешуд ва дар умум бештар турктаборҳо ба вазифа таъин мешуданд. Ҳатто амири Бухоро Мирзо Юлдошбекбӣи Додхоҳро беки Шуғнон, Ваҳон ва Рушон таъин карда буд, ки акси ӯ дар китоби зикршуда таҳти рақами № 408 ҷоп шудааст.

Баъди зиёфат ва рафтани мир Семёнов А. бо Яқуб ном ҳамроҳаш ба тамошои Кӯлоб баромада,

¹ Оқсақол — вазифаи хурде дар аморати манғитии Бухоро.

ба бозори он меоянд. Дар бозори мазкур нисбати бозорҳои Самарқанду Бухоро молу одам хеле кам буд ва болои ин бозор пӯшида набуд. Тасвири ин бозор барои мо хеле муҳим аст. Дар як тарафи бозор савдогарони афғонмонанд ништа буданд. Семёнов А. бо онҳо ба тоҷикӣ суҳбат мекунад, аммо онҳо бо гуиши тоҷикӣ чандон хуб суҳбат карда наметавонанд. Вақте ӯ бо гуиши исфаҳонӣ бо тоҷирон суҳбат мекунад, онҳо инро ба хубӣ мепазиранд. Маълум мешавад, ки савдогарон порсҳои Ҳинд (зардуштиҳо) аз Пешовар будаанд ва шаҳрвандони Британия мебошанд. Онҳо дар Кӯлоб чанд нафаре буданд ва ба фуруши молҳои ҳинду британи шугл доштанд. Ин савдогарони пешоварӣ тавассути роҳҳои хеле дуру дароз — укёнуси Ҳинд, тангнои Суетс, баҳрҳои Миёназамину Сиёҳ ва Руссия заҳмати зиёд кашида, молу колоро ба Кӯлоб меоварданд. Семёнов А. медонист, ки дар минтақаи Кӯлоб харобаҳои ёдгориҳои қадим зиёданд. Бинобар ин, ӯ аз тоҷирони пешоварӣ мавҷуд будани ашъи антиқиро мепурсад ва онҳо доштани ашъи антиқиро инкор мекунанд. Аммо ӯ дар дуқонҳои савдогарони тоҷик ва ўзбек миқдори зиёди сиккаҳои мисӣ, инчунин сиккаҳои нуқрагии импертории асри XVIII-и Руссияро мешоҳида менамояд, ки ин сиккаҳо бо нархи хеле арзон фурухта мешуданд. Вай чӣ гуна пайдо шудани ин сиккаҳоро дар Кӯлоб шарҳ намедихад.

Семёнов А. ва Яқуби ҳамсафараш баъди тамошои бозор ба ягона ҷои тамошозеби Кӯлоб — мадрасаи кӯҳна меоянд. Ӯ дар кучои шаҳр ҷойгир шудани мадрасаи кӯҳнаро зикр намекунад. Аммо маълум аст, ки ин мадраса дар мавзеи машҳури «Равшан» ҷойгир буд. Ин мадраса тибқи навиштаи ӯ назарногир ва бе нақшу нигор буда, чортоқи гумбашакл дошт. Суфии (толибилми) дар мадрасабуда ба инҳо нақл мекунад, ки мадрасаи мазкур 150 сол пеш аз мадрасаи калон, ки онро Абдуллоҳхони шайбонӣ сохта буд, бозсозӣ шудааст. Семёнов аз суфӣ мепурсад, ки чаро бинои кӯҳнаро, ки албатта аз ин бино беҳтар буд, ҳифз накарданд. Ба гуфтаи суфӣ дар замони амир Мурод Маъсум (1785–1801) мири манғитабори Кӯлоб ҳаммом сохтани шуда, барои бунёди он мадрасаи қадимаро хароб карда, аз хиштҳои он ҳаммомро сохта, аз хиштҳои боқимондаи мадрасаи қадим мадрасаи нави хурдро месозад. Семёнов А. аз ин нақли суфӣ ҳайратзада шуда, қаҳолати мирро моҳирона тасвир менамояд. Ба гуфтаҳои Семёнов А. афзудан дуруст меояд, ки ақлу фаросат ва ҳиммати манғитӣ то ба ҷое паст будааст, ки мадрасаи қадимаро, ки ҷои таълиму ибодат буд, хароб карда, аз хишти он ҳаммом сохтанд!

Вобаста ба ёдгориҳои меъмории Кӯлоб ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки Семёнова А. дар ин хотироти илмии сафараш аз мадрасаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва санги қабри Амир Муҳаммади барлос ҳарфе намегуяд.

Семёнов А. то бегоҳ дар шаҳри Кӯлоб гашту гузор карда, ягон ҷои дилхоҳу бофароғати зебо наёфта, боз ба «қаср»-и мир баргашта, ба сӯҳбати мир ва атрофиёнаш ҳамроҳ мешавад. Ӯ адои намози шом ва ҳӯрокхӯрии миру дарбориёнашро бо ҷузъиёташ тасвир менамояд. Яке аз шугли дӯстдоштаи дарбориёни мири Кӯлоб шоҳмотбозӣ будааст. Субҳи фардо аъзои экспедитсия мирро, ки номи ӯ дар ёддоштиҳои мазкур зикр намешавад, ба меҳмонӣ даъват мекунанд ва ӯ ин даъватро пазируфта ба ҳучраи меҳмонон ташриф меорад. Дар вақти сӯҳбат мири Кӯлоб ба меҳмонон бештар дар бораи ҳаёту рӯзгори амлоқдорони аморати Бухоро ва чӣ гуна ба ин мансаб таъин шуданашон нақл мекунад.

Тибқи аъъанаи роиҷи манғитӣ амир ба мансабҳои давлатӣ бештар дӯстдоштаҳо ва наздикони хешро таъин менамояд. Ҳангоми таъин ба мансаб мансубияти миллии номзадҳо ва садоқаташон ба амир ҳатман ба инобат гирифта мешуд. Дар он ҷое, ки танҳо садоқату итоати бечуну чаро лозим буд, амир узбеки беҳавсала ва дар он ҷое, ки сиёсатмадорию бозхатиёти зиёд лозим буд, тоҷики чолоку маккор ё ҳамтаборони эронии онҳоро ба вазифа таъин менамуд. Гирифтани мансаби амлоқдор (раиси вилоят ё минтақа) бе додани музд-пора ба амир ё атрофиёни ӯ ғайри имкон буд. Барои соҳибмансаб шудан босавод будан лозим набуд. А. Семёнов барои далели гуфтаҳои менависад, ки мири Кӯлоб хонда ва навишта наметавонист ва дар қасри ӯ ягон намуди коргузории расмӣ вучуд надошт. Агар навиштан лозим мешуд, ин корро мирзоҳо анҷом медоданд. Барои ин мири бесавод мирзо матнро менавишту хонда меод, ӯ танҳо дар поёни матн муҳр мегузошт ва ин муҳрашро ҳамеша бо худ мегирифт ва онро саҳт эҳтиёт менамуд. Мир корафтадагонро дар дарбораш қабул намуда, бе ягон ҳуччатгузории расмӣ масъалаҳои онҳоро дар ҳавои кушод тибқи хоҳиши хеш ҳал менамуд.

Рӯзҳои ҷумъа мири Кӯлоб бо як омодагии ҷиддӣ, яъне пӯшидани пӯшоки фоҳира ва бо дабдаба ороиш додани асп ба намоз мерафат ва баъди намози ҷумъа мир дар дарбораш барои намозгузoron зиёфат ташкил менамуд. Дар умум метавон гуфт, ки ин мири манғитӣ барои ободонии шаҳри Кӯлоб ва беҳбудии мардуми он кореро анҷом намедод ва танҳо ба маишат ва андӯштани сарват машғул мешуд. Яке аз вазифаҳои асосии мир ҷамъоварии хироч ва ба Бухоро фиристодани он буд. Мирҳо

вазифадор буданд, ки ҳар сол тавассути қушбегихо барои амири Бухоро хироҷи арзишаш аз 600 ҳазор то 1 миллион тангаро (пули расмии аморати Бухоро) на бо пули расмии Бухоро, балки бо пули расмии империяи Руссия бифиристанд. Илова бар ин ҳар сол мирҳо 200–300 ҳазор тангаи дигарро аз аҳоли барои худ меситониданд.

Дар идомаи сӯҳбаташ мири Кӯлоб ба аъзои экспедитсия бо таассуф мегӯяд, ки онҳо аз тамошои қатли ҷинойткорон дер монданд. Яъне яке аз корҳои лаззатбахш барои мири Кӯлоб тамошои куштори гунаҳгорони гуноҳи худро харида натавонида ба ҳисоб мерафт. Сипас, Семёнов аз мир барои тамошои зиндони Кӯлоб иҷозат мепурсад. Тибқи навиштаи ӯ зиндони Кӯлоб дар соли 1898 дар ҳавлии «қаср»-и мир ҷойгир шуда, он аз як ҷохи калони намноку бадбуи атрофашро деворҳои баланди гили ҷинойткардони ҳамагӣ як мурича дошта иборат буд. Вақте Семёнов А. дохили зиндон мешавад, дар он ҷо ҳамагӣ чор маҳбус буд, ки ҳар чори онҳо аз гарданашон тавре занҷирбанд шуда буданд, ки агар як нафар менишаст, ҳамаашон менишастанд ва агар якеашон меҳест, се нафари дигар ҳам маҷбур мешуд, ки бихезанд. Семёнов А. бо онҳо суҳбат карда, сипас онҳоро ба ҳавли бароварда, Богоявленский Н. сураташонро мегирад ва акси маҳбусони зиндони Кӯлоб таҳти рақами 217 дар албому соли 2013 ҷоп мешавад. Баъди зиндон Семёнов бо Якуб ба бозори Кӯлоб назди тоҷирони пешоварӣ раҳсипор мешаванд. Аммо дӯконҳои онҳоро баста ёфта, ба суроғашон ба корвонсарои Кӯлоб меоянд. Ин ҷо ҳамин нукта муҳим аст, ки он вақт дар Кӯлоб як корвонсарои боҳашамат вучуд дошт. Дар ин корвонсарой порсҳои ҳинд бо сару либос ва тоҷирони афғон бо муйи дарозашон аз мардуми бумӣ фарқ мекарданд. Семёнов боз бо се пешовари дигар шинос мешавад. Дирӯз ҳангоми вохӯрӣ ӯ аз ин тоҷирон мавҷуд будани ашӯи қадимаро пурсида буд ва онҳо инкор карда буданд. Имрӯз бошад, пешовариҳои аз Семёнов барои ҷавоби инкориашон узр пурсиданд. Онҳо дирӯз пиндоштанд, ки Семёнов одами мир аст ва ашӯи қадимаи онҳоро ройгон аз худ мекунад. Тибқи гуфтаи пешовариҳо дар Кӯлоб ашӯи маъқулшударо ҳарчанд, ки аз бегона бошад ҳам мир ё наздикии ӯ ба меҳмон эҳдо карда, маблағашро наменпардохтанд. Чун тоҷирон хабардор шуданд, ки аъзои экспедитсияи граф Бобринский ашӯи қадимаро бо нархи гарон харидорӣ мекунанд, онҳо имрӯз дар ин мавзӯ ошкоро суҳбат намуданд.

Идомаи тасвири вохӯрии онрӯзаи Семёнов бо тоҷирони пешоварӣ барои таҳқиқи таърихи қадими Кӯлоб хеле муҳим аст. Зеро Семёнов аз

далели таърихӣ илмие суҳбат мекунад, ки ин далел то имрӯз аз ҷониби ягон муҳаққиқи таърихи Кӯлоб мавриди баррасии ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Ва ин далели он аст, ки муҳаққиқони таърихи Кӯлоб аз ин ёддошти муҳимми ӯ беҳабар монданд. Тибқи навиштаи Семёнов А. ҳамсуҳбати пешовариаш ба ӯ якчанд сиккаҳои нуқрагии юнону бохтарӣ ва як сиккаи мисии Искандари Мақдуниро пешниҳод менамояд! Ин ҷо бояд таъкид намоям, ки мавҷудияи сиккаи Искандари Мақдунӣ ва сиккаҳои юнону бохтарӣ дар Кӯлоб тасодуфӣ нест ва ин сиккаҳо аз дигар ҷо ба Кӯлоб оварда шуда набуданд. Дар ин мавзӯ далелҳои зиёд мавҷуд аст. Чунончи дар даврони Истиқлол аз Кӯлоб яке аз қадимтарин сиккаҳои дунё — сиккаи лидиягӣ бо тасвири шеру буққа, як дарики ҳахоманишӣ бо тасвири шоҳаншоҳ, бузургтарин ганҷинаи дирҳамҳои сомони зарби Хуттал дар дунё, сиккаҳои зарби Кӯлоб, ганҷинаи бузурги сиккаҳои юнону бохтарӣ, кашфи зарробхонаи Мунк ва ғайра кашфу таҳқиқи нашр шуданд. Инчунин кашфи чунин сиккаҳо боз ба як масъалаи дигари таърихӣ — дар кучо бунёд шудани шаҳри Искандарияи Окс (Ому) рӯшанӣ меандозад. Гап сари ин аст, ки соли 1949 Б. Ғафуров навишта буд, ки Искандари Мақдунӣ шаҳри Искандарияи Оксро дар Кӯлоб бунёд карда буд. Аммо ӯ ин фикрро дар китоби «Точикон» зикр намекунад ва сабаби инро ҳам шарҳ намедихад. Ҳарчанд аз ҷониби Искандари ғоратгару хунхор дар ҳудуди Ватани мо бунёд шудани шаҳр ё бинои дигаре боиси ифтихори мо нест, аммо акнун метавон гуфт, ки дар асрҳои IV–III пеш аз милоди Исои Масеҳ Кӯлоб низ як шаҳри тараққикардае будааст. Шоида таъкид аст, ки нисбати ҳамаи шаҳрҳои Осиёи Миёна, ҳатто нисбати Самарқанду Бухоро дида аз Кӯлоб миқдори зиёди сиккаҳои Искандари Мақдунӣ ва сиккаҳои юнону бохтарӣ кашф шудаанд. Бояд ба инобат гирифт, ки илова ба таърихи иқтисодӣ ин сиккаҳо барои таҳқиқи сиёсии Кӯлоб муҳимтарин сарчашма мебошанд.

Акнун бозмегардем ба сӯҳбати Семёнов бо тоҷирон. Пешовариҳои дигар ҳам ба Семёнов чунин сиккаҳои қадимаро пешниҳод менамоянд. Семёнов дар ин сиккаҳо вожаи маълуми машҳури «basileus» (шоҳ)-ро меҳонад ва баъди ба сӯҳбати онҳо ҳамроҳ шудани атрофиён ӯ аз тоҷири пешоварӣ ба англисӣ донишони забони англисиро мепурсад ва баъди ҷавоби тасдиқ, сӯҳбати онҳо ба англисӣ идома меёбад. Дар ин маврид сӯҳбати онҳоро зақотчи амири Бухоро, ки бештар ба таърифи «шоҳи бузурги сафед», яъне императори Руссия машғул буд, ҳалалдор месозад. Семёнов аз корвонсарой баромада, дар берун бо Н. В. Богоявленский вохӯрда, ба

ӯ доир ба сиккаҳои дидааш нақл мекунад. Чун Богоявленский коллекционер сиккаҳо буд, аз А. Семёнов хоҳиш мекунад, ки ӯро бо антиқафурӯшони пешоварии Кӯлоб шинос намояд. Вақте Семёнов ба корвонсарои Кӯлоб бармеградад, пешовариҳо онҳоро ба дуқони алоҳида бурда, он ҷо барояшон сиккаҳои қадимаро пешниҳод менамоянд. Семёнов рафти хариду фуруши сиккаҳоро хеле хуб тасвир намудааст. Аз нақли ӯ маълум мешавад, ки антиқафурӯшҳои пешоварӣ барои сиккаҳо нархи гарон мепурсанд. Дар ин савдо Якуб ва тарҷумони мири Кӯлоб ба тарафдории Богоявленский иштирок менамоянд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, антиқафурӯшон нархи сиккаҳоро арзон накарда, барои як сиккаи қадима чандсад рубл мепурсанд, ки ин барои соли 1898 маблағи зиёд буд. Пас Семёнов ба Богоявленский мегӯяд, ки антиқафурӯшон забони англисиро медонанд ва ӯ бе тарҷумон худааш бо онҳо ба забони англисӣ савдо намояд. Аммо пешоварӣ донистани англисиро пинҳон карда, бо коллекционер рус тавассути Якуб сӯҳбат мекунад. Ин пинҳонкунии донистани забони англисӣ Семёновро ба ин фикре водор мекунад, ки шояд ин пешаварӣ илова ба тиҷорат дар Кӯлоб боз ягон масъулияти дигаре дошта бошад. Яъне ӯ одами Англия аст. Чун пешоварӣ бо Богоявленский дар савдои сиккаҳо ба натиҷае намерасанд, тарҷумони мири Кӯлоб барои ҳалли ин мушкили рафта, ба дӯкон як мӯйсафеди либоси оддӣ ба тан доштаре меорад. Ин мӯйсафед соҳиби ҳамин корвонсарой ва яке аз шахсони сарватманди замони худ буд. Аммо бо дахлати ӯ ҳам дар савдои сиккаҳо харидору фурушанда ба натиҷае намерасанд ва пешовариҳо дар фуруши сиккаҳои қадима гузашт намекунанд. Оқибат бо маслиҳати якдигар бегоҳ 4 пешоварӣ ба манзили зисти аъзои экспедитсия меоянд. Дар ин қисми хотироти сафараш Семёнов аз забони тоҷирони пешоварӣ нақл менамояд, ки онҳо дар Кӯлоб осори антиқӣ ва аз ҳама зиёд сиккаҳоро ҷамъоварӣ карда, онҳоро аз Кӯлоб ба Ҳиндустон бурда, ин осорро дар он ҷо ба англисҳо бо нархи гарон фурухта, аз ин ғоидаи зиёд ба даст меоранд. Ҳатто яке аз пешовариҳо аз Кӯлоб ёфт шудани сиккаҳои нодирро таъкид карда, чанд сиккаи қадимаро барои харидан пешниҳод менамояд. Яке аз антиқафурӯшон худро аз авлоди Яздигурди III меҳисобид. Сӯҳбату савдои онрӯзаи онҳо то бегоҳ идома ёфта, дар охир пешовариҳо якчанд сиккаи қолибу зеборо бо нархи гарон ба русҳо мефурушанд.

А. Семёнов дар Кӯлоб бо роҳбари ҳалқай суфиёни Кӯлоб вохӯрда, бо онҳо сӯҳбат мекунад ва дар рафти сӯҳбат бо суфиён донанди хуби адабиёти

классикии тоҷик будани А. Семёнов ошкор мешавад. Шояд ин суфиҳо идомадихандагони ҳамон мактаби тасаввуфи Кӯлоб мебошанд, ки замони Темириён бар зидди ҷабру зулми онҳо қиём бардошта буданд. Инчунин Семёнов доир ба рушди як ҳунари дигар дар шаҳри Кӯлоб иттилои муҳим медиҳад. Ҳунари мазкур «фағфурчӣ» номида мешуд ва ҳунарманде, ки ӯро фағфурчӣ меномиданд ба таъмиру барқарорсозии зарфҳои чинӣ (хитой) машғул буд ва дар бозор дуқони алоҳида дошт.

Баъди ду рӯз, ки Семёнов А. кадом моҳу рӯз буданашро наменависад, аъзои экспедитсияи А. Бобринский Кӯлобро тарк карда, ба самти гузаргоҳи Чубек ҳаракат менамоянд. Аз навиштаҳои Семёнов бори дигар маълум мешавад, ки Ҳазинаи Омударё ягона ҳазинаи аҳамияти ҷаҳонидоштаи ба хориҷ баровардашуда набуда, чунин ганчинаҳои осори таърихӣ аз ватани таърихӣ мо тоҷикон, аз ҷумла аз Кӯлоб ба миқдори зиёд ба хориҷа интиқол дода шуда, ҳоло на ҳамаи онҳо пурра таҳқиқ ва дар бораашон маводу маълумот ҷамъ шудааст.

Дар охир, бо ифтихор гуфта метавонам, ки дар даврони Истиқлол чандин ганчинаи гаронбаҳои таърихиро аз Кӯлоб ҷамъоварӣ, таҳқиқ ва нашр намудем, ки аз ҷиҳати дақиқияти ҷои ёфт, ҷиғнагии кашф ва ҷамъоварӣ шудан ва муҳиммияти илмию фарҳангӣ, беҳтарини онҳо ганчинаи диҳрамҳои сомони Кӯлоб мебошад ва боварӣ дорем, ки дар оянда ҳам олимони дигар чунин ганчинаҳоро кашф карда, баҳри зиндагии шоиста ва ояндаи дурахшон дар ҳифз ва муаррифии мероси нодири ниёгонамон саҳми босазо ва касбӣ мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Пирумшоев Х. «А.А. Семенов — востоковед и организатор исторической науки в Таджикистане» // «Вклад академика А.А. Семёнова в изучении истории и культуры таджикского народа» — Душанбе, 2014 — с. 15.
2. Худоназаров Д. «Академик А.А. Семёнов, прежнее прикосновение к земле таджиков» // «Вклад академика А.А. Семёнова в изучении истории и культуры таджикского народа. Материалы Международной научно-теоретической конференции, посвященной 140-летию академика А.А. Семенова» (Душанбе, 13.12.2013) — Душанбе, 2014 — с. 31
3. Семёнов А.А. «По границам Бухары и Афганистана» // Исторический вестник. — Москва, 1902 — с. 961
4. Худоназаров Д.Н. «Памирские экспедиции графа А.А. Бобринского 1895–1901 годов». — Москва, 2013 — с. 276, акси № 201

Фаррух ВАЛИЗОДА

*Сардори шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ
ва мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқии
Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ҲИФЗИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА АРЗИШҲОИ ОН ҲАДАФИ ҲАР ЯК СОҲИБВАТАН БОЯД БОШАД

Истиқлолият воқеан ҳам мафҳумест муқаддас, ки баъзе миллатҳо асрҳо баҳри ба даст овардани он пайваста мубориза мебаранд, вале боз ҳам ноком гардида, орзуҳои худро аз насл ба насл чун васият ба ёдгор мегузоранд, то ки ахиран ба шарафи озодӣ комёб гарданд.

Имрӯз миллати мо аз он ифтихор дорад, ки соҳиби давлати мустақил аст, яъне ба Истиқлолияти давлатӣ даст ёфтем, давлати миллӣ ва соҳибихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис додем, ки дар таърихи навини давлатдориямон рӯйдоди бузурги нодири таърихист. Зеро дар гузаштаи начандон дур миллатҳои буданд, ки муғризна мавҷудияти миллати куҳанбунёдеро бо номи миллати тоҷик эътироф намекарданд. Ҳамин боис гардид, ки Тоҷикистон баъди Инқилоби Октябр ҳамчун Ҷумҳурии автономӣ таъсис ёфт. Ин таҳқиқро бузургоне, чун устод Айнӣ, бардошт карда натавонистанд. Натиҷа он шуд, ки барои шиносонидани ин миллати куҳанбунёду фарҳангӣ Садриддин Айнӣ асари ниҳоят муҳимму бузурги худ «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро иншо карда, онро чун «парчам»-и дифои миллати тоҷик барафрошт. Бояд эътироф намуд, ки маҳз аз ҳамон лаҳза аввалин хишти Истиқлолияти давлатии миллати тоҷик дар даврони муосир гузошта шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин маврид ниҳоят воқеъбинона дар асари таърихӣ худ «Тоҷикон дар оинаи таърих» таъкид намудаанд: «... пас аз ҳазор сол аз шарофати Инқилоби Октябр дар харитаи ҷуғрофии ҷаҳон пайдо шудани Ҷумҳурии худмӯхтори тоҷикон мебошад. Чанде нагузашта кишвари тоҷикон чун Ҷумҳурии Сотсиалистӣ дар таркиби Иттиҳоди Шӯравӣ арзи вучуд намуд. Ва

бо ҳамин садои онҳое, ки ному насаби миллати тоҷикро қасдан иқрор намекарданд, оқибат хомӯш гардид».

Ин тараҳҳуми таърих буд, ки танҳо дар охири солҳои 90-уми асри бист миллати тоҷик ба Истиқлолияти воқеии давлатӣ расида, соҳибихтиёрии ҳақиқии миллиро ба даст овард.

Пешвои муаззами миллат ҳамеша дар баромаду суҳанронихояшон Истиқлолиятро муқаддастарину азизтарини неъмат, рамзи саодату асолати миллат, шарафу номуси ватандорӣ ва нишонаи асосии бақои давлат номида, онро тантанавӣ адолати таърих ва бо силсилаи давлатдорихоӣ чандинҳазорсолаи ниёгонамон пайвастанӣ оини давлатдорӣ навини миллиамон номидаанд: «Маҳз Истиқлолият ба мо имконияти таърихӣ фароҳам овард, ки Ватани худро соҳибӣ кунем, давлатдорӣ миллии худро барпо намоем, суннату арзишҳои миллиамонро эҳё созем, ормонҳои деринаи халқамонро амалӣ гардонем ва зиндагии озодонаи мардумамонро ба роҳ монем».

Дар ҷойи дигар таъкид намуда, мефармоянд: «Дар натиҷа, мо дар зарфи беш аз ду даҳсолаи гузашта ба як силсила дастовардҳои бунёдӣ ноил гардидем, ки сарнавишти минбаъдаи давлати соҳибистиқлоламон ба онҳо вобастагии мустақим дорад. Муҳимтарин дастоварди мо дар ин давра таъмини сулҳу оромӣ, аз хатари нобудӣ наҷот додани давлатдорӣ миллиамон ва аз парокандагӣ раҳо бахшидани миллатамон мебошад».

Оре, бузургтарин дастоварди замони Истиқлолият ҳифзи яқпорчагии марзу буми кишвар мебошад. Зеро хона бошад, ҳамаи чизӣ дигар мешавад, бе хона маъвоя нест, ки ба он паноҳ барӣ ва ўро обод намоӣ. Аз ин нигоҳ, Тоҷикистон хонаи ҳар яки мост. Акнун қарзу фарзи ватандорӣ мо он

аст, ки ин хонаи ягонаамонро ободу зебо гардонем. Сарвари давлат низ ба ин маънӣ таъкид намуда-
анд: «Дар айни замон, итминони комил дорам, ки мардуми сарбаланду бонангу бономус, ватандӯсту ватанпарвар ва соҳибтамаддуни тоҷик бо дарки қадру қимат ва арзиши таърихии истиқлолият ва дастовардҳои бузурги ин давра сиёсати давлату Ҳукумати мамлакатро минбаъд низ самимона ва ҳамаҷониба дастгирӣ менамоянд. Зеро мо ҳанӯз дар зиндагии ҷомеа ва давлатамон мушкилоти зиёд дорем. Вале дар айни замон итминони комил ва азму иродаи қавӣ дорем, ки ҳамаи мушкило-ти мавҷударо бо дастгирии мардуми заҳматкашу таҳаммулгароямон, бо заҳмати аҳлонаву софдило-на бартараф месозем ва нақшаву ниятҳои созан-даамонро ба хотири ободии сарзамини аҷдодӣ ва пешрафти давлати соҳибистиклоламон амалӣ мегардонем».

Оре, соҳиби давлати мустақил ва вориси Конститутсия будан, барои ҳар инсони соҳибдил бахти бузург аст. Бо гузашти солҳо дар айёми соҳибистиқлолӣ давраи нави давлатсозию давлатдорӣ мустақилона зарурат пеш овард, ки барои пешрафту иртиқои ҷомеа қонунҳое бояд қабул карда шаванд, ки мардумро аз бухронҳои маънавӣ иқтисодӣ раҳой бахшида, ба ташаккули иқтисодиёти миллий раҳнамун наояд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар ҳамин замина тарҳрезӣ гардид.

Бале, он қонуне буд, ки бо дархосту пешниҳодҳои яқдилонаи мардум қабул гардид. Ҳадафҳои аввалини ин қонун танзими ҷашну маросимҳои беасосу серхарҷ, ҳифзи арзишҳои аслии фарҳанги миллий, эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ ва баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии мардуми шарифи Тоҷикистон буд. Инак, бо гузашти беш аз 10 сол мушоҳида намудем, ки чи тавр ин қонун дар баробари ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии аҳли ҷомеа, барои паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли хидмати шоён намуда, ба мақоми Қонуни миллий расид.

Дар ин радиф дастоварди дигари миллати моро дар замони Истиқлолият метавон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» донист. Воқеан вазъияти дарҳамбарҳамиҳои ҷаҳони муосир, ки боиси коҳиши ахлоқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ташаннуҷи ҷинойату ҷинойткорихо ва таназзули сатҳи иқтисодии дунё гардида, тавачҷуҳи наврасону ҷавонон ва ҳатто кӯдаконро барномаҳои ҳадафманди шабакаҳои интернетӣ ба худ кашида истодааст, қабули қонуни фавқуззикр

ниҳоят саривақтӣ буда, ҳушдори ҷиддие ба волидон ва шахсони онҳоро ивазкунанда, дар ҳамгирӣ бо муассисаҳои таълимӣ гардида тавонист.

Дар интиҳо он нуктаро бояд ёдрас намуд, ки бо шарофати Истиқлолият ба дастовардҳои назарраси давлатию миллий комёб шуда бошем ҳам, дар марҳалаи кунунии ниҳоят мураккабу ҳассоси ҷаҳони муосир, мо ба иттиҳоди якдилӣ, ваҳдати қавии миллий, омӯзиши маърифату заковати ҳарчи бештар, зиракии сиёсӣ, ҳудшиносиву ҳештаногоҳӣ ва эҳсоси баланди ватандӯстиву ватандорӣ беш аз пеш ниёз дорем, ки инро ҳар як фарди ҷомеа ба ҳубӣ дарк менамояд.

Бигзор, Истиқлолияти давлатии мо абадӣ гардаду он барои ҳар шахрванди озоди кишвари азамон бахту саодат, зиндагии осуда ва комёбиҳои мудаввом илқо намояд.

Бахтовар ТЕМИРЗОДА

таърихиносо

АБДУРАҲМОНИ МУСТАЧИР — КИШВАРШИНОСИ НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ТОҶИК

Истиқлолият дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик оғози марҳалаи сифатан нав гардида, барои шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуну фарҳангии милли заминаи устувору пойдор фароҳам овард. Зарурати омӯзиш ва таҳқиқи дақиқу ҳамаҷонибаи арзишҳои таърихиву фарҳангӣ ва шахсиятҳои намоёни фарзандони тоҷик яке аз вазифаҳои асосии имрӯзаи олимони мебошад. Имрӯз, вақти он расидааст, ки оид ба ҳаёту фаъолият ва корномаҳои фарзандони фарзонаи миллат, новобаста аз он ки дар қадом давру замони зиндагӣ намудаанд, баҳои ҳақиқӣ диҳем.

Яке аз чехраҳои дурахшони илми кишваршиносӣ бостоншиносии тоҷик, ки дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX умр ба сар бурдааст, Абдурахмони Мустаҷир мебошад. Ӯ дар омӯзиши ёдгориҳои таърихӣ-бостонӣ ва ташкили осорхонаҳо саҳми калон гузоштааст. Ин шахсияти тавоно дар замони хеш барои пайдоиш, рушд ва инкишофи илмҳои мухталифи кишвари худ ва ҳавзаҳои фарҳангии диёр қорҳои арзишмандеро иҷро намудааст. Ҳамзамон, дар амалӣ кардани чандин қорҳои арзишманд шахсан иштирок карда, барои муаррифии дастовардҳои таърихӣ аҷдодамон дар Туркистон ва хориҷ аз он пайвасти талош намудааст.

Абдурахмони Мустаҷир соли 1845 дар маҳаллаи Сӯзангарони шаҳри Самарқанд, дар оилаи боғбон таваллуд шудааст. Волидайнаш аз аҳли Бухоро буданд. Абдурахмон таҳсили ибтидоиро дар мадрасаи Шердори шаҳри Самарқанд гирифта, аз машхуртарин илмҳои замони ба монанди ҷуғрофия, таърих, забони арабӣ ва адабиёт бархурдор мегардад. Пас аз расидан ба синни камолот, чанде дар

мадрасаҳои Мири Араб ва Улуғбек ба ҳайси мударрис ва хаттот фаъолият намудааст.

Тибқи маълумоти маводҳои бойгонӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ Абдурахмони Мустаҷир бештар ҳамчун хаттот чирадаст ва китобдор маъруф буд.

Абдурахмони Мустаҷир

Ҳамзамон, ӯ дар миёни мардум ба ҷамъоварии китоб ва осори атиқа ном бароварда буд.

Баъди истилои шаҳри Самарқанд аз ҷониби Россияи подшоҳӣ (1868) фаъолияти кишваршиносии маҳаллӣ ривоч ёфта, диққати олимони русро бештар ёдгориҳои таърихӣ, расму оин ва анаъанаҳои миллӣ ҷалб намуд. Соли 1869 Абдурахмони Мустаҷир дар шаҳри Самарқанд бо олими рус А. Л. Кун шинос мешавад. Аз сӯҳбати ин шарқшинос ва таърихшинос илҳом гирифта, қарор медиҳад, ки дар экспедитсияи илмӣ иштирок намояд.

Чуноне ки маълум аст, 25 апрели соли 1870 губернатори вилояти Самарқанд, генерал А. К. Абрамов бо мақсади ба Россия тобеъ намудани ноҳияҳои кӯҳии водии Зарафшон, аз ҷумла деҳаҳои Моғиён, Киштут, Фалғар, Фон, Обурдон, Яғноб ва дигарҳо, ба ин мавзевҳо экспедитсияи ҷарбӣ ташкил менамояд. Бо маслиҳати шарқшинос А. Л. Кун ба ҳайати ин экспедитсия Абдурахмони Мустаҷир низ шомил гардид. Дар экспедитсияҳои ҷарбӣ ба болооби Зарафшон, ки бо номи Экспедитсияи Искандарқул машҳур аст, Мустаҷир ба сифати воқеанавис шомил гашта, 30-юми апрели соли 1870 дар деҳаи Ёрии шаҳри Панҷакант ба навиштани рӯзномаи машҳури худ оғоз менамояд. Дар экспедитсияи Искандарқул як қатор олимони табиатшинос А. Ф. Федченко, геолог Д. К. Мишенко, нақшабардор (баъдтар арбоби намоёни ҷарбию сиёсӣ) Л. Н. Соболев ва дигарон дохил буданд. Бо ташаббуси онҳо дар таҳқиқи захираҳои табиӣ болооби Зарафшон қадамҳои аввалин ва муҳими илмӣ гузошта шуда буд. Мустаҷир навиштаҳои хешро дар деҳаҳои Ёрӣ, Рӯзиобнок, Урметан, Дардар, Варзи Манор, Шаватки Поён, Шамтуч, Палдорак, дар Искандаркул, Яккахона, Панҷрӯд ва дар Панҷакент иншо намудааст.

«Рӯзнома»-и Мустаҷир ба маълумоти мушаххаси дида ва шунидаи муаллиф асос ёфта, дар он оид ба таърих, ҷуғрофия, табиати кӯҳистон маълумоти пурқиммат ба назар мерасад. Ҳамчунин, асари мазкур аз маълумоти мушаххас оид ба тарзи ҳаёт, зиндагӣ, пӯшок, хӯрок, ҳаёти маданияи кӯҳистон саршор аст ва он дар айни замон сарчашмаи муҳими кишваршиносӣ низ мебошад.

Моҳи октябри 1870 Абдурахмони Мустаҷир ҳамроҳи А. Л. Кун муддате дар шаҳри Хучанд истиқомат карда, доир ба таърихи ин шаҳри бостонӣ маълумот ҷамъ меорад. Бо ташаббуси вай дар ҷазираи Арал, ки ҷойи машҳури Хучанди қадим аст, қорҳои бостоншиносӣ анҷом дода мешавад. Дар ин ҷазира ӯ ҳамроҳи бостоншинос

А. Л. Кун чор хандак бо чуқурии 1,5–2 метр кофта, қабатҳои бостоншиносиро аниқ карда, маҳсулоти гуногуни фулузӣ ва сафолиро аз қабилҳои чойчӯш, кӯза, чароғи нукрагини сепоя ва ғ. кашф менамояд, ки ин бозёфтҳо ба асрҳои XI–XIII мансуб мебошанд. Абдурахмони Мустаҷирро метавон аввалин муҳаққиқи таърихи Хучанди бостон номид. Ӯ соли 1870 дар Рӯзномаи Фарғона масъалаҳои ҳаёти мардуми Хучанд ва дигар шаҳрҳои водии Фарғонаро инъикос кардааст. Як сол баъд дар рӯзномаи Туркестанские ведомости сафарномаи Абраҳмони Мустаҷир ба водии Зарафшон ва Фарғона chop шуд.

Мустаҷир соли 1872 дар намоишгоҳи хоҷагии қишлоқ ва саноати шаҳри Москва ҳамроҳи кишваршиносони тоҷик Акрампольдон Аскарров, Мирзо Абдуллоҳи Бухорӣ, Муҳаммад Шокири Самарқандӣ иштирок намуд. Таассуроти худро бо номи Рӯзномаи виставкаи Маскоб тартиб дод. Чунин навиштаҳои Абдурахмони Мустаҷир аҳамияти таърихӣ дошта, дар қатори асарҳои олимони рус ўро машҳур намуда буданд. Абдурахмон ба Бухоро, Шаҳрисабз ва Хива низ сафар карда, хотираҳояшро навиштааст. Дар сафарномаи туркистонияш (1873) доир ба кӯчида омадани туркманҳо ба Хоразм маълумоти пурқимат медиҳад.

Абдурахмони Мустаҷир дар таърихи кишваршиносии Осиёи Миёна ҳамчун сайёҳ низ шинохта шудааст. Ӯ солҳои 1873–1875 ба давлатҳои Миср, Эрон, Ироқ, Россия, Туркия, Арабистони Саудӣ сафар намудааст. Таърихшинос Г. Н. Чабров қайд менамояд, ки Абдурахмон беш аз 10 ҳазор коллексия ҷамъ намуда, дар байни бостоншиносон ва шарқшиносони Россия маълуми машҳур буд.

Соли 1876 Абдурахмони Мустаҷир бо даъвати шарқшиносону бостоншиносони рус ба шаҳри Санкт-Петербург сафар намуда, дар анҷумани III-юми байналхалқии шарқшиносони Русия иштирок намуд. Бо олими маърифӣ рус В. В. Григорьев шинос гардида, дасхатҳои ҷамъкардаи худро ба ӯ нишон дод.

Аз солҳои 70-уми асри XIX шарқшинос Н. И. Веселовский ба омӯзиши ёдгориҳои таърихи Хоразм машғул мешавад. Абдурахмон дар ин экспедитсияи бостоншиносӣ ширкат менамояд. Вай соли 1878 дар шаҳри Тошканд дар намоишгоҳи хоҷагии қишлоқ ва саноат иштирок намуда, беҳтарин матоъҳои абрешимро ба намоиш гузошта, бо дӯстдорони таърих ва савдогарони Россия робитаи дӯстӣ пайдо намуд.

Абдурахмони Мустаҷир ба ғайр аз кишваршинос будан тоҷири машҳури Осиёи Миёна ҳам буд.

**Коллексияи бойи Абдурахмони Мустаҷир дар намоиши хоҷагии
қишлоқ ва саноатии Туркистон, ш.Тошканд 1886**

Ў дар шаҳри Самарқанд дўконҳои ҳунаромандӣ ва корхонаи матоъбофӣ дошт. Чанд маротиба бо қорвони худ ба шаҳрҳои Ҳамадон, Бухоро, Бағдод, Табрез ва Машҳад сафар намуда, аз он ҷо молҳои гуногунро ба шаҳри Самарқанд овардааст. Соли 1886 дар Намоиши политехникии шаҳри Тошканд иштирок карда, коллексияи худро ба намоиш гузошта буд. Дар соли 1887 бо даъвати империяи Россия кишваршиносон — Абдурахмони Мустаҷир, Мирзо Абдулло Бухорӣ, Акрампалвон Аскарӣ дар намоишгоҳи хоҷагии қишлоқи шаҳри Харков иштирок намуда буданд. Абдурахмони Мустаҷир дар намоишҳои касибӣ дар Харков, Новгород, Париж, Тошканд, Фарғона иштирок карда, барои намунаҳои матоъҳои абрешимӣ мукофот мегирад.

Абдурахмони Мустаҷир бо олимони — И. И. Толстов, К. С. Зелеман, А. К. Марков, В. А. Жуковский ва В. В. Григорев ҳамкориҳои илмӣ дошт. Марказҳои асосии кишваршиносии ҳамонвақта, асосан, шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Самарқанд ва Тошканд буд. Ҷамъияти дўстдорони таърихи Россия маҷлисҳои илмӣ меорост, ки дар он кишваршиносони Осиёи Миёна бо маърузаҳо баромад

мекарданд. Абдурахмон узви фаъоли маҳфилҳо ва марказҳои бостоншиносони Россия буд. Бо мақсади ҷамъ намудан ва шинос шудан бо ашёи гуногуни қадима эшон борҳо ба шаҳрҳои Бухоро, Хучанд, Фарғона ва Бадахшон сафар кардааст. Бино ба иттилои сарчашмаҳои хаттӣ ва бойгонӣ, Абдурахмони Мустаҷир ба кишварҳои Англия, Испания ва баъзе шаҳрҳои дигари Аврупо низ сафар намудааст.

Ў соли 1890 дар шаҳри Самарқанд корхонаи матоъбофиро бунёд кард ва илова бар ин, дар шаҳр ба ҷамъ намудани чизҳои кўҳнаву нодир ба монанди косаву табақу чойникҳо, зару зевар, молҳои заргарӣ, мисгарӣ ва сангҳои қимматбаҳо машғул шуд. Абдурахмон ашёи қадимаи ҷамъовардаашро дар манзили зисташ намоиш медод. Чунончи бостоншинос В. Л. Вяткин чунин гуфтааст: Абдурахмони Мустаҷир бозёфтҳои таърихии ҷамъкардаи худро дар ҳавлиаш нигоҳ медошт ва ҳар сол намоиш медод. Ў аввалин шуда ба ташкили осорхона асос гузошт. Ин дўстдори таъриху фарҳанги хеш борҳо дар намоишҳои байналмилалӣ низ иштирок карда, коллексияи

чамъовардаашро ба намоиш гузоштааст. Аз ҷумла, ӯ соли 1890 дар шаҳри Москва ҳамроҳи тоҷир Акрампольон Аскарров коллексияи бойи худро ба намоиш гузошта буд.

Як одати хуби ӯ ҳамин буд, ки баъд аз сафару намоишҳо хотироти худро навишта, ба чоп мерасонд. Аз ҷумла, дар Рӯзномаи вилояти Туркистон мақола ва акси ӯ баъди сафари навбатияш ба Россия нашр шуда буд. Абдурахмони Мустаҷир мухтасари хотираҳои худро доир ба бозгашташ аз роҳи Оренбург ва Санкт-Петербург навиштааст. Дар Санкт-Петербург Абдурахмони Мустаҷир осорхонаҳои шаҳро тамошо мекунад ва ин шавқу рағбати вайро нисбат ба чамъоварии ашъи қадима дучанд месозад. Инчунин, ӯ ҳамроҳи В. А. Жуковский ба китобхонаи ба номи М. Е. Салтиков-Шедрин ташриф оварда, аз тамошои намунаҳои зебо ва дастнависшудаи Қуръони карим баҳравар мегардад.

Баъди сафарҳои дурудароз Абдурахмон Мустаҷир ба шаҳри Самарқанд баргашта, фаъолияти кишваршиносию тижоратиро давом медиҳад. Донишони забонҳои арабӣ ва русӣ ёрирасони ҳамешагии ӯ дар ин кори нек буданд. Албатта, тижорат манбаи асосии даромад ва заминаи асосии фаъолияти сайёҳӣ ва кишваршиносии ӯ ба ҳисоб меравад. Ӯ ҳатто бо амир Музаффар (1860–1885) тижорати судманд дошт.

Шиносой бо осорхонаҳои хориҷӣ Абдурахмони Мустаҷирро ҳамчун шахси дӯстдори таърихводор намуд, ки ҳарчи бештар ёдгориҳои таърихиро чамъ оварда, ба осорхонаҳои Тошканд ва Самарқанд ҳадя намояд. Ҳоло ҳам дар фонди осорхонаи шаҳри Самарқанд каллексияҳои Абдурахмони Мустаҷир нигоҳдорӣ карда мешаванд. 24 ноябри соли 1898 сиккашинуи шинохтани рус А. К. Марков дар ин осорхона 22 сиккаи мисии Насри II Сомонӣ чамъоварӣ намудаи Абдурахмонро ба қайд гирифта буд. Аз маводи бойгонии шаҳри Самарқанд маълум мешавад, ки сиккаҳои пайдокардаи Абдурахмони Мустаҷир ба даврони Кӯшонӣён, Сосонӣён ва Сомонӣён мансуб буда, ӯ онҳоро аз Афросиёби Самарқанд ва Пайканди Бухоро пайдо кардааст.

Соли 1904 илова бар сиккаҳои зикршуда Абдурахмон боз 1256 сиккаи қадимаро ба осорхонаи Самарқанд тўхфа менамояд. Гузашта аз ин, бо шарофати Абдурахмони Мустаҷир дар шаҳри Самарқанд маҳфили кишваршиносиву бостоншиносон таъсис меёбад. Ӯ қариб ҳар сол дар ёдгориҳои Афросиёб ҳамроҳи В. Л. Вяткин ба корҳои бостоншиносӣ иштирок менамуд.

Абдурахмони Мустаҷир чанд муддат дар шаҳри Санкт-Петербург зиндагӣ карда, дар поёни пиронсоли боз ба Самарқанд бармегардад ва ҳамон ҷо дар соли 1905 вафот намуда, ба хок супорида мешавад. Ин шахси фарҳангдӯст дар маҷмӯъ 8653 адад коллексия чамъоварӣ карда буд, ки онҳо дар асоси васияташ ба осорхонаи шаҳри Самарқанд супорида мешаванд.

Ҳамин тавр, Абдурахмони Мустаҷир яке аз қофиласолорони машҳури тоҷик дар кишваршиносии Осиёи Марказӣ мебошад, ки ӯ ба шарқшиносони шинохтаи аврупоӣ дар рафти экспедитсияҳо ва таҳқиқи мавзӯҳои мухталифи таъриху фарҳанги Осиёи Марказӣ ёрии калони илмӣ ва амалӣ расонидааст. Ҳамчунин, ӯ дар таъсисёбии осорхонаҳои Осиёи Марказӣ ва тақмили фондҳои осорхонаҳои Россия тавассути чамъоварии намунаҳои мероси таърихӣ тоҷикон саҳми назаррас гузоштааст.

АДАБИЁТ:

1. Лунин Б.В. «Историография общественных наук в Узбекистане.» Ташкент. 1974. С. 66–68.
2. Миклухо-Маклай. «Некоторые персидские и таджикские рукописи...», — Ученые записки ИВ АН СССР, XVI, Ленинград. 1952, С. 275.
3. Темирзода Б. Ҳамкориҳои илмӣ ва кишваршиносӣ Акрам Аскарров бо муҳаққиқони рус маҷ. «Пайванд». № 1, 2017. Шумораи 27. С. 108–116.
4. Темирзода Б. Робитаҳои илмӣ ва Абдурахмони Мустаҷир бо ховаршинос А.Л. Кун «Паёми Суғд». № 6, 2017. — С. 74–81.
5. Вяткин В.Л. «Никролог. Мирзе Абдурахман». «Окраина», № 46. 1906. С. 4.
6. Хромов А.Л. «О дневнике искандеркульской экспедиции (1870)». — ИАН Тадж. ССР, ООИ, Душанбе. 1972, № 2. С. 71–78.

ЗАБОНИ МИЛЛАТ — ҲАСТИИ МИЛЛАТ

Раҳим ЗУЛФОНИЁН

*Сардори шуъбаи танзими истилоҳоти
Кумитаи забон ва истилоҳоти назди
Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон*

КОРБУРДИ МАТНУ ЗАБОНИ РЕКЛАМА НАБОЯД ХАТАРЗО БОШАД

Соҳибзабониву соҳибватанӣ ин ду мафҳуми пурарзиш дар давраи ҷаҳонишавӣ худ маҳак ва появу моеи асосии ватандорист, ки миллатро муаррифӣ мекунад. Зеро забон, фарҳанг ва хиради миллӣ сутуну таҳкурсии кишвардористу ҳама нашъунамои марбут ба рушди миллат, фарҳангшиносӣ, кашфиётҳо, хиради воло аз он сарчашма мегирад. Дар ин арсаи технологияи навини иттилоотӣ, ки ҷомеаи мо низ дар радифи он ҳамсафару ҳамқадам аст, рушди ҳар як забон бо ташаккулу тақомули забони ВАО-и он ба ҳадафу мақсадҳои хеш мерасанд. Воситаҳои ахбори умумӣ ҳар як кишвар бо забони адабӣ тарғибгару ташвиқгари забони меъёр буда, навиштаҷот ва шиору овезаҳои рекламаҳои ороишии беруна дар ҳудуди шаҳру деҳот бо забони модарӣ (тоҷикӣ) худ як барандаи асосии рушди забони миллӣ маҳсуб мешавад.

Ҳамзамон, имрӯз бисёр соҳибкорони мо дар номгузории ширкату ташкилотҳо ва корхонаҳои истеҳсолию тиҷоратии худ майл ба номгузории бегона мекунанд, ки ин раванд низ дар суннату анъанаҳои миллии номгузории мо чандон раво нест. Зеро мо бояд ки бо номҳои хушоянду пурмаъно ва зебои тоҷикӣ муаррифӣ шавем, чунки ин амалҳо низ як рукни арҷгузори ба забони миллӣ асту эҳтирому ғурури мо ва посдории моро нисбат ба забонамон нишон медиҳад.

Аксар соҳибкорону тоҷирон ва шахсони инфиродии ватании моро нафси саркаш ва бегонапарастӣ ба он водор кардааст, ки ба ҷойи номҳои зебои тоҷикӣ бо номгузориҳои бегонаву ғалат, аз қабилӣ ҶДММ «Элит-строй-сервис», Маркази савдои «Империо ҳома», кафе «Gozal», ҶДММ «Тоҷик-кристалл», ҶДММ «Юпитер-2016», ҶДММ «Восток», ҶДММ «Вип тревеленд тур», «ҶДММ «Ақиқа» ва садҳо мафҳумҳои ноомил худро муаррифӣ

кунанд. Ҳол он ки қонунгузории кишвари мо дастур медиҳад, то дар номгузори аз номвожаҳо ва калимаҳои зебои тоҷикӣ истифода бурда шаванд.

Бо мақсади гирифтани арҷгузори ба яке муқаддасоти олиамон, ки забон аст, ҳанӯз Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми табрикотии худ ба муносибати Рӯзи забон, 21-уми июли соли 2004 таъкид намуда буданд, ки «Вазифаи ҷонии мову шумо аз он иборат аст, ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар пурра ҷорӣ шудани забони давлатиро таъмин намоем, таҳқиқи илмӣ ва таълими ҳаматарафаи онро вусъат бахшида, забони гуворою ноби тоҷикиро аз олоишҳои бегонаю унсурҳои ноҷои маҳаллӣ пок созем».

Фаромӯш набояд кунем, ки дар ҳар як давраи замони забон ҳам амният меҳода! Ва онро пеш аз ҳама, аз хатаре бояд пешгирӣ кардаву эмин нигоҳ дошт, ки соҳибкорону мутахассисони соҳавӣ бо мақсади ба ҳадафҳои худ расидан эҷод мекунанду муқаддас будани забонро дарк накарда, худшиносиву худогоҳии онон аз гирифтани забон, ки муқаддасоти ҳар як қавму миллат аст, амалан дур мемонад. Камбудии аввалиндараҷаи роҳи ҳалли ин масъалаҳо, пеш аз ҳама, дурусту саривақт ва самаранок татбиқи нагардидани муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба ин соҳа мебошад, ки ин худ дар амнияти рушди забон таъсири манфӣ расона метавонад.

Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии ҚТ (23.12.2022) ба мо соҳибзабонон баҳри рушди минбаъдаи ҷомеа дастур додаву зарур шумориданд, то «...аз ҷониби Кумитаи ҷавонон ва варзиш якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ҷиҳати қабули

барномаҳои маҳаллии кор бо чавонон тадбирҳои амалӣ андешида шаванд». Бо мақсади дарку эҳсоси худшиносӣ бояд бикӯшем, то меҳру муҳаббат ба китобхонӣ дар насли ҳар хонадон аз ин ҳам бештар парварида шавад. Бояд ки бо забони адабии тоҷикӣ таҳияи филмҳои таърихӣ аз ҳаёти садсола ва ҳазорсолаҳо пешини ватандорони мо ба роҳ монда, филму силсилафилмҳо офарида шаванд, то ин ҳама тарбияву таълимгари мо ва натиҷабархашу ташаккулдиҳандаи мафкураи солиму шуури солим ва зеҳни буррои мо гашта тавонад. Вагарна ба силсилафилмҳои туркиро тарҷума кардану ба ҷойи матни сурудҳои туркӣ часпондану ҷой додан ва пахш кардани суруду таронаҳои тоҷикии ҳофизони мо ин на танҳо бефарҳангӣ ва камтаваҷҷуҳ гаштани моро ба фарҳанги миллиамон нишон медиҳад, балки хоинии мост, ки ба ҷойи таъриху дороии фарҳанги хеш афсонаву тахайюлот ва идеологияи ғайрро ташвиқ мекунем, ки он бевосита мафкураи хурду калонро олуида сохта, моро аз роҳе, ки ба сӯйи идеологияи миллии ҷомеаи хеш қадам занем, ба раҳгумӣ мебарад.

Агар дарки ватандориву меҳанпарастиро мо дар ниҳоди хонандаи мактаб аз хурдӣ бипарварем, пас, фардо вай азми дурӣ аз ватанро нахоҳад кард. Мо бояд шогирдонро дар руҳияи ватандустӣ, ҷурҷатӣ ва ҷабру таҳаммул ҷабқ ва тарбияву таълим диҳем. Мо бояд дарк кунем, ки як омили хатарзои маҳви миллат ин муҳҷирату овораи ватани бегона шудани мардуми мост, ки тадриҷан ба маҳву нестии забон низ бе таъсир намеронад.

Дар ҷомеа, мутаассифона, ҷунон бегонапарастӣ авҷ гирифтааст, ки насли наврас на омӯзгори мактабаш, балки устоду раҳнамои худро аз шабакаҳои иҷтимоӣ меҷӯяд. Ин пеш аз ҳама то ҳаде аз беаҳмиятии устодон сар мезанад, зеро вақте омӯзгор ба таълиму тарбияи насли имрӯз камтаваҷҷуҳ шуд, оқибати ин ба мафкураи ҷомеа низ таъсири манфии худро хоҳад расонд.

Охир нанговар аст, ки имрӯз дар асри XXI тариқи наворҳои телевизионӣ мо дар ҷорабиниҳои фарҳангӣ фароғатӣ ва ҷашну идҳои миллиамон шиору навиштаҷоти пур аз ғалат ва рекламаҳои бемантиқу пур аз хато навиштаро манзури тамошобинон менамоем, ки баъзеи онҳо ҳатто дар муассисаҳои таълимӣ ба навор гирифтаву намоиш дода мешаванд. Кас нигарону озуррадохтир мешавад, ки навод дар боргоҳи илму маърифат ба забон ҷунин муносибат дошта бошанд.

Барои ин, бо ҷалби мутахассисони масъул аз шабакаҳои телевизионӣ пахши барномаҳои омӯзиши Қоидаҳои имлои забони тоҷикиро ба таври мунтазам бояд ба роҳ монд. Ба забони муошират

ва матни навиштаҷоти барномаҳои телевизионӣ ҳаргиз бетарафӣ накарда, пайваستا бо эроду пешниҳодот ва тавсияҳо онро рушд бояд диҳем. Барномаҳои рангину ҷолиб бояд ҳарчи бештар пахш карда шаванд, ки дар роҳи тарбияи аҳли ҷомеа дархӯр будаву таблиғот беҳато сабту паҳн гардад.

Ҳамин бемаърифатиҳо ва бетарафӣҳои аҳли ҷомеа аст, ки имрӯз дар тамоми кӯчаву паскӯча, бозору марказҳои хизматрасонӣ номгузори-ву навиштаҷоти бемантиқӣ «Бистро», «Тезтайёр», «Зудтайёр», «Фаст-фуд», «Хотдог» ва дахҳову садҳо ҷунин вожаву номвожаҳо ҳукмфармо гардидаанд. Ҳол он ки мутахассисони Кумитаи забон ва истилоҳот дар бисёр барномаҳои таҳлилии шабакаҳои телевизионӣ радиои ба ҷойи ҷунин навиштаҷоту номвожаҳои бемантиқу ғалат муодил ва гунаҳои дурусти ин гуна номвожаҳоро борҳо пешниҳод кардаанд, ки бояд ин навиштаҳо дар шакли «Хӯрокҳои саридастӣ», «Зудпаз» ва ғайраҳо корбурд шаванд.

Имрӯз ҷунон ҳолате руҳ медиҳад, ки гӯё санбӯса моли уйғурҳосту танҳо «Санбӯсаи уйғурӣ» бояд навишт. Ҳамагон ба ҳубӣ оғаҳанд, ки тоҷикон аз қадимулайём даҳо намуду навъи санбӯсаро омода мекарданд. Аслан, чи санбӯса, чи сиккабоб, чи ягон намуди оши палав ва умуман, ҳар як ному навъи ғизо бояд ки дар ғизонома навишта шавад ва номи ошхонаву қаҳвахона. Ё дигар маркази хизматрасоние, ки ба ин корҳо машғул аст, як номи хушоянду зебои тоҷикӣ (ба забони давлатӣ) бояд дошта бошад. Мутаассифона, комиссияҳои амалисозии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки дар тамоми мақомоту вазорату идораҳо, ва ташкилоту муассисаҳо бояд фаъолият намоянд, ба ин масъалаҳо ҷандон тавачҷуҳ зоҳир намекунанд.

Барои иҷрои ин мақсадҳо бояд ки пеш аз ҳама, забони ВАО-и кишварамон аз олудагӣҳо, махлутиҳо ва унсурҳои бегона ӯрӣ буда, бо забони ноб — забони адабии меъёрӣ раҳнамои мо бошад. Мутаассифона, вобаста ба ин мавзӯ тамошобини тоҷик танҳо барномаҳои рӯякию камтаъсирро тамошо мекунаду халос, ки ин боиси нигаронист.

Дар даврони шуравӣ навқаламони соҳибистеъдод, шоирону нависандагон ва муқарризони варзида дар Садову Симо фаъолият кардаву барномаҳои ҷолибу рангинро бо забони ноб, бе ғалатҳои имлоиву мантиқӣ таҳияву пахш мекарданд. Мутаассифона, имрӯз мо аксари рӯзноманигоронро дар он руҳияе таълимгирифта мебинем, ки аз талаботи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ фарсахҳо дуранду фасохати суҳанронӣ надоранд, вале корманди садову симо ва умуман, ВАО ҳастанд.

Агар чунин набошад, пас чаро рӯзноманигорони барномаҳои ТВ кӯдакону наврасон — «Баҳористон» ба ҷойи ибораи «ёдрас кардан» «ёдрас шудан»-ро истифода мебаранд. Ҳол он ки тарзи дуррусти ин фикр: — «Ёдовар шудан» аст, на ёдрас шудан!

Ё ин ки ба ду мисраъ шеърӣ таблиғотӣ дар матни хаттиву овозии рекламаи ТВ «Тоҷикистон» таваҷҷуҳ мекунем, ки мардумро аз ғасоҳати шеър дур мекунад бас:

*«Ҳоҳед, ки сулфа бартараф шавад дарҳол
Ба шумо ёрӣ медиҳад бромесол».*

Ин мисраъҳоро, ки на вазн доранду на маъною мантиқ балки хандаваранд, метавон дар шакли дурусти шеърӣ нисбатан ҷаззобу раван ва содаву зуддарк тавсия дод:

*Шифо меёбед дарҳол,
Гар бинӯшед бромесол.*

Ё худ:

*Сурфари ронад дарҳол,
Нӯшидани бромесол.
Шифо биебед дарҳол,
Чун бинӯшед бромесол.*

Ва ё

*Истеъмоли бромесол,
Сурфари ронад дарҳол.*

Имрӯз чунин тарҷумониву чунин «рекламанигориҳо» на танҳо моро раҳгум мезанонад, балки бо хидматҳои хирсонаи худ забонро махлуту гандида месозад. Дар забони рекламаи ВАО ҳамин зайл, истилоҳоти ғайри меъёрии забони бештар қорбурд мешаванд, ки чунин ҳолатҳоро мо дар мавриде мебинем, ки ба ҷойи вожаву афкори «дасткушӣ» — «қулоч кашидан», ба ҷойи обполо — обсофкунак, ва ғайраро ба қалам дода, миёни мардум оммавӣ кардан меоҳанд. Гӯё бо истифодаи чунин суҳанҳои дурушту лаҳҷавӣ забонро бой мекарда бошанд.

Дар арсаи технологияи навини иттилоотӣ, ки ҷомеаи мо низ дар радиои он ҳамсафару ҳамқадам аст, рушди ҳар як забон бо ташаккулу тақомули забони ВАО-и он ба ҳадафу мақсадҳои ҳеш мерасанд. Воситаҳои ахбори умумӣ ҳар як кишварро ба забони адабӣ тарғибгару ташвиқгари забони меъёр буда, Рекламаҳои ороишии беруна дар шаҳру деҳот бо забони модарӣ худ як барандаи асосии рушди забони миллӣ, ки забони давлатии мо низ дар асоси татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2012–2016» ба роҳ монда шудаву

ба муваффақиятҳои илмию фарҳангӣ ва моддӣ-маънавӣ хоҳад расид.

Вақте мо ба матни навиштаҷоти шиорӣ оғзаҳои кӯчаву хиёбонҳои пойтахт, ки бо ҳуруфу забонҳои англисӣ арабӣ ва русӣ насб шудаанд, инчунин, номгузориву навиштаҷоти матни рекламаҳоро, ки хилофи риояи талаботи Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ба ҷашм мерасанд, эрод мегирем, чунин эродгирӣ бамаврид аст. Зеро мо шаҳрвандони кишвари соҳибистиклол бояд ҳаргиз фаромӯш накунем, ки нахустистиклоли мо — Тоҷикон аз истиклоли забон (соли 1989) оғоз ёфта буд, чунки забон худ яке аз рукнҳои асосии давлатдорӣ буда, бо иқтибос аз суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон метавонем бигӯем, ки «Ҳар як фарди бонангу номус ва ватандӯсту ватанпарвар ва ҳудӯгоҳу ҳудӯшинос, ки забони тоҷикиро ҳамчун забони модари худ дӯст медорад, бояд ин нуктаро бо тамоми ҳастаиаш дарк карда, аз рӯйи он амал намояд».

Воқеан, имрӯз дар даврони соҳибистиклолии кишварамон забони давлатии мо дар тамоми қишри ҷомеаи миллиамон ҳамарӯза дар рушду густариш аст, вале дар баробари ин амалҳои неқфарҷом чунин камбудҳои низ ҳанӯз ба назар мерасанд, ки онҳо бояд дар тамоми вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва моликиятшон, дар кишвар бартараф карда шаванд. Барои рафъи чунин камбудии ба пешрафти ҷомеа зараровар, бояд ки ҳар як вазорату идора ва ҳар як соҳибватану соҳибзабон саҳмгузор бошад. Мутаассифона, ҷиҳати иҷрои Нақшаи «Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030» имрӯз аз ҷониби масъулони татбиқи Барнома ва ҳамватанони мо, ки тибқи нақшаи тасдиқгардида он бояд тули 10 сол амалӣ шавад, хунукназарҳои роҳбарони аксар мақомот ба мушоҳида мерасанд. Дар аксар мақомоту ташкилоту муассисаҳои кишвар ҳатто Низомнома ва Нақшаи Комиссияи амалисозии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҳисоби роҳбарони яқум таъсис дода нашудааст, ки санҷишҳои гурӯҳҳои қорӣи Қумитаи забон ва истилоҳот бар ин далел буда метавонанд. Агар ҳар як вазорату идора мунтазам аз пайи татбиқи Барномаи мазкур гардад ва масъулиятро сари вақт ба дӯш гирад, дар кӯтоҳтарин муҳлат метавон ба он муваффақ шуд, ки шаҳрвандони мо соҳиби маърифати баланди забондорӣ гарданду бо ҳисси баланди ҳудӯшиносӣ дар интиҳоби ному номгузории ташкилоту муассисаи худ пешрав бошанд,

бо забони адабии гуфтугӯӣ озодона ҳарф заданро омӯзанд, ки ин худ бевосита фарҳанги волои арҷгузорӣ ба забони модарӣ — ба ин муқаддасот аст. Ҳамзамон, бояд омӯзгорону забоншиносони донишгоҳу донишқадаҳо, пажӯҳишгоҳҳои соҳавӣ ба ин масъалаҳо бетарафӣ зоҳир накарда, мунтазам таблиғари омӯзиш ва рушди забон бошанд.

Чунин камбудиро, ҳатто дар тамоми ошхонаву тарабхонаҳо ва қаҳвахонаҳои шаҳру ноҳияҳои кишвар дида мешаванд. Аз ҷумла, дар пойтахт — мон китобчаи матни «Ғизонома»-ҳо ба талаботи забони адабии меъёр ҷавобгӯ набуда, бо вожаву истилоҳоти ғайримаъёрий ва ғалат таҳия гардидаанд. Ҷиҳати бартарафкунии чунин камбудиро Комиссияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар шаҳру ноҳияҳои кишварро зарур аст, то дар ин самт назорату санҷишро мунтазам ва ҷиддӣ ба роҳ монад.

Ҳанӯз ҳам дар матни рекламаҳои кулли шабакаҳои телевизионӣ талаботи имлои пешин қорбурд мешавад, ки ин мардумро ба раҳгумӣ мебарду халос, ҳол он ки ҳар як матни рекламавӣ бояд бо Қумитаи забон ва истилоҳот мувофиқа карда шавад.

Муҳолифат намудани бархе аз қонунҳои амалкунанда бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷиҳати амалӣ намудани муқаррароти Қонуни мазкур мушкилоти дигареро пеш меорад.

Мутаассифона, то имрӯз дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» (№ 234 аз 5 март соли 2007), оид ба интиҳоби забон ва роҳи дурусти навишти пешниҳоди тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонии ватанӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба забони давлатӣ дар асоси суннату арзишҳои миллии тоҷикӣ ба роҳ монда шавад, заминаву асосе дида намешавад. Аз санҷишу таҳлилҳо ошкор мешавад, ки бештарини мушкилот дар ин самт ва интиҳоби номгузориву тасдиқ кардани тамғаҳои молӣ аз камбудии дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» ҷойдошта сарчашма мегирад, ки хилофи моддаҳои 13, 18 ва 20-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Аз ҷумла: тамғаҳои молии «FARDO», «Старт PLUS», «HOJAMUMIN HAMAKI BOCEB», «AminA AminA Амина», «FRESCO», «Novell», «Meat Products AZIZI Beet Wieners — Ҳасибчаҳо аз гӯшти гов АЗИЗИ — САРДЕЛКИ...», «Bilet. TJ — БИЛЕТ.ТЈ», «ICKENDER», «АЛАДДИН», «ФОРМУЛА УСПЕХА», «ШИРИ САОДАТ» ва ғайра.

Қобили зикр аст, ки масъалаҳои номгузории ташкилоту муассисаҳо новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, тибқи моддаи 18-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба забони давлатӣ сурат мегирад, ки мутобиқан ба ин санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд дигар санадҳои меъёрии муҳолифаткунанда бознигарӣ шудаву тасдиқ гарданд.

Бинобар ин, бо мақсади ба муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мутобиқат намудани дигар санадҳои кишвар зарур мешуморем, ки дар Қумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби ширкати намоёндагони Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдор гурӯҳи корӣ таъсис дода, масъалаи мазкур баррасӣ гардад. Зеро дар сарҳати 2-юми моддаи 11-и Қонуни мазкур «-нишонаи арзшаванда;» шарҳу тафсир наёфтаву бо қадом забон овардани он нишон дода нашудааст ва имрӯз ҳар як соҳибкор ба таври худ онро амалӣ мекунад.

Бо ин мақсад, ба сарҳати дувуми моддаи 11-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» (№ 234 аз 5 март соли 2007), тағйиру илова ворид кардан зарурат дорад ва нисбонаи арзшаванда ва навиштаҷоти ба тамғаи молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ мансуб, ки пешниҳод ва тасдиқ мешаванд, бояд ба суннату арзишҳои милли-фарҳангии тоҷикӣ ва забони давлатӣ ҷавобгӯ бошанд.

— Дар масъалаи муҳлати амали тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасоние, ки муҳлати амалашон ба итмом мерасад, бо мақсади тамдид бояд бо мақомоти ваколатдор дар соҳаи забон оид ба матни он мувофиқа кардан муроҷиат намудан мувофиқи мақсад мебошад.

— Чунин муҳолифат, ки ба сиёсати давлатӣ оид ба забон ва рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалал ворид кардааст, дар қисми 4-уми моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» (№ 34 аз 01.08.2003) низ ба мушоҳида мерасад ва дар барномаҳои тоҷикӣ реклама ба забонҳои ғайридавлатӣ пахшунасб мешаванд, ки ин камбудӣ низ бояд дар Қонуни мазкур ҳалли худро ёбад.

Реклама дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ интишор ва паҳн карда шуда, ин муқаррарот ба барномаҳои, ки ба забони ғайридавлатӣ пахшунинтишор меёбанд, низ тааллуқ дошта, ба номи тамғаҳои молӣ (тамғаҳои хизматрасонӣ)-и бақайдгирифташуда дахл надошта бошад.

Қобили зикр аст, ки чунин муҳолифат ҳатто дар моддаи 13-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дастгирӣ ёфтаасту он низ бояд ҳалли худро ёбад. Зеро бо мавҷудияти қисми 2-и моддаи мазкур («1. Эълону реклама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ интишор меёбад. 2. Эълону реклама тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забонҳои дигар низ интишор карда мешавад.»)? Инчунин, бо тағйир наёфтани қисми 4-уми моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» (№ 34 аз 01.08.2003) ва сархати дувуми моддаи 11-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» (№ 234 аз 5 марти соли 2007), ҳаргиз ин мушкилот ҳалли худро нахоҳад ёфт, чунки ин ҷо афзалият ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дида намешавад ва қисми 2-и моддаи 13-и Қонуни мазкур муҳтавои қисми 1-и ҳамин моддаро мутлақо инкор мекунад. Бояд тазаққур дод, ки ҳар як рекламаи дар кишвари мо паҳншаванда бояд ба забони давлатӣ бошад ва он ба нафъи мардуми кишвар интишор карда шавад, зеро бо забони бегона паҳн гардида ни рекламаҳо аз рӯи мантиқ нест ва он дар рушди забони давлатӣ дар ин самт монеа эҷод мекунад, ки ин амалҳо ҳам худ як рукни носипосӣ ба забони давлати (тоҷикӣ)-и мо мебошад.

Бо бартарафсозии чунин камбудии ислох-талаб, ки он ҳама дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишварамон ба назар мерасанд, ҳарчи зудтар ин камбудии роҳи ҳалли худро ёфта, мо ҳама аҳлона дар татбиқи роҳи мусбати ҳалли чунин муҳолифатҳо муваффақ гардида метавонем.

Баҳриддин АЛАВӢ

*Тарҷумон ва забоншинос
Номзади илми филология*

ЗАБОНРО НИГАҲДОР БОЯД БУДАН...

«Мо бояд барои устувор гардонидани забони давлатиамон мунтазам саъю талош намоем, ҷиҳати ғаниву рангоранг сохтани фонди луғавии он кӯшиш кунем, мақоми забони давлатиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат баланд бардорем».

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои куҳани ҷаҳон ба шумор меравад, ки таърихи хеле тӯлонӣ дорад. Забон ва осори навишташуда ба ин забон мероси ғайримодии¹ миллати тоҷик мебошад. Ин мероси гаронбаҳо ҳам ба шакли мактуб ва ҳам ба шакли шифоҳӣ аз ҷониби ғушварон ва ҳам аз ҷониби давлат бояд мавриди ҳимоят ва ғамхорӣ қарор бигирад. Ин забонро ниёкони бофарҳанги мо ба мо мерос додаанд ва мо ўҳдадор ҳастем, ки ба наслҳои оянда онро дар шакли дуруст ва қоромад ба мерос диҳем.

То истилои араб дар забони форсии миёна тақрибан вожаҳои арабӣ мавҷуд набуданд. Пас аз ишғол шудани сарзаминҳои форсиабон ва эронизабон забони арабӣ ва вожаҳои арабӣ ба забони мо хеле зиёд ворид шуданд.

Пас аз барқарор шудани давлати миллии Сомониён дар оғози қарни IX шоҳони сомонӣ ва афроди дилсӯз талош карданд, ки дубора ҷойгоҳи забони тоҷикиро аз замин то осмон бардоранд. Дар ин давра ба номи ин забон сифати дарӣ (ба маънии дарборӣ) изофа шуд: форсии дарӣ, яъне форсии дарборӣ. Китобхонаҳои бузурге дар шаҳрҳои Марв, Бухоро, Самарқанд ва Балх ба вуҷуд омаданд. Ҳазорон китоб дар риштаҳои гуногуни илм таълиф шуданд ва китобҳои зиёде аз забонҳои арабӣ, юнонӣ ва ҳиндӣ тарҷума шуданд.

Вазъи имрӯзаи забон

Имрӯз мо тоҷикон ворисони ҳамин забони шукӯҳманд ҳастем. Оё ҳамчун посдорони ин мероси бузург тавонистаем, ки онро ба шакли дуруст

нигоҳдорем ва ба фарзандҳои худ ва наслҳои оянда вогузор намоем.

Бисёр одамон забон гуфта, танҳо роману повестҳо, ҳикояҳо ва ашъору дostonҳои нави сандагону шоиронро мефаҳманд. Забон танҳо навиштаҳо ва осори нависандагону шоирон ва олимону пажӯҳишгарон нест. Забон воситаи муошират ва муомилаи инсонҳост. Забон маҷмӯи вожаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳост, ки инсонҳо дар хона, кӯча, бозор, воситаҳои нақлиёт, қорхона ва идораҳои давлатӣ ва ё аз тариқи телефон аз онҳо истифода мекунанд.

Дар айни ҳол аҳолии кишвари мо аз 10 миллион гузаштааст. Шояд як миллион қавмҳои дигар бошанд. Оё ҳамаи боқимонда 9 миллион бо забони дурусти тоҷикӣ гап мезананд?

Вазъи забон дар кӯчаву бозор

Боре бо як афсари рус дар фурудгоҳ ба таври тасодуфӣ ҳамсӯҳбат шудам. Ў як низомии рус буд ва каме маст буд ва ҳар чӣ дар зехнаш дошт бидуни ягон тарсу ҳарос мегуфт. Ў ба ман чунин гуфт: «Я здесь 10 лет служу, и заметил, что половину слов вашего языка составляют русские слова. У вас, что своих слов не хватает?» Албатта, ман ба он бародари рус тавзеҳ додам, ки забони мо ҳамаи вожаҳо ва ибораҳои лозимро дорад, вале ба хоҳири таъсири шадиди забони русӣ дар давоми 100 соли охир ҷои нисфи вожаҳоро дар гуфтори мардум дар саросари кишвар вожаҳои русӣ гирифтаанд.

Дар ҳақиқат ин низомии рус дуруст мегуфт. Саду дусад нафар не, тақрибан тамоми мардуми пойтахт — пиру ҷавон, духтару писар, зану мард, устоду шогирд бо чунин забон гап мезананд. Ҳатто омӯзгорони мактабҳо миёни ҳамдигар бо ҳамин забон сухан мегӯянд.

Инак, барои мисол, аҳолии забони давлатӣ дар пойтахт:

¹ Intangible herigate (Нематериальное наследие).

«Ман тура звонит кадум, ту турубкара набардоштӣ. Хела настраени вайрон шид. Ждат кадум, ативет надодӣ. Абротна омаам, ай астановка гзаштум. Як каси га мара звонит кад. Ай сарака турубкара грифтум, намедонум начёт чӣ гав зад. Уже дер шид. Желанкам вайрон шид. Ман ҳолӣ ура наказат мекнам, ӯ барзет кадагияй. Баъд дига виҳад набуд, мамашка-да звонит кадум, пахан турубкара гирифт».

Магар ин ба забони чандҳазорсолаи мо — забони Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Садриддин Айний, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ ... иртиботе дорад?

Боз афроде ҳақ ҳастанд, ки бе ягон шарму ҳаё мегӯянд, ки забони мо забони зиндаи халқ — ҳамон забон аст, ки дар кӯчаву бозор ба он сухан мегӯянд, на қадом забони ҳаёӣ, ки замоне Рӯдакӣ бо он сухан мегуфт.

11 соли таҳсил дар мактабҳои миёна ҳеҷ натиҷа наҷодааст. Донишҳои андӯхта ку? Пас низомии таҳсил мушқил дорад? Ҳама гувоҳиномаи (аттестати) мактаби миёнаро дорем, вале савод ку?

Мутаассифона, вазъият дар тамоми шаҳрҳои калони Тоҷикистон — Душанбе, Бохтар, Хучанд, Кӯлоб, Хоруғ ва шаҳракҳои кишвар, ҳатто дар деҳот ҳам ҳамин гуна пур аз вожаҳои русӣ аст.

Навиштаву овезаҳо дар кӯчаву хиёбонҳои шаҳрҳои деҳаҳо

Ҳамаи ин навиштаҳо бояд ба меъёрҳои забони давлатӣ мутобиқ бошанд. Мутаассифона, аксари навиштаҳову овезаҳо бо забонҳои бегона ва пур аз ғалат навишта шудаанд, ки дар поён чанд мисол хоҳам овард. Агар дар мағоза бренди ягон ширкати овозадор фурухта шавад, бояд ба ғайр аз номи бренд чизҳои дигар ба забони давлатӣ бошанд. Мисол: Мағозаи «Адида» — Adidas». Хуб мешавад, ки брендҳои маҳаллӣ номҳои зебои тоҷикӣ дошта бошанд, ба монанди «Авраг», «Пайкар», «Шево» ва ғайра.

Дар беморхонаҳо

Банда ба хоҳири озмоиш ва дармон ба дармонгоҳҳо ва беморхонаҳо меравам ва вақте пизишкро мунтазир мешавам, овезаҳои даҳлезии беморхонаҳоро меҳонам. Ростӣ, ин қадар дар навиштаҳои дохили беморхонаҳо ғалат ва қачнависӣ дида мешавад, ки равони шахси солим ҳам қоҳиш меёбад.

Як рӯйдоди ҷолиберо нақл мекунам. Чанд сол пеш барои пизишкони шаҳраки тиббии Қарияи

Боло ҳамроҳи коршиноси соҳаи чоки лабу ком давраи омӯзишӣ баргузор кардем. Чоки лабу ком ба забони русӣ «расщелина губы и нёба» ва ба забони англисӣ «Cleft lip and palate» мешавад. Мӯйсафедони пешин ҳар касе лабаш чок бошад, «лабчок» мегуфтанд. Дар забони халқ дар ҳама ҷои Тоҷикистон ин падидаи тиббиро «чок» мегӯянд. Дар вақти омӯзиш як пизишк гуфт, ки мо ин истилоҳи тиббиро дар Вазорати тандурустӣ ҳамчун «роғи лабу роғи ком» қабул кардаем. Яъне яке аз бародарони пизишк бидуни он ки ба забони халқ таваҷҷуҳ намояд, аз пеши худ ин истилоҳро «роғи лабу ком» тарҷума карда, дар вазорат қабул кунонидааст. Корбурди вожаи «роғ» дар ин маврид нодуруст аст, зеро он дар ибораҳои «роғи девор», «роғи дар» ба кор меравад. Истилоҳи «чоки лаб ва чоки ком» аз ниёкони мо ба мо расидааст ва барои ҳама дар ҳама ҷои Тоҷикистон қобили фаҳм аст.

Меваи дӯстмедоштагӣ ё меваи дӯстдошта?

Як тан аз мухлисон навори гаштугузorro дар хонаи Устод Садриддин Айний дар Фейсбук ҷо додааст. Ин бародари мухлис ибораи «аз ҳама меваи дӯстмедоштагии Айний...»-ро бар забон овард. Ин ғалатвожаи дӯстмедошта/дӯстмедоштагӣ дар миёни ҳамаи тоҷикзабонони Тоҷикистону Ўзбекистон реша давондааст. Худи вожаи «дӯстмедошта» ғалат аст, боз ба болои он зам кардани пасванди «-гӣ» ғалат болои ғалат мешавад. Гунаи дурусти он чист?

- меваи дӯстдошта;
- меваи дилписанд;
- меваи писандида;
- меваи дилпазир;
- меваи дилхоҳ;
- меваи дилкаш.

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки мо шаклҳои дурустро ба ҷои фаромӯшӣ партофта, гунаи ғалатро дар нӯки забон дорем.

Албатта, он бародар нияти нек дошт ва қораш сазовори ситоиш аст, вале забонаш пур аз хато буд. Вақте ҳазорон нафар ба хоҳири устод Айний ин навори зебо ро тамошо мекунанд, хатоҳои ин наворбардор ҳам дар зехни онҳо монанди тирреша ҷой мегиранд.

Мева, меваҳо

Бар рӯи дӯконҳои мевафурӯшӣ навиштаанд «Мевагӣ» ё «Мевагиҳо» (фрукты). Мевагӣ ба маънои «фрукты» (дар забони русӣ) нест. Шакли дурусти он мева, меваҳо аст. Баъзан бо пасванди «-от»-и арабӣ ҳам ҷамъбандӣ мекунанд: мевачот.

Мевағӣ ба маънои чизест, ки аз мева сохта мешавад, масалан афшурдаи мевағӣ.

Корбурди забони расмӣ дар идораву вазоратҳои давлатӣ

Дар бисёре аз чаласаҳо кормандони идораҳову вазоратҳо ҳамеша «дилхоҳ амалҳо», «дилхоҳ ҷойҳо» гуфта, дар ҷунин ибораҳо вожаи «дилхоҳ» – ро дар аввал меоранд. Албатта, дар ин ибора «амалҳои дилхоҳ» дуруст аст. Имрӯзҳо зиёд мушоҳида мекунем, ки сифати «дилхоҳ» пеш аз «мавсуф» истифода мешавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ сифат ҳамеша пас аз мавсуф меояд. Мисол: Гули сурх, себи ширин, ҷои дилхоҳ ва ғайра. Мо наметавонем «сурх гул», ё «ширини себ» гӯем. Аммо дар забони ўзбекӣ сифат пеш аз мавсуф меояд: қизил олма, дилхоҳ амаллар, дилхоҳ ҷойлар. Вожаи дилхоҳ дар забони ўзбекӣ ҳам ба кор меравад. Вожаи дилхоҳ ба маънии «чизест, ки дили шахсе меҳаҳад». Дилхоҳ ба маънии «любой»-и русӣ нест. Дилхоҳ дар забони русӣ «желаемый» (ба англисӣ desired, wishful) мешавад. Пас «любой» дар забони тоҷикӣ чӣ мешавад? Мисол: Любой человек — Ҳар одам, ҳар шахс (any person).

Нафарон дуруст аст ё нодуруст?

Вожаи нафар воҳиди шумориш (нумератив) аст ва танҳо бо шумора дар шакли танҳо истифода мешавад. Мисолҳои истифода аз он:

Даҳ нафар иштироккунанда вориди толор шуданд.

Садҳо нафар шогирди мактаб ба китобхона мераванд.

Оё ин ҷумла дуруст аст:

Нафарони зиёде ба боғ ворид шуданд.

Истифодаи нафарон дар ин ҷумла комилан ғалат аст ва шакли дурусти ин ҷумла ҷунин аст:

Шахсони зиёде ба боғ ворид шуданд.

Яъне нафар ба ҷои шахс ва фард истифода намешавад.

Мусбат дуруст аст ё мусбӣ?

Албатта, гунаи мусбат дуруст ва гунаи мусбӣ на дар забони арабӣ ва на дар форсӣ вучуд надорад!

Нерӯгоҳи обӣ дуруст аст ё нерӯгоҳи барқӣ обӣ?

Худи вожаи нерӯгоҳ ба маънои электростанция (Power Plant) аст ва дар моҳияташ маънои барқро

дорад ва нерӯгоҳи барқ гуфтан ғалат аст. Нерӯгоҳ се гуна мешавад:

- Нерӯгоҳи обӣ — Гидроэлектростанция (ГЭС);
- Нерӯгоҳи атомӣ (ҳастай) — Атомная электростанция (АЭС);
- Нерӯгоҳи ҳароратӣ — Тепловая электростанция (ТЭС).

Корбурди бечои пасванди — гӣ

Замони гузаштаи нақлӣ — ҷунин шакли замон гузашта аст, ки амале дар замон гузашта анҷом шудааст, вале шахсе дар бораи он нақл мекунад. Феълҳо дар замони гузаштаи нақлӣ мутобиқи шахсу шумора ҷунин тасриф мешаванд:

1.	Ман рафтаам.	Мо рафтаем.
2.	Ту рафтай.	Шумо рафтаед.
3.	Ӯ/Вай рафтааст.	Онҳо рафтаанд.

Ҳар шахсу шумора пасванди худро дорад. Вале имрӯзҳо дар саросари Тоҷикистон аз хурд то калон, дарсхондаву дарснахонда ман рафтагӣ, ту рафтагӣ, мо кардагӣ, шумо дидагӣ, онҳо гуфтагӣ — гӯён гап мезананд. Феъл тасриф намешавад.

Вазъияти забон дар ширкатҳои мобилӣ

Дар замони мо телефони ҳамроҳ ё мобилӣ ба як бахши асосии фаъолияти мо табдил шудааст. Ҳамаи ширкатҳои мобилӣ низоми худпосухдиханда (автоответчик) доранд. Вақте ба ягон шахс занг мезанем ва он шахс гӯшакро намебардорад, он гоҳ худпосухдиханда посух медиҳад. Садое, ки аз ин низом меояд, садои мошинӣ ё робот нест, балки садои забони гӯянда аст, ки пешакӣ сабт карда шудаанд. Мутаассифона, ширкатҳои мобилӣ садои шахсони русзабонро сабт кардаанд, ки талаффузашон бисёр вайрон, сунъӣ ва гӯшхарош аст ва ба назар мерасад, ки як русзабон аз рӯи қоғаз зӯраки матнро меҳонад. Дар талаффузи ин гӯяндагон ҳичоҳи дароз ва кӯтоҳ ва ҷои зада риоят намешавад. Дар айни ҳол ин садоҳои ғайриточиқиро миллионҳо одам гӯш мекунад ва дилашон аз ҷунин забони берӯҳу равон мемонад. Ҷунин низоми худпосухдиханда дар ширкатҳои таксиронӣ ҳам насб шудаанд. Ба наздикӣ ба як таксии «Олуҷа таксӣ» нишастам ва хеле хурсанд шудам. Талаффузи гӯяндаи низоми худпосухдиханда зебо, тоҷикона ва форам буд. Ба роҳбарони ин ширкат офарин гуфтам ва дар ҳаққи гузаштаҳояшон дуо кардам.

Забони пур аз дашному ҳақорат дар шаҳрҳои калон

Бар иловаи ҳамаи нуқсонҳо ва камбудҳое, ки дар боло номбар шуд, имрӯзҳо дар кӯчаву хиёбонҳо, воситаҳои нақлиёт, бозорҳо мо ҳақорату дашномҳои қабехро мушоҳида мекунем, ки агар пеши роҳи ин амали номатлуб гирифта нашавад, забони фарҳанги мо комилан олуида хоҳад шуд. Ҳақорату дашном ҳам ба бахше аз забон табдил ёфтааст. Ҳатто борҳо вақте сарамро аз тирезаи хонаам дар шаҳри Душанбе берун кардам, ҳақорати хонандагони мактаб ба гӯшам даромад, ки аз шунидани ин ҳақоратҳо хеле ранҷур шудам. Чандин бор хостам, ки ба ин бачаҳо таъкид кунам, ки дашном накунам, чун дашном фарҳанг ва ахлоқи инсонро хароб мекунанд, вале бенатиҷа.

Муносибати забони давлатӣ бо забонҳои дигар

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ ба истифодаи озоди забонҳои дигар, аз ҷумла забони русӣ замина фароҳам кардааст. Аз ҷумла, дар банди 1, Моддаи 4 омадааст:

«1. Ҳамаи миллатҳо ва ҳалқиятҳо, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, ба истиснои ҳолатҳо, ки Қонуни мазкур пешбини намудааст, ба истифодаи озоди забони модариашон ҳуқуқ доранд». Вале ин ба маънои он нест, ки ҳама сарбасар русӣ гап занем ё бо як забони омехтаи тоҷикиву русӣ сухан гӯем.

Ҳамон гуна, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳам пайваста таъкид мекунанд: *«Мо албатта, бояд забонҳои ҳориҷӣ — англисӣ, русӣ, чинӣ ва ғайраро биёмӯзем, вале дар баробари ин, ба забони давлатии худ низ эътиром бигузорем»*.²

Дар замони истиклолияти кишвари азизамон қорҳои зиёде барои пешбурди забони давлатӣ анҷом дода шуданд: луғатҳои дузабониву сезабонӣ таҳия шуданд, фарҳанги русӣ-тоҷикӣ ҷоп шуд. Вале мо набояд бо ин дастовардҳо қаноат кунем, балки барои ғановати забони чандҳазорсола худ кӯшиш намоем.

Тавсияву пешниҳодҳо ба вазорату идораҳои дахлдор

1. Пеш аз ҳама Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми салоҳиятдор дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои дахлдор, аз ҷумла Вазорати фарҳанг, Вазорати маориф ва илм ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бояд фаъолиятро дар самтҳои зерин тақвият диҳад:

— қорҳои фаҳмондадиҳӣ аз тариқи телевизиону радио барои тамоми аҳоли;

— баргузор кардани ҷаласаҳо дар бораи моҳият ва тарзи иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар вазорату идораҳо ва мақомоти маҳаллии идоракунии давлатӣ;

— баргузор кардани санҷиш дар ширкатҳои ҳавопаймой ва ширкатҳои мобилӣ;

— таҳия кардани китобҳои роҳнамо барои ронандагони воситаҳои нақлиёти шаҳрҳои калон аз қабилҳои Душанбе, Хуҷанд, Бохтар, Кӯлоб, Хоруғ ва шаҳракҳои ноҳияҳо;

— баргузор кардани давраҳои омӯзишӣ вобаста ба қорбурди забони меъёр барои ронандагони нақлиёти шаҳрӣ (автобусҳо, маршрутҳо, таксиҳо);

— баргузор кардани давраҳои омӯзишӣ вобаста ба қорбурди забони қоргузори дар идораҳо ва вазоратҳо;

— баргузор кардани вохӯриҳои фаҳмондадиҳӣ барои донишҷӯён дар коллеҷҳо ва донишгоҳҳо;

— манъ кардани дашному ҳақорат дар кӯчаву хиёбонҳо, бозорҳо, мактабҳо, воситаҳои нақлиёт ва ҷойҳои ҷамъияӣ ва гузоштани ҷарима ё ҷазои маъмури барои истифода аз дашному ҳақорат;

— манъ кардани ҳақорату дашном дар миёни қормандони милитсия;

— манъ кардани ҳақорату дашном дар миёни қорбозон ва афсарони қисмҳои қарбӣ;

— баргузор кардани давраҳои омӯзишӣ вобаста ба қорбурди забони меъёр барои гӯяндагон ва гузоришгарони шабақаҳои телевизион ва радио;

— санҷидан ва таҳлил кардани дурустии вожаҳои истилоҳоти соҳавӣ;

— ҳамаи ҷаласаҳо, қонфронсҳо, вохӯриҳо дар идораҳои вазоратҳо бо забони давлатӣ ва дар ҳолати зарурӣ бо тарҷума ба забонҳои русӣ, англисӣ, чинӣ ва ғайра гузаронида шаванд.

¹ <http://mmk.tj/content>

² Вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишгоҳи забонҳои ба номи С. Улуғзода. 27 сентябри соли 2022.

Зулайхо ЁРОВА

Устода калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон

ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ РАМЗИ ҲАМБАСТАГӢ ВА ИТТИҲОДИ ВОҶЕИСТ

Забони ширину шевои тоҷикӣ муҳимтарин унсури ҳастӣ ва бақои умри миллати куҳанбунёди мо мебошад, ки дар даврони истиқлол ва дар марҳалаи бунёди давлатдорӣ миллӣ рисолати миллатсозиву давлатсозии худро бо рангу ҷилои тоза идома бахшида истодааст.

Эмомалӣ Раҳмон

Бале, ҳақ ба ҷониби Пешвои муаззами миллат аст, ки забони тоҷикиро ганҷинаи беназири миллат номидаанд, чунки он, дар ҳақиқат, далели раднопазири истиқлоли миллии мо ба ҳисоб рафта, ваҳдати миллӣ ва Истиқлолияти давлатии кишвари биҳиштосои мо бе он тасаввурнопазир аст.

Забони тоҷикӣ аз ҷумлаи қадимтарин забонҳои дунё ба ҳисоб рафта, дар тӯли мавҷудияти хеш пайроҳаҳои пурпечуби зиёдеро тай намуда, бо қудрату тавоноии худ дар майдони сиёсат ғолиб гардида, асолату шевогии худро ҳифз намудааст. Дар ҳифзу нигоҳдории ин ганҷинаи бебаҳо фарзандони фарзонаи миллати тоҷик ҳамеша саҳмгузор буданду ҳастанд. Дар охири асри XX ва аввали асри XXI ин рисолатро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дӯш гирифтанд. Пешвои муаззами миллат дар қатори дигар арзишҳои миллӣ дар попу бегазанд нигоҳ доштану муҳофизат кардани забони давлатии мо — забони тоҷикӣ, ки рукни асосии шинохти миллати тоҷик ба ҳисоб меравад, саҳми хеле бузургдоранд ва дар даврони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо ҳамчун ҳомии арзишҳои миллӣ дар ин самт хизмати беҳамто намудаанд. Зикр намудан ба маврид аст, ки дар сомонҳои бонифузи ҷаҳонӣ бо забони ноби тоҷикӣ суҳанронӣ намудан, ба рушду такомули забони давлатӣ диққати ҷиддӣ додан, осори илмӣ адабии классиконро бо ҳуруфи кириллӣ нашр сохтан, асарҳои адабию илмӣ

олимони ҷаҳонро бо забони давлатӣ тарҷума ва ба таъъ расонидан, ҳамчунин, китоби «Забони миллат — ҳастии миллат» (китобҳои якҷум ва дуҷум)-ро, ки бозгӯкунандаи таърихи куҳанбунёди забону миллати мост, мунташир сохтан далели ғамхорӣ ва муҳаббати бепоёнӣ Пешвои муаззами миллат — Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба забони тоҷикӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки ҳар иқдоми пешгирифтаи Пешвои миллат нисбат ба забон хирадмандонау огоҳона ва дурандешона буда, ҳолати воқеӣ ва равандҳои ҷаҳонӣ ҷаҳонишавӣ пурра ба назар гирифта шудаанд.

Аз замони соҳибистиқлолӣ забони тоҷикӣ ҳамеша зери ғимояву пуштибонии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, ки ин нуктаи Пешвои миллат — пуштибону ҳомии асосии ин забони шевою шоирона дар мулоқот бо қорамандони соҳаи маориф дар Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон, ба номи Сотим Улуғзода чунин баён доштаанд: «Забони давлатӣ дар Тоҷикистон зери ғимояву пуштибонии мустақими давлат қарор дошта, барои рушду пешрафти он дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи кишвар ҳамаи шароити имкониятҳо фароҳам оварда шудаанд».

Маҳз дар ҳамин замон — дар даврони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо тарғиб намудани забони тоҷикӣ ва ба воситаи расонаҳои ҷаҳонӣ интернетӣ мунташир намудани намунаҳои осори назмию насрии классикону муосирони мо муҳимтарин омилҳои рушду густариши забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, омӯзиши ҷиддии забони давлатӣ ва таъриху ҷуғрофияи кишвар дар муассисаҳои таълимашон бо забонҳои хориҷӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ фаъолияткунанда шартӣ дигари бақои забону миллат ба ҳисоб меравад, ки инро Президенти ҶТ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дақиқан таъкид намудаанд: «Дар

муассисаҳои типи нав, яъне литсею гимназияҳое, ки таълимашон ба забонҳои хориҷӣ мебошад, низ омӯзиши забони давлатӣ, таърихи миллат ва ҷуғрофиёи кишвар ҳатмист, зеро ноогоҳӣ аз таърих ва фарҳанги миллии худ ба ташаккули шуури миллии кӯдакону наврасон таъсири манфӣ мерасонад».

Тавре ки маълум аст, дар тӯли беш аз ҳазор сол тамоми осори гаронбаҳои ниёконамон бо забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ эҷод шудааст ва ширинию зебогии онро хеле зиёд васф намудаанд. Чунончи, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ латофату назокати забони дарино чунин ситоиш намудааст:

*Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.*

Ва ё Ливинус Варнер забони форсиро бо забонҳои арабӣ ва туркӣ муқобил гузошта, онро чунин мадҳ намудааст: «Ман лутфи забони арабӣ, ҷаззобияти забони туркиро ситоиш мекунам, вале ширинии забони форсиро ба ростӣ мепарастам».

Доир ба ҳамбастагӣ ва ягонагии забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ муҳаққиқони зиёде андешаҳои хешро баён намудаанд. Аз ҷумла муҳаққиқи эронӣ Саид Нафисӣ тоҷиконро ҳамзабон ва ҳамнаҷоди худ хонда, чунин гуфтааст: «Забони дарӣ, яъне забони имрӯзаи мо, дар ҳамон навоҳии Осиёи Марказӣ, ки қисмати умдаи он имрӯз ҷузъи Тоҷикистон аст, нахустин падидор шуда, сипас, ба мағриб ва шимолӣ Эрон, ки забонаш дар давраи пеш аз ислом забони паҳлавӣ будааст, рафта ва забони саросари Ирон шудааст. Аз ин рӯ, тоҷикон ҳамзабон ва ҳамнаҷоди мо ҳастанд ва ҳеҷ бегонагӣ бо мо надоранд».

Маликушшуаро Баҳор низ ин андешаро ҷонибдорӣ намуда гуфтааст: «Забони форсии дарӣ аслан лаҳҷаи аҳолии Мовароуннаҳр, Самарқанд ва Бухоро аст, ки дар ин ҷойҳо тоҷикон зиндагӣ мекунанд».

Муаррихи бузурги тоҷик, аллома Бобочон Ғафуров дар китоби таърихии худ — «Тоҷикон», ки соли 2020 бо ибтикори Пешвои муаззами миллат бознашр шуда, ба ҳар як оилаи тоҷикистонӣ тақдим гардид, доир ба ташаккули забони тоҷикӣ андешаҳои ҷолиби хешро баён дошта, фикрҳои овардашударо ҷонибдорӣ карда, ягонагии забонҳои форсӣ-дарӣ-тоҷикиро чунин таъкид намудааст: «Масъалаи ташаккул ва тараққии забони тоҷикӣ ғайр аз ҷиҳати таърихӣ ҷиҳати фарҳангӣ низ дорад. Ман ваҳдати забонҳои дарӣ, форсӣ ва тоҷикиро дар назар дорам. Таърихи адабиёти классикии тоҷик ду-се аср пеш аз истилои араб не, чунон ки баъзе аз муаллифон менависанд, балки якуним ҳазор сол пештар ба вучуд омада, ёдгориҳои хаттии он ба асри 6-и пеш аз мелод рафта мерасад».

Сарвари кишвар гуфтаҳои Бобочон Ғафуровро дар баромадҳои худ бахшида ба Рӯзи забон айнан ба хотир оварда, таъкидан иброн доштанд: «Забони зиндаи тоҷикии форсии дарӣ идомаи таърихии ҳамон забонест, ки бо он Авасторо навиштаанд, ҳамон забонест, ки «Худойномак»-у «Таърихи мулуки Аҷам»-ро навиштаанд, ҳамон забонест, ки бо такомулу таҳаввулаш дар даврони ислом «Шоҳнома»-ву «Маснавии маънавӣ»-ро навиштаанд, ҳамон забонест, ки дар ҷомеаи Шуравӣ ба ҳар навъе аз бӯҳрони фарҳангӣ худро ба саломат то истиқлолияти фарҳангиву сиёсӣ расонд ва ҳатто тавонист давоми сарнавишти соҳибашро бо қалами Айниву Турсунзода ва аллома Ғафуров бинависад».

Президенти муҳтарами кишвар забони давлатиро дар шароити феълӣ ҳамчун рамзи ҳамбастагӣ ва иттиҳоди воқеии ҳама сокинони Тоҷикистон эълон доштанд. Саъю талошҳои Ҷаноби Оли далели эҳтиром ба забони миллии ҳамчун рукни муҳими ҳастии миллат ва нишони давлатдорӣ миллии мебошад.

Сарвари муҳтарами кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун пуштибон ва ҳомии воқеии забони давлатӣ барои мақому мартабаи забон дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон хидматҳои бисобиқа ва таърихӣ намуда, дар роҳи бедорӣ ва ифтихор ба миллат ва забони миллии то ба имрӯз заҳматҳои фаровон ба ҳарч дода истодаанд.

Аз ҷониби ЮНЕСКО эълон гардидани Соли забонҳо дар саросари мамлакат олам ва расонидаани ин хушхабару ҷонибдорӣ намудани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии — Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз он дар воҳурӣ бо аҳли зиёи мамлакат (19-уми март соли 2008) яке аз заҳматҳои шабонарӯзии ин абармарди майдони сиёсат ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин таҷдиди назар шудану тасвиби тозаи Қонун «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5-уми октябри соли 2009) ва ба ин муносибат он рӯзро Рӯзи забони давлатӣ эълон намудан иқдоми бениҳоят фараҳбахш буд, ки заминаву тақони бузургеро дар рушду нумӯи забони тоҷикӣ фароҳам овард.

Забони тоҷикӣ ҳастӣ — поя — шиноснома, баёнгари ҳол, сарнавишт, нишон ва бузургии миллати тоҷик мебошад ва маҳз тавассути Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷилову дурахши дигарбора пайдо намуд ва тавре Пешвои миллат таъкид месозанд, «мо бояд шукрона кунем, ки истиқлоли давлатӣ барои ҷилову дурахши дигарбори яке аз муқаддасоти миллии мо — забони тоҷикӣ, рушду такомул ва истифодаи он дар ҳамаи соҳаҳо заминаи созгор ва имкониятҳои фаровон муҳайё намуд».

Хифзу нигоҳдошти ин ганчинаи бебаҳои миллату давлат муҳимтарин вазифаи ҷомеаи Тоҷикистон, ҳар як фарди бонангу номуси миллат ба ҳисоб меравад. Қарзи фарзандии ҳар яки мост, ки забони модариро, ки дар раванди ташаккул ва таҳаввулот куллии худ аз имтиҳоноти таърихӣ гузаштааст ва дар натиҷаи хизмату заҳматҳои бедареғ мероси гаронбаҳо ва корномаи беназири фарзандони баруманди халқи тоҷикро, аз устод Рӯдакӣ то Садриддин Айний, дар шакли зебову ноб, бо захираи рангини луғоту таъбирот барои мо ба ёдгор мондааст, ҳифз намуда, ба ояндагон ба мерос гузорем, чунки миллат бе забон вучуд дошта наметавонад. Ин маъниро шоири шаҳир Бозор Собир чунин баён намудаанд:

*Дар ҳадду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ.
Бешумор аст, беҳисоб аст, беҳад аст...*

Дар замони ҷаҳонишавӣ, ки хавфи аз байн рафтани забонҳо зиёд аст ва мутаассифона, аз ҷониби бархе аз «соҳибзабонон»-амон тавассути шабакаҳои иғвоангези иҷтимоӣ даъвои сустию бебунёди ва ҳатто аз байн рафтани ин забони куҳанбунёди пурлатофату ширину лазиз ҳар лаҳза садо медиҳад, ин забон бо пуштибониву дастгириҳои сарвари ҳамаи тоҷикони дунё, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон то замоне ки олам ҳаст ва то замоне ки одам ҳаст, зиндаю поянда мемонад. Ин маъни дар шеърӣ «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме...»-и Шоири халқии Тоҷикистон, адиби зиндаёд Убайд Раҷаб хеле оли инъикос гардидааст:

*Ҳар дам ба рӯйи ман
Гӯяд адуи ман,
К-ин шеваи дариш ту
Чун дуд меравад,
Нобуд мешавад,
Бовар намекунам,
Бовар намекунам.
Лафзе, ки аз латофаташ ҷонам кунад ҳузур,
Рақсад забон бо созашу ояд ба дида нур,
Лафзе ба ранги лолаи домони кӯҳсор,
Лафзе ба сони бӯсаи ҷонпарвари нигор.
Ширинтару лазиз
Аз шир, аз шакар
Қиматтару азиз бо суҳбати падар:
Зеб аз бунафша дораду аз нозбӯй бӯй,
Софӣ зи чашма ҷӯяду шӯҳӣ зи оби ҷӯй,
Нав-нав таровате диҳад чун сабзаи баҳор,
Форам чу савти булбулу дилбар чу обшор.
Бо ҷӯшу мавҷи худ, мавҷи чу мавҷи рӯд,*

*Бо созу тоби худ,
Бо шаҳди ноби худ,
Дил об мекунад,
Шодоб мекунад.
Чун шуълаҳои нарми саҳар мепарастамаш,
Ман зиндаву зи дидаам чун дуд меравад?
Нобуд мешавад?
Бовар намекунам!
Бовар намекунам!
Номаш барам, ба авҷи само мерасад сарам,
Аз шавқ мепарам,
Сад марди муғтабар
Ояд бари назар,
К-онро чу лафзи байту ғазал иншо намудаанд,
Бо панди Саъдиям
Бо шеъри Ҳофизам
Чун ишқи оламе ба ҷаҳон эҳдо намудаанд.
Ҳайрон машав аду,
Сарсон машав аду
К-ин ишқи пок бар дили дилпарвари ҷаҳон,
Монад ҳаме ҷавон,
То ҳаст оламе,
То ҳаст одаме.*

АДАБИЁТ:

1. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон. Душанбе, 2011, саҳ. 1–14.
2. Забон бақои миллат аст — иқтибосҳо аз суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, ба номи Сотим Улуғзода. «Коммунисти Тоҷикистон», № 5–6, соли 2022.
3. Бозор Собир. Маҷмӯаи шеърҳо. «Забони Ватан». Душанбе, «Ирфон», 1995.
4. Абдусаттори Раҳмон. Маҷмӯаи шеърҳо. Душанбе, «Маориф», 2010.
5. Аскар Ҳаким. Маҷмӯаи шеърҳо. Душанбе, «Ирфон», 2007.
6. Мирзо Файзали. Маҷмӯаи шеърҳо. Душанбе. Нашриёти «Ирфон», 2005.

АЗ ТАЪРИХИ ИЛМҲОИ ДАҚИҚ

САФАРОВ
Маҳмадали Маҳмадиевич

*Академики Академияи
байналмиллалии муҳандисӣ*

КАШФИЁТИ НИЁГОН ОИД БА ФИЗИКА ВА МАТЕМАТИКА ДАР ДАВРАИ ТО ИСТИҚЛОЛИЯТ

Маълум аст, ки илми муосири физика ва математика то давраи мо чуноне ки аз адабиёт маълум аст, худ аз худ ба вуҷуд наомадааст. Дар асрҳои X ва XI аз тарафи ниёгонамон ба монанди Умари Хайём, Берунӣ, Розӣ, Хази́на, Шерозӣ, Ибн Ҳусайн ва дигарон заминаи қавии асоси он гузошта шудааст.

Дар поён аз баъзе кашфиёти ниёгонамон дар замони гузашта ёдовар мешавем.

«Тарозуи физикӣ» ва методи ар-Розӣ

Ихтирои намуди дуҷуи «тарозуи обӣ» — «тарозуи физикӣ»-ро Розӣ, Берунӣ, аз гуфтаҳои Хази́на, ки дар асари XI худ ба «тарозуи обӣ» кор мекард, хотиррасон менамояд. «Тарозуи обӣ» — аз зарфҳои баробар ва ҳаҷми якхела дошта, иборат аст. Ин тарозу аз тарозуи Архимед ва Манел дар аввал бо он фарқ менамояд, ки яке аз паҳлӯҳои тарозуи мазкур ҳаракат мекунад ва сангҳои тарозу беҳаракат мемонанд.

Фарқияти дуҷуи тарозуи обӣ аст, ки дар ин тарозу ақрабақ ҷой дода шудааст. Ин тарозу аз «Тарозуи Архимед» боз бо он фарқ менамояд, ки Розӣ барои чен кардани вазни ҷисм тарозуро ба об дохил наменамояд, балки обро бо паҳлӯҳои тарозу мерезад.

Дар ин тарозу ченкунӣ бо тарзи зерин гузаронида мешавад: се ҷисми вазнашон якхелаи тиллоӣ тоза, нуқраӣ тоза ва ҳу́ллари интиҳоб менамояд. Дар паҳлӯи бе ҳаракати тарозу нуқраро гузошта, дар паҳлӯи ҳаракатнок бо навбат нуқра, тилло ва ҳу́ллари мегузоранд, ҳама вақт бо ҳарду паҳлӯи тарозу обро мерезанд. Амалиёти ченкунӣ чунин амалӣ мегардад.

«Тарозуи хирад» ва усули Умари Хайём

Умари Хайём методи муайян кардани вазни хос ва тақсимшавии ҳулаҳоро ташакул додааст. Вай натиҷаҳои бадастовардаи худро дар китоби «Тарозуи хирад» (мизон ал-ҳиким), ҳамчунин дар «Трактҳо оид ба санъати муайянкунии миқдори тилло ва нуқра, ки ҷисмро ташкил медиҳанд» нишон додааст, ки онро ал-Хази́на дар китоби чоруми худ, боби 5 дохил намудааст. Китоби номбаршуда — «Тарозуи хирад» «монандии мутлақи» оид ба тарозуи обии имом Умари Хайём навишта шудааст.

«Тарозуи хирад»-и Умари Хайём китфҳои баробар дорад ва он аз ашёи ғафсии якхеладошта сохта шудааст, ки дар охири паҳлӯҳои он зарфҳои вазн ва ҳаҷми якхеладошта насб гардидаанд. Сохтори ин тарозу аз «Тарозуи Архимед» ва «Тарозуи физикӣ» фарқият надорад.

Умари Хайём дар ин тарозу ду усули ченаккуниро муайян намудааст: дар ҳолати якҷуи ҳарду паҳлӯи тарозу (зарфҳои якхела) маводи тадқиқотӣ ва сангҳои баркашкунӣ ба об ғӯтонида мешаванд. Дар мавриди дуҷуи тарозу маводи тадқиқотидошта ба об ғӯтондашуда, зарфу сангҳои тарозудошта дар ҳаво ҷой дода мешавад. Сохтори ин тарозуҳо аз ҳамдигар фарқияте надоранд.

Умари Хайём ҳалли ин масъаларо дар амалӣ гаштани корҳои зерин мебинад:

- Аз назарияи нисбият бо услуби «алгебра ва алмукабали» истифода мебарад, ки он ба ҳалли муодилаи дараҷаи якҷуи оварда мерасонад.

- Хайём роҳи дуҷоми ҳалли соддатаринро меҷӯяд. Яъне аз рӯи муқоиса вазни маводи тадқиқотӣ бо тилло ва нуқра, бо роҳи ченкунии вазни мавод дар ҳаво ва об ба даст оварда мешавад.

«Тарозуи хирад» ва усули ал-Ҳазина

Соҳторҳои дар боло истифодабурдаи «Тарозуи обӣ», ки бо соҳтори тарозуи дигарон пешниҳод карда шудааст, тақрибан якхела мебошанд. Барои тағйирот даровардан ал-Ҳазина пешниҳод менамояд, ки соҳтори навтарин истифода карда шавад — соҳтори «Тарозуи хирад», ки назарияи амалӣ гардидани он дар маҷмӯа дарҷ гардидааст.

Мувофиқи пешниҳоди ал-Ҳазина «Тарозуи хирад» ин тарозуи универсалӣ (завиясанҷ) мебошад ва нисбат ба дигар тарозуҳо афзалияти калон дорад. Ал-Ҳазина 7 афзалияти «Тарозуи хирад»-ро пешниҳод кардааст.

«Тарозуи физикӣ» ва усули ар-Розӣ

Дуҷом намуди «Тарозуҳои обӣ» — «тарозуи физикӣ»-и ар-Розӣ, Ал-Берунӣ буда, аз гуфтаҳои ал-Ҳазина дар бораи (тракт) ақидаҳои ар-Розӣ дар маҷмӯъ боқӣ намондааст. Бо гуфтаи ал-Ҳазина тадқиқоти ӯ ба «Тарозуи обӣ» бахшида шудааст, ки он муфасссал дар «Китоби тарозуи ақл» ки онро «Китоби ёздаҳӯм» номида-аст, нашр гардидааст. Мутаассифона, маълумот дар бораи «Китоби дувоздаҳӯм», ки он аз 12 қисм иборат мебошад, дастрас нест. Ин гуфтаҳои ал-Берунӣ дар рӯйхати мактубҳое, ки ба ар-Розӣ навиштааст, қайд гардидааст.

«Тарозуи физикӣ» ин аз ду паҳлӯ иборат аст, ки аз ҷиҳати вазн ва ҳаҷм якхела буда, дар ҷаҳангҳои дарозии якхеладошта овехта шудаанд. Ин тарозу аз тарозуи Архимед ва Манел бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад:

- дар аввал бо он фарқ менамояд, ки яке аз паҳлӯҳои тарозу ҷойивазкунанда буда, ҷойивазкунии сангҳои тарозу мавҷуд нест;
- фарқияти дуҷоми тарозуи физики аз он иборат аст, ки ин тарозу дорои ақрабақ мебошад.

Ба ғайр аз ин фарқияти «Тарозуи Архимед» дар он аст, ки ар-Розӣ ҳангоми боркашкунӣ, дар паҳлӯи тарозу об ҷой намедихад, лекин паҳлӯи тарозуро бо об пур мекунад. Дар ин тарозу «амалиёт» чунин гузаронида мешавад: се маводе, ки

аз ҷиҳати вазн баробар — тиллои тоза, нуқраи тоза ва ҳӯлла барои ченкунӣ гирифта мешаванд. Дар паҳлӯи беҳаракати тарозу нуқраро гузошта, бо навбат бо паҳлӯи ҳаракатнок нуқра, тилло ва ҳӯллоро мегузоранд. Ба паҳлӯи тарозу то ба мувозинат омадани он об мерезанд ва бо тағйир додани паҳлӯи ҳаракатноки тарозу, онро дар фишанг ба мувозинат меорад. Дар ин маврид се мавҷеъро ба қайд мегиранд, яъне барои нуқра, тилло ва ҳӯлла. Дар қисмати фишанги тарозу барои ҳар се ҷисм ишораҳо пайдо мешаванд ва масофаи байни ин нуқтаҳоро чен карда, бо донишани ин масофаҳо миқдори тилло ва нуқраро дар ҳӯлла муайян менамоянд. Барои ар-Розӣ мушкilot дар гузаронидани таҷриба он буд, ки баробарии вазн ва ҳаҷми паҳлӯҳои тарозуро ташкил кардан зарур буд. Чунин барорбаркунии паҳлӯҳои тарозу хело мушкilot буд. Ар-Розӣ барои барорбаркунии паҳлӯҳои тарозу якчанд роҳҳоро пешниҳод менамояд: ба монанди тарошидани (харроти) қисмҳои дохилӣ ва берунии паҳлӯҳои тарозу.

Ал-Берунӣ ин мушкilotро ҳал намуд. Вай бо ёрии асбоби ҳудаш, ки барои гузаронидани таҷрибаҳо дар тарозу истифода мебуд, барои паҳлӯи тарозуе, ки бо он об рехта мешавад, бо саҳҳеҳии хело хурд ҳаҷми маводро муайян менамояд. Ба Ал-Берунӣ лозим набуд, ки маводи ченкуниро дар моеъ барои муайян кардани вазни мавод дар об чен намояд. Камбудии тарозуи пешниҳод намудаи Ал-Берунӣ аз он иборат буд, ки ченкуниро ду маротиба мегузаронданд. Барои ҳар як вазни маводро ду маротиба чен кардан зарур аст, вазни мавод дар ҳаво ва дар об муайян карда шавад. Дар ҳоле ки ин амалиётро ар-Розӣ бо як маротиба баркашкунии вазни мавод амалӣ намудааст. Бо ин роҳ ар-Розӣ ду камбудии «Тарозуи Архимед»-ро бар-тараф намуд. «Тарозуи Архимед»-ро барои ҷуфти металлҳо ва «оби дилҳо» истифода бурдан мумкин аст. Лекин саҳҳеҳии ченкунии вазн, хурд аст.

Бояд зикр намуд, ки пешниҳодҳои Архимед, ар-Розӣ, Ал-Берунӣ ва Умари Хайёмро дар мавриди соҳтани дастгоҳҳои таҷрибавӣ барои чен кардани зичии моеъҳо, газҳо, маҳлулҳо ва наномоеъҳо, профессорони давраи Шӯравӣ Голубев Илья Федорович (Федератсияи Россия) ва Гусейнов Камал Дадашогли (Озарбойҷон) истифода бурдаанд.

Махсусан шартӣ шинокунӣ ҷисмҳо, формулаҳо барои ҳисоб кардани вазни шиноварак, ки барои ченкунии зичии моеъҳо ва маҳлулҳо истифода мебаранд, васеъ тадбиқи худро ёфтаанд.

Дар поён баъзе дастгоҳҳое, ки аз тадбиқи ёфтани усулҳои ченкунии тарозуҳои ниёғонамон шаҳодат медиҳанд, шарҳ медиҳем.

Таҷҳизоти таҷрибавӣ барои ченкуниҳои зичӣ, часпакии моеъҳо ва маҳлулҳо вобаста ба ҳарорат дар фишори атмосферӣ

Шумораи муодилаҳои ҳолат барои зичии моеъҳо хеле зиёд аст ва дар фишору ҳароратҳои гуногун ба кор бурда мешаванд.

Ба ҳамаи дастовардҳои дар соҳаи ҳосил намудани муодилаҳои ҳолат, назарияҳои мавҷудбуда ягон натиҷаи қаноатманд наҷодаанд. Барои ҳамин ҳам натиҷаҳои таҷрибагии тадқиқоти вобастагии Р-ρ-Т-и моеъҳо ва маҳлулҳо нақши калонро мебозад. Ин онро мефаҳмонад, ки ҳамаи муодилаҳои ҳолати моеъҳо ва маҳлулҳои онҳо дар як қоидаи муайян, соҳаи хеле хурди ҳолати моеъҳо дуруст аст. Усули таҷрибагии истифодаи ин муодилаҳо он вақт имкон дорад, ки ҳангоми ҳисобкунии адади коэффитсиентҳои зиёд, ки барои муодилаҳои ҳолат дахл дорад, ёфта шаванд. Дар бисёр ҳолатҳо барои муайян кардани ҳосиятҳои калории моеъҳо тадқиқотҳои таҷрибагии вобастагии Р-ρ-Т-ро муайян кардан зарур меояд. Пас аз он бо роҳи графоаналитикӣ бо истифодабарии усули термодинамикӣ бузургҳои дахлдори ҳосияти калоридоштаро меёбанд. Усули вазни доимии миқдори моеъҳо ва тағйир додани ҳаҷми моеъро бо усули баркашкунӣ муайян мекунам. Бартариат ва камбудии усулҳои дар боло зикрфта дар монографияи [1–4] равшан баён карда шудааст.

Мо дар назди худ мақсади созиши усули нави ченкуниро нагузоштаем, фақат бо истифодаи методикаи коркардашудаи ба шароит мувофиқ таъя намуда, ҳосиятҳои моддаи тадқиқшавандаро омӯхтем. Дар кори зерин ба ченкунии аниқии дараҷаи баланд, бо нигоҳ доштани сохти соддаи таҷриба диққати махсус дода шуд. Ҳангоми интиҳоби техника ба таъмин намудани саҳеҳии баланди ченкунӣ дар баробари нигоҳ доштани соддагии таҷриба диққати махсус дода шуд. Зарур буд, ки дастгоҳи таҷрибавӣ имкон диҳад, ки зичӣ дар доираи васеи параметрҳои ҳолат, аз ҷумла ҳолати моеъ ва дуфазаӣ, инчунин дар наздикии хатти сарҳади поёнӣ омӯхта шаванд.

Бо ба ҳисобгирии талаботи дар боло зикрфта бо усули баркашкунӣ гидростатикӣ, ки аз тарафи профессор К. Д. Гусейнов ва шогирдонаш коркард гаштааст, баҳои баланд дода шудааст [4].

Барои ченкунии зичии маводҳои тадқиқшаванда шиновараки квартаи (5) (нигаред расми 1) ва тарозуи аналитикӣ (6) иборат аст. Моеъи тадқиқшаванда дар камераи шиноварақдошта пур карда мешавад (4) ва шиновараки квартаи ба сими

манганӣ овехта мешавад (7). Тавассути камераи шиноварақдошта дар термостати моеъдор (1) (расми 1), ки бо омехтагар (мешалка) (2) мучаҳҳаз аст, обро гарм мекунем. Ҳарорат дар таҷриба бо саҳеҳии $\pm 0,02$ °C ва бо термометри симобдор чен карда шуд (9) бо саҳеҳии 0,1 °C. Барои дуруст кардани таҷҳизоти таҷрибавӣ ченкуниҳои санҷишӣ бо моеъҳои эталонии обу толуол гузаронида мешавад.

Муодилаи ҳисобкунӣ барои муайян намудани зичии намунаҳои тадқиқшаванда чунин аст:

$$r = \frac{G_1 - (G_1 - G_2)}{V_o - \tilde{O}_n}, \text{ кг/м}^3 \quad (1)$$

ки дар ин ҷо ρ — зичии намуна дар ҳарорати кори санҷиш, кг/м³ G_1 — вазни шиноварақ дар ҳаво G_2 — массаи шиноварақ дар моддаи тадқиқшаванда, $V_{ш}$ V_n — ҳаҷми шиновараки квартаи ва ҳаҷми ноқили манганӣ, дар сими манганин овехта шудааст.

Барои фаҳмидани дурустии кори дастгоҳи таҷрибавӣ аз тарафи мо ченкуниҳои санҷишӣ бо бензол ва н-гексан гузаронида шуд. Натиҷаҳои ба дастовардаи бо нишондодҳои адабиёти [4,5] бо хатогии $\pm 0,072\%$, мувофиқат менамоянд.

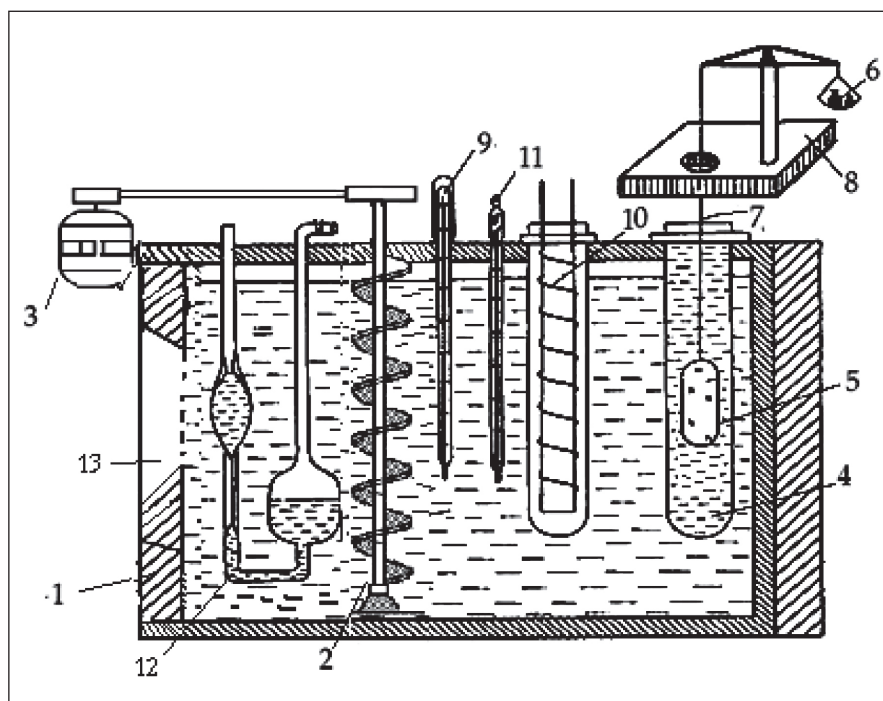
Дастгоҳи таҷрибавӣ барои ченкунии зичии моеъҳо ва буғи онҳо дар хатти сершавӣ

Дар дастгоҳи таҷрибавӣ, ки бо усули баркашкунӣ гидростатикӣ асос ёфтааст, зичии моддаҳоро бо ягон моеъ ё фазои газӣ татбиқ намудан мумкин аст. Ин тариқа, дар хатти сершавӣ пурра татбиқ намегардад. Чунин маҳдудияти асбоб дар даври муосир, барои тадқиқоти зичӣ норасоии хусусиятҳои конструктивӣ дар ду соҳаи ҳарорати ченкунӣ, душворӣ овард [2–5]. Аз тарафи профессор Гусейнов К. Д. ва шогирдонаш асбоби таҷрибагӣ сохта шудааст, ки зичии моеъҳо ва буғи он дар хатти сершавӣ чен карданро имконият медиҳад. Дар ин асбоб ҳам баъзе камбудии мавҷуд буд. Барои ченкунӣ ва ҳосил намудани фишор дар он монометри моеъгии U-монанд, ки ғашнок нагаштани моддаи тадқиқшавандаро идора менамояд, ба кор бурда шудааст.

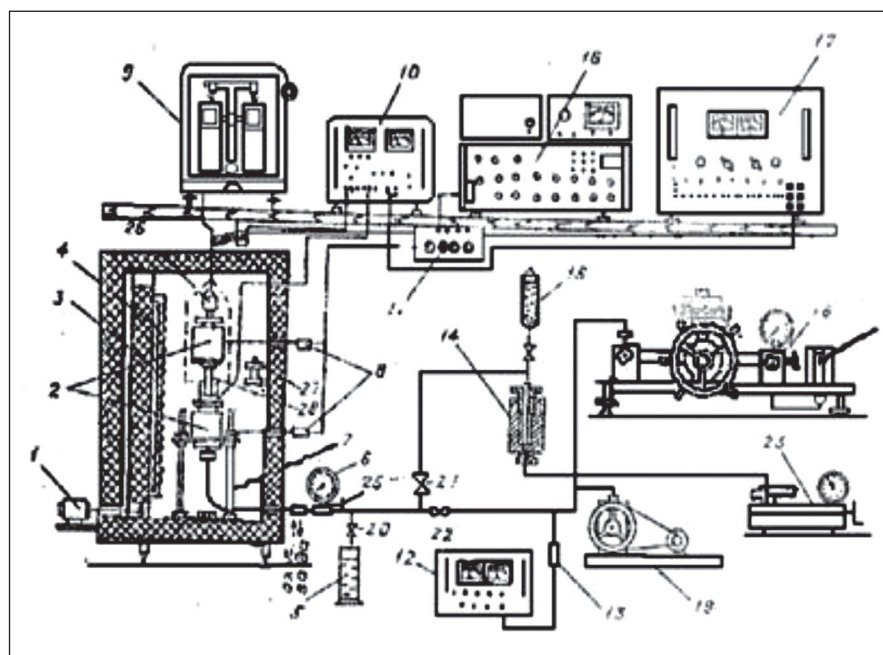
Чунин таҷҳизот бо баҳисобгириҳои дар боло зикргардида аз тарафи мо модернизатсия карда шуда, барои ченкунии зичии моеъҳо, маҳлулҳо ва буғҳои онҳо дар хатти сершавӣ истифода бурда шудааст. Дар навбати аввал, барои тозагии моддаи тадқиқшавандаро нигоҳ доштан, мо найчаи фишурдашавиро дар фишорҳои баланд истифода намудем.

Таҷҳизоти таҷрибавӣ дар расми 2 нишон дода шудааст, ки аз қисмҳои зерин иборат мебошад; асбобҳои ченкунандаи (2), ки бо моеъи тадқиқотшаванда пур карда шудааст, термостати ҳавоӣ (3), тарозуи аналитикӣ (9), намуди ВЛА-200 ГМ, системаи электронazorатӣ (10), (17), [3–5], системаи ченкунии фишор (6, 14, 18, 21, 22, 23) системаи ченкунии ҳарорат (8, 11, 16), системаи холикунии дастгоҳ (12, 13, 19) ва системаи пуркунии (5, 15, 24, 25).

Асбоби ченкунанда, ки аз ду найчаи фишори баланд, дар термостати ҳавоӣ, ки ба тағмонаки махсус така мекунад, ҷой дода шудааст (7). Баландӣ ва амудии асбоб бо ёрии винтҳо ба эътидол оварда мешавад. Термостат, ки бо гармкунаки дохилӣ ва системаи даврзанандаи ҳавоӣ (1), ки аз титани варақагӣ ба намуди ҷевони секунҷа, ки андозаҳои 50×50×100 см аз тарафи дохилӣ 30×30×80 см дорад, деворҳои холии он, ки бо хокаи азбестӣ пур карда шудааст.

Расми 1. Сохти дастгоҳи таҷрибавӣ барои чен кардани зичӣ ва часпакии маҳлулҳо дар фишори атмосферӣ: 1 – термостат, 2 – омехтакунанда, 3 – муҳаррики электрикӣ, 4 – камера бо маводи тадқиқшаванда, 5 – шиновараки квартсӣ, 6 – сангҳои тарозу, 7 – сими манганин, 8 – тарозуи аналитикӣ, 9 – термометри симобӣ, 10 – гармкунак, 11 – ҳароратсанҷ, 12 – вискозиметри Освальд, 13 – мурипча (дастгоҳи профессор И. Ф. Голубев).

Расми 2. Дастгоҳи таҷрибавӣ барои чен кардани зичии моеъҳо ва буғҳои онҳо дар ҳаҷми сершавӣ (дастгоҳи профессор К. Д. Гусейнов ва шогирдонаш).

Бо мақсади ҳимоя намудан аз таъсири магнитии байниҳамдигарии соленоид бо муҳити ихотақунандаи деталҳои сутунҳо, асбобҳои ченкунанда ва қисмҳои термостат онҳоро аз материалҳои ғайримагнитӣ (титан) месозанд [2], ки дар формулаҳои ҳисобкуниҳо даровардани ислоҳот дар бораи таъсири соленоид бо муҳити атроф лозим намегардад.

Набудани таъсири байниҳамдигарии соленоид бо муҳити атроф, ҳангоми интиҳоби ҷойгиркунии термостат бо усули баркашии соленоид бо асбоби ҷамъкардашудаи ченкунӣ, бе системаи овеzon бо роҳи аз он гузарандани қувваи ҷараёни доимии 300 мА лозим меояд. Он гоҳ ҷараёни максималии баркашкунӣ тақрибан ба 120 мА расида, хомушкунии лаҳзавии ҷараён дар тарозуҳои аналитикӣ ба амал меояд.

Муодилаи ҳисобкунӣ бо усули баркашкунии гидростатикӣ бо назардошти хусусиятҳои конструктивӣ

Муодилаи ҳисобкунӣ бо усули баркашии гидростатикӣ бо қонуни Архимед асоснок карда шудааст. Маълум аст, ки ба ҷисми ба моеъ ё газ ғутонашуда, аз тарафи моеъ ё газ қувваи теладиҳӣ таъсир мерасонад.

Дар ҳолати баркашидани системаи овеzon, қувваи вазнинӣ бо қувваи Архимедӣ F мувозинат мешавад, ё ин ки бо қувваи ΔF , ки ба дилак дар майдони магнитӣ ғалтаки соленоид таъсиркунанда чунин мебошад [2,3].

$$P = F + \Delta F \quad (2)$$

Аз ин ифода (2) ҳосил мекунем:

$$\begin{aligned} mg &= m^*g + \Delta mg \\ m &= m^* + \Delta m \end{aligned} \quad (3)$$

ки дар инҷо m — массаи системаи овеzon, дилак ва ресмон $\Delta m = m_2 - m_1$, m_2 ва m_1 массаи борҳо, ки ғалтак соленоидро бе системаи овеzon ρ — зичии моеъ, дилак ва ресмон.

Аз муодилаи 3 чунин ифода бар меояд:

$$m^* = m - (m_2 - m_1),$$

$$\rho(V_{\Pi} + V_c + V_n) = m - (m_2 - m_1) \quad (4)$$

$$\rho = \frac{m - (m_2 - m_1)}{V_{\Pi}\Delta_1\Delta_2 + V_c\Delta_3\Delta_4 + V_n\Delta_5\Delta_6} \quad (5)$$

ки дар ин ҷо: $\Delta_1 = 1 + 3\alpha_1 \cdot \Delta T$, $\alpha_1 = 0,43 \cdot 10^{-6} \text{ 1/K}$ — коэффисиенти васеъшавии хатти кварц; $\Delta_2 = 1 - \alpha_1 \Delta P$; $\alpha_1 = 2,7 \cdot 10^{-6} \text{ 1/МПа}$ — коэффисиенти фишурдашавии кварц; $\Delta_3 = 1 + 3\alpha_2 \cdot \Delta T$; $\alpha_2 = 12 \cdot 10^{-6} \text{ 1/K}$ — коэффисиенти термикии васеъшавии хатти дилаки оҳанин, $\Delta_4 = 1 - \alpha_2 \Delta P$; $\alpha_2 = 0,59 \cdot 10^{-5} \text{ 1/}$

МПа — коэффисиенти фишурдашавии ҳаматарафаи дилаки оҳанин, $\Delta_5 = 1 + 3\alpha_3 \cdot \Delta T$; $\alpha_3 = 8,9 \cdot 10^{-6} \text{ 1/K}$ — коэффисиенти васеъшавии хаттии ресмони платинагӣ; $\Delta_6 = 1 + \alpha_3 \Delta P$; $\alpha_3 = 0,3810^{-5} \text{ 1/МПа}$ коэффисиенти фишурдашавии ресмони платинагӣ; [110,149,150].

Қувваи теладиҳиро ба ҳисоб гирифта, таъсири ба борҳо дар ҳаво ҳангоми баркашии соленоид ба системаи овеzon ва бе он (5) шакли зеринро мегирад:

$$\rho = \frac{m - (m_2 - m_1)(1 - \rho_B / \rho_T)}{V_{\Pi}\Delta_1\Delta_2 + V_c\Delta_3\Delta_4 + V_n\Delta_5\Delta_6} \quad (6)$$

Дар муодилаи ҳосил намуда (6) профессо-рон Гусейнов К. Д. ва Голубев И. Ф. назарияҳои пешниҳоднамудаи Архимед ва ниёгонамонро ба монанди ар-Розӣ, Ал-Берунӣ, ал-Ҳазина, Умари Хайём ва шогирдонашро истифода бурда, тамоми системаи овеzaro дар ҳарорати якхела ҷойгир намудаанд.

Умари Хайём барои ба даст овардани ифодаи ҳисобкунии зичии моеъҳо махлулҳоро дар «Тарозуи хирад» ва «Тарозуи физикӣ» тадбиқ намуда буд. Аллома Умари Хайём муодилаҳои (2)-(4)-ро бо роҳи ҳалли муодилаҳои математикии дараҷаи як истифода бурдааст.

АДАБИЁТ:

1. Вавилов С. И., «Научное наследство. «Из истории физико-математических наук на средневековом Востоке», Трактаты ал-Ҳазина, ал-Беруни, Ибн-ал-Хусейна, ал-Ширази, Том.6., Москва, Издательство «Наука», 1983, 332с.
2. Голубев И. Ф. «Определение удельного веса жидкостей и газов при высоких давлениях методом гидростатического взвешивания» // Научн. труды ГИАП. — М., 1957. — Вып. VII. — С. 47–61.
3. Гусейнов К. Д. «Исследование термодинамических и переносных свойств ряда кислородосодержащих органических веществ в широком интервале параметров состояния»: Автореф. дисс... д-ра техн. наук. — Баку, 1979. — 60 с.
4. Сафаров М. М. «Теплофизические свойства простых эфиров и водных растворов гидразина в зависимости от температуры и давления». /Махмадали Махмадиевич Сафаров// Дисс. д-ра техн. наук. — Душанбе, 1993. — 956 с. (в двух томах).
5. Зарипова М.А. «Влияние на теплофизических, свойств некоторых азотосодержащих жидкостей при различных температурах и давлениях»: дисс... д-ра техн. наук./ Мохира Абдусаломовна Зарипова. // Душанбе, — 2016. — 505 с.

ҚУРБОНОВ Б.Р.

*Д.и.т., профессор, ноиби ректор оид ба илми
Донишқадаи Исломии Тоҷикистон,
ба номи Имоми Аъзам Абуҳанифа*

ДОНИШҲОИ АВВАЛИНИ КИМИЁИ ВА ШИНОХТИ БАЪЗЕ МАЪДАНҲО ДАР ҚАДИМ

Баъзе аз муаррихони илми кимиё, аз ҷумла Хефер, Мисрро яке аз мамлакатҳое медонанд, ки дар он аввалин донишҳои кимиё пайдо шудааст. Мисриҳо пошидаҳои тиллогинеро, ки дар Африкаи Шарқӣ маълум буданд, «нубиё» меномиданд, ки аз калимаи «нуб», яъне тилло гирифта шудааст. Агафарҳид ва Диодор, ки ин донишмандон аз нимҷазираи Апенин (Ситилия) буданд, дар асарҳои худ истеҳсоли тиллоро аз ғудохтани маъдан ва тарзи коркарди онро пурра нишон додаанд. Ба финикиҳо бошад, коркарди тиллои кишвари нубиҳо, ки мувофиқи ақидаи Петерс дар соҳилҳои Африкаи Шарқӣ ҷойгир аст, маълум буд. Коркарди тилло ва дигар маъданҳои ба тилло монанд, ки асосан дар мамлакати Миср истеҳсол мешуданд, ҳангоми интиқол ба дигар мамлакатҳо арзиши худро гум накардааст.

Дар он замон барои ба даст овардани нуқра ва тарзи тоза намудани он аз ғудохтаҳое, ки иборат аз сурб буданд, истифода менамуданд. Аммо дар асрҳои пеш тарзи тоза намудани нуқраро аз тилло маълум накарда буданд, чунки онҳо тилло ва нуқраро ғудохтаи филизи махсус меҳисобиданд ва бо номҳои гуногун ифода менамуданд. Масалан, мисриҳо — асем, юнониҳо — электрон.

Маъдани мис дар Юнон ва дар Рим, ки номи экскупрумро дошт, дар давраи то таърихӣ на танҳо дар ҳолати озод, ки дар табиат воমেҳӯрад, балки дар намуди биринҷӣ, яъне ҳулаи мис бо қалъагӣ низ мавҷуд буд. Шояд аз ин сабаб давраи то таърихиро асри биринҷӣ номидаанд, ки дар он замон аз биринҷӣ ҳар гуна асбобу олоти хонагӣ, олотҳои ороишӣ ва силоҳ тайёр менамуданд. Масъалаи коркарди қалъагӣ дар давраи қадим маълум набуд. Дар асри биринҷӣ низ филизи қалъагӣ мавриди истифода қарор нагирифта буд ва баъдан қалъагиро барои ҳосил намудани биринҷӣ бо роҳи ғудохтан бо мис истифода намуданд. Бояд тазаққур намоем, ки дар давраи то таърихӣ дарёфти филизоте, ки

ҳарорати ғудозиши онҳо паст ва коркарди онҳо бо осонӣ мумкин мешавад, ба таври тасодуфӣ дастрас шудаанд. Аз ин рӯ, мис назар ба қалъагӣ пештар маълум буд. Он ҳулосаҳо, ки ғӯё биринҷӣ пеш аз қалъагӣ маълум будааст, ташреҳнашаванда аст, вале бисёр масъалаҳое, ки ба пайдоиши онҳо марбут аст, ба замони атиқа алоқамандӣ дорад.

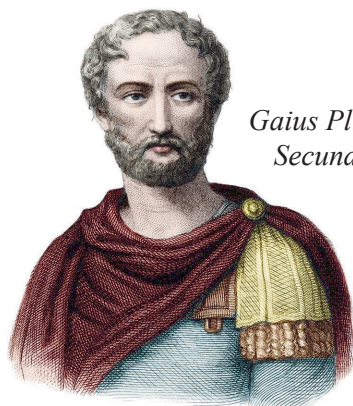
Маъдани оҳан бошад, ҳанӯз аз замони қадим пеш аз маъданҳои биринҷӣ ва мис маълум буд. Ҳазорҳо сол пеш то милод дар Миср оҳанро барои тайёр кардани асбобҳои гуногуни рӯзгор истифода мебарданд. Ба мисриҳо ҷараёни барқарор кардани маъдани оҳан дар оташдонҳои ғудозиш, ки баъдан бо на он қадар тағйироти бузург дар байни мардумони дигар паҳн гардид, маълум буд. Ҳамзамон ба онҳо ҷараёни обутоб додан, яъне баландбардории дараҷаи мустақамии оҳан бо роҳи якбора хунуккунӣ низ мумкин гардидааст.

Дар асрҳои қабл аз милод ба одамони қадим баъд аз оҳан сурб маълум гардид ва онҳо филизи сурбро барои тайёр наудани тангаҳо ва қубурҳои об истифода мебарданд. Юнониҳо ва Римӣҳо ба таври васеъ аз ғудохтаи филизи сурб ва қалъагӣ истифода менамуданд. Плиний сурбро «сурби сафед» ва қалъагиро «сурби сиёҳ» ном бурдааст. Қалъагиро дар шакли тозааш мисриҳо барои ороиши болои тобут истифода мебарданд. Чӣ тавре ки дар боло зикр шуд, дар замони қадим шаклҳои дигари омехтаи мис ва биринҷиро одамон пайдо намуданд, вале мавҷудияти филизи рӯҳ дар ҳолати озод маълум набуд.

Дар чандин садсолаҳо то мелод ҳанӯз ба юнониҳо симоб маълум буд. *Теофраст* (асри IV) роҳи ҷудо кардани сулфур ва мисро аз дигар пайвастагиҳои кимиёӣ нишон додааст. Дар бораи симоб Диоскорид ҳам ёдовар шудааст: вай ҳосияти захрӣ ва қобилияти бо тилло омехташавии онро қайд кардааст. Халқҳои дорои маданияти баланд дар қадим ба санъати қулолӣ даст зада буданд, ки то ба мо

Theophrastus Eresius

Gaius Plinius
Secundus

Aristotélēs

асбобҳои гуногуни аз гил сохтаи онҳо омада расидааст. Тайёр намудани шиша бошад, ҳанӯз барои одамони қадим маълум буд, ки аз ин кофтуковҳои археологӣ дар Миср ва Чин ба мо шаҳодат медиҳанд. Санъати ороишҳои гуногуни аз шиша сохташударо финикиҳо тайёр намудаанд. Юнониҳо ба ҳосилкунии шиша дар асрҳои V–VI ошно шудаанд, римӣҳо бошанд, баъдан шиносӣ пайдо кардаанд.

Дар бораи таҳияи шиша, ки дар натиҷаи ғудозиши рег бо хокистари растаниҳо ба даст меояд, *Плиний* маълумот дода, ҳамчунин дар бораи дарёфти шишаҳои ороишӣ аз сангҳои қиматбаҳо низ иттило додааст. Римӣҳо хеле ҳам барвақт ба истифодабарии «нитрум», ки қисми зиёдашро карбонатҳои ишқорӣ ташкил медиҳад, шурӯъ карда буданд. Тарзи тайёркунии собун бо роҳи коркардабароии равған бо хокистари растаниҳо, ки ҳамчун ишқор (поташ) истифода мешуд, дар асарҳои *Плиний* дида мешаванд. Ба ғайр аз ин, *Плиний* дар бораи якчанд намуди рангкунандаҳои минералӣ, оҳар, сурич (як хел ранги сурх) ва ба сифати устуворшавии рангҳо истифода бурдани замҷро хотиррасон менамояд.

Таърихшиносони илми тиб ба чунин хулоса омадаанд, ки ба мисриҳо, юнониҳо ва римӣҳо шумораи зиёди доруворие маълум буд, ки онҳоро ҳам дар шакли тайёр ва ҳам дар шакли сунъӣ истеҳсол карда, истифода мебардаанд. Аз чунин дорувориҳо ба ғайр аз намудҳои гуногуни набототӣ, инчунин аз сулфур, симоб, сульфати мис, карбонати оҳан, замҷ, марҳам ва ғайра, ки мавқеи пайдоиши онҳо мамлакати Миср аст, ёдовар шудаанд.

Ҳангоми омӯзиши таърихи илми кимиё ҳамчун яке аз шоҳаҳои улуми табиӣ, аз тассавуроти назарияҳои замони қадим роҷеъ ба фаҳмиши табиат сарфи назар кардан қобили имкон нест. Алалхусус тафаккури мо ба назарияи атомии Юнон марбут мешавад, ки яке аз масъалаҳои муҳими системаи материалистӣ ба таълимоти *Эмпидокл* ва *Аристотел* дар бораи унсурҳо дар фалсафаи атиқа иртибот

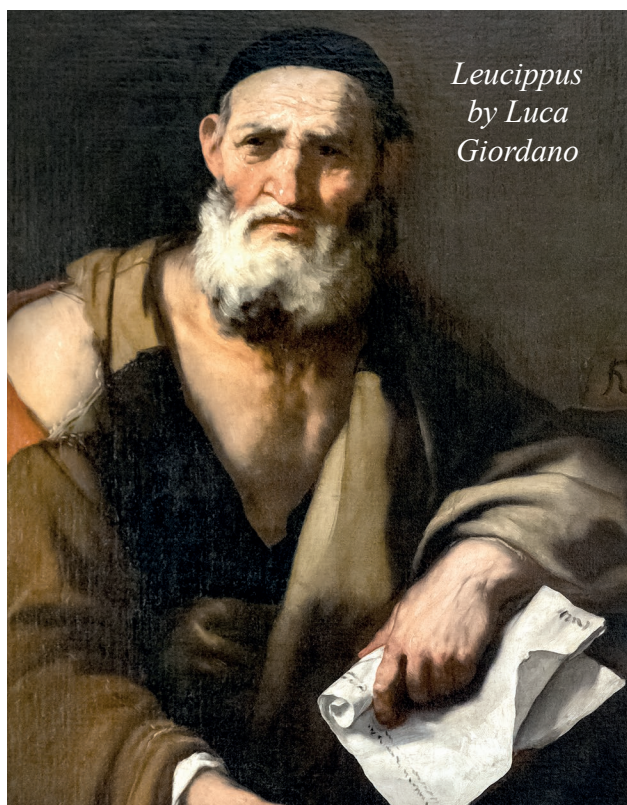
мегирад. *Левкипп* (дар асри V то мелод) яке аз асосгузори назарияи атомии юнонӣ ба ҳисоб меравад, вале дар бораи ҳаёт ва фаъолияти ӯ маълумоти саҳеҳ то замони мо дастрас нашудааст ва чунин мепиндоранд, ки ӯ муаллими Демокрит будааст.

Демокрит (470–357 пеш аз мелод) ҳаёт ва эҷодиёти худро дар сайёҳатҳои дуру дароз, хусусан дар Миср ва гирду атрофии он гузаронидааст. Назарияи Демокрит баъдан дар марҳилаи пайдоиш ва инкишофи кимиёи асрҳои IX–XI яке аз назарияҳои пешқадам ба ҳисоб мерафт. Барои Демокрит ҳамаи атомҳо тақсимшаванда ва аввалу охир надошта ба ҳисоб мераванд. Донишманди дигар *Эпикур* (341–270 пеш аз мелод) ва Демокрит асоси сохти таркиби ҳамаи моддаҳоро иборат аз зарраҳои хурд яъне аз атом медонистанд.

Чараёни аз худ намудани донишҳои кимиёи амалӣ ба одамон дар давраҳои хеле қадим оғоз шуда, он хеле оҳиста ба пеш мерафт.

Инсоният ҳамин тавр, ба тадриҷ бо роҳҳои истеҳсоли тезоби сирко (CH_3COOH) ва ҳамриёт донишҳои казоя пайдо намудаанд. Роҳҳои истеҳсоли нафт ва коркарди онро ҳам ба қадри имкон аз худ намуданд. Аз нафт сохтани рангҳои гуногунро омӯхта, тавассути он дар сангу деворҳои хона ё кулбаҳои ақсои ҳайвонот ва дигар ҷисмҳои мекашиданд. Ҳанӯз дар асри сангӣ ба онҳо чигунагии оҳан маълум буд. Агарчи инсон бо оҳан шиносоии хуб дошта бошад ҳам, онро ба ҷузъ ба холиро сохтани сарнайзаҳо ва дигар қорҳои зиндагӣ истифода намебурд.

Дар Шарқи қўҳан тахминан дар соли панҷазоруми қабл аз мелод мисриҳо тарзи истеҳсоли мисро аз худ намуда, онро дар соҳаҳои гуногун истифода мебарданд. Баъдан онҳо тарзҳои миси зардҷарангро аз худ намудаанд. Ба асоси баъзе ривоятҳо тақрибан дар соли чорҳазоруми қабл аз мелод филизи қалъагиро аз ҷануби Ироқ меоварданд. Вақте ки олимони муосир таркиби асбобу олати аз миси зард сохташударо аз лиҳози кимиёӣ

*Leucippus
by Luca
Giordano*

таҳлил намуданд, маълум шуд, ки дар таркиби он миси соф аз 3 то 14 фоизро ташкил медиҳад. Онҳо муайян карданд, ки дар таркиби баъзеи он асбобҳо миқдори муайяни оҳан (Fe), никел (Ni), кобалт (Co) ва арсен (As) мавҷуд будааст. Дар он замони куҳан олимони намедонистаанд, ки тўтиё ва руҳ маъдани мустақил мебошанд.

Донишмандони Бобулистон миси зардро ҳанӯз дар соли чорҳазоруми қабл аз мелод истехсол карда буданд. Омехтаи он бо таркиби 1:3 аз сурб ва мис истехсол карда мешуд. Бояд гуфт, ки мисриҳо солҳои чорҳазоруми қабл аз мелод тиллоро бо нукра омехтанд, зеро нукра аз лиҳози нарх нисбат ба тилло қиматбаҳо ва камёфт буд. Ба ҳамин хотир, мисриҳо асбобу ороиши зиннатро аввал аз нукра ва баъд аз тилло месохтагӣ шуданд.

Дар замони Дорои Кабир (соли 485–581 қабл аз мелод) дар Эронзамин ба тарзҳои тафсирии нафт ва коркарди он шиносӣ доштаанд. Бояд гуфт ки чунин маданияти истифода намудани маъданҳо ва коркарди онҳо дар Ҳиндустон ва Чин низ дар ҷодаи кашфиётҳои илмӣ аз дигар кишварҳои Шарқи қадим қафо намондаанд, лекин ин давраи таърихӣ онҳо хеле кам таҳқиқ шудааст. Ҳиндуҳо ба истехсоли мис, тилло, рангҳо ва истехсоли зебу зиннатдихӣ чиниворӣ (фарфор) тақрибан дар асри чорӣ пеш аз мелод шиносӣ доштаанд.

Дар ҳамон замон мисриҳо чандин рангҳоро истехсол менамудаанд. Масалан, аз наботот

сохтани ранг ва шишаро низ аз худ карда буданд. Дар солҳои ҳазору сесадуми қабл аз мелод онҳо истехсоли пӯлодро ба роҳ монда буданд, дар солҳои ҳазору шашсадуми қабл аз мелод сокинони ҷазираи Крит истехсоли ранги арғувонро аз гилҳои ватанашон аз худ карда буданд.

Ҳанӯз пеш аз соли 1500-уми қабл аз мелод, донишмандони Ҳинд тазаккур дода буданд, ки олам аз панҷ унсур иборат аст: хок, об, оташ, ҳаво ва эфир, лекин баъдтар мафҳуми ин аносир каме тағйир ёфт. Масалан, хок гуфта, тамоми ҷисмҳои ҷомидро мефаҳманд, мафҳуми об баъзан тамоми моеъотро дар бар мегирифт ва ҳаво тамоми газҳоро ифода мекард, аммо эфир ҷисми ба назар намоён нест, лекин вай имкон медиҳад, ки ҳамин чор унсурӣ дигар ҳаракат кунанд аз онҳо ҷисмҳои дигар ташкил ёбанд. Пас, ба мафҳуми имрӯзии мо эфир маънои ҳалоъ (вакуум)-ро мегирад. Тақрибан дар солҳои 1200 қабл аз мелод дар хусуси ҳамин панҷ унсур дар асарҳои таърихӣ олимони ҳамондавра ёдоварӣ шудааст.

Умуман, пайдоиш ва инкишофи санъати кимиё ва шинохтану коркарди маъданҳо дар таърихи илми ҳамон давра мавқеи хосеро доштааст. Технологияи кимиёвии имрӯза барои пешравии ҷамъияти муосир дар пайдо намудани мавод ва манбаҳои нави энергия мавқеи хосеро дорад. Бинобар ин гуфта метавонем, ки пеш аз пайдоиши илми кимиё, санъати кимиё, яъне амалияи он ба монанди косибӣ, пешаварӣ, ҳунармандӣ, саррофӣ ва шинохти баъзе маъданҳо дар байни ҷомеаи башарӣ маълум буд.

Имрӯз пешрафти илм ва техника на танҳо ба дастовардҳои муосир зарурат дорад, балки донишмандони таърихи илми кимиё низ дар пайвасти намунаи назария ва амалияи кимиё нақши муфиде мебозад.

АДАБИЁТ:

1. ي ٢٣٠-١٣٩٧ بيروت للمكيين دارالعلم العرب عند العلوم تاريخ. فروخ عمر.
2. Taylor F.S. The alchemists. W. Heihemann itd. London. – 1958. P. – 68.
3. Ҳасаналии Шайбонӣ. Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ. «Китоб-ул-асрор ё розҳои санъати кимиё». – Техрон. «Интишороти донишгоҳ». – 1349. 630 с.
4. Хусейнов К., Кимсанов Б.Х., Раҳманкулов Д.Л. «Источники химической знаний в средневековом Востоке». Душанбе, «Ирфон» – 2003. 120 с.
5. Хусейнов К., Кимсанов Б.Х., Раҳманкулов Д.Л. «Естественнонаучные воззрения мыслителей средневекового Востока». Душанбе, «Ирфон» – 2003. 132 с.

Ризои БАҲРОМЗОД

*Ходими пешбари илмии Институти
физикаю техникаи ба номи С. У. Умарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

АБЎМАҲМУДИ ХУЧАНДӢ — НОБИҒАЕ ДАР ИХТИРОИ ОЛОТИ РАСАДӢ

Астрономия, нучум ё ахтаршиносӣ яке аз илмҳои қадимтарин буда, ҳамеша ҳамроҳ бо кунҷқобии инсон рушд карда, вобаста ба талаботи одамон таҳаввул ёфтааст. Заминаҳои пайдоиши ин илм баробари зарурати ҳисоби вақт, муайян кардани мавқеъ ва кӯшиши шарҳи ҳодисаҳои осмонӣ ба вучуд омада, барои кишти қор, сафарҳо ва умуман зиндагии хуби инсонҳо мусоидат кардааст. Одамон дар асоси тағйирёбии фазаҳои Моҳ ва ҳаракати зоҳирии Офтоб дар пасманзари бурҷҳо тақвим сохта, вақтро ҳисоб, тағйирёбии фаслҳои солро муайян ва баъзе ҳодисаҳои даврро таҳқиқу пешгӯӣ мекарданд. Аз рӯи мавқеи Офтоб ва бурҷи ситораҳо бошад, самти ҳаракат ва макони ҷойгиршавиашонро аниқ карда, сафарҳои дурудароз анҷом медоданд.

Бо рушди ҷомеаи инсонӣ вазифаву масъалаҳои, ки назди илми ахтаршиносӣ гузошта мешуданд, мураккабтар мегардиданду барои ҳалли онҳо донишҳои дақиқ, мушоҳидаҳои саҳеҳ, ҳисобу китобҳои мураккаб ва таҷҳизоту абзори нав зарур мешуданд. Бинобар ин, ҳар як донишмандро зарур буд, ки усулҳои нави мушоҳида, формулаҳои саҳеҳтари ҳисоб ва абзори беҳтару дақиқтар дошта бошад, то тавонад масъалаҳои гузошташударо дар шакли беҳтару хубтар ҳал карда бошад.

Дар таърихи астрономия чанд марҳалаи калидӣ ё гардишӣ мавҷуд аст, ки дар яке аз онҳо саҳми гузаштагонӣ мо назаррас аст. Ин марҳалаҳо инҳоянд:

Давраи қадим ё оғози ахтаршиносӣ: мушоҳидаҳои аввалини нучумӣ ва назарияҳои ибтидоӣ аз тарафи тамаддунҳои қадимии Бобул, Миср, Юнон, Ҳинд ва Чин. Онҳо ҳаракати Офтоб, Моҳ, сайёраву ситораҳоро омӯхта, тақвимҳо ба вучуд овардаанд. Инчунин ҳодисаҳои гирифтӣ омӯхта, фаслҳои солро муайян кардаанд;

Асрҳои миёна: Ахтаршиносӣ дар минтақаҳои гуногун рушд кард, вале инкишофи бесобиқаи он дар Шарқи мусулмонӣ ба вучуд омад. Олимон ба истифодаи олоти абзоре мисли устурлоб, рубъ (квадрант), судс (секстант) ба мушоҳидаи осмон шурӯъ карданд. Ҳамчунин аз тарафи олимони асримиёнагӣ зичу ҷадвалҳо ва назарияҳои бисёрдақиқи ҳаракати ҷирмҳои кайҳонӣ сохта шуданд. Кунҷи майли эклиптика, давомияти сол муайян гардид. Дар ин марҳала аз тарафи Николай Коперник Низоми офтобмарказии олам пешниҳод гардид;

Замони нав: пайдо шудани телескоп таҳаввули таърихиву ҷиддиеро боис гардид, ки ба кашфи радифони сайёраҳо, ҳалқаҳои Зуҳал ва Галактика оварда расонид. Дар ин марҳала қонунҳои ҳаракати сайёраҳо ва ҷозибай умуми-олам пешниҳод шуданд, ки сохти Низоми Офтобӣ ва умуман Кайҳонро шарҳ дода метавонистанд;

Замони муосир: табдил ёфтани астрономия ба илми байнисоҳавӣ, ки усулҳо ва технологияҳои гуногунро барои таҳқиқи кайҳон истифода мебарад. Кашф шудани ҷирмҳои тамоман нави кайҳонӣ, мисли вартаҳои сиёҳ, квазарҳо, экзосайёраҳо. Ба вучуд омадани назарияҳои нави пайдоиш ва таҳаввули кайҳон, ба мисли назарияи нисбият ва назарияи Таркиши бузург. Маҳз дар замони муосир фатҳи кайҳон шурӯъ гардид, омӯзиши он берун аз Замин оғоз шуд. Имрӯз расадхонаҳои мадории кайҳонӣ, ба мисли «Ҳаббл» ва «Вебб» фаъолият карда, маълумоти нодир ба даст меоранд.

Дар марҳалаи асримиёнагии таҳаввули астрономия саҳми олимони тоҷик калидӣ ва беандоза муҳим аст. Шахсиятҳои мисли Аҳмади Фарғонӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯмахмуди Хучандӣ, Насируддини Тӯсӣ, Умари Хайём, Ҷамшеди Кошонӣ ва даҳҳо нафари дигар тавонистанд бо дониши

амиқ, ҷаҳонбинии васеъ, мушоҳидаҳои дақиқ ва истеъдоди нотакрори худ ба ҳазинаи илми ҷаҳонӣ дастовардҳои бузурге эҳдо кунанд.

Абӯмахмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ яке аз бузургтарин ахтаршинос ва риёзидони Шарқи мусулмонӣ буда, бо ақлу хирад, донишу заковат ва кашфиёти муҳимми илмиаш ҳамзамонону донишмандони баъди ро мафтуни худ гардо-нидааст. Беҳуда нест, ки Берунӣ дар «Китобу-т-таҳдиди ниҳоёти-л-амокин ли тасҳеҳ масофоти-л-масокин» ном асараш Абӯмахмуди Хучандиро «ягонаи асри хеш дар сохтани устурлоб ва дигар абзорҳо» ҳисобидааст.

Доир ба соли аниқи таваллуди Абӯмахмуди Хучандӣ маълумоти ягона вуҷуд надорад, вале мувофиқи андешаи олимони зиёде замони тавал-луди ӯро тақрибан соли 940 тахмин кардан мум-кин аст. Замони кӯдакиашро дар зодгоҳаш шаҳри Хучанд гузаронида, маълумоти ибтидоиро низ дар он ҷо гирифтааст. Олимони ҳадс мезананд, ки ӯ маҳз дар шаҳри Хучанд илми нучум ва олоти расадро аз худ кардааст. Баъдан ба шаҳри Рай сафар карда, зиндагии боқимондаашро дар он ҷо мегузаронад. Дар шаҳри Рай Абӯмахмуди Хучандӣ ба доираҳои илмӣ ва дарбори амири Рай — Фахруддавла роҳ ёфта, баъдан бо амр ва дастгирии ӯ дар болои кӯҳи Таборак расадхона бино карда, дар он судси бузургтарини он замон-ро, ки ки баъдан ба шарофати амир Судси Фаҳрӣ ном гирифт, сохт.

Зиндагии Хучандӣ асосан дар шаҳри Рай гузаш-тааст, вале аз рӯи устурлоби дар Бағдод сохтааш ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ӯ муддате дар Бағдод низ зистааст.

Соли вафоти Хучандӣ аниқ нест, вале муҳақ-қиқоне мисли Г. Зутер тақрибан соли 1000 доништа-анд. Танҳо ҳамин чиз дақиқ аст, ки соли 995–997 Берунӣ бо ӯ дар шаҳри Рай вохӯрда, бо олоти раса-дии Хучандӣ шинос гаштааст.

Абӯмахмуди Хучандӣ осори зиёди нучумиву риёзӣ таълиф кардааст, ки то замони мо танҳо 9-тои онҳо маълуманд:

1. **«Фӣ амал ал-олот ал-омат»** — ин китоб бо забони арабӣ буда, соли таълифаш маълум нест. Китоб аз 5 боб иборат буда, ба сохт ва усули исти-фодаи олоти шомила бахшида шудааст.

2. **«Рисола фӣ тасҳеҳ ал-майл ва арз ал-баллад»** — Рисола бо забони арабӣ таълиф шуда, ба чанд забон тарҷума ва нашр шудааст. Рисола ба расади иртифои Офтоб бо асбоби судси Фаҳрӣ дар инқилобӣ тобистонӣ (22-июн) ва зимистонӣ (22-декабр) барои дарёфти қимати майли кулли бахшида шудааст.

3. Дар яке аз маҷмӯаи нусхаҳои хаттии китоб-хонаи Хадивияи Миср рисолае бо номи **«Масо-ил мутафарриқа ҳандасия баъзе ал-уламо ва-л-Абисаҳл ал-Кӯҳӣ ва-л-Уқлидус фӣ «Китоб ал-қисмат» ва-л-Абимаҳмуд ал-Хучандӣ»** мавҷуд аст. Рисола ба исботи теоремаи синусҳо барои секунҷаҳои куравӣ бахшида шудааст.

4. Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҳусайн (асри X) дар **«Рисола фӣ иншо ал-мусалласот ал-қоимат ал-зувоё ал-мунтақат ал-азлоъ ва-л-манфиат фӣ маърифатҳо»** аз рисола ё китоби то замони мо нарасаидаи Абӯмахмуди Хучандӣ ёдрас шудааст. Бино ба маълумоти Абӯҷаъфар дар он китоб маълумот дар бораи ҳаллу фасли муодилаи $x_3 + y_3 = z_3$ оварда шудааст.

5. **«Китоб фӣ соот ал-мадия фӣ лайл»** — Аз китоби Абӯмахмуди Хучандӣ дар рисолаи мазму-нан тригонометрӣ, ки муаллифаш номаълум аст, маълумот додааст. Нусхаи ин рисола дар Истамбул дар китобхонаи музеи Тўпқаписарой таҳти рақами 3342/1 маҳфуз аст. Рисола фасли тригонометрӣ дошта дар он исботи теоремаи синусҳо оварда шудааст.

6. **«Китоби самт ал-қибла»**. Ин китоби Абӯмахмуди Хучандӣ дар рисолаи «Рисола фӣ тасҳеҳ ас-сувар ва табтеҳ ал-кувар»-и Абӯрайҳони Берунӣ зикр шудааст.

7. **Рисолаи «Ас-саҳифа уфуқия ал-мусаммо бил ҷомеъ»**. Ин рисолааш дар «Кашф аз-зунун»-и Хоҷа Ҳалифа зикр шудааст.

8. **Китоби «Ал-амал би-з-зарқола»**. Ин китоб низ дар «Кашф аз-зунун»-и Хоҷа Ҳалифа зикр шудааст.

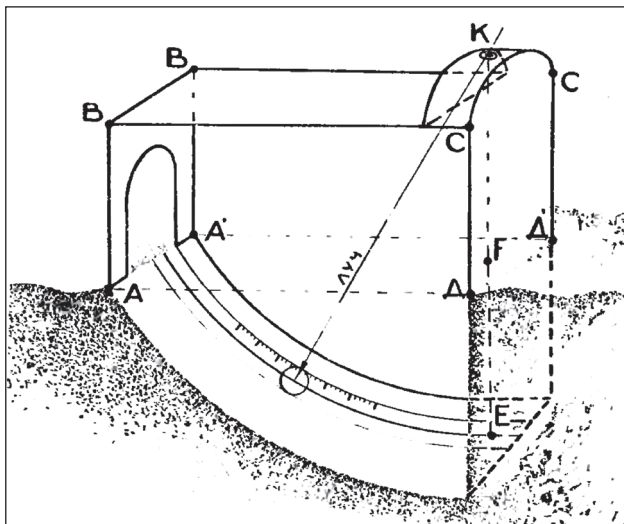
9. **Китоби «Аъмол ал-лайл би-л-кавокиб ас-собита»**. Ин китоб дар асари Абӯрайҳони Берунӣ «Мақолид илм ал-ҳайат» ёдрас шудааст.

Дар ин мақола дар бораи дастовардҳои риёзӣ ва ҳандасии Абӯмахмуди Хучандӣ маълумот намереҳем, зеро ин таълифоти олим таҳқиқоти алоҳидаро тақозо мекунад. Танҳо бо овардани маъ-лумоти кӯтоҳе доир ба ду олоти нучумии ӯ иқтифо мекунем.

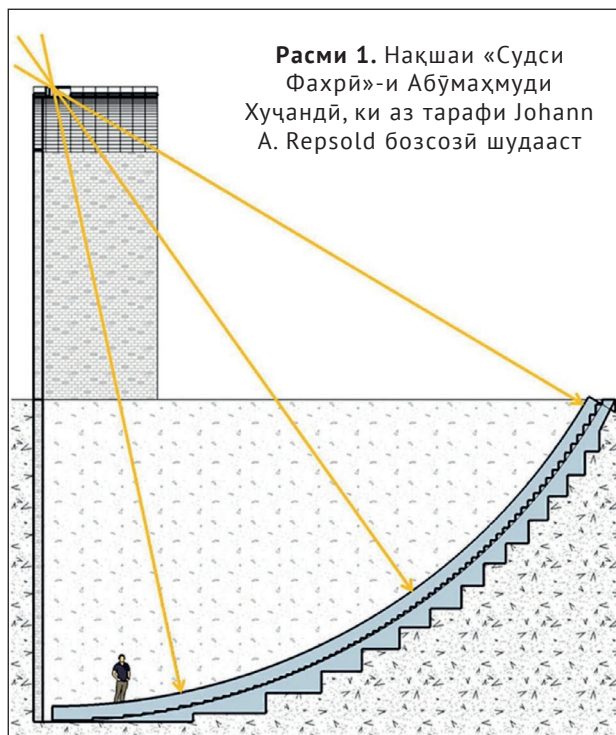
Машхуртарин олоти сохтаи Абӯмахмуди Хучан-дӣ «Судси Фаҳрӣ» мебошад, ки тавассути он кунҷи майли эклиптика (доират-ул-буруҷ) бар ҳамвории экватор (истиво)-и осмониро дар асоси дарёфти баландии Офтоб дар лаҳзаҳои инқилоби тобисто-на (22 июн) ва зимистона (22 декабр) муайян кард, ки барои соли 994 ба 23° 32' 21" баробар аст. Ин нишондод саҳеҳтарин андозагирӣ дар замонаш маҳсуб меёфт, зеро то замони Хучандӣ тамоми қиматҳо бо саҳеҳии дақиқа муайян мешуданд, Хучандӣ бошад, онро то ба сония расонид. Дар

бораи саҳеҳии Судси Хучандӣ, Берунӣ, ки аз сохту тарзи истифодаи он бохабар буд, дар китоби «Геодезия» навиштааст: «Ва ин судс аз лиҳози бузургӣ ва дурустӣ, ба ҳар чӣ пеш ва пас аз он ба кор рафта бартарӣ дорад...». Ҳамчунин Абӯмахмуди Хучандӣ арзи шаҳри Райро низ муайян кард, ки ба $35^{\circ} 34' 15''$ баробар аст.

Дар бораи сохт ва тарзи истифодаи ин судс Абӯрайҳони Берунӣ дар асараш «Геодезия» («Андар муайян кардани ҳадд барои мушаххас кардани масофаи байни маҳалҳои зисти мардум») аз рисолаи худи Хучандӣ «Рисола фӣ тасҳеҳ ал-майл ва арз ал-балад» овардааст: «Ва сипас, Абӯмахмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ бо фармони Фаҳруддавла, дар кӯҳи Таборак, шаҳри Рай, ду девори мутавозӣ (параллел) бар хати нисфуннаҳор (меридиан) ба фосилаи ҳафт зирӯ (тақр. 3,5 м) аз якдигар сохт ва бар рӯи ду девор тоқе зад, ки дар миёни он сӯроҳи гирд ба қутри як ваҷаб (тақр. 20 см) сохта буд. Ва маркази ин сӯроҳро маркази судси доираи азиме ба қутри ҳаштод зирӯ (тақр. 40 м) қарор дод, ки бар хати нисфуннаҳор ду девор ниҳода буд; сатҳи он судс бо тахта ва рӯи тахта бо сафҳаи биринҷӣ пӯшида шуда ва ҳар як аз дараҷоти муҳити он ба сесаду шаст қисмат тақсим шуда буд. Ҳар қисмате намояндаи даҳ сония буд. Офтоб аз ин сӯроҳ ба сатҳи нисфуннаҳор метобид. Ва Абӯмахмуд чанбаре ба андозаи нуре, ки бар замин меафтад сохт, ки маркази он маҳалли тақотеи ошқори ду қутри он буд; ин чанбарро бар муҳити равшании Офтоб мегузошт ва аз рӯи маҳалли қарор гирифтани он фосилаи миёни Офтоб ва самтурраъс (зенит)-ро бадаст меовард».

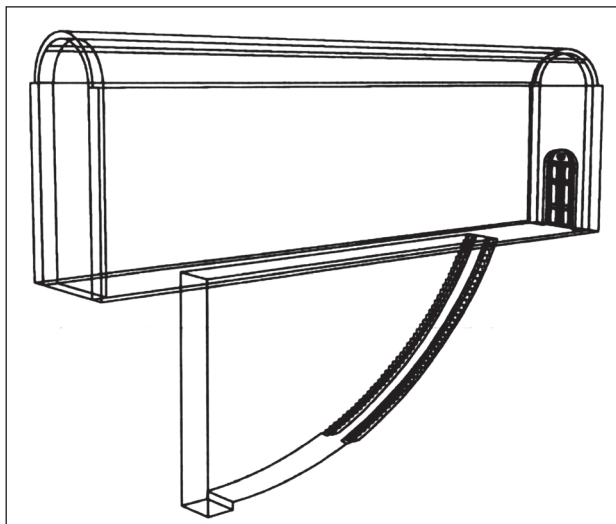
Расми 2. Нақшаи «Судси Фаҳрӣ»-и Абӯмахмуди Хучандӣ, ки аз тарафи Хуршед Абдуллозода бозсозӣ шудааст

Расми 1. Нақшаи «Судси Фаҳрӣ»-и Абӯмахмуди Хучандӣ, ки аз тарафи Johann A. Repsold бозсозӣ шудааст

Сохти расадхонаи Рай ва тарзи ҷойгиршавии судс дар он аз тарафи олимони зиёде бозсозӣ гардидааст (Расмҳои 1–3).

Баъди тақрибан чаҳор аср донишманди дигари бузурги тоҷик Ҷамшеди Кошонӣ дар Расадхонаи Самарқанд, бо роҳбарии Улуғбек, судси Хучандиро аз нав, аммо ба андозаи ду баробар бузургтар месозад, ки дар натиҷа саҳеҳияти мушоҳидаҳо низ беҳтар мешавад. Ҳамчунин судси Абӯмахмуди Хучандиро дар расадхонаҳои шаҳри Ҷайпур, Деҳлӣ,

Расми 3. Нақшаи «Судси Фаҳрӣ»-и Абӯмахмуди Хучандӣ, ки аз тарафи Jean-François Oudet бозсозӣ шудааст

Расми 4. Устурлоби Абӯмахмуди Хуҷандӣ, ки дар Осорхонаи санъати исломии Доха (Қатар), таҳти рақами SI.5 маҳфуз аст.

Расми 5. Муҷассама ва боғи Абӯмахмуди Хуҷандӣ дар шаҳри Хуҷанд.

Банорас, Муттра ва Уҷҷайн сохта, асрҳои зиёде истифода бурдаанд.

То сохтани телескоп аз тарафи Галилео Галилей «Судси Фаҳрӣ» дақиқтарин ва муҳимтарин олати расадии нучумӣ ба ҳисоб мерафт.

Яке аз шоҳкорҳои Абӯмахмуди Хуҷандӣ устурлобе аст, ки олимони онро бағоят нодиру зебо баҳо додаанд. То солҳои 30-юми асри 20 доир ба ин устурлоб маълумоте вучуд надорад. Доир ба таърихи аҷибу ғариби ёфт шудани ин устурлоб ва аз як осорхона ба дигараш гузаштан устоди донишгоҳи Франкфурти лаби Майн, профессори таърихи илм Давид Кинг таҳти унвони «Устурлоби Хуҷандӣ» дар китоби «Коллексияи ҳунароҳои зебои Қувайт» соли 1995 (ба забони англисӣ) чоп шудааст, маълумоти ҷолиб медиҳад. Ин навишта аз тарафи муаррих Луқмон Бойматов ба форсӣ тарҷума шудааст. Ҳоло дар Осорхонаи санъати исломии Доха (Қатар) нигохдорӣ мешавад. Чинси устурлоб биринҷӣ буда, қутраш — 151 мм ва ғафсиаш — 6 мм аст (Расми 4). Дар лаби рубӣ чаҳоруми тарафи пушти олат чунин навиштаҷот хонда мешавад: «Сохта шуда ба василаи Ҳомид Ал-Хизри Хуҷандӣ ба соли 374 ҳиҷрӣ», ки баробар бо 984/85 милодӣ аст. Доир ба сохт, қисматҳо, назарияи риёзӣ ва тарзи истифодаи устурлоби Хуҷандӣ донишманди ҳолландӣ, профессори Донишгоҳи Утрехт Вилфред де Грааф рисолае навиштааст.

Ба хотири гиромидошти номи неки Абӯмахмуди Хуҷандӣ аввал соли 1986 дар Кайҳоннамо (Планетарий)-и шаҳри Хуҷанд ба номи ӯ номгузорӣ ва нимпайкарааш гузошта шуда, баъдан 26 марти соли 2020 Боғи Абӯмахмуди Хуҷандӣ ифтитоҳ гардид, ки дар он бинои наву замонавии кайҳоннамо, пайкараи 6,5 метрои олим ва модели судси сохтани

ӯ қомат афрохтаанд (Расми 5). Кайҳоннамои ба номи Абӯмахмуди Хуҷандӣ дар Тоҷикистон ягона муассисаи илмӣ-донишгустарӣ мебошад, ки барои тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ ва донишҳои астрономӣ машғул аст.

Ҳамчунин, соли 2020 аз тарафи ТВ Синамо, бо иштироки олимону донишмандон филми мустақили «Абӯмахмуди Хуҷандӣ» омода гардидааст, ки дар шабакаи ютубии [youtube.com/@naRdBan](https://www.youtube.com/@naRdBan) гузошта шудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллозода Х.Ф. «Абӯмахмуди Хуҷандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик.» Хуҷанд: «Нури маърифат», 2005. — 439 саҳ.
2. Абдулла-заде Х.Ф. Негматов Н.Н. «Абу Махмуд Худжанди.» Душанбе, «Дониш», 1986. — 112 стр.
3. Zotti, G., & Mozaffari, S. M. New Light on the Main Instrument of the Samarqand Observatory // Journal for the History of Astronomy, 51(3), 255–271, 2020. <https://doi.org/10.1177/0021828620943986>
4. Луқмон Бойматов. «Устурлоби Абӯмахмуди Хуҷандӣ»/ Китоби моҳ. Улум ва фунун. № 79, саҳ. 6–11, Обони соли 1383 ҳиҷрии шамсӣ. <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/105214>
5. David A. King. IN SYNCHRONY WITH THE HEAVENS: VOLUME TWO. INSTRUMENTS OF MASS CALCULATION. BRILL LEIDEN • BOSTON, 2005.
6. David A. King. Early Islamic astronomical instruments in Kuwaiti collections. Kuwait, Art & Architecture. Kuwait, 1995.
7. Wilfred de Graaf. The Astrolabe. 2011. <https://www.astro.ru.nl/~fverbunt/iac2011/astrolabe.pdf>
8. Булгаков П.Г. Ранний трактат Бируни о секстанте Фахри // Историко-астрономические исследования, 11, 1972, с. 211–220.
9. Oudet, Jean-Francois; Morelon, Regis «Il ruolo e gli strumenti delle osservazioni astronomiche» in Storia della Scienza, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, vol.3, 2002, 175–176
10. Хошовов Сомеъҷон. «Планетарияи Хуҷанд маркази тарғиби илми афлок.» Хуҷанд, 2013.

ДАР ЗАМИНАИ ТИБИ НИЁҶОН

Ҳусейн РАҲМОНОВ

АЗ ТАЪРИХИ ИЛМИИ ДИЛШИНОСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Хизматрасонии кардиологӣ ба беморони гирифтори бемориҳои дил ва рағҳои хунгузар таърихи қадима дорад. Ҳанӯз аз давраҳои қадим диққати табибонро сохтори дил ва рағҳои хунгузар, сабабҳои пайдоиши беморӣ, роҳҳои табобат ва пешгирии онҳо ба худ ҷалб мекард. Дар миқёси дунё пайдоиш ва ташаккули хизматрасонии кардиологӣ се ҳазор сол пеш дар Миср ба қайд гирифта шудааст. Чиниҳо дар он замонҳо номурааттабии кори дилро муайян карда, бо истифода аз тағйирёбии хусусиятҳои набз бемориҳои дилу рағро ошкор кардаанд.

Олими Рими қадим Гален, аввалин шуда, нақшаи хунгардишро кашф ва муайян кардааст. Олими англис Гарвей асари худ «Фикрҳои анатомикӣ дар бораи ҳаракати дилу хун дар ҳайвонҳо»-ро соли 1629 нашр менамояд.

Давоми асрҳои XII то XIX кашфиётҳо дар бораи бемориҳои дил, нуқсонҳои дил, фишорбаландии шараёнӣ ба қайд гирифта шуда бошанд ҳам роҳҳои табобати онҳо маълум набуд. Соли 1819 олими франсавӣ Лаэннек усули аускултатсияи дил тариқи стеатоскоп, соли 1903 В. Эйнтховен усули ташҳиси электрокардиографӣ, соли 1905 олим рус Коротков Н. С. тарзи муайян кардани фишори шараёнӣ ҳамчун стандарти ташҳиси бемориҳои дилу рағро кашф ва пешниҳод намуд.

Асри XX-ро бошад, давраи ривож ва кашфиётҳои пай дар пай дар табобати фармакологӣ ва ҷарроҳии дилу рағҳои хунгузар, аз он ҷумла ҷарроҳӣ дар дарғотҳои дил, рағҳои коронарӣ, табобатҳои электрофизиологии номурааттабиҳои кори дил доништан мумкин аст. Ин солҳо доруҳои махсусе, ки танҳо дар китъаҳои гуногуни дилу рағҳо таъсиркунанда кашф шуданд. Инчунин, усулҳои сабзондани дили

сунӣ, дарғотҳои сунӣ, шараёнҳо ва венаҳои сунӣ кашф гардиданд.

Хизматрасонии дилшиносӣ ва илми кардиология дар Тоҷикистон таърихи худро дорад. Бояд қайд кард, ки дастовардҳои олимони дунявӣ барои табибони тоҷик қаблан дастрас набуд. Барои кашфи сохтори дил ва рағҳои хунгузару пайдоиши сабабҳои бемориҳои дил, мамониятҳои динию хурофотӣ дар кишвари мо вучуд доштанд, ки боиси ташҳис нагардидан ва фавти ин беморон мегаштанд.

Табиб, файласуфи тоҷик Абуалӣ ибни Сино дар таҳқиқи сохтор ва ташҳиси бемориҳои дилу рағҳо ва роҳҳои табобати онҳо саҳми бузургро касб намудааст. Асарҳои илмӣ ӯ бо номи «Рисолаи набз», оид ба хусусиятҳои набз ва тағйирпазирии он ҳангоми бемориҳо ва «Аль — Адвияту-л-қалбия» дар бораи доруҳои табобати бемориҳои дил ҳамчун асарҳои рӯимизии табибони дунё шуморида мешуданд.

Соҳаи дилшиносии кишвар ва дастовардҳои олимони ва табибон ба баъд аз ташкил шудани ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС алоқамандии зич дорад. Дар рушди соҳаи дилшиносии кишвар олимони ва устодони ДДТТ Александра Ивановна Шуриноква, Валентина Ивановна Зайтсева, Амонулло Яҳёевич Орифов, Грачёва саҳми амалӣ гузоштаанд. Танҳо соли 1970 шӯъбаи бемориҳои дил дар ҳайати БҶҚ, ба номи Дяков ба баъдан соли 1984 бинои нави Диспансери ҷумҳуриявии бемориҳои дил сохта ба истифода дода шуд. Бояд қайд кард, ки дар сохтмони ин бино саҳми Вазорати тандурусти ҶШС Тоҷикистон, дастгирии бевоСИТАИ академики АИ ИҶШС, профессор Чазов Е. В., профессор Орипов А. Я., профессор Хоҷаев М. Х. низ назаррас буд. Дар бинои нав барои беморон

тамоми шароитҳои муосири ташхисӣ, назоратӣ ва табобатӣ муҳайе гардида буд. Барои беморони вазнин дар бинои нав шӯбаи реаниматсия ва блоки табобати интенсивӣ фаъолият мекард, ки барои гузаронидани чорабиниҳои наҷотбахш дар мавриди ҳолатҳои вазнин аз бемориҳои дилу раг аз он ҷумла сактаи дил ва оризаҳои он пешбинӣ гардида буд, ки ҳазорон беморонро наҷот мебахшид.

Паҳншавии босуръати омилҳои бемориҳои дилу рагҳо ва гирифтورشавии бемориҳои дилу раг, солҳои охир қорӣ намудани усулҳои муосири ташхисиву табобатӣ ва назорати ҷарроҳии бемориҳои дилу рагҳоро талаб мекард. Беморони зиёд барои ташхис ва табобат берун аз кишвар сафар мекарданд. Солҳои 90-уми асри гузашта гузаронидани тадқиқотҳои маъмули ЭхоКГ танҳо дар 3 маркази табобативу тандурустии кишвар имкон дошт. Гузаронидани таҳқиқотҳои инвазивӣ аз он ҷумла коронарография ғайри имкон буд.

Бо мақсади рушди соҳаи дилшиносии кишвар бо ташабуси бевоистаи, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ — Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Барномаи пешгирӣ, ташхис ва муолиҷаи бемории ишемиявии дил барои солҳои 2007–2015» таҳия ва амалӣ гардид. Маркази ҷумҳуриявии бемориҳои дил (МҚБД) ва Маркази илмӣ ҷумҳуриявии ҷарроҳии дилу рагҳо (МҚИЧДР) ҳамчун пойгоҳи клиникӣ амалисозии Барнома муайян карда шудаанд. Кафедраи

кардиологияи клиникӣ, ташхиси функционалӣ ва фармакологияи клиникӣ ва Кафедраи ҷарроҳии дил ва рагҳои ДТИБКТТ дар раванди амалисозии Барнома бо роҳбарии марҳум академики АИТТ д.и.т. проф. Тошпулодов Т. Г. ва профессор Раҳимов З. Я. саҳми арзандаи худро барои рушду нумуи хизматрасонии соҳаи кардиология гузоштаанд. Дар доираи амалисозии Барнома кормандони МҚБД бо роҳбарии директорони Марказ Раҳмонов С. Б., мутахассисон Олимов Н. Х., Раҷабов М. Э., Гулмуродов Т. Г., Раҳимов Х. Б. ва котиби масъули Барнома Раҳмонов Ҳ. Э. ва кормандони МҚБД ҳамасола сафарҳои зиёди қорӣ бо мақсади расонидани ёрии дастуриву ташкилӣ ба анҷом расонида, усулҳои муосири ташхис ва табобати бемориҳои дилу рагҳоро қорӣ гардониданд.

Бо мақсади бартараф кардани норасоии мутахассисони соҳаи дилшинос аз тарафи ВТ ва ҲИҚТ ифтиҳо қардани давраҳои таҳассутирӣ, интерна ва ординаторҳои клиникавӣ бо таҳассуси «дилшинос» ба нақша гирифта шуд. Кафедраҳои «Кардиология», «Ҷарроҳии дил ва рагҳои хун»-и ДТИБКТТ дар муддати кӯтоҳ барномаҳои омузишии омода қардани мутахассисони соҳа ва тақмили ихтисоси кормандони тиб, интерна ва ординатураи клиникавиро таҳия ва қорӣ намуданд. Аз ҷумла, омода қардани мутахассисон дар «қойи қорӣ» яъне бидуни хориҷ шудан аз қор ба роҳ монда шуд. Инчунин ҳар сол миқдори зиёди давраҳои сайёри тақмили

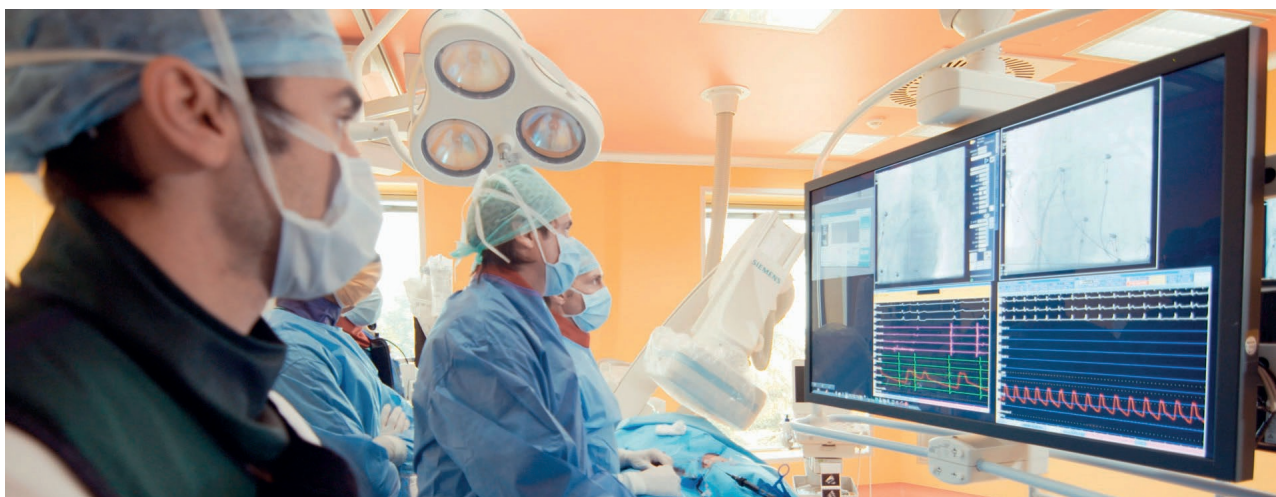
ихтисоси табибон дар манотиқи дурдаст (ВМКБ, Кӯлоб, Қўрғонтеппа ва ғайра) қорӣ ва гузаронида мешавад. Ғайр аз он омодакунии ҳамшираҳои шафқат дар чаҳорҷӯбаи ихтисосирии аввалия ва инчунин давраҳои такмили ихтисоси ҳамшираҳои шафқат ба роҳ монда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар кафедраи Кардиология таъи солҳои 2007–2014-ум 122 нафар мутахассисони соҳаи бемориҳои дил омода карда шудаанд. Миқдори зиёди ҷарроҳони қалб дар хориҷи кишвар — Олмон, Эрон ва Туркия такмили ихтисос намуданд ва МҶИЧДР ва шӯъбаи ҷарроҳии дилу рағҳои ш. Хучанд бо мутахассион мукамал гардонда шуданд. Шӯъбаҳои ноҳиявии бемориҳои дил дар кишвар ифтитоҳ гардиданд ва миқдори катҳои кардиологӣ то 1172 расонида шуд, ки нисбат ба давраи то Барнома 23,6% зиёдтар буд. Дар МҶИЧДР, МЧКБД, Клиникаи хусусии Сино, Маҷмааи тиббии «Истиқлол», дастгоҳи муосири Ангиография васл карда, ба фаъолият шурӯ намуданд. Дар шароити МҶИЧДР ва Беморхонаи хусусии Сино гузаронидани ҷарроҳии шунткунони шоҳрағу иқлилӣ, табобат бо истифода аз ҳуҷайраҳои бунёдӣ, ҷарроҳии нуқсонҳои дилу рағҳо, бандишовариҳои синоатриалӣ ва атриовентрикулярӣ бо муваффақият ба роҳ монда шуданд.

Ҳамкориҳои олимону дилшиносони кишвар бо ҳамкасбони бурунмарзӣ ҳамчун раванди муқарари баланд бардоштани савияи дониш ва касбӣ ба таври пайваستا ба роҳ монда шуд. Кафедраи кардиология бо курси фармакологияи клиникӣ бо чанде аз ташкилотҳои байналмилалӣ (ТУТ, Дорусозони бидуни марз (Фармацевты без границ), Zdravplus-USAID, Бонки ҷаҳонӣ, лоиҳаи «Сино» ва ширкатҳои фармакологии гуногун) ҳамкорӣ намуда, барои таҳия ва мутобиқ намудани дастурамалҳои клиникӣ дар асоси принципи тибби далелнок корҳои зиёдеро ба анҷом

расониданд, ки ҳамагӯза дар таҷрибаи табибони кишвар васеъ истифода карда мешавад. Инчунин дар тӯли ин солҳо дар кафедра 21-то аспирант ва унвонҷӯён, ки бо муваффақият рисолаи номзадӣ ва 2 нафар рисолаҳои доктори илмҳои тибро бо муваффақият бо тасдиқи КАО (ВАК) ФР ва ҶТ ҳимоя карданд.

Мутахассисони соҳаи дилшиносӣ ва ҷарроҳии дил бо баромадҳо, патентҳои воридкунии илмӣ-амалӣ конгрессҳои байналмилалӣ дар шаҳри Москва: «Человек и лекарство», конгрессҳои миллии кардиологии Россия, Ассотсиатсияҳои кардиологони ИДМ ва давлатҳои Осиёи Миёна (ДОМ) инчунин дар конгрессҳои Байналмиллалӣ кардиологон дар Чопон, (Киото), ИМА (Вашингтон), Австрия (Вена), Олмон (Мюнхен), Хитой (Куньминь), Венгрия (Будапешт), ИАО (Дубай) иштирок карданд. Ба ғайр аз он, ҳар сол дар конференсияҳои илмӣ-амалии (КИА) солони Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон иштирок менамоянд. Илова бар ин, коллективи кафедраи Кардиология ва Ҷарроҳии дилу рағҳои ДДТИБКТТ ва як қатор дилшиносони кишвар узви Ассотсиатсияи кардиологҳои АвруОсиё мебошанд, бо ташкилотҳои касбии кардиологии кишварҳои Иттиҳоди АвруОсиё, ҳамсояҳои наздиктарин — Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон робита доранд.

Дар тамоми марказҳои дилшиносии вилоятии беморон электрокардиография (ЭКГ), эхокардиография (ЭхоКГ), стресс ЭхоКГ, велэргометрияи таҳхисӣ, тредмил-тест, мониторинги шабонарӯзии ЭКГ бо усули Холтер, мониторинги шабонарӯзии фишори шараёни, амалиёти коронароангиография ба роҳ монда шудааст, ки ҳангоми лозим будан стентгузориҳои шараёни коронарӣ дар ҳолатҳои таъҷили ба беморон ЭКС гузаронида мешавад.

КАРИМОВ Сафараҳмад Мунавварович

Дотсенти кафедраи стоматологияи муолиҷавии
Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи
тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои тиб

**РУШДИ ИЛМИ СТОМАТОЛОГИЯ
ДАР ДАВРОНИ ШҶҰРАВӢ ВА
ЗАМОНИ СОҶИБИСТИҚДОЛӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Ходисаи муҳим дар рушди илми стоматологияи Тоҷикистон — ин дар соли 1977 аввалин маротиба таъсис ёфтани факултети стоматологияи Донишқадаи давлатии тиббии Тоҷикистон, ба номи Абӯалӣ ибни Сино ба ҳисоб меравад.

Пас аз ташкилѐбии факултети стоматология дар Тоҷикистон, бо ташаббуси директори Пажӯҳишгоҳи марказии илмӣ-таҳқиқотии стоматологияи шаҳри Москва академик Анатолий Иванович Рибак, ба мақсади пурзур намудани фаъолияти ин факултети навташкіл доктори илмҳои тиб, профессор Пошоев Курбон Пошоевич ба Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода шуд. Ҳамин тавр, К. П. Пошоев аввалин ва ягона доктори илмҳои тиб, профессор дар факултети навташкіли соҳаи стоматологияи Донишқадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯали ибни Сино буд.

Бо саъю кушиши бевоситаи профессор Қ. П. Пошоев дар факултети стоматология дар аввал 2 кафедраи тахассусии ин самт ташкил карда шуд: кафедраи стоматологияи муолиҷавӣ ва ортопедӣ (мудири кафедра доктори илмҳои тибб, профессор Пошоев Қурбон Пошоевич) ва кафедраи стоматологияи чарроҳӣ (мудири кафедра — номзоди илмҳои тиб Мухсинов Мухиддин Эргашевич). Баъдтар соли 1979 кафедраи стоматологияи муолиҷавӣ ва ортопедӣ ба кафедраҳои алоҳида ҷудо шуд: кафедраи стоматологияи муолиҷавӣ бо курси стоматологияи кӯдакона (мудири кафедра доктори илмҳои тиб, профессор Пошоев Қурбон Пошоевич) ва кафедраи стоматологияи ортопедӣ (мудири кафедра номзоди илмҳои тиб Ҷаҳонгирова Абдулхай Ҷаҳонгирович). Соли 1980 курси стоматологияи кӯдакона, ки сараввал дар назди кафедраи стоматологияи муолиҷавӣ фаъолият дошт,

ба кафедраи мустақил табдил ёфт ва роҳбарии кафедраи стоматологияи кӯдаконаро Тоиров Умар Тоирович ҳамчун номзади илмҳои тиб (1980–1989) ва соли 1990 ҳамчун доктори илмҳои тиб, профессор ба ӯҳдаи худ гирифт.

Солҳои аввали ташкилёбӣ (1977–1979) декани факултети стоматология Мгеладзе Тарел Самсонович буд. Дар солҳои баъдинаи Иттиҳоди Шӯравӣ ин вазифаро номзади илмҳои тиб Ҷаҳонгиров Абдулхай Ҷаҳонгирович (1979–1982), доктори илмҳои тиб, профессор Пошоев Қурбон Пошоевич (1982–1990) иҷро намуданд.

Дар давоми 13 соли фаъолияти худ дар Тоҷикистон (1978–1990) таҳти роҳбарӣ ва кӯшишҳои бево-ситаии профессор К. П. Пошоев як қатор номзадҳои илми тиб дар кафедраҳои тахассусии факултети стоматологияи Тоҷикистон тайёр карда шуданд. (Воронина Людмила Афанасевна — соли 1987; Звягинцева Валентина Василевна — соли 1988; Фай-зиев Изатулло Давлатович — соли 1988; Ёқубова Зулфия Ҳомидовна — соли 1988; Чумаева Зухро Мусоевна — соли 1988; Ашуров Ғафур Ғафурович — соли 1989; Ирмуҳамедова Ибодат Ҳабибуллоевна — соли 1990).

Пас аз хатми аспирантура дар Пажӯҳишгоҳи марказии илмӣ-тадқиқотии стоматологияи шаҳри Москва, инчунин аз тарафи кафедраҳои стоматологияи ортопедӣ ва ҷарроҳӣ низ номзадҳои илмӣ тиб, ба монанди Шарипов Саидҷон Муродович, Қувватов Хидиралӣ Раҷабович, Одилов Муродбек, Аҳмедов Хайём Қосимович, Сатторов Соҳиб Сатторович, Боев Валерий Тошматович, тайёр карда шуд, ки ин фаъолияти факултетро ба сатҳи баланд бардошт.

Соли 1986 бо кушишҳои бевоситаи профессор Пошоев Қ. П. якумин конференсияи илмӣ-амалии стоматологони Тоҷикистон бо иштироки олимони шинохтаи Иттиҳоди Шӯравӣ — академик Рибакон Анатолий Иванович, профессорон Алимский Анатолий Иванович, Леонтев Валерий Константинович дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Ин ҳодисаи муҳим дар оянда ба рушди соҳаи стоматологияи Тоҷикистон таъсири худро гузошт.

Пас аз бозгашти профессор Пошоев Қ. П. ба ватани худ (Туркменистон) вазифаи мудири кафедраи стоматологияи муолиҷавиро номзади илмҳои тиб, дотсент Файзиев И. Д. (1990–1995), доктори илмҳои тиб Ашуров Ғ. Ғ. (1996–1997), номзади илмҳои тиб, дотсент Ирмухамедова И. Ҳ. (1997–2005), доктори илмҳои тиб, профессор Ашӯров Ғ. Ғ. (2005–2011), доктори илмҳои тиб Ҷӯраева Ш. Ф. (2011–2015), номзади илмҳои тиб, дотсент Тахтахоҷаева С. Т. (2015–2020), номзади илмҳои тиб Ёраков Ф. М. (аз соли 2020 инҷониб) ба ўҳда доштанд.

Кафедраи стоматологияи ортопедиро, пас аз бозгашти номзади илмҳои тиб, дотсент Ҷаҳонгиров А. Ҷ. ба шаҳри Тошканд (1994), номзади илмҳои тиб, дотсент Шарипов С. М. (1994–2008), номзади илмҳои тиб, дотсент Сабуров С. К. (2008–2012), номзади илмҳои тиб, дотсент Шарипов С. М. (2012–2017), номзади илмҳои тиб, дотсент Зарипов А. Р. (аз соли 2017 инҷониб) роҳбарӣ намудаанд.

Кафедраи стоматологияи ҷарроҳиро пас аз рафтани доктори илмҳои тиб, профессор Муҳсинов Муҳиддин Эргашевич берун аз Ҷумҳурӣ, солҳои аввал номзади илмҳои тиб, дотсент Қодиров Қайом Соатович ҳамчун мудар роҳбарӣ намуд. Аз соли 1995 то соли 2015 дар назди факултети стоматологияи Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯали ибни Сино кафедраи ҷарроҳии ҷоғу рӯй бо курси стоматологияи кӯдакона дар якҷоягӣ фаъолият доштанд, ки мудири он номзади илмҳои тиб, дотсент Субҳонов С. С. буд. Аз соли 2015 инҷониб кафедраи номбурда ба 2 кафедраи алоҳида фаъолияткунанда тақсим карда шуд: кафедраи ҷарроҳии ҷоғу рӯй (мудири кафедра номзади илмҳои тиб, дотсент Ҷонибекова Р. Н.) ва кафедраи стоматологияи кӯдакона ва ортодонтия (мудири кафедра номзади илмҳои тиб Абдурахмонов А. З.).

Ҳодисаи муҳими дигар дар пешрафти соҳаи стоматологияи мамлакат — ин ташкилҳои Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1992 мебошад, ки дар назди он 2 кафедраи стоматологияи мустақил ташкил ёфт: кафедраи стоматологияи ортопедӣ ва муолиҷавӣ; кафедраи ҷарроҳии ҷоғу рӯй ва стоматологияи кӯдакона. Аз солҳои аввали

ташкилёбӣ (1992) мудирии кафедраи стоматологияи ортопедӣ ва муолиҷавиро номзад, баъдар доктори илмҳои тиб, профессор Соатов Исомиддин Соатович ба ўҳда дошта, то соли 2008 роҳбарӣ намуданд. Аз соли 2008 вазифаи мудири кафедраи номбурда доктори илмҳои тиб Назаров Зафархон Абдурахимович (2008–2011) иҷро намуд.

Соли 2011 кафедраи ягонаи стоматологияи ортопедӣ ва муолиҷавӣ ба ду кафедраи мустақил тақсим гардид: кафедраи стоматологияи муолиҷавӣ (мудири кафедра аз соли 2011 инҷониб доктори илмҳои тиб, профессор Ашуров Ғаюр Ғафурович); кафедраи стоматологияи ортопедӣ — мудири кафедра солҳои 2011–2019 номзади илмҳои тиб, дотсент Шамсиддинов Абдузокир Табарович ва аз соли 2019 инҷониб номзади илмҳои тиб Юсупова Заррина Ҳикматовна.

Кафедраи ҷарроҳии ҷоғу-рӯй ва стоматологияи кӯдаконаи Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои аввали ташкилёбӣ доктори илмҳои тиб, профессор Тоиров Умар Тоирович роҳбарӣ намуда (1992–2010), пас аз он вазифаи мудири кафедраи номбурда доктори илмҳои тиб Шокиров Муҳаммадҷон Неъматович (2010–2018) иҷро намуданд. Аз соли 2018 инҷониб мудири кафедраи ҷарроҳии ҷоғу-рӯй ва стоматологияи кӯдакона номзади илмҳои тиб, дотсент Мирзоев Мансурҷон Шомилевич ба ҳисоб меравад, ки дар ибтидои соли 2023 унвони илмии доктори илмҳои тибро соҳиб гашт.

Дар даврони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тараққиёти соҳаи илми стоматология ва тайёр намудани кадрҳои унвондори илмӣ барои мамлакат ҳиссаи профессорон Тоиров Умар Тоирович, марҳум Соатов Исомиддин Соатович ва Ашӯров Ғаюр Ғафурович ниҳоят зиёд мебошад. Шахсони номбурда аз сабаби набудани Шӯрои диссертатсионӣ оид ба стоматология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рисолаҳои худро дар шаҳри Москва ҳимоя намуданд.

Аз солҳои 2004 инҷониб сараввал дар назди Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъдан дар назди Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯали ибни Сино Шӯроҳои диссертатсионии Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Россия, оид ба стоматология ба фаъолият шурӯъ намуданд. Ҳоло дар назди Донишқадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои диссертатсионии Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Россия дар самти «Стоматология»

фаъолиятро давом дода истодааст. Раиси Шӯрои номбурда доктори илмҳои тиб, профессор Ашӯров Ғаюр Ғафурович ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки илми стоматологияи тоҷик, дар даврони соҳибистиқлолии кишвар имконияти бештари рушд намуданро пайдо намуда, дар ҷумҳурӣ аз тарафи профессор Умар Тоирович Тоиров 7 нафар номзадони илми тиб ва тахти роҳбарии профессор марҳум Исомиддин Содиқович Соатов — 4 нафар номзадони илми тиб, бо роҳбарии профессор Ғаюр Ғафурович Ашӯров бошад 8 нафар докторони илми тиб ва зиёда аз 35 нафар номзади илмҳои тиб дар соҳаи стоматология тайёр карда шуданд.

Айни замон дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино як нафар доктори илмҳои тиб (Султонов Меҳрибон Шамсиевич — соли ҳимоя 2015), дар назди Пажӯҳишгоҳи илмӣ-клиникии стоматология ва ҷарроҳии ҷоғу рӯй, як нафар доктори илмҳои тиб, профессор (Тоиров Умар Тоирович — соли ҳимоя 1990), дар назди Донишкадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, як нафар доктори илмҳои тиб, профессор (Ашӯров Ғаюр Ғафурович — соли ҳимоя 1995) ва 4 нафар доктори илмҳои тиб (Исмоилов Абдурахим Абдулатифович — соли ҳимоя 2012; Муллоҷонов Ғайратҷон Элмуродович — соли ҳимоя

2018; Каримов Сафараҳмад Мунавварович — соли ҳимоя 2023; Маҳмудов Ҷурабек Тешаевич — соли ҳимоя 2023) фаъолият намуда истодаанд.

Пас аз ташкилёбии кафедраи стоматологияи муолиҷавии Донишкадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (аз соли 2011 инҷониб) зери роҳбарии мудири кафедра ва кормандони он 5 нафар докторони илмҳои тиб ва 16 нафар номзадҳои илми тиб рисолаҳои худро бомувафакқият ҳимоя намудаанд.

Ҳамин тавр, оиди тайёр намудани кадрҳои илмии соҳаи стоматология ва инкишофи илми соҳа дар ҷумҳурӣ, кафедраи стоматологияи муолиҷавии Донишкадаи таҳсилоти баъдидипломии кормандони соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ДТБКСТ ҶТ), зери роҳбарии мудири кафедра доктори илмҳои тиб, профессор Ғаюр Ғафурович Ашӯров пешсаф ва намунаи ибрат мебошад. Айни замон дар кафедраи номбурда як нафар доктори илмҳои тиб, профессор (Ашӯров Ғ. Ғ.), 3 нафар докторони илми тиб, дотсентон (Исмоилов А. А., Каримов С. М., Муллоҷонов Ғ. Э.), як нафар доктори илмҳои тиб (Маҳмудов Ҷ. Т.) ва як нафар номзади илмҳои тиб (Гурезов М. Р.) фаъолият доранд.

Оре, заминаи илми стоматологияи тоҷик дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ гузошта шуда аст, вале он дар замони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зинаҳои баланд расид.

АМИРБЕКОВ М.

*Ходими калони илми
Институти тибби
ветеринарии АИКТ*

КАШКУЛОЕВ М. Ш.

*Раиси Ассотсиатсияи
байторони Тоҷикистон*

ОДИНАЕВ Қ. А.

*Мудири озмоишгоҳи
вирусологияи Инсти
тибби ветеринарии*

БАЙТОРӢ ВА ТАШАККУЛИ ТАЪРИХИИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Байторӣ ва ё ветеринарӣ касбияти қадимтарин буда, ҳанӯз аз давраҳои гузашта барои таъминоти модии одамон муқаррар шудааст. Дар таърихӣ тайкардаи давра ба давра байторӣ рушд ва мукаммал гаштааст.

Калимаи ветеринарӣ (байторӣ), аз забони латинӣ гирифта шуда маънояш *Veterinarius* шахсе, ки чорворо парвариш ё табобот мекунад.

Байторӣ (соҳаи ветеринарӣ) — доираи донишҳои махсуси илмӣ ва фаъолияти амалиест, ки ба ҳифзи ҳайвонот, омӯзиши беморӣ ва захролудшавии ҳайвонот, ташхис, табобати ҳайвоноти бемор ва барҳам задани манбаи бемории он, таъмини мутобикати объектҳои таҳти назорати давлатии байторӣ қарордошта ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи байторӣ» ҷавобгӯӣ инчунин ҳифзи аҳоли аз бемориҳои ҳайвонот ва инсон равона карда шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки байторӣ ҳамчун илми муолиҷаи ҳайвонот аз замони қадим, аз замоне ки одам ҳайвонотро дастомӯз ва хонагӣ кард, вучуд дорад. Одам аз давраҳои хеле қадим кӯшиш мекард, ки сабабҳои пайдоиши бемориҳои оммавино, ки одамон ва ҳайвоноти зиёдро ба ҳалокат мерасониданд, кашф намояд.

Истилоҳи «ветеринария» — байторӣ бори нахуст дар рисолаи нависанда ва агрономи румӣ Колумелла «Сухан дар боби хоҷагии қишлоқ» (асри I мелодӣ) ёдовар шудааст. Оид ба илми байторӣ дар «Авесто» баъзе маълумотҳо оварда шудааст. Дар Миср ва Ҳиндустон ба муолиҷаи ҳайвонот асосан коҳинон машғул будаанду дар Рим духтурони ҳайвонот. Аспони бемор ва маҷрӯҳи кӯшуни римӣҳо дар лазаретҳо муолиҷа карда мешудаанд.

Он замон мактабҳои ветеринарӣ (байторӣ) вучуд надоштанд ва ба муолиҷаи ҳайвонот асосан подабонҳо, оҳангарон, човандозҳо машғул буданд. Оид ба илми ветеринария (байторӣ) ягон адабиёти мукаммале низ набуд. Дар мамлакатҳои Араб

бошад, соҳаи байторӣ нисбатан беҳтар инкишоф ёфта буд.

Дар нимаи дуҷуми асри XVIII, баъди дар Франсия, Германия, Австрия ва дигар мамлакатҳо кушода шудани мактабҳои байторӣ омӯзиши касалиҳои гуногуни ҳайвонот ҷоннок гардид. Охири асри XIX барангезандаҳои бисёр касалиҳои сироятӣ ва паразитии ҳайвонот ошкор гардиданд. Минбаъд бо мақсади пешгирӣ намудани бемориҳои сироятӣ чорво Созмони байналхалқии эпизооти соли 1924 таъсис дода шуд. Бинобар он, барои тайёр кардани мутахассисони соҳаи ветеринарӣ (байторӣ) зарурати таъхирнопазире пеш омад. Аввалин ташаббускорони дар Русия бунёд кардани мактабҳои олии ветеринарӣ (байторӣ) олимони соҳаи тиб М. М. Тереховский ва А. М. Шумянский мебошанд. Соли 1808 дар назди академияҳои тиббӣ-ҷарроҳии Петербург ва Москва, 1818 дар назди Академияи тиббӣ-ҷарроҳии Виленск шӯъбаҳои ветеринарӣ таъсис дода шуд.

Дар соли 1873 мактабҳои ветеринарии Дерпт ва Харьков (аввалин мактабҳо) ба институтҳои ветеринарӣ табдил дода, дар Қазон институти ветеринарӣ ташкил карда шуд.

Пеш аз Инқилоби октябр дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи ягонаи хизматрасонии байторӣ вучуд надошт. Чорводорон аз касалиҳои сирояткунанда, паразитарӣ ва ғайрисироятӣ зарари калон медиданд.

Дар як муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ иқтисодиёт ва ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии ҷумҳурии мо ба кулӣ тағйир ёфт. Тоҷикистон бо ёрии доимӣ ва беғаразонаи ҷумҳуриҳои бародарӣ дар солҳои Иттиҳоди Шӯравӣ аз қафомонӣ ба натиҷаҳои назарас ноил гашт.

Аввалин духтурони ветеринарӣ Сиянко С. К., Дзюбенко Ф. К., Кораулов А. В., Синелников Г. П., Усов Г. П., Павлов В. солҳои 1924–1925 ба Республикаи Тоҷикистон фиристода шудаанд.

Соли 1929 дар назди Комиссариати халқии зироати республика Шӯъбаи ветеринарӣ ва шабакаҳои муассисаҳои ветеринарии давлатӣ таъсис ёфт.

Дере нагузашта, баъд аз Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр ба ҷумҳурии ҷавон барои мубориза бурдан бар зидди касалиҳои шадиди сирояткунанда ва паразитии ҳайвонот (тоуни чорвои калони шохдор, сӯхтани, гули гӯсфанду буз, шукуфа, манқай аспҳо ва ғайра), ки дар он вақт ба соҳаи чорводорӣ кишвар зарари калони иқтисодӣ мерасониданд, мутахассисон ғиристода шуданд.

То ин вақт дар Тоҷикистон ҳамагӣ 18 табиби байторӣ ва 25 табиб бо маълумоти миёнаи махсус кор ва фаъолият мекарданд.

Робитаи доимии коркунони озмоишгоҳҳои ветеринарӣ бо мутахассисони совхозҳо ва колхозҳои имконият дод, ки дар қори аз касалиҳои сирояткунанда ва паразитии ҳайвонот ва паррандаҳо озод намудани хочагиҳо, муваффақиятҳои калон ба даст оварда шаванд. Соли 1930 Ҳукумати республика дар бораи таъсис додани техникуми зооветеринарӣ қарор қабул кард. Худи ҳамон сол аввалин лабораторияи ветеринарӣ, дар ш. Душанбе ва соли 1931 лабораторияи махсус оид ба тадқиқи ашёи чармгарӣ ба қор сар кард.

Соли 1940 дар Тоҷикистон аллакай 172 муассиса (аз он ҷумла 5 лабораторияи ветеринарӣ) мавҷуд буд, ки дар онҳо 37 духтури ветеринарӣ ва 175 фельдшери ветеринарӣ қор мекарданд. Соли 1943 дар заминаи лабораторияи ветеринарии республикавӣ Станцияи таҷрибавии тадқиқоти илмии ветеринарӣ (минбаъд Институти тадқиқоти илмии ветеринарии Тоҷикистон таъдил дода шуд) ва соли 1964 дар Институти хочагии қишлоқи Тоҷикистон, факултети ветеринарӣ таъсис ёфт, ки дар ин муддат мутахассисони зиёди маҳаллиро ба воя расонидааст.

Оид ба рушди илми байторӣ асосан Институти илми тадқиқоти ветеринарӣ дар давоми фаъолияти худ як қатор тадбирҳои самаранокӣ муборизаи зидди касалиҳои сироятӣ ва ғайрисироятиро дарёфт намуда, дар амал татбиқ кард. Қормандони институт алҳол қонуниятҳои умумии эпизоотологияи касалии сил, бруцеллез, лейкози чорвои калон, лейкози мурғ ва ғ.-ро меомӯзанд. Дар баробари омӯзиши касалиҳои сироятӣ бар зидди касалиҳои протозой ва гелминтозии ҳайвонот ва паррандаҳо тадбирҳои беҳдошти байторӣ андешида мешаванд. Оид ба химиотерапияи тейлериоз, ошқор намудани манбаъҳои табиӣ зиёда аз 30 касалии сироятӣ ва инвазиони ҳайвоноту одам, омӯзиши мавқеи паррандаҳои ёбӣ ва синантропӣ, ширхӯрҳо ва

ҳашарот ҳамчун барангезандагони касалиҳои тадқиқоти зиёд гузаронида шуд.

Оид ба рушди илми байторӣ дар факултети ветеринарии Институти хочагии қишлоқи Тоҷикистон низ тадқиқотҳо бурда мешуд. Дар кафедраи ҷарроҳӣ ва акушерии он тахти роҳбарии аъзо-корреспонденти ВАСХНИЛ, доктори илмҳои ветеринарӣ, профессор Р. Ғ. Мустақимов муолиҷа ва пешгирии касалиҳои ғайрисироятӣ ҳайвоноти хочагии қишлоқ омӯхта шуд. Дар инкишофи илми байтории ҷумҳурӣ саҳми олимони И. Ғ. Пустовой, Р. Ғ., Авессаломов И. С., Мустақимов Р. Ғ., Джумаев М. Д., Матаев Б. Ғ., Мансурова М. Х., Амирбеков М., Мурватуллоев С. А., Мирзоев Д. М., Сатторӣ И., Мирзоахмедов Ш. Р., Абдуллоев У. А., Муминов А., Ҳабибов А., Асоев П. ва ғайраҳо хеле калон аст.

Баъди пош хурдани давлати Шӯравӣ, хочагиҳои давлатӣ, ки 90 фисади чорво ба онҳо таъалуқ доштанд, таҷдид гардиданд. Ин тағйирот, яъне таҷдиди хочагиҳои давлатӣ ба хочагиҳои хурдхурди ҷамъиятӣ, дар сохтори соҳаи байторӣ низ парокандагӣ ба амал овард. Армияи бузурги мутахассисони сохторҳои давлатии байторӣ, бинобар набудани ҷои қори доимӣ, қифоя нақардани музди меҳнат ва паст гардидани сатҳи зиндагӣ, қисме ивази касб қарда, қисме барои ёфтани қор аз ҷумҳурӣ рафтанд.

Аввалҳои солҳои 2000-ум ислоҳот дар соҳаи байтории ҷумҳурӣ бо дастгирии Вазорати кишоварзӣ, бахусус собиқ вазири кишоварзӣ Турсунбой Раҳматов оғоз гардид. Ҳамин тавр, дар назди Сарраёсати байторӣ ва Инспексияи давлатии байтории Вазорати кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи қорӣ оид ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ислоҳоти соҳаи байторӣ ва таҳияи лоиҳаҳои инвестиционӣ таъсис дода шуд.

Бояд таъakkур дод, ки ба имзо расонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи байторӣ» дар таҳрири нав, тағйирот ва иловаҳо ба он, инчунин чандин амру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои ворид намудани ислоҳоти қул ва таҷдиди сохтори Хадамоти назорати давлатии байторӣ ва қорӣ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи байтории ҷумҳурӣ, марҳилаи нав дар ин самт оғоз гардид.

Тибқи талаботи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва дигар Созмонҳои байналхалқии умумиҷаҳонӣ Хадамот дар солҳои охир зиёда аз 450 адад меъёрҳои танзимкунандаи фаъолиятро таҳия намуда, ба мутахассисони соҳаи байтории кишвар барои қорбарӣ пешниҳод намудааст.

ХУНАР ВА ХУНАРМАНДӢ

ШАРИФЗОДА Манучеҳр

Муовини вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА ТЕАТРИ ДАВЛАТИИ АКАДЕМИИ ОПЕРА ВА БАЛЕТИ ТОҶИКИСТОН

Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айни дар сохтори муассисаҳои фарҳангу ҳунар мавқеи хос дорад. Бо ташаббус ва дастгирии ҳамаҷонибаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чиҳати ҳалли мушкилоти мавҷуда, ҷустуҷӯи имкониятҳои нави амалисозии фаъолияти ҳунари, ба сахна гузоштани намоишномаҳои нави опера ва балет, омода намудани мутахассисони баландихтисос корҳои зиёде анҷом дода шудаанд.

Театр аз соли ташкил ёфтаниш (1940), роҳи дуру дароз ва пурсамари рушду тавсеаро тай намуда, дар давоми тамоми таърихи фаъолияти худ маркази баргузории чорабиниҳои сатҳи баланди ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ буд. Даврони шӯравии ташаққули театри мусиқӣ дар Тоҷикистон (1917–1991), дар таҳқиқоти олимони тоҷик, бавижа осори арзишманди олими варзида Н. Нурҷонов бозтоб шудааст [1; 2; 3; 4; 6; 7].

Айни замон, перомуни фаъолияти ҳунарии театр дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки дар таърихи театри опера ва балет пурсамар ва шоистаи таҳсин аст, асарҳои махсуси илмӣ таълиф нашудаанд. Мақолаи мавриди назар ба ҳамин давраи фаъолияти театр бахшида шудааст.

Фаъолияти ҳунарии театр дар солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон (1991–2020) аз чанд марҳала иборат аст. Марҳалаи аввал даҳсолаи баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ буд, ки бо вазъи душвори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ аз дигар марҳалаҳо фарқ мекард. Фурӯпошии кишвари бузург ва канда шудани равобит дар соҳаҳои гуногун, байни давлатҳои тозаистиклол, дар таърих як гардиши кулӣ ба вучуд овард ва ба фаъолияти

бисёре аз соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи тоҷик, аз ҷумла Театри опера ва балет, ки дар татбиқи нақшаҳои ҳунари давраи душворро аз сар мегузaronд, таъсири манфӣ расонд.

Масъалаҳои вобаста ба фаъолияти театрро дар шароити нав зуд ҳал кардан, самти фаъолияти минбаъдaro муайян намудан, ба сахна гузоштани асарҳои бастакорони ватанӣ ва хориҷӣ, эътибор додан ба арзиши мусиқӣ ва сценариявӣю драматикӣ онҳо, аз ҷумла муайян кардани афзалиятҳои бадеии опера ва балет зарур буд. Барномаву намоишномаҳои театр бояд ба талаботи замон ва ҷомеа ҷавобгӯ таҳия мешуданд. Ба хотири ба амал баровардани фаъолияти ҳунари театр барномаҳои консертиву намоишномаҳои худро дар доираи имкон, ҳам дар дохили ҷумҳурӣ манзури тамошбинон мегардонид ва ҳам ба сафарҳои ҳунари барои мақсади фарҳангу санъати тоҷикро ба хориҷиён муаррифӣ мекард. Мавриди зикр аст, ки мӯҳтаво ва чиҳатгирии фарояндҳо (принсипҳо) дар ҳавзаи ҳунар ва фарҳанг, дар давраи мавриди баррасӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои муҳталифи мавҷудияти ҳунар ва мусиқӣ дастхуши тағйироти ҷашмгире шудааст [8, с. 4].

Солҳои 90-уми асри XX на танҳо аз рӯи самтҳои муайяни инкишофи санъати мусиқии ҷирфай фарқ мекард, ҳамчунин давраи ҷустуҷӯи фаъолонии самтҳои тараққиёт дар шароити нав буд, ки масалан, дар опера ба дастовардҳои назаррас оварда расонд [4, с. 83–84].

Баҳои одилонаи ин замонро аз ҷониби Б. Қобилова меорем: «Бо вучуди он ки ин даҳсола бо печодагӣ ва ноҳамоҳангиҳо қобили таваҷҷӯҳ аст, ҳанӯз замони ҷустуҷӯи роҳи худии рушд буд, ба манзури бознигарӣ ба таърихи худ, дар сатҳи

нав, дарки худ, гузаштаи таърихии халқи худ» [1, с. 130].

Дар охири солҳои 80-ум, қабл аз зухури равандҳои ҷиддии иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар Душанбе ду оркестри мустақили симфонӣ — Филармонияи давлатӣ ва Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С. Айни фаъолияти худро идома медоданд. Консертҳо ва намоишномаҳои опера ва балет таҳия шуда, манзури тамошобинон гаштанд, ки барномаҳои асарҳои классикони мусиқии ҷаҳон ва бастакорони тоҷикро дар худ фаро мегирифт. Мутаассифона, ба вучуд омадани низоъҳои шадиди иҷтимоӣ сиёсии вобаста ба ҳодисаҳои ҷанги шаҳрвандӣ боиси аз кор рафтани бисёр ҳунармандони ҳирфай гардида, ба фаъолияти театр, умуман ҳунари касбии мусиқӣ таъсири манфӣ расонд [6, с. 13].

Бастакорони тоҷик ба вазъияти душвори мавҷуд нигоҳ накарда, эҷоди асарҳоеро давом доданд, ки вазифаҳои замони нав — бунёди соҳтмони давлати нави соҳибхитӣ тоҷиконро дар худ инъикос мекарданд. Дар ин замина, махсусан, ду опера: «Рустам ва Сухроб»-и Т. Сатторов ва «Амир Исмоил»-и Т. Шаҳидро метавон зикр кард. Намоишҳои операҳои дар солҳои 1999–2001 ба сахна гузошташуда, ба яке аз қуллаҳои дурахшони эҷодӣ оҳангсозони тоҷик, як рӯйдоди бузург дар ҳаёти мусиқӣ, дар фаъолияти Театри опера ва балет таъдир ёфт. Арзи вучуд кардани операҳои Т. Сатторов, Т. Шаҳид ва концепсияи идеявии онҳо бештар ба ҷашни 1100-солагии таъсиси нахустин давлати тоҷикон — Сомониён робита дошт. Бастакорон ба қаҳрамонони афсонавӣ ва таърихии халқи тоҷик таваҷҷӯҳи беш доштанд. Аз ҷумла, образҳо аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ — Рустам ва Сухроб ва образи асосгузори аввалин давлати тоҷикон (асрҳои IX–X) — Амир Исмоили Сомонӣ дар маркази таваҷҷӯҳашон қарор дошт. Ин операҳо «дарки ҳунар ва ба тасвир кашидани муҳимтарин сафҳо дар таърихи мардуми тоҷик, таҷрибаи маънавии ғании онҳо дар ҳалли мушкилоти печидаи зиндагӣ ва ҷомеаи башарӣ»-ро анҷом додаанд [4, с. 85].

Дар офаридани операи «Рустам ва Сухроб» орзуву омили оҳангсоз Т. Сатторов барои дар шакли бадеӣ инъикос намудани фоҷиаи мардуми тоҷик дар ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) амалӣ гардид. Тавре медонем, дар фоҷиае, ки дар сатҳи баланд А. Фирдавсӣ тасвир кардааст, Рустам ва Сухроб бидуни он, ки донанд падар ва писар ҳастанд, бо ҳамдигар ҷанг мекунанд.

Дар операи «Амир Исмоил» (1999)-и Т. Шаҳидӣ, ки дар театри мусиқии тоҷик бори нахуст симои бадеӣ асосгузори давлати Сомониён ба намоиш

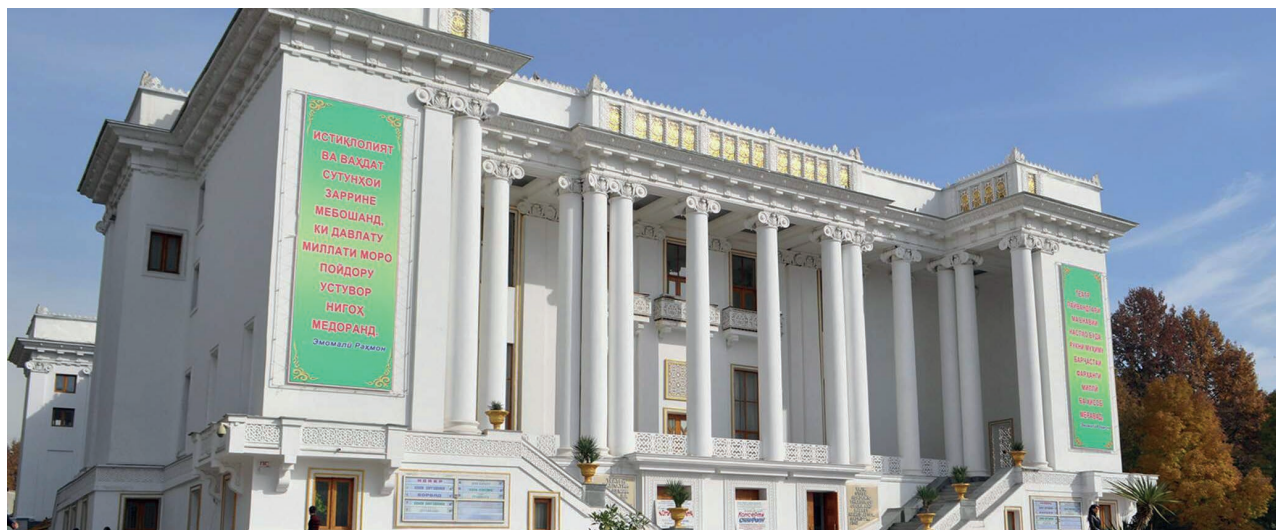
гузошта шудааст, як самти идеологии то андозае дигар таҷассум ёфтааст [4, с. 86].

Афзалияти ба сахна гузоштани асарҳои операвӣ дар театр тамоман тасодуфӣ набуд. Маҳз жанри опера ба бастакор имкон медиҳад, ки фарояндҳои иҷтимоӣ фарҳангиро, ки дар ҷомеа иттифок меафтанд, ба таври комил бозтоб диҳад. Тавре маълум аст, опера яке аз жанрҳои душвортарини мусиқист. Он «ҳам аз ҷиҳати азхуд намудани воситаҳои зарурии бадеӣ, ҳам аз ҷиҳати дарк кардани хусусиятҳои драматургии опера, биниши фазой ва сахнавии амали мусиқӣ ва ҳам аз назари иҷроӣ воқеии анъанаҳои ҳунари миллӣ ин сабки комилан нави санъати мусиқист барои тоҷикон» [7, с. 22].

Бамавқеъ аст, агар ба фаъолияти хори Театри опера ва балет, аз ҷумла ширкати он дар Ҷашнвораи байналмилалӣ хори академӣ ва фолклорӣ, ки соли 1998 дар шаҳри Анқара — пойтахти Туркия баргузор шуда буд, назар афканем. Ҳамон тавр, ки вақте сархормейстери театр Холаҳмад Мачидов ба хотир меорад, шартҳои озмун хеле саҳт буд. Таҳия ва иҷроӣ асаре аз классикони ҷаҳон, яқинд асари бастакорони тоҷик, ҳамчунин асаре аз бастакорони мамлакати мизбон зарур буд. Иҷроӣ барномаи озмун аз дирижёр ва иҷрокунандагон маҳорати баланди касбиро талаб мекард. Натиҷаи кори муқаддамотӣ ишғол кардани мақоми дуюм дар байни 39 кишвари иштирокчи озмун буд [3, с. 179].

Дар бораи ин рӯйдоди муҳими фарҳангӣ театриносии маъруфи тоҷик Н. Нурҷонов навиштааст: «Мохи ноябри соли 1998 хори театр бо донишҷӯёни Донишқадаи санъати ба номи М. Турсунзода, инчунин дигар иҷрокунандагон — чор баритон ва чор тенор дар Анқара, дар озмунӣ байналхалқии хорҳои Академияҳои ҷаҳонӣ ва хорҳои фолклорӣ ҷаҳон баромад карда, ҷои дуюмро ишғол карданд. Ин хизмати сархормейстери театр Холаҳмад Мачидов буд» [5, с. 199].

Тавсеаи фаъолиятҳои ҳунари ва ташкилии театр ба мақсади ҳалли як қатор масоили мураккабе буд, ки театр дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бо он мувоҷеҳ шуд. Дар ин хусус ҷанбаҳои зеринро метавон мушаххас кард: аз ҷониби навозандагон навқори боистеъдод ва ояндадор барқарор кардан ва такмил додани соҳткори кадрӣ театр; ин як мушкилест, ки ба ҷустуҷӯи мавзӯҳо, ғояҳо, асарҳои нави асли марбут аст. Мушкилоти кадрҳо агар, аз як тараф, ба оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ вобаста бошад, аз тарафи дигар, бо сабабҳои табиӣ, тадриҷан таназзул ёфтани қобилияти кории устодони калонсоли санъат буд. Чунин шуд, ки барои ҳалли пурраи ин масъала, мутаассифона,

воридшавии зарурии мутахассисони ҷавон, ки дорои маҳорати баланди касбӣ буданд, кифоя набуд. Театр бо қувваи худ кӯшиш мекард, то мутахассисони ҳирфаиро барои хор тарбият кунад. Сарфи назар аз он ки таркиби хор доимо тағйир меёфт, «хормейстерҳо Х. Муллоқандов, А. Мелехин, Х. Маҷидов (хатмкардаи консерваторияи Тошканд) микёси садои хор, рангҳои равшани тембро ҷустуҷӯ карда, дар ин самт, ба дастовардҳои назаррас ноил гардиданд» [5, с. 198].

Таносуби овози зану мард масъалаи дигари мавриди таваҷҷӯҳ буд. Норасоии овози занон бештар ба назар мерасид. Ин масъала тавассути барқарор намудани алқаҳои дӯстона ва робитаҳои фарҳангӣ бо муассисаҳои таълимию эҷодии кишварҳои узви ИДМ ҳалли худро ёфт. Мубодилаи ҳунармандон, дар асоси шартнома, барои тайёр кардан ва ба сахна гузоштани намоишномаҳои гуногуни опера ва балет, даъват намудани муҳрибони намоёнҳои хориҷӣ ба рушди театр мусоидат намуд. Дар марҳалаи ҳозира ҳамкорӣ бо ҳамкасбони ўзбек умедбахш аст. Сарони давлатҳои Тоҷикистону Ўзбекистон барои ҳамкориҳои судманд тамоми шароити заруриро фароҳам овардаанд. Театри давлатии опера ва балети ба номи С. Айни барои чунин ҳамкориҳо ва ҳалли мушкилоти кадрӣ бо дигар театрҳо ва муассисаҳои таълимии кишварҳои ИДМ омода аст.

Рушду тавсеаи фаъолияти Театри давлатии опера ва балети Тоҷикистон дар марҳалаи ҳозира ба ҳалли як қатор мушкилоти техникӣ ва ҳунарий алоқаманд аст. Ҳалли ин мушкилот вобаста ба дарёфти идеяҳои бадеии марбут ба анъанаҳои миллий, инчунин истифодаи техникаву технологияи муосир дар асарҳои сахнаӣ мебошад. Тадвини як мавзӯи замонавӣ ва равшан кардани ҷавоби саволи «қахрамони замони мо кист?» дар ҷаҳорҷубаи

матлиби ҷомеаи муосир тоҷик низ мавриди зикр аст. Чи чизе дар самти идеявию услубӣ тағйир кардааст ва чи чизе иртиботи худро ҳифз кардааст? Инҳо саволҳои онҳоро, ки ба онҳо ҳатман посух бояд дод.

Ҷаҳони муосир ба таври пӯё (динамикӣ) дар ҳоли тағйир аст, барои татбиқи ғояҳои ҳунарий бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меоянд. Мисоли ин дар бисёр театрҳои ҷаҳон васеъ паҳн шудани истифода аз ҷилваҳои савтӣ ва нуристон, ки метавонад фазои сахнаро ба кулӣ тағйир диҳад ва онро мувофиқи вазифаи ҳунарий бо рангҳои тасвирҳои асил пур кунад. Пуштивонаи фаннии сахнаи театри муосир як ҷаҳони махсус аст, ки танҳо бо имконоти номбаршуда маҳдуд намешавад. Он, бешубҳа, дар самти худ мураккабтару мутановезтар аст. Бояд гуфт, ки ин манбаи фаннӣ ва ҳунарист. Истифодаи пурраи он яке аз мушкилоте аст, ки бояд ҳал шавад. Дар ин самт омӯзиши таҷрибаи истифодаи ин манобеъ дар театрҳои кишварҳои дигар ҳам аз ҷиҳати сирф фаннӣ (навҳои гуногуни таҷҳизоти техникӣ) ва ҳам аз назари усули корбурди он барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳунарий муҳим аст.

Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти театр ҳамкорӣ бо театрҳои мусиқии мамолики дигар, даъвати ҳунармандон, дирижёрҳо, хореографҳо ва коргардонҳо барои ширкат дар намоишномаҳои опера ва балет, дар ҷорабиниҳои муштаракӣ консерти мебошад. Дар ин самт корҳои зиёд ба анҷом расонида шудааст, ки мо баъзе аз онҳоро зикр мекунем.

Моҳи январӣ соли 2014 ба театр хатмкардаи Донишқадаи санъати театрии Русия М. А. Левитская омад ва ба ҳайси балетмейстер ба фаъолият шурӯъ кард. Ў солҳои 2017–2018 вазифаи сарбалетмейстери Театри опера ва балети Тоҷикистон

ба номи С. Айниро бар дӯш дошт. Левитская дар ин театр ба инкишофи балети муосири тоҷик сахми босазо гузошт. Таҳти роҳбарии ӯ бисёр асарҳои балетии бастакорони хориҷӣ ва тоҷик таҳия гаштаву намоиш дода шуданд. Аз ҷумла, балети А. Хачатурян барои кӯдакон «Саргузашти Чиполино» (2014), С. Баласанян «Лайлӣ ва Мачнун» (2015), «Золушка»-и С. Прокофьев (2016) ва «Зол ва Рудоба»-и композитори тоҷик Ш. Ашӯров, ки намоиши он ба 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст (2016).

Яке аз асарҳои аввалин ва беҳтарини таҳиякардаи Левитская балети «Нозанини хуфта»-и П. Чайковский буд, ки нахустнамоиши он 22 майи соли 2014 баргузор шуд. Балет ба як рӯйдоди барҷаста дар ҳаёти театрии ҷумҳурӣ ва пойтахти он — шаҳри Душанбе табдил ёфт. Замони намоиши он бо таҷлили чандин санаҳои таърихӣ ба ҳукми анъана даромад ва дар шаҳри зодрузи балеринаи барҷастаи тоҷик Малика Собирова, 175-солагии П. Чайковский ва 200-солагии хореографи машҳур М. Петипа намоиш дода шуд.

Аз соли 2009 то соли 2019 дар намоишномаҳои театр ҳунармандони зиёде хориҷӣ ширкат варзиданд. Аз ҷумла, ҳунарпешаи Театри миллии опера ва балети ба номи А. Молдибоеви Ҷумҳурии Қирғизистон Суймоналиев Нурлан дар операҳои Ч. Россини «Сартароши Севилия» ва Ч. Верди «Трубадур», ҳунарпешаи «Балети Кремл»-и Москва Ирина Аблитсова ва дирижёри Театри давлатии академии опера ва балети ш. Челябинск Михаил Евгенийев дар таҳияи балети «Нозанини хуфта»-и П. Чайковский ширкат доштанд. Ҳамчунин директори Театри миллии опера ва балети Қирғизистон ба номи Молдибоев Сартбобоев Искандар ва ҳунарпешаи Театри давлатии академии опера ва балети ш. Челябинск, ба номи М. Глинка Даренских Наталия дар таҳияи операи Ч. Пуччини «Ҳасрат» иштирок намуданд.

Дар рушди фаъолияти ҳунарии театр дирижёри итолиёӣ Черардо Коллело, ки аз соли 2009 то соли 2011 сардирижёр буд, сахми бузург гузоштааст. Саҳми босазо ва дурахшони ӯ дар таҳия ва манзури тамошобинон гардонидани операи «Аида»-и Ч. Верди ба забони асли — итолиёӣ буд. Барои иҷрои қисмҳои асосии опера ҳунарпешагони намоёни Театри давлатии опера ва балети Қазоқистон ба номи Абай Сара Ишанова ва Римма Валтер даъват шуданд.

Соли 2010 аз ҷониби роҳбарияти театр ҷуфти балети Театри опера ва балети Қирғизистон — Эмил Акматов ва Ҳунарпешаи шоистаи Қирғизистон Айзада Акматова ба қор даъват шуданд. 22 майи

соли 2011 дар театр консерти умумии устодони балет ба ёди дурахшони балеринаи бузургӣ мо, Ҳунарманди халқии Иттиҳоди Шӯравӣ Малика Собирова барпо гардид. Ин концерт ба 20-солагии Озмуни байналхалқии устодони балет ба номи М. Собирова ихтисос дошт. Дар концерт устодони санъати балет аз Санкт-Петербург, Москва, Перм ва дигар шаҳрҳои кишварҳои ИДМ ширкат доштанд.

Бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2011 барои таҳия кардан ва ба сахна гузоштани операи «Абӯалӣ ибни Сино» ва соли 2014 барои рӯи сахна овардани операи «Борбад» оҳангсози ўзбек Мустафо Бафоев даъват шуда буд.

Дар давраи аз 21 то 24 ноябри соли 2016 бахшида ба 100-солагии Ҳунарпешаи халқии СССР Ғаффор Валаматзода чашнвораи байналмилалӣ «Рақс моро муттаҳид мекунад» баргузор гардид, ки дар он дастаҳои рақсӣ аз Русия, Ҷумҳурии мардумии Чин ва Тоҷикистон ширкат варзиданд. Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айни дар ин давра фаъолияти ҳунарии байналмилалӣ худро самаранок инкишоф медиҳад, ки ба мустаҳкам шудани мавқеи он ҳамчун муассисаи базавии давлатҳои аъзои ИДМ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи мусиқӣ ва санъати театрии мусоидат мекунад.

Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар ҳаёти Театри опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айни воҳурии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли зиё дар толори театр буд. Дидору мулоқот 19 март соли 2009 баргузор шуд. Ин рӯйдоди муҳим ба рушду тавсеаи минбаъдаи театр ва фаъолияти минбаъдаи он ба сифати маркази пешбарандаи санъати мусиқии касбии Тоҷикистон мусоидат кард.

АДАБИЁТ

1. Қобилова Б. «Таърихи эҷодиёти бастакорӣ дар Тоҷикистон». Душанбе: Дониш, 2008. — 154 с.
2. «Маъбади санъати зебо». Душанбе, 2010. — 260 с.
3. Маҷидов Ҳ. «Саҳнаи ҳунарҳои илҳомбахш». Душанбе, 2010. — С. 176–179.
4. Мирзоева Ш. «Операи тоҷик: марҳилаҳои ташаккул ва афзалиятҳои соҳавӣ тасвирӣ». Душанбе, 2012. — 258 с.
5. Нурҷонов Н. «Опера ва балети Тоҷикистон» Душанбе, 2010. — 424 с.
6. Сатторов Т. «Бо умед ба оянда»//«Фарҳанги мусиқии тоҷик дар ибтидои асри XXI: афзалиятҳои рушд». Душанбе, 1999. — С. 12–14.
7. Ўлмасов Ф. Опера // «Мусиқии тоҷик». Душанбе: Дониш, 2003. — С. 176–208.
8. Ҳасанова М. «Ҳаёти мусиқии Тоҷикистон дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI». Автореферат барои дарёфти дараҷаи номзоди илмҳои таърих /Душанбе, 2017. — 21 с.

Аслиддин НИЗОМӢ

Доктори илмҳои санъатишinosӣ

САҲМИ ТАЪРИХИИ БОНУВОНИ ТОҶИК ДАР РУШДУ ТАКОМУЛИ ҲУНАРИ МУСИҚӢ

(васфи ҳунари бонувон ё худ зиндагиномаи мутрибаҳо
аз Дилороми Чангӣ то Барно Исҳоқова)

1. Қиссаи Дилороми чангӣ чи маънӣ дорад?

Чуноне ки аз таърихи адабиёти классикии тоҷик маълум аст, қиссаи ҷонсӯзи муҳаббати Баҳроми Сосонӣ ба мутрибаи хушнаво Дилороми Чангӣ дар даҳҳо дostonҳои бузург суруда шудааст. Бузургони назм Хусрави Деҳлавӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ дар осорашон ба ин суҷаи қадимӣ рамзҳои пур аз муаммо илова намуда, кӯшиш ба харҷ додаанд, ки нақши мусиқиро ҳамчун падидаи зебӣ ва сози чангро ба сифати нозуктарин созҳои мусиқӣ шарҳ бидиҳанд. Андаке дертар, мусиқшиносии маъруфи қарни XVII Дарвешалии Чангии Бухороӣ мазмуни ин дostonи ишқи шоҳонаро ба пуррагӣ дар рисолаи «Тухфат-ус-сурур» оварда, шарҳу тафсилоти зиёдеро низ қардааст.

Дар замони мо композитори маъруфи қарни XX устод Мухтор Ашрафӣ дар асоси ин дostonҳо операи «Дилором»-ро офарид (1958), ки баъдан дар соли 1967 дар шакли драмаи мусиқӣ дар театри мусиқӣ-мазҳакавии шаҳри Хуҷанд намоиш дода шуд. Яъне маълум мешавад, ки симои ин бонӯи маъруфи чангнавоз — Дилороми Чангӣ таи садсолаҳо дар фазои фарҳангии манотиқи форси-забонон маъруфу машҳур гардидааст ва зимни тавсифи ҷамолу ҳунари Дилором муаллифон асосан рамзи бузургии ҳунари мусиқиро кашф намудаанд.

Сараввал бояд зикр намуд, ки Баҳроми Ғӯр на танҳо ба ҳусну ҷамолӣ зоҳирии Дилором (дар як қатор дostonҳо номи ӯ Озода аст ва навозиш-корона Дилоромаш меҳонанд), балки бештар ба маҳорати чангнавозии ӯ, ба сеҳру афсуни ангуштонӣ рақсонаш рӯи симҳои чанг ошиқ мешавад. Доир

ба ин мазмун дар рисолаи маъруфи «Тухфат-ус-сурур»-и Дарвешали Чангӣ чунин оварда шудааст (Боби «Зикри Дилороми Чангӣ ва Баҳроми Ғӯр»): «Аввал қасе, ки ба забони форсӣ тараннум намуд, Баҳроми Ғӯр буд ва он буд, ки ӯро маҳбубае буд Дилороми Чангӣ ном, бағоят нуктадону ростабъ ва тезфаҳм. Ба нағмаи чанг дили Баҳромро ба чанг оварда буд, чунон ки соате бе ӯ дар ҷое диранг наме-намуд. Бинобар он, (ӯро) дар ҷамозае ҳавдаҷ қарда, бо худ ба шикор мебурд» [1,56].

Айнан ҳамин мазмунро шоирони классик чунин васф намудаанд:

Аз Низомии Ғанҷавӣ:

Дошт бо худ қанизаке чун моҳ,
Чусту қобук ба ҳамриқоби шоҳ,
Бо ҳама неқӯи сурудсарой,
Рудсозе, ба рақс қобуқной,
Бештар дар шикору бодаву руд,
Шоҳ аз ӯ қостӣ симоҷу суруд.

Аз Абулқосим Фирдавӣ:

Дилороми ӯ буд, ҳам қомӣ ӯ,
Ҳамеша ба лаб доштӣ номи ӯ.

Муаллифони мазкур пайваста таъкид на-мудаанд, ки Баҳроми Сосонӣ соате бе Дилором зиндагӣ надошт ва ҳамеша ӯро дар паҳлуи худ қарор меод. Ин нуктаи муҳими бадеӣ-эстетикӣ дostonҳои назмиро баъдан мусаввири машҳур — дар намунаҳои зиёди миниатюраҳои ранга низ ба қалам овардаанд ва дар ин асарҳо низ ҳар ҷое, ки Баҳром савори асп тасвир гардад, ҳатман пушти зини аспаш Дилором низ бо чангаш ҳузур дорад. Дар баъзе миниатюраҳои дигар Дилором худаш танҳо савори асп дар паҳлуи Баҳром тасвир

гардидааст. Хуллас, чунин бармеояд, ки ҳамаи мусаввирон ҳамеша ин услуби махсус, яъне тавъам бо Баҳром тасвир намудани Дилоромро чун қоида (дар илми ҳунаршиносӣ — «номос») риоя намудаанд.

Саволе ба миён меояд, ки оё ин рамзӣ нест? Ба андешаи мо, ин услуби тавъам тасвир намудани шоҳ ва олиҳаи ҳунар қабл аз ҳама маънии онро дорад, ки сарвари асил, марди фозил бояд ҳамеша дар баробари зебой, дар паҳлуи ҳунари қудсиёна ҳузур дошта бошад. Олиҳаи соҳибҷамол ва мутрибаи нозукадо, офарандаи навоҳои ҷаззобу осмонӣ — ин аст манзари таъзими шоҳ Баҳром. Ин ҳам бесабаб нест, зеро сарчашмаҳои таърихӣ дарак медиҳанд, ки дар замони салтанати Сосониён дар ҳақиқат ҳунари мусиқӣ ба дараҷаи хеле баланд инкишоф ёфта буд [2, 54–79; 3, 33–55]. Ин гуна таваҷҷӯҳи ҳосаи шоҳони сосониро махсусан дар давраи Хусрави Парвиз мушоҳида намудан мумкин аст. Он давра дар қатори Борбади Марвазӣ даҳҳо сарояндагону навозандагон дар дарбори шоҳони сосонӣ ҳунарнамоӣ мекарданд ва миёни онҳо номи навозандаи дигари аср — Озодвори Чангӣ (шояд ҳамон Озода ё худ Дилором бошад) машҳур аст.

Дақиқан муайян гардидааст, ки дар дарбори сосониён гурӯҳи ҳосаи бонувони чангнавоз фаъолият доштанд ва тавассути онҳо ҳунари мусиқӣ ба дараҷаи санъати хирфай боло рафт. Онҳо на танҳо таронаҳои ишқӣ, дилхушкунанда, балки дostonҳои бузургеро бо номи «Баҳория», «Наврӯзнама» (аз ҷумла «Наврӯзи Сабо», «Наврӯзи Аҷам») месурӯданд, дар маросимҳои мазҳабӣ ва ҷашнҳо ширкат карда, мувофиқи мӯҳтавои онҳо оҳангҳо эҷод менамуданд [2, 56].

Бостоншиносон ҳамчунин падидаҳои сершумеро бозёфт намудаанд, ки аз сатҳи хеле баланди ҳунари мусиқӣ ва иштироки занон дар рушди он дарак медиҳанд. Махсусан инро аз манзараи нодир, ки дар аракаи Хайратон (асри II мил.) инъикос гардидааст, мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин арақа симои се нафар занони мусиқинавоз акс ёфтаанд, ки яке дар даст уд, дуҷумӣ чанг ва сеюмӣ сози зарбии духулро навозиш намуда, гӯё асноӣ иҷроӣ оҳанге қарор доранд. Ин арақа ҷузъи меъморӣ маъбад аст, яъне муқаррар аст, ки ҳанӯз дар замони кушониён ҳунари мусиқӣ ворида маросимҳои мазҳабӣ будааст [11, 170–171].

Академик Б. Ғафуров доир ба санъати давраи Кӯшониён сухан ронда, зикр намуда буданд, ки «махз дар санъат заковату фазилати устодони Осиёи Миёна равшан ҷилвагар мешавад» [11, 175].

Аз тасвирҳои аракаи Хайратон бармеояд, ки занону духтарон дар рушди ҳунарҳои зебо саҳми бузург гузошта будаанд.

Аввалин сурудро зан сурудааст...

Ин сухан ҳақ аст ва касе наметавонад ба ин шубҳа намояд. Барои исботи ин ақида шояд зарурати муроҷиат ба таърихи куҳан ҳам набошад, зеро имрӯз низ, ҳар лаҳзаву ҳар соат садои «Алла»-и меҳрубонаи зан, модару хоҳар садо медиҳад. Аз дигар лиҳоз, муқаррар аст, ки дар доираи фароҳи таронаҳои омиёнаи тоҷикӣ ҳар ҷи оҳанги сӯғворие ҳаст, ҳар нолаи ҷигарсӯзе ҳаст, он ҳатман маҳз аз ҷониби занҳо суруда шудааст.

Ғайр аз ин, бояд ёдовар гардид, ки тибқи ривоятҳо (аз ҷумла дар «Таърихи Табарӣ») аввалин навоҳаи Момо Ҳаво ба ҳазрати Одам аз фироқи ҷаннат буд ва «он навоҳа дар мақоми Рост буд» [5, ...]... Яъне, маълум мешавад, ки мақоми «Рост»-ро низ (аз «Шашмақом»-и имрӯза), ки Абӯалӣ ибни Сино ба арабӣ ҳамчун «мақоми мустақим» зикр намудааст (ниг. боби мусиқии «Китоб-уш-шифо»), аввалин маротиба зан сурудааст.

Гузашта аз ин, бори дигар ёдовар мешавем, ки аввалин суруде, ки ба самъи нозуки кӯдаки навоз мерасад ва ўро аз эҳсосоти изтиробангези ҷаҳони атроф раҳой мебахшад, «Алла»-и модар аст. Ҳамин аст, ки садои маҳину мулоим, назоқати гарму самимонаи аллахонии модар дар зехни инсон абадӣ нақш мебандад. Кӣ медонад, шояд барои ҳамин ҳам мо бештар ба овозхонии бонувони хушсадо Тӯҳфа Фозилова, Ҳанифа Мавлонова, Барно Исҳоқова, Раъно Ғолибова (Рена Галибова), Муқаддас Набиева, Сурайё Қосимова, Наргис Бандишоева, Гулҷеҳра Содикова ва даҳҳо бонувони хушовози дигар таваҷҷӯҳи ҳоса дорем.

«Даргилик» — суруди фироқ аст...

Бо мурури замон, шояд андаке пас аз пайдоиши дини мубини ислом, мусиқӣ ва сарояндагӣ, махсусан миёни занон, аз шакли дастаҷамъӣ тадриҷан бо услуби инфиродӣ интиқол ёфт, зеро мутобиқи русуми замон минбаъд занон дар маҳфилҳои умумӣ (яъне тавъам бо мардон) ҳунарнамоӣ намекарданд. Дар баъзе ҳадисҳо навоҳтан ва шунидани садои мусиқӣ (хусусан созҳои мусиқӣ) ҳатто ҳамчун ҳамрадифи қору кирдори шайтонӣ муаррифӣ мегашт ва шӯғли мусиқинавозӣ бо ҳукми шариат манъ шуда буд. Аммо, хушбахтона, ин ҳунари воло,

хамон мақомсароиҳои ширини Дилорому Озодвор минбаъд пушти пардаҳои ҳарири таърих бештару аксаран, хоса дар маҳфилҳои занҳои ҳунарманд пайваста идома меёфтанд. Дар сарчашмаҳои таърих як санади хеле аҷиб ва пурмаънӣ гаштаву баргашта таъкид шудааст, ки ҳадиси машҳур оид ба манъи мусикинавозии занон аст.

Масалан, олим ва мутафаккири бузург Сарроҷи Тӯсӣ дар китоби «Ал-ламаъ фи тасаввуф» нақл кардааст, ки боре ҳазрати Пайғамбар (с.а.) ҳамроҳ бо Умар ибни Хаттоб (р.а.) ворида ҳавлии Оиша шуда диданд, ки он ҷо канизакон машғули сурудхонӣ ва дафзанианд. Ҳазрати Умар (р.а.) дар ғазаб омада, нидо мекунад: дар хонаи расули Худо мизмори шайтон мезанед? Вале Расули Акрам (с.а.) табассум карда меғоянд: «бимон Умар, охир ҳар қавмеро идест, бигузур навозанд!» [6, 274].

Доир ба масъалаи роиҷ будани амали овозхонии занон, ки баъзан дар замони мо низ боиси мубоҳисаҳо мешавад, Имом Ғаззоли чунин навишта буд: «Овози занон ҳаром нест, чунончи овози мазомир¹ ҳаром аст, бал он ҷо ҳаром шавад, ки бими фитна бошад» [12, 814]. Дар мавриди дигар (дар боби «Дар осори самоъ») ӯ бе ҳеҷ гуна ҳарос бо ишора ба ҳадиси Пайғамбар (с.а.) чунин фармудааст: «пайғамбар (с.а.) дар [тӯи] арӯсӣ даф задан фармудааст ва гуфтааст: никоҳро зоҳир кунед ва бар он даф занед» [12, 874].

Аҷиб аст, ки мундариҷаи ин ҳадис баъдан дар мазмуни дахҳо рисолаҳои аҳли тасаввуф ва олимони мусикишинос такроран шарҳ дода шудааст ва шояд барои таҳсини амали оҳангофаринии занони тоҷик тақягоҳе ҳам шудааст. Ба ҳар ҳол, аз таҷриба ва маҳсули фаъолияти фолклоршиносони тоҷик, ки таи дахсолаҳои охир ба ҷамъоварии суруду таронаҳо ва навоҳои мардумӣ машғуланд, маълум мешавад, ки сурудҳои асил ва қадимиро метавон бештар танҳо дар иҷрои занону духтарон сабт намуд. Ин ҳам ҷои таъҷуб надорад, зеро айнан модари тоҷик дар тӯли ҳазор соли тохтутози қавмҳои бегона тавонист забони ноби тоҷикиро ҳифз намуда, ба кӯдакаш омӯзонад ва ба гӯши ӯ суруди қадимиро замзама намояд.

Яке аз қадимтарин мавзеҳои Тоҷикистон, ки дар он ҷо таронаҳои шояд ҳазорсола бо шакли асилашон ҳифз карда шудаанд, Бадахшон мебошад. Дар байни анвои ҳунарҳои халқии мардуми Бадахшон махсусан анъанаи аз ҷониби гурӯҳи занон дойра задан ва навохтани сози қадимии

лабчанг мавқеи хосаро соҳиб аст. Тибқи ин амали ҳунари гурӯҳи занон (маъмулан 10–12 нафар) дар айёми баргузории маросими мухталифи мувофиқи одат аснои таваллуди кӯдаки навзод бо садои пурҳашамати дафҳои калон ин хабари хушро ба аҳли деҳа мерасонданд. Муҳаққиқони маъруфи ҳунари мусикии Бадахшон Н. Нурҷонов ва Ф. Кароматов доир ба ин анъанаи наҷиб чунин маълумот овардаанд: «Дар доираи анвои мухталифи мусикии созии Помир намудҳои махсуси иҷрокунандагии занона маълум аст. Дар ин маврид даф (дар Язғулом — дуфф), яъне шакли хоси маҳаллии дойра, аз қадимулайём ҳамчун сози мусикии занона маҳсуб меёфт... Ансамбли занони дафнавоз се намуди дафро истифода мекарданд, ки ҳар яке аз онҳо зарбҳои мустақили хешро иҷро менамуд... Дар замони гузашта (имрӯз низ — А.Н.) ин намуд гурӯҳи занони дафнавоз дар айёми таҷлили Наврӯз, аснои пешвоз гирифтани меҳмони азиз, инчунин дар баргузориҳои бозиҳои мардумӣ (гӯштин, пойга ва ғ.) ҳунарнамоӣ мекарданд» [7, 8–9].

Ин гуна расми дафзании гурӯҳи занон дар тӯи арӯсӣ ва дигар базму ҷашнҳо низ сурат мегирифт. Таваҷҷӯҳ фармод: ҳуди номҳои мухталифи дафҳо — Гардонак, Пиродаф, Савордаф, Зибодаф ва ғайра шаҳодати онанд, ки дар Бадахшон суннати дафзании гурӯҳи занон яке аз рукнҳои бойи ҷумҳурии фарҳанги мардумиро ташкил медиҳад [7, 9–10]. Дар баробари ин расми машҳури ҷангнавозӣ (лабчанг ё қопузро дар назар дорем), ки ҳамчунин дар Бадахшон васеъ маъмул аст, далели решаҳои хеле қадимии ҳунари мусиқӣ ба шумор меравад. Умуман, дар Бадахшон ҳар як маъракаи хурсандӣ ё худ маросими дигар бо иштироки аҳли мусиқӣ ва ҳамчунин дар иҷрои занон баргузор мешавад. Ин намуди нодири сози мусикии занона имрӯзҳо низ масалан дар кишвари Олтой, Ёкутистон (Россия), мамолики Шарқи Дур — Чин, Чопон, Корея сози мусикии мазҳабӣ ба шумор меравад ва то кунун дар ҷараёни фаъолияти шаманҳо, «бахши»-ҳо (дар Корея бахшиҳоро «паксу» меноманд) васеъ дучор мешавад.

Машҳуртарин суруди бадахшонӣ «Даргилик» ном дорад, ки онро низ асосан занон месароянд. Аслашро гирем, ин таронаи ҷонсӯз замоне аз ҷониби модари меҳрубон ва хоҳари мушфиқ оғарида шудааст ва аз ҳасрати ҷудой бо фарзандаш нақл мекунад. Ф. Кароматов ва Н. Нурҷонов, ҳанӯз солҳои 60-ум якҷанд намунаҳои нодири Даргиликро ба лентаи овоз сабт намуданд, ки баъдан сабти нотаҳои онҳо ворида ҷилди махсус гардид [7, 42]. Яке аз намунаҳои Даргилик чунин аст:

¹ Мазомир (ар.) — мизморҳо, яъне созҳои мусиқӣ. Як замон чунин ақида мавҷуд буд, ки танҳо овози ҳуди инсон падидаи осмонӣ аст, 3-ин сабаб шунидани садои созҳои мусиқиро (ғичҷак, танбӯр, руд ва ғ.) манъ мекарданд (А.Н.).

*Та чигарбакен мур бар нилайе,
Даргиле,
Ман соз лувуме аз даргилай,
Даргил, даргиле... [7, 42]*

(мазмунан, ба духтараш: «Ту ҷуробҳои хушранг мебофти, афсӯс, ҳасрат, даргиле... Ман кунун аз ғусса месароям аз ҳасрату ғусса, даргиле, даргил...»).

Олами ҳасрати модар оламест кашфнашаванда, маъмулан чунин аст, ки дарди дили модарро танҳо суруди ҷонсӯз метавонад шояд як миқдор ошкор созад ва таронаи мардумии Даргилик намунаест аз ҳамин нолаҳо. Инро бинед, ки дар замонҳои қадим миёни ду соҳили дарёчаи шӯҳи кӯҳи ҷи қадар фироқи ҳасратҳо аз дурии хешовандон баён карда шудаанд. Мазмунӣ сурудҳои даргиликро аксар воқеаҳои ҳаёти ташкил мекарданд, зеро баъзан ба ҷониби деҳаи он сӯи соҳил фирор кардани духтари чигарбандаш (баъд аз тӯйи арӯси) дар аксари ҳолатҳо фироқи абадӣ буд, зеро бар асари набудани равуои доимӣ модар дигар рӯи духтарашро намедид. Ф. Кароматов ва Н. Нурҷонов доир ба ин аҳволи вазнин қайд намудаанд, ки «ағбаҳои кӯҳи ва дарёҳои пурталотум ин мавзеъро аз олами берун ҷудо намуда буданд... Баъзе деҳаҳо миёни якдигар алоқаи рафтуомадашон хеле душвор буд ва ҳамаи ин ба вазъи эҷодиёти шифоҳии мардум ва умуман ба санъати халқ бетаъсир буда наметавонист» [7, 5].

Ин лаҳза меҳоҳем ба ҳаводиси рӯзгори нави мардуми тоҷик муроҷиат намоем. Дар авоҳири қарни гузашта чунин рӯйдод ба амал омад, ки бар асари он мардуми мо як муддат гирифтори ҷудоӣ шуданд. Ҳамон рӯзҳо дар он сӯи дарёи Панҷ даҳҳо ҳазор фарзандони модари тоҷик дар муҳочират афтоданд, фироқи ёру диёр ва меҳри кишвари азиз вирди забону лаҳни нолаҳояшон шуд. Ёдовар мешавем, ки ана дар ҳамин соати душвортарини таърих барномаи машҳури радиои Тоҷикистон бо номи «Ҳоки Ватан» ҳар шаб маҳз бо иҷрои суруди Даргилик оғоз мегардид. Садҳо модарон ба назди микрофон омада, аз дилу чигар фарёд мезаданд, навҳа мекарданд ва фарзандони хешро ба бозгашт меҳонданд, аз он сӯйи соҳил бошад ҳазорон муҳочирони иҷборӣ гӯш ба садои радио медоданд ва ҳасрати бозгаштро эҳсос менамуданд.

Яъне ин рӯзҳо суруди ҳазорсолаи модари тоҷик, навҳаи ҳасратангези Даргилик дар лаҳзаи зарурии таърих дарди фироқи миллатро давобахш гардид ва ба омили бузурги даъват ба бозгашт табдил ёфт. Ин аст қудрати суруди зан, ин аст таъсири бе мислу монанди навҳаи модар...

Созандаҳои Бухоро

Дар фазои фарҳангии халқи тоҷик мусиқии маҳфилҳои занон, сурудҳои занону духтарон ҳамеша чун яке аз машҳуртарин намудҳои ҳунари хирфай ба шумор мерафт. Тибқи анъана тайи садсолаҳо маҳфилҳои хуш хурсандӣ, базму идҳоро занон берун аз маъракаи мардон баргузор мекарданд. Бино ба ахбори олимони мардумшинос, ҳатто дар қараёни маърақаҳои хоси мазҳабӣ (масалан, Бибӣ Сешанбе ва ғайра) баъзан сурудҳои хурсандӣ ҷой дошт. Яке аз мардумшиносони маъруф А. Троицкая, ки дар оғози қарни XX дар яке аз маҳаллаҳои қадимии шаҳри Тошканд дар маҳфили «Зикр» (бо иштироки Отун-бибӣ), ки дар «ҳавлии дарунӣ» (пӯшида) баргузор гардида буд, ширкат намуда менависад, ки дар интиҳои маърақа, баъд аз оятҳои дуру дароз ва истеъмоли хӯрок, як гурӯҳи занон беихтиёр ба сурудхониву рақс оғоз намуданд ва чанд лаҳза хеле хурсандӣ карданд [8, 191].

Дар Бухоро айнан ҳамин гуна маҳфилҳои занона ҳамеша бо иштироки созандаҳо сурат мегирифтанд ва маҳз ҳамин маҳфилҳо майдони рушду нумӯи суруду таронаҳои мардумӣ маҳсуб меёфтанд. Муҳаққиқон нигоштаанд, ки «хунарнамоии созандаҳо барои занони Бухоро воситаи асосӣ ва шояд ягонае барои фароғатати дилхушӣ ба шумор мерафт. Созандаҳои машҳур Ёқуб Озар, Амбари Ашк, Гули Сурх (имрӯз авлодаш дар Эрон аст), Мукаррама, Тилло, Латофатхон ва дигаронро номбар кардан мумкин аст, ки воқеан офарандаву тарғибгари силсилаи аҷоибӣ таронаҳои тоҷикӣ ба шумор мерафтанд.

Бидуни ширкати созандаҳо ягон намуд маъракаи хурсандӣ — тӯйҳои маърақаҳои дигари оилавӣ баргузор намешуданд ва маҳз чунин маҳфилҳо маншаи бузурги фаолияти фарҳангиву маънавӣ маҳсуб меёфтанд» [9, 36]. Ин ва дигар маълумоти дақиқи таърихӣ, ки аз ҷониби олимони санъатшинос мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, бараъло далели онанд, ки занону духтарони тоҷик дар даврони гузашта низ, қатъи назар аз вазъи душвори иҷтимоӣ (махдуд гардидани ҳуқуқи озодиҳояшон), дар қараёни ташаккули ҳунарҳои бадеӣ саҳми бузург гузоштаанд [9, 114].

Ҳамзамон бояд ба алоҳидагӣ зикр намуд, ки яке аз бузургтарин сарояндагони қарни XX, устоди ҳунар, Ҳунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ Тамара Хонум Ҳанӯз дар овони ҷавониаш аз ҳунари созандаҳои тоҷик малакаи омӯхта, баъдан дар сахнаи касбӣ ин ҳунарро ба миллионҳо муҳлисони мусиқӣ манзур намуда буд. Имрӯзҳо ҳам

як гурӯҳи начандон калони созандаҳои Бухоро дар Амрико ҳунарнамоӣ мекунад.

Аз хусуси мавқеи зан дар олами мусиқӣ сухан ронда, дар ҳеҷ сурат наметавон номи суханварони шаҳри тоҷик Робиаи Балхӣ, Маҳастии Хучандӣ, Дилшоди Барно, Зебуннисоро ёдовар нашуд. Охир, шеърӣ тоҷик ҳамеша тавбаам бо мусиқӣ буд, шояд ҳар як сатри он аз замири шоир зери садои ниҳонии ин ё он оҳанги классикӣ эҷод мегардид.

Қарни XX — замони ифшои розҳои ниҳонӣ

Бузургтарин намунаи таъзими пурфутуввати мардони замонро (ва шояд ҳама мардони соҳибхиради тоҷикро) устод Мирзо Турсунзода дар достони «Чони ширин» бо маҳорати томи шоирона ва самимияти волои инсонӣ ифода намудаанд. Махз дар қарни XX зан, модар, хоҳари мо дар фазои озод воқеан ҳамқадами замон шуд. Метавон тасаввур кард, ки аслан садҳо инқилоби сиёсӣ ву фарҳангӣ назди ин тағйироти бузурги таърихӣ ҳеҷ буд, зеро дар як муддати хеле кӯтоҳи таърих аз байни занони тоҷик садҳо олимону шоирон, қаҳрамонони заҳмат, табибон, қаҳрамонони варзиш, балеринаи оламгир ба арсаи ҳаёти иҷтимоӣ баромаданд ва ифтихору шӯҳрати моро боз ба ҷаҳониён арз карданд. Композитори маъруф Заррина Миршакар назокати мусиқии кӯҳистони Бадахшонро ба лаҳни симфонияҳои нав ифода намуд.

Дар ҳамон давра дар олами мусиқӣ воқеаи бузурге рух дод, ки шояд мо то имрӯз ба дараҷаи кофӣ ба қадраш нарасидаем. Маълум аст, ки ҳанӯз соли 1940 дар ҳайати филармония навтаъсиси Тоҷикистони ҷавон дастаи нави ҳунари — Ансамбли бонувони рубобӣ ташкил карда шуд, ки рамзи таърихӣ эҳёи суннатҳои қадимиро дошт¹. Ин гурӯҳи нодири ҳунари таҳти сарвари устод Д. С. Айрапетянс аз ҳисоби хатмкунандагони омӯзишгоҳи мусиқии шаҳри Хучанд фавран ба фаолияти эҷодӣ оғоз намуд [10, 38]. Идомаи таронаҳои Дилором ё Озодвори Чангӣ, лаҳни тозаи ашъори Дилшоду Зебуннисо, суруди озодаи зани озодаи тоҷик — ҳамаи ин рамзҳои ҳунармандони ин ансамбл тайи даҳсолаҳо бо ҳунари баланд таҷассум карданд.

Дар Тоҷикистони имрӯза бузургтарин сарояндагони жанри фалак низ дар байни занон хеле машҳуранд. Масалан, овозхони маъруф Гулҷеҳра Содикова намунаҳои фалакиро моҳирона месарояд ва дар ниҳоди сурудхояш он қадар рамзҳои

дардошно дорад, ки шунаванда боз ҳам беихтиёр ғарқи дарёи ҳаёл шуда, ботинан гӯё ба фазои замонҳои қадим парвоз мекунад. Ин лаҳза ҳеҷ созе нест, ҳеҷ васоити техникӣ нест (аз қабili микрофону синтезатору ғайраву ҳоказо), танҳо овози дилрасу форам, самимияти қалби сароянда аст ва шумо мафтунӣ оҳанги фалак мешавад.

Марғулаи овози бонуи маъруфи ҳунари мусиқӣ Шоиста Муллоҷонова то имрӯз дар гӯшу дар зехни мост, сабтҳои сурудҳои Муслима Боқиева, Раъно Ғолибова ба фонди заррини фарҳанги мо табдил ёфтаанд. Дарди дили мардуми шеърдӯсту фарҳангшиноси моро дар нолаҳои Барно Исҳоқова равшан метавон дарёфт. Афсӯс, ки ӯ баробари асп аз бари мо рафт, нолае карду рафт. Зеро бами тоҷиконаи тараннумҳои он олиҳаи суруд назокате доштанд ва хеле дардошно буданд. Имрӯз бонувони соҳибовозамон Нукра Раҳматова, Нигина Рауфова, Мастоно Эргашова, Хосияти Зарафшонӣ, Ҳаётой Мӯминова, Озода Ашӯрова, Мохрухсор Сафиева, Луҳира Мӯминова, Шабнами Сурайё, Лола Азизова ва даҳҳо овозхонони дигар идомаи сабақати ҳунарии қарнҳоро бар дӯш доранд.

Ҳазор шукри тақдир, ки дар қалби модарону хоҳарони мо лаҳни миллатсозии мусиқии тоҷик маъво гирифтааст. Зихӣ шири ҳалоли модари тоҷик, шире, ки забону алҳони миллии моро ҳифз намуда, ганҷинаи миллати соҳибистиқлоли тоҷик гардонд. Ин забону ин алҳон кунун яке аз рухҳои ҳамин истиқлолият аст ва саҳми зан, гармии ин оташи абадӣ кӯҳест азим, баҳрест беканор ва эҳсосест воло.

АДАБИЁТ

1. Дарвешалӣ Чангии Бухорӣ. «Тухфат-ус-сурур» [Рисолаи мусиқӣ]. Душанбе: «Дониш», 2022, 512 саҳ. (бо иловаи суратнусаҳои дастнависи рисола).
2. Аслиддин Низомӣ. Таърихи мусиқии тоҷик. — Душанбе: Истеъдод, 2018. — 400 саҳ.
3. Ғуломризо Ҷаводӣ. Мусиқии Ирон (аз оғоз то имрӯз, Ҷ.1). — Техрон: 1380.
4. Наршахӣ Абубакр. Таърихи Бухоро. Душанбе, 1979.
5. Таърихи Табарӣ. Душанбе, 1992.
6. Сарроҷи Тӯсӣ. «Ал-ламаъ фи тасаввуф (Боб дар васфи самоъ)». Лейден, 1914. (аз арабӣ тарҷумаи мо).
7. Ф. Кароматов, Н. Нурджанов. Музыкальное искусство Памира (книга первая). Душанбе, 2010.
8. Троицкая А. Из прошлого каландаров и маддахов в Узбекистане. // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. — М., 1986.
9. Н. Нурджанов. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов (XIX–XX вв.). — Душанбе, 2001. — 290 стр.

¹ Ин ансамбл имрӯз дар ҳайати Филармонияи давлатии Тоҷикистон бо номи «Чаман» фаолият мекунад.

Саидали МУҲИДДИНОВ

*Доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи таърихи умумӣ ва ватаниши
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон*

ЧЕХРАНИГОРӢ

**(Андешаҳо пиромуни эҷодиёти Арбоби шоистаи
хунари Тоҷикистон Абдурахмон Раҳимов)**

Хунари тасвирии мардуми тамаддунофари тоҷик бостони буда, осори намояндагони барҷастаи онҳо ба мисли Камолиддини Беҳзод шуҳрати ҷаҳонӣ доштанд. Дар солҳои 30–50-уми садаи гузашта, як зумра рассомони касбии тоҷик дар пояи хунари гузаштагон сабки навро эҷе намуданд.

Дар қатори мусаввироне, ки солҳои 50-уми садаи гузашта, ба остонаи хунари тасвирии тоҷик қадами устувор гузоштааст, Арбоби хунари ЧШС Тоҷикистон, узви Иттифоқи рассомони ИЧШС ва Тоҷикистон, шодравон Абдурахмон Раҳимов низ буд. Ӯ 27 феввали соли 1933 дар деҳаи хушманзараи Ғазантараки ноҳияи имрӯзаи Деваштичи вилояти Суғд, ба дунё омадааст. Мутаассифона, бахти тифлӣ ба ӯ бевафогӣ кард. Ҳанӯз аз аёми кӯдакӣ аз волидайнӣ хеш ҷетим монда, дар хонаи кӯдакон тарбия гирифт. Маҳз ӯро хонаи кӯдакони деҳа, ки он ҷо тарбия меёфт, ба ин ҳунар ҳидоят кард. Дар ҳамон ҷо ба кашидани расмҳои шогирдона машғул гардида, аз нусхабардории суратҳо ба офаридани расмҳои ҳақиқӣ гузашт. Роҳбарияти хонаи кӯдакони ноҳия истеъдоди қаламкашии ӯро ба инобат гирифта, соли 1947 Абдурахмони ҷавонро ба хонаи кӯдакони болаёқати шаҳри Сталинобод мефиристад. Меҳру муҳаббат ба хунари рассомиро ӯ аз хонаи кӯдакон ба Омӯзишгоҳи рассомӣ мебарад ва он ҷо аз омӯзгорони пуртаҷриба Н. К. Рушев ва С. Е. Захаров нозукиҳои касби рассомиро азбар намуда, соли 1953 Омӯзишгоҳро бомуваффақият хатм менамояд.

Абдурахмон Раҳимов яке аз камтарин дастпарварони ин омӯзишгоҳ аст, ки аз ҷангоми донишҷӯӣ бо асарҳои хеш дар намоишҳои мухталиф ширкат варзидааст. Вай ҳанӯз ҷангоми донишҷӯӣ ба суратгарӣ таваҷҷӯҳи хоса дошт, заҳмат мекашид. Истеъдоди табиӣ ва завқӣ зебоишинуӣ, меҳнату заҳмати бардавом, натиҷаи дилхоҳ дод. Ӯ пас аз

ҷанд муддати хатми Омӯзишгоҳи рассомии Сталинобод, барои давом додани таҳсил ба Донишқадаи рассомӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъморӣ ба номи И. Е. Репини шаҳри Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) роҳхат гирифт. А. Раҳимов акнун назди устодони бузурги соҳа, нозукиҳои касби рассомиро меомӯхт. Дарси асосиро дар коргоҳи устодаш И. А. Серебрянский меомӯзад. Қобилияти шогирди зирак дар жанрҳои мухталифи хунари тасвирӣ: суратгарӣ, манзаранигорӣ, натюрморт, бахусус чехранигорӣ устодро ба ҳайрат оварда буду асарҳои офаридааш таваҷҷӯҳи мухлисони санъати тасвириро ҷалб намуда, баҳои баланд мегирифтанд.

Абдурахмони ҷавон ҳанӯз дар даврони донишҷӯӣ ба жанри душвори чехранигорӣ рӯ меорад ва як силсила асарҳо низ меофарад. Ба монанди «Чехраи донишҷӯдухтар» (1956), «Муаллима Рачабова» (1957), «Муаллимаҳои комсомол» (1958) мебошанд, ки аз қадами устувори ӯ дар офаридани образҳои тоза дарак медоданд. Аз нахустасарҳои рассом ҳунаршинос, шодравон профессор Р. Муродов ёдовар шуда навишта буд: «Аз асарҳое, ки ӯ дар давраҳои донишҷӯӣ офаридааст, «Чехраи

донишчӯдухтар» (1956) назаррас аст. Чехраи донишчӯдухтар — ин тасвири ҷавондухтар бо чашмони васеи шахло, теги ягонаи нигоҳ ва хислати дурусти симо тасвир ёфтааст. Дар маҷмӯъ асар шогирдона тасвир шуда бошад ҳам, дар он симои тасвиршаванда моҳирона инъикос гардида, ранг хуб ҳис мешавад (3110–11). Маълум аст, ки жанри чехранигорӣ аз ҷиҳати банду баст, дар ҳунари тасвирӣ яке аз душвортаринҳост. Маҳз дар ҳамин давра, дар асарҳои чехранигории А. Раҳимов, вижагии интиҳобу истифодаи ранг, дарки нозуки ва лаёқати фаҳмиши дунёи ботинии қаҳрамонҳо сайқал меёбад. Аз назари мутахассисон инфиродияти эҷодиёти А. Раҳимов минбаъд дар кори дипломиаш «Истеъдодҳои мардумӣ» такмилу инкишоф меёбад.

Боре устодаш И. А. Серебрянский ба ӯ дуои нек дода гуфтааст: «Ман барои боз намудани дари аввал ба олами ҳунар ба ту кӯмак расонидам. Дарҳои дигарро ту бояд худат боз кунӣ». То охири умр суҳанҳои устодашро фаромӯш накард.

Як хислати нексириштии А. Раҳимовро бояд ёдовар шуд. Ӯ ҳангоми донишҷӯӣ, баробари омӯзиш ва кори эҷодӣ, ба ҳаёти иҷтимоии донишҷӯён, тавачҷуҳ зоҳир намуда, борҳо дар ҷаласаҳои Иттифоқи рассомони Тоҷикистон аз ин хусус масъалагузори намудааст.

Пас аз хатми Донишқада соли 1959 А. Раҳимов ба Душанбе бармегардад ва ҳаёти минбаъдашро бо Иттифоқи рассомони Тоҷикистон мепайвандад. Бояд тазаққур дод, ки ҳамон давра эҷодиёти ӯ дар ҳунари тасвирии тоҷик аллакай мақоми вижа пайдо карда буд.

Солҳои 50–60-ум қулли рассомони ҷавони Тоҷикистонро як чиз — тавачҷуҳ ба муҳити атроф муттаҳид менамояд. Дар ин ҷода бошад, ҳар яки онҳо сабки инфиродӣ ва мавзӯи хешро муайян месохтанд. Абдурахмони ҷавон низ дар ҳамин қатор буд. Ӯ бо нирӯи ҷавонӣ, ба жанрҳои манзараофарӣ, натюрморт, хотамкорӣ, наққошӣ, кандакорӣ дар гач, баҳусус суратгарӣ рӯ меорад. А. Раҳимов ҳатто ба жанри душвори суратгарии лаҳзавӣ-мавзӯӣ машғул гардида, асарҳои зиёди ҷолибу воқеӣ офаридааст.

Мусаввараҳои дар ин жанрҳо офаридаи ӯ мазмуну мӯҳтавои вижа дошта, муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҳамондавраи Тоҷикистонро инъикос кардааст. Аксари онҳо то имрӯз дар намоишҳои мухталифи ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ баҳои баланд гирифта, чанде аз онҳо дар оสรхонаю нигористонҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва хориҷи кишвар маҳфузанд. Вале А. Раҳимов беш аз ҳама, ба жанри душвори чехранигорӣ дил мебандад.

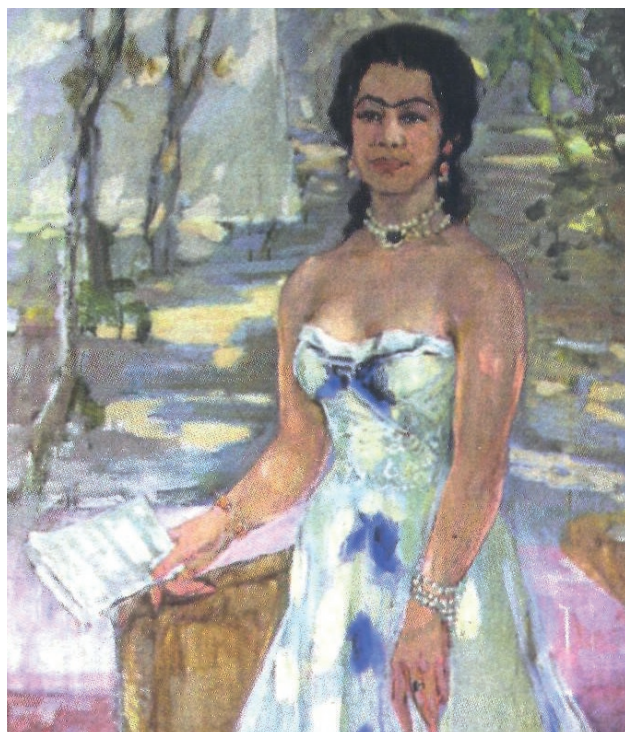
Воқеан, дар ҳунари тасвирии касбии тоҷик ӯ ҳамчун чехранигор шинохта мешавад. Аз ин лиҳоз мо танҳо атрофи ҳунари чехранигории А. Раҳимов суҳан меронем.

Ба эҷодиёти А. Раҳимов ҳунаршинос М. Халаминская баҳо дода менависад: «Воқеан бори нахуст суратгарии Тоҷикистон бо асарҳои чехравии А. Раҳимов ғанӣ гардид, ки дар онҳо ба таври комил, мансубияти миллии чехраҳои кашадашуда, дар омезиш бо хислатҳои муосир, симо ва шеваи равонии онҳо баён мегардад. Аз он ки тоҷикдухтар дар корхонаи бофандагӣ заҳмат мекашад, ё дар кори роҳбарикунандаи давлатӣ аст, ин барои А. Раҳимов рӯйдоди табиӣ ҳаёт аст. Барои ӯ дар ягонагии хислатҳои милли ва муосири чехраҳои тасвиркардаи ҳамзамонаш ва ҷаҳони маънавии онҳо душвориҳо вучуд надорад...» (5, 117–118)

Соли 1959 ӯ чехраи бофандадухтари тоҷик, вакили Шӯрои Олии Тоҷикистон Шарофат Қараеваро хеле ҷаззоб тасвир менамояд. Ӯ дар шафати дастгоҳи бофандагӣ тасвир ёфтааст. Дастгоҳи бофандагӣ ҳамон хел моҳирона вале ноаён тасвир шудааст, токи бинанда на ба ӯ, балки бештар ба симои бофанда назар намояд. Маҳз аз ҳамин давра А. Раҳимов дар офаридани як силсила мусаввараҳо дар жанрҳои самтҳои гуногун, сабки вижаи хешро пайдо менамояд.

Қулли эҷодиёти рассомро дарки манзуму лирикаӣ воқеияти ихоташуда, фаро гирифта буд. Бавижа ӯ тавонист маҳз дар чехранигорӣ образи занро

хеле чаззоб ва чашмгир офарад. Мусаввараҳояш бо вучуди манзум будан, дар худ инчунин мавҷудияти иҷтимоӣ ва ҷамъиятии ҷомеаи ҳамонвақтаро ифода мекарданд. Яъне ӯ бо таҳаввулотӣ дар ҷомеа ба вукӯёмада ҳамқадам буд.

Асарҳои офаридаи ӯ — чехраҳои бофанда, донишҷӯ, омӯзгор, коргар, пахтачин, говҷӯш, ҷӯпон, олим, кишоварз, ходимони давлативу ҷамъиятӣ ва ғайраҳо буданд. Азбаски пеши худ ҳадафи офаридани образҳои инсонҳои начибро гузошта буд, аз ин лиҳоз ӯ қаҳрамонҳои хешро миёни мардум ҷустуҷӯ ва пайдо мекард.

Маҳз чунин хислатҳо барои эҷодиёти А. Раҳимов низ мақсаднок ва муайянкунанда буданд. Ба як ҷанбаи баён маҳдуд нагардида, А. Раҳимов қабл аз ҳама ба лирика эътиқод мекунад.

Агар ба эҷодиёти А. Раҳимов аз лиҳози чехранигорӣ назар намоем, маълум мегардад, ки ӯ аксари осори хешро ба ин жанр бахшидааст. Ба ин фикр ҳунарашносони эҷодиёти ӯ, бавижа Л. Айни, Р. Муродов, М. Халаминская, Т. Овчарова, Е. Долгоносова, Л. Н. Додхудоева ва дигарон ҳамақидаанд.

Дар бораи асарҳои дар Намоиши ҷумҳуриявии осори ҳунари тасвирӣ, ки соли 1959 баргузор гардида буд, сухан ронда санъатшиноси тоҷик Лутфия Айни гуфта буд, ки «рассоми ҷавон А. Раҳимов, на танҳо дар чехраҳои офаридааш симои инсонҳоро амиқ тасвирнамуда, қаду бастӣ онҳоро дар ҳучра нишон дод, балки чехраро бо дигар унсурҳои зиндагӣ ихотакарда пурра намуда, чехраи воқеӣ офарид (4, 11). Воқеан, агар ба қиёфаҳои офаридаи

А. Раҳимов бодикқат назар намоед, чехраҳои офаридаи ӯ талаб менамоянд, ки барои тамошои онҳо бояд ба фикр ғўтавар шуда, ба умқи андешаи онҳо сарфаҳм рафт».

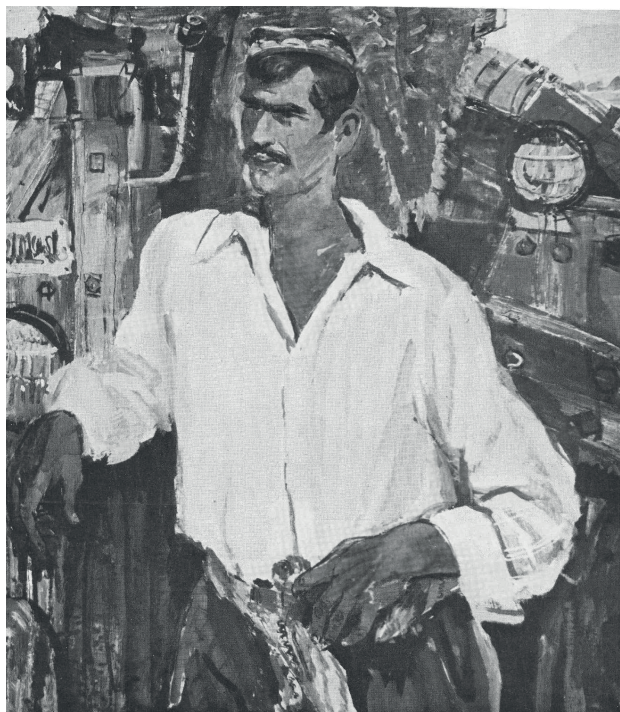
Воқеан, қисми асосии эҷодиёти ӯро жанри чехранигорӣ ташкил медиҳад. Миёни онҳо чехраҳои ашхоси барӯманди Тоҷикистон, мардумони одии касбу кори гуногун ҳастанд. Аммо дар осори чехранигории ӯ нафосати образи зан мақоми вижа дорад. Ӯ симоҳои зиёди занонро бо як нафосати нотақрор офаридааст. Миёни онҳо асарҳои зайлро номбар намудан мувофиқи мақсад аст: «Донишҷӯдухтар» (1956), «Муллама Раҷабова» (1957), «Мулламаи комсомол» (1958), чехраи дуқисмаи бофандагон Бозорбоева ва Бобоева (1961), «Чехраи ҳунаrpеша Тўхфа Фозилова» (1960), «Қаҳрамони Ҷумҳури роҷеъ ба заврақронӣ Шведсова» (1964), «Чехраи балеринаи тоҷик Сталина Азаматова» (1972), «Пиразане дар либоси кабуд» (1973), «Духтаре аз Руминия» (1973), «Зани руминӣ», «Чехраи муаллима» (1974), «Чехраи Идимо» (1974), «Чехраи Азиза» (1974), «Духтари афғон» (1975), «Муаллимаи деҳа» (1975), «Духтаре аз Ғабаруд» (1975), «Афғондухтар аз Устоалиф» (1975), «Духтаре аз Ғазнӣ» (1975), «Чехраи Одинамо Содиқова» (1975), «Донишҷӯдухтар» (1977), «Чехраи говҷӯш Хоҷаева» (1977), «Ангурчин Зумрад» (1978), «Чинакчии пешқадам Мухторов» (1979), «Шўрои занҳо» (1979), «Чехраи говҷӯшзан Н. Сайфиева» (1981), «Чехраи вакили анҷумани XX Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Ҳ. Назарова» (1986) ва

дигарон. Танҳо номбар намудани чехраҳои офаридаи А. Раҳимов нишон медиҳанд, ки онҳо воқеъан чехраҳои заноне мебошанд, ки дар соҳаҳои муҳталифи ҷумҳурӣ ва берун аз он меҳнат кардаанд. Масалан, чехраи овозхон, ҳунарманди театру кино Ҳунарманди мардумии ИҶШС Т. Фозилова хеле ҷаззоб ва ҷашмгир, дар либоси аврупоӣ ҳангоми офаридани нақш, тасвир ёфтааст. Маҳз маҳорати рассом — истифодаи ранг ва ҷаззобияти он, образи Т. Фозиловаро ҳақиқӣ ва зебо баровардааст. Миёни чехраҳои офаридаи А. Раҳимов занҳои соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ҳастанд.

Бояд ёдовар шуд, ки А. Раҳимов дар намоишҳои асарҳои санъати тасвирии зиёде ширкат варзида, аксаран дар онҳо чехраҳои офаридаашро ба маърази тамошо гузоштааст. Масалан, ӯ дар намоиши ҷумҳуриявии бадеии ҷашнӣ бо 5 асар ширкат варзидааст, ки аз ҷумла чор адади он: «Арӯс» (1967), «Чехраи профессор Мансуров» (1967), «Чехраи профессор Ҳакимова» (1967), «Чехраи академик Нарзиқулов» (1966–1967) ба чехранигорӣ бахшида шудаанд.

Барои он ки рассом асари мукаммале офарад, вай қабл аз ҳама рафтору кирдор, ғайолияти инсонҳоро меомӯзад. Ба таърих ва мардумшиносӣ ошноӣ пайдо менамояд, ба мабҳаси асли (натура) рӯ меорад. Ниҳоят аз таҷрибаи зиндагӣ фаровон истифода мебарад. Ҳамаи ҳамин заҳматҳо дар ҳамбастагӣ асари воқеии ҷаззобро ба вуҷуд меоранд. Раҳимов маҳз дар ҳамин ҷанбаъ комёб буд. Ӯ сафарҳои зиёде ба мамлакатҳои гуногун кардааст. Натиҷаи сафарҳои эҷодӣ як силсила асарҳо мебошанд, ки то ҳанӯз моҳияти хешро гум накардаанд. Бавижа, асарҳои «Духтари руминӣ», «Зани руминӣ», «Афғондухтар аз Устоалиф» (1975), «Духтаре аз Ғазнӣ» (1975) ва ғайраҳост. «Духтари Ғазнӣ» воқеан асари аҷиб аст. Рассом ҳангоми сафари хеш ба ҷумҳурии Афғонистон силсилаасарҳои афғониро бо сабки хос тасвир кардааст. Дар образи занҳои офаридааш, албатта, либосҳои аҷиб, хусусияти нотақрори миллии онҳоро нишон додааст. Духтари зебочехра, дар либоси аҷоибу ғароиб буда, табассумаш чехраашро боз ҷаззобтар менамояд. Либоси миллии ва зарру зевари пешонӣ, дастону гарданааш ба чехрааш шинам омадааст.

Нишон додани орзуву омили ботинии қаҳрамонон, бештар дар чехраҳои мардона баръало намудор мегардад. Чехраҳои мӯйсафди боғбон, рӯзноманигори ҷавон, рассоми кобулӣ ва деҳқоне аз деҳоти баландкӯҳ, дар маҷмӯъ образи табақаҳои гуногуни мардуми ин диёрро ифода менамояд. Аз назари рассом ин чехраҳои онҳое мебошанд, ки омодаи бунёди кишвари навини хеш мебошанд. Ин

асарҳо аз лиҳози банду басти қонуниятҳои офаридаи асарҳои тасвирӣ, ҷаззоб ва пурмӯхтавоянд.

Дар асарҳои чехранигории А. Раҳимов мардони баруманди ҷумҳурӣ, инсонҳои майдони меҳнат ҷои намоёнро ишғол менамоянд. Асарҳои «Чехраи ҷӯпон Маҳмадҷон Юсуфов» (1969), «Чехраи ронанда Ш. Ҳакимов» (1974), «Чехраи механизатор Оев» (1980) аз ҷиҳати таркиб, банду баст ва инъикоси ҳолати равонии қаҳрамонон, дар дараҷаи баланд

меистанд. Ӯ дар сафархояш ба ноҳияҳои баландкӯх, назди ҷӯпонҳо рафта, бо онҳо сӯхбатҳо анҷом дода, чехраҳои воқеии даҳмардаҳоро кашидааст. «Чехраи ҷӯпон Маҳмадҷон Юсуфов» яке аз онҳост. Қаҳрамон дар шафати кӯҳи барфпӯш тасвир ёфтааст. Ӯро қабл аз ҳама бозувони паҳлавонӣ ва либоси ҷӯпонӣ фарқ мекунонад.

Азбаски чехраи инсон унсури асосӣ дар эҷодиёти rassom А. Раҳимов маҳсуб меёбад, ӯ ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар лаҳзаи муносиб, аз он фаровон истифода намояд. Аммо дар ҳама ҳолат сабки вижаи чехранигории А. Раҳимов намоён мегардад. Шафати онҳо бошад, кӯзаҳои гулдор кашида шудаанд, ки ин сюжети аҷибро пурмуҳтаво менамояд.

Ҳамин тавр, rassomi шинохтаи тоҷик А. Раҳимов солҳои душвори баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба майдони ҳунари rassomии касбии тоҷик қадами устувор гузошта, дар офаридани асарҳои гуногун-жанру гуногунмазмун, бавижа дар чехранигорӣ сабку равиши хешро пайдо намуда, дар ғанисозии ганҷинаи осори тасвирии муосири тоҷик мақоми шоиста гузоштааст.

Аз соли 1953 иштирокчи намоишҳои ҷумҳуриявӣ умумииттифоқӣ ва аз соли 1957 асархояш

пайваста ба намоишҳои байналмиллалӣ пешниҳод гардидаву баҳои баланд гирифтааст.

Баробари фаъолияти эҷодӣ, А. Раҳимов ба корҳои ҷамъиятиву давлатӣ низ машғул гардида, солҳои зиёде муовини раиси Раёсати Иттифоқи rassomони Тоҷикистон шуда кор кардааст. То соли 1985 вазифаи Раиси Фонди бадеии Иттифоқи rassomони Тоҷикистонро иҷро кардааст. Минбаъд то охири умр, Раиси комиссияи кор дар деҳоти Иттифоқи rassomони Тоҷикистон буду дар созмон додани гурӯҳҳои эҷодӣ дар деҳот ва ноҳияҳо, гузаронидани намоишҳои мавзӯии rassomon кӯшиш ба харҷ меод. Таҷрибаи хешро ба ҷавонон меомӯхт.

Ӯ ба мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла ба Афғонистон (1975), Олмон, Чехия ва Фаронса (1975), Руминия (1979), Қоҳира ва Португалия (1982) сафари эҷодӣ намуда, аз натиҷаи сафархояш як силсила мусаввараҳои ҷолиб офаридааст.

Имрӯз асарҳои ӯ дар нигористонҳову осорхонаҳои бузурги Россия, собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва мамлики хориҷа маҳфузанд. Ҳунаршиносон пиромунӣ эҷодиёти ӯ мақолаву албомҳо таҳия кардаанд, ки аксари онҳо дар Маскав интишор ёфтаанд. Дар осорхонаву нигористонҳои Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон мусаввараҳои ӯ, махсусан чехраҳои инсонҳои барӯманди Ватан ҷои намоёнро ишғол менамоянд.

Мусаввири шинохтаи кишвар, Арбоби шоистаи ҳунари Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон шодравон Абдурахмон Раҳимовро асарҳои пурғановаташ то абад дар ёдҳо ва аз ҳама муҳим, барои наслҳои баъдӣ абадан симои ўро зинда нигоҳ медоранд.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хазинаи 1501, Рӯйхати 1. Воҳ.ниг.28, варақи 188.
2. Абдурахман Раҳимович Раҳимов. Темпера. Каталог выставки. /Вст. статья Т.Овчарова. — М.: Сов. художник, 1982. — 22 с. с илл.
3. Муродов Р. Поэзия красок // Очерки о художниках Таджикистана /Отв. редактор О.Айни. — Душанбе: Дониш, 1975. — С. 110–111.
4. Очерки о художниках Таджикистана / Отв. редактор О.Айни. — Душанбе: Дониш, 1975. — С. 11–13.
5. Халаминская М. Искусство молодых. Казахстан. Киргизия. Узбекистан. Таджикистан. Туркменистан. Очерки о художниках республик Средней Азии и Казахстана. — М.: Сов. художник, 1987. — 164 с., с илл.

Аъзами РОЗИҚ

*Хунарпешаи Театри давлатии академии
драмавии ба номи устод А. Лоҳутӣ*

БАС АСТ ҲАМОН ИФТИХОРИ ФИРДАВСӢ

*Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнагзарад!*

Фестивали байналмилалӣи театри «Фаҷр» дар Эрон, тайи як ҳафта мизбони хунарпешаҳои тоҷик буд. Аз даҳум то ҳабдаҳуми феввали соли 2022 ду театри Тоҷикистон — Театри давлатии академии драмавии ба номи А. Лоҳутӣ, бо намоиши «Фирдавсӣ», ки аз рӯи романи устоди зиндаёд, Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода, бо коргардонии Султон Усмон рӯи сахна омадааст ва Театри ба номи Меҳрубон Назарови шаҳри Хоруғ бо намоиши «Лаъли Бадахшон» аз рӯи асари Ҷумъа Қуддус ва коргардонии Умед Хусравов таҳияшуда, пешкаши тамошогаронӣ эронӣ гарид.

Театри А. Лоҳутӣ намоиши «Фирдавсӣ»-ро 12-уми феврал дар театри қадимии шаҳри Техрон «Сангилач», се маротиба иҷро кард.

Ҳар се намоиш ҳам дар сатҳи хеле олӣ иҷро гардида, аз ҷониби тамошогарон хуб пазируфта шуд. Дар намоиши сеюм сафирони ҳарду кишвари дӯсту ҳамзабон, сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Эрон муҳтарам Низомиддин Зоҳидӣ ва сафири Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, ҷаноби оғои доктор Собирӣ иштирок доштанд. Дар поёни намоиш бо гулдасатаҳо ва қарсақҳои тўллонӣ хунармандонро аҳсанту офарин хонданд. Дар доираи ин сафар «Нишастӣ муштараки ошноӣ бо фарҳангу хунари Тоҷикистон» ва маросими бузургдошти шодравон Ҳабибулло Абдураззоқов, Хунарманди мардумии Тоҷикистон, таҳти унвони «Ҳабиби хунар» бургузор гардид, ки ҳамагӣ аз ин таваҷҷӯҳи дастандаркорони фестивал хушҳолу ифтихорманд буданд. Воқеан ҳам устод Ҳабибулло Абдураззоқов, чӣ дар дохил ва чӣ дар хориҷи кишвар нақшҳои мондагиреро офарида, ки муаррифгари миллату хунарӣ тоҷик гардида.

Инчунин дар доираи сафари Машҳад, ба гӯрӯҳи хунармандони тоҷик муяссар гардид, ки оромгоҳи абадии бузургтарин устоди сухани назми дарӣ, Фирдавсиро зиёрат намоянд, ки ин бехтарин иқдом ва тӯҳфае буд аз ҷониби нафароне, ки ин мулоқотро бароямон муҳайё намуданд.

Иҷрои театри Меҳрубон Назарови шаҳри Хоруғ низ бо намоиши «Лаъли Бадахшон», 13-уми феврал дар театри қадимии Эрон, «Сангилач» баргузор гардид. Бо дархост ва пешниҳодоти масъулини ин ҷашнвора, намоиши «Фирдавсӣ» дар шаҳри Машҳади Ҷумҳурии Исломии Эрон низ, рӯзи 16-уми феврал, дар театри марказии шаҳри Машҳад пешкаши тамошогарон гардонид шуд.

Аз Муҳсини Фараҳбар, коршиноси фарҳангии сафорати Эрон дар Тоҷикистон пурсон шудем, ки аз фестивали имсола ва намоишҳои «Фирдавсӣ» ва «Лаъли Бадахшон»-и Тоҷикистон чӣ бардоште кардед?

«Бисёр хушҳолам, ки ду гуруҳи театрӣ аз Тоҷикистон, Театри Абулқосими Лоҳутӣ ва Душанбе бо намоиши «Фирдавсӣ» ва Театри Меҳрубон Назарови ш.Хоруғи Бадахшон бо намоиши «Лаъли Бадахшон» меҳмони фахрӣ ва ё вижаи ҷиҳилумин ҷашнвораи театри «Фаҷр» дар Техрон буданд. Ва ду намоиши зебо дар амфитеатри «Сангилач», қадимитарин театри Эрон ба рӯи сахна омад ва бисёр-бисёр мавриди писанди мухлисони театр қарор гирифт. Ва баъдан дар театри марказии шаҳри Машҳад бо ҳузури қариби 300 кас ба рӯи сахна рафт, ки ин бисёр муҷиби ифтихору хурсандӣ ҳаст. Ва ин нишон дод, ки Фирдавсӣ ҳамеша омили пайванди миёни миллатҳои Эрону Тоҷик аст ва «Шоҳнома» то абад миёни ин миллатҳо зинда хоҳад буд. Ман аз ҳамаи касоне, ки дар ин иттифоқи фарҳунда нақшофаринӣ карданд миннатдору сипосгузорам.»

Карими Ҷашнӣ, раиси анҷумани хунарҳои намоишии устони Хуросони разавӣ, ки аз оғоз то анҷоми фестивал моро ҳамроҳӣ мекарданд, дар суолҳои мо чунин посух доданд.

«Ташаккур мекунам аз ҳузури бародарон, дӯстон ва хунармандони хиттаи Хуросони бузург, кишварии Тоҷикистон, дӯст ва ҳамсоии азиз. Ва хушҳолам аз ҳузури гуруҳи бузурги намоишҳои «Фирдавсӣ» ва «Лаъли бадахшон» дар Машҳади Муқаддас.

Ва воқеан хушҳолам, ки бо тамоми саҳнҳои тавонистем, ки иҷрои намоиши «Фирдавсӣ»-ро дар

толори аслии театри шаҳри Машҳад, воқеъ дар бӯстони Миллат дошта бошем. Истиқболи хеле хубе дидем аз тамошогарони форсидӯсту адабиётдӯст ва Фирдавсидӯсти шаҳри Машҳад. Ин навидеро медиҳад, ки мо метавонем робита ва иҷрои намоишхоро байни ду кишвар бо иқдоми шаҳрдориҳои ду шаҳри бузурги Машҳад ва Душанбе, дар ояндаи наздик ба роҳ мондем».

Аз гуфтаҳои ҳунармандон ва рӯзноманигорони Эронӣ маълумамон гашт, ки намоиши «Фирдавсӣ» дилҳояшонро воқеан ҳам тасхир карда. Дар миёни мусоҳибаҳои дӯстони Эронӣ, андешаҳо ва таассуроти ҳунармандони тоҷик, устод Ортиқ Қодир низ бароямон ҷолиб буд: «Вақте меҳоҳам дар бораи ин сафар ва таассуроти натиҷаҳои он сӯҳбат кунам, беихтиёр ин шохбайти Абулмаъонӣ Бедили бузургор ба ёдам мерасад:

*Ба дил гуфтам, кадомин шева душвор аст дар олам,
Нафас дар хун тапиду гуфт: поси ошноиҳо.*

Ба ё: *Об агар сад пора гардад, боз бо ҳам ошноист!*

Яъне, ҳеҷ як нотаваббин, ҳеҷ як муғриз наметавонад ин фарҳанги чандҳазорсолае, ки моро ба ҳам муштарақ кардааст мепайвандад, ҳалалдор созад. Тоҷикистон бо Эрон Афғонистон, чун як империяи бузурги Ориёитаборон рашики оламиён буд ва аз ин ҳасад мебурданд. Ин сафари мо, фикр мекунам оғози марҳилаи нав дар муносибатҳои Тоҷикистону Эрон фоли нек аст. Ин як пайки нек аст. Ин як паёми наврӯз аст, паёми соли нав аст. Сабзиданҳо ва шукуфтанҳо аст.

Бисёр бароям он гуворо буд, вақте мо дар Техрон ворида меҳмонхонаи «Боботоҳир» шудем, суруди миллии Тоҷикистон ва баъдан суруди миллии Эрон садо дод. Як фазои пур аз муҳаббат, самимият, ифтихор ва сарбаландиҳо буд, ки моро фаро гирифт. Ба мо ханӯз дар Душанбе гуфта буданд, ки бо ҷурми бемории оламгир ва фосилаи иҷтимоӣ дар толор тамошобин кам мешавад, вале ин қолаб ҳам шикаста шуд. Мо ба диёри Фирдавсӣ, вақте ки Фирдавсиро овардем, рӯҳи Фирдавсӣ мадад кард, шод шуд ва гӯё, ки Фирдавсӣ аз нав зинда шуд ва алайҳи ҳама бадҳоҳону нотаваббинони ин қавми Ориёитабор қиёме кард. Мо дидем, ки толор пур буд ва ягон фосила ҳам риоя намешуд. Вақте намоиш ба анҷом расид, дақиқаҳои тӯлонӣ толорро тарк накардани тамошогарони Эронӣ, ин худ гувоҳи он буд, ки онҳо ормону садои қалби ҳудашонро дар ин намоиш диданд ва эҳсос карданд. Гуфтанд он чизе, ки мо меҳоҳем гӯем, он чизе, ки дар қалби мо аст, дар андешаи мо аст, онро Шумо хеле равшану возеҳ ва бо бадеияти баланд аз сахна намоиш додед. Вақте ки ба Машҳад омадем, фазои Душанбе

бароям равшантар шуд, чун ки Машҳад як гӯшаи Хуросон аст. Дар муҳите, ки ин ҷо бобои Фирдавсӣ ором гирифтааст, беихтиёр гуфтам:

*Дуруди ёр туро, ай диёри Фирдавсӣ,
Нисори ту гули дил, ай баҳори Фирдавсӣ.
Зи ифтихори дигар шоирони хеш мағӯ,
Туро бас аст ҳамон ифтихори Фирдавсӣ...*

Ҳамин хел арзёбӣ шуд, ки ин сафар ояндаи бисёр неки муносибатҳои Тоҷикистону Эронро оғоз бахшид. Ин сафар оби мусаффоӣ рӯди порсиро ба ҳам пайваст. Чи тавре ки устод Лоик гуфтааст:

*Атои фазли Яздонӣ, ки бо ҷамъу парешонӣ,
Танад бо ҳам, танад бо ҳам, дили Тоҷику Эронӣ.
Ба Тоҷику ба Эронӣ, муҳаббат бод арзонӣ,
Садоқат бод, шаҳомат бод, наҷобат бод арзонӣ.*

Ва дар идомааш низ бисёр хуб ва бо як ормони бузурги шоирона гуфтаанд:

*Чу аз як ҷоми Ҷам ҳастем, аз як ҷоми Ҷам мастем,
Агар Рустам сарафрозад, зи нав парчам барафрозад,
Хуросони бузурги мо, Хуросони сутурги мо.*

Мо мардуми Ориёитабор низ, бояд ҳамеша дар андешаи пайвандҳои андешаву афқору руҳу дилу адабу таъриху фарҳанги худ бошем. Вагарна дар ин ҷаҳони пуртаховул, ҷаҳони пуршур, душманони мо, муғризон, нотаваббинон ва ҳама ҳасудон ғаразҳои нопоки худро амалӣ хоҳанд кард. Ва мо набояд гузорем, ки дигар касе ин дӯсӣ, ин муҳаббат ва ин пайвандҳоро ҳалалдор созад. Фарҳанг беҳтарин сафир аст, ки марзҳо ва қалбҳоро бо ҳам мепайвандад. Ҳатто дар замони Шӯравӣ ҳам, тавре ки устод Мӯъмин Қаноат мегуфтанд: «Мо як пайванди бисёр қавии рӯҳонӣ доштем. Бисёре аз олимони Эрон, хусусан Сайид Нафисӣ, вақте ки ба Тоҷикистон омаданд, мегуфтанд, ки аслан маҳаллу гаҳвораи тамаддуну забони Ориёитабориён — форсӣ ин Мовароуннаҳр, Хуросони бузург, Самарқанд, Бухоро, Балх ва Ҳҷанд аст». Ва ин пайвандҳоро ба хоҳири гирифтани рӯҳи бузургонамон бояд аз нав пойдор кунем. Чуноне ки моро ба ҳайси меҳмони вижа истиқбол гирифтанд, ин сафар ҳам бароямон вижа буд...

Аз ақидаҳои андешаҳои мусоҳибону мушоҳидон маълум гардид, ки «Фирдавсӣ» марзҳоро убур, дилҳоро тасхир ва чашмҳоро рӯшан намуд.

Бо ҳамин хоҳишаҳои неку ширин, сафари ҳафтрӯзаи ду гурӯҳи театрии Тоҷик дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон поён ёфт. Ҳангоми бозгашт ҷаноби оғои доктор Собирӣ — сафири Эрон дар Тоҷикистон бо мо буданд. Садои халабон баланд шуд: «Ҳузури ду гурӯҳи театрии Тоҷикро ба Эрон-замин хайрамақдам мегӯем!»

Баҳодур ДАВЛАТЗОДА

*Директори Коллеҷи санъати шахри
Душанбе, ба номи А. Бобоқулов, номзади
илми санъатишиносӣ, дотсент*

ЁДЕ АЗ ХУНЁГАРИ АСИЛ

Шахсе, ки овози хуб ва сухани хушу гуворо, донишу маҳорати мукамал ва нутқи бурро дорад, ўро ба булбул нисбат медиҳанд. Сарояндае, ки сурудаш аз қаъри дил баромада, ба умқи қалби шунаванда бо ҳамон ҳарорати аввала мерасад, дилу қонро қувват бахшида, назари ўро ба зиндагӣ гарм медорад, ӯ низ ба масал булбул аст. Ҳатто, бар замми ин, баъзе аз санъаткоронро низ бо иловаи номи зодгоҳ «булбули...» меноманд. Ба назари инҷониб ҳофизи ормонии шӯридадил Барот Яхшиев низ аз ҳамин қабил хунёгарони маъруфест, ки ба қавли шоир:

*Булбулонро кай бигӯянд, ки сурудхонӣ кунанд?
Аз хуруши дил зи субҳ то шом хушхонӣ кунанд.*

Овози маҳину ширадор, бо авҷи ниҳоят балан-ди хониш ва лаҳни буррову саҳеҳ, ки пеш аз ҳама аз истеъдоди бузурги модарзодӣ шаҳодати ҳол буданд, ба ӯ имконият дода буд, ки ба офаридани суруду мусиқии баландпоя мушарраф гардад. Пас аз шунидани сурудҳои қонбахши ӯ кас рӯҳ мегирад, ҳаловат мебарад, дилаш ба зиндагӣ гарм шуда, ба қадри зебӣ ва хушиҳои ҳаёт мерасад. Хусусан, сурудҳои басо машҳур ва ҳамеша вирди забони мухлисонаш дар солҳои шастуму ҳафтодуми қарни гузашта — «Ёр меояд», «Ба деҳқондухтар», «Бурдӣ сабру қарорам», «Вафо хоҳам», «Гирди сарат гардам», «Даъвои огоҳӣ макун», «Зи дилам бурда», «Зи ҳичронат», «Маҳбубаи қон», «Маҳи рухсор» ва даҳҳо суруду таронаҳои дигар, ки бо шираи қони офарандаи онҳо тавҳам афтодаву ба тамошобин ва шунаванда пешкаш гардидааст, пас аз гузашти бештар аз ним аср ҳанӯз ҳам қимати бадеиву зебопарастии ҳешро гум накардаанд. Баръакс, бо нафосату масъулият ва диди ҳунармандии муаллифи ин офаридаҳо, рангу бў ва таҷаллии дигар ёфтаанд, ки чунин маҳбубияту муваффақияти эҷодӣ на ба ҳар эҷодкор даст медиҳад. Аз ин нуқтаи назар, агар ба эҷодиёти Барот Яхшиев ба таври мушикофона ва аз нигоҳи касбият таваҷҷуҳ карда шавад, ҳамаи сурудаҳои ин ҳунарманди асил мондагоранд

ва абадан бояд ҳазинаи тиллоии Хонаи Радиои Тоҷикистонро ғановату тароват бахшад.

Барот Яхшиев сабку услуби ба худ хос дошт ва беҳуда набуд, ки дар атрофи худ як идда чавононро низ гирд овард, то тавониста бошад, ки онҳо низ ин ҳунари аҷдодиро минбаъд такмилу идома диҳанд.

Бояд дар оҳангҳо, қабл аз ҳама, рӯҳи мусиқии тоҷикӣ, набзи ҳаёту зиндагӣ ва орзуву ормони мардуми тоҷик эҳсос гардад. Бояд иқрор шуд, ки қалби ҳассоси шоирона ва аз нигоҳи маънӣ бориқбини Барот Яхшиев барои офаридани суруду оҳангҳои марғуб чун мадраки эҷод паҳноӣ васеа дошт. Ҳамин аст, ки мутаносибии оҳангу шеър дар якҷоягӣ дили шунавандаро таскин ва равони ўро рӯҳ мебахшад. Сурудҳои «Қалъабандӣ», «Меҳри Ватан», «Моҳи ман», «Намебинам туро», «Насиҳат», «Нидои ёр», «Нозукбадан», «Нолаи булбул», «Намеояд ба қор», «Ошёнӣ булбулон», «Парвона нест» ва ғайра аз ҳамин қабиланд, ки дар дилу дидаи мардуи ҷой гирифтаанд. Дар баробари ин, пас аз шунидани чунин сурудҳо касро ҳаёли рӯзгори ширини дунёи рангин фаро мегирад. Зеро оҳангҳои марғубу лаҳни ширини ҳунарманд ҷаззобияти сурудҳои иҷрокардаи Барот Яхшиевро афзуда, қимати эстетикӣ шеърро боз ҳам боло бурдааст.

Чизи дигарро ҳам бояд таъкид намуд, ки шеър-у сурудҳои ин хунёгари асил бештар ҷанбаи халқӣ дошта, дар сурудаҳои ӯ орзуву омоли мардум, боварӣ ба рӯзи фаро ва ояндаи неки ҷомеа инъикос ёфтааст. Ў сурудҳояшро чунон заминиву самимӣ офаридааст, ки пас аз солиёни зиёд мардум онҳоро имрӯз низ замзама мекунад. Воқеан ин яке аз рисолати вазиҷаҳои доимиву ҷонии ҳар як ҳунарманд аст. Аз сабки нигоҳиш, барориш-у гардишҳои оҳанги ӯ дарк кардан душвор нест, ки фалсафаи ашъори халқӣ ниҳоят баланд аст ва он ҳамеша аз ҳамдигар ҳамзабон будани инсонҳо ҳикоят мекунад. Фалсафаи ашъори интиҳобкардаи ҳофиз танҳо ба хоҳири шухрату шон ва ҳавою ҳавас нест. Ў дарди ҷомеаро сурудааст, матну ашъори иҷронамудааш дунёи ботинии касро рӯгардон

менамоёд. Савту навоест саропо олудаи дарди зиндагӣ ва ба маънои то маш эҷоди заминист.

Илм собит намудааст, ки мусиқӣ барои инсон як рукни таъаббат аст. Вай ҳатто ба набототу ҳайвонот низ таъсиргуздор буда метавонад. Яъне суруд мусиқӣ аз донанда ва иҷроғари он масъулияти зиёдеро тақозо дорад.

Мусаллам аст, ки шеър ҳолат аст ва мавзуи ашъори гузаштаи классикони адабиёти тоҷикӣ форс мухталиф буда, дар баробари ин, дар ҳолатҳои гуногуни рӯзгор эҷод гардидааст. Қаҳрамони лирикии он агар гоҳе аз дидори маҳбубааш ба вачд омада, васфи ҳаёти озоиштаро сарояд, гоҳи дигар аз сӯзу фироқ дарди хичрон менолад. Чунин мавзуоте, ки ҳақиқатан ҳам, касро ба андеша водор мекунад, дар сурудҳои ӯ — «Сарви мавзун», «Рӯзи ид аст», «Халқи мо», «Фасли баҳор», «Чинакчидухтар», «Чӣ мепурсӣ?», «Шаби васл», «Эй дар фуқрати тӯ» падида омадаанд...

Меҳри санъаткорӣ дар замири Барот Яхшиев хеле барвақт, ҳанӯз замоне ҳувайдо гардид, ки ӯ ҳамагӣ 15 сол дошт. Дар маҳфилҳову нишастҳои хосаи зодгоҳаш — деҳаи Данғараи Болои ноҳияи Данғара ҳатман аз ӯ иҷрои ин ё он суурдро хоҳиш мекарданд. Вале ҷавони навраси саҳнаида дар аввалҳо шарм медошт, аз пурра баланд сар додани овози Худододаш истиҳола мекард.

Соли 1955, Ҳофизи халқии Тоҷикистон Акашариф Ҷӯраев барои пайдо кардани истеъдодҳои ҷавон ва иштироки онҳо дар озмунҳои эҷодӣ вобаста ба сурудҳои ба Данғара меояд. Аз Бароти ҷавон ҳам хоҳиш карданд, ки суруде бихонад.

Маҳз иҷрои суруди «Қалъабандӣ» дар ҳузури ҳофизи машҳур А. Ҷӯраев роҳи ояндаи эҷодии ӯро муайян кард. Ҳунарманди шинохта аз чунин бозёфташ ба вачд омада, бо қаноатмандӣ ӯро ба Сталинобод (Душанбеи имрӯза) овард. Аввалҳо хеле зик мешуд, зеро якбора аз аҳли оилаву рафиқони мактабиаш канда шудан вазнин афтод. Бинобар он, вай Сталинободро тарк гуфту ба деҳа рафт, вале боз ҳам истода натавонист, зеро меҳр ва самимияташ ба санъат ӯро водор сохт, ки ба пойтахт баргардад. Хамин тавр, Барот Яхшиев аз соли 1955 муқими пойтахт шуд.

Новобаста ба ҷавонияш ӯро бо тавсияи устоди санъат Акашариф Ҷӯраев ба Филармонияи давлатии Тоҷикистон, ба сифати солист-вокалист пазируфтанд. Маъмурияти филармония аз ин амали хеш бурд кард, зеро ба ин восита барномаи эҷодии филармония ташаккул ёфт, сурудҳои нав ба нави халқӣ ҷойи худро меёфтанд. Дар сафарҳои ҳунарие, ки ба минтақаҳои гуногуни Тоҷикистони азизамон сурат мегирифт, муҳлисон асосан хостори иҷрои сурудҳои халқӣ аз тарафи Барот Яхшиев буданд. Маҳз сафарҳои ҳунари сабаб гардиданд, ки ин ҳунарманди ҷавон бештар шинохта шуда, сурудаҳои зуд-зуд тавассути телевизион тарғиб шавад. Дар ин замина соли 1957 дар Фестивали 4-уми сурудҳои анъанавӣ дар шаҳри Москва ширкат варзида, бо маҳорати хосаи эҷодӣ дили тамошобинро тасхир кард. Маҳз чунин ширкат карданҳо дар озмуну чорабиниҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ байналхалқӣ тавонист, ки боз ҳам роҳи эҷодӣ ва барномаи сурудҳои ӯро таҳким бахшад.

Баъдтар Барот Яхшиевро дар Театри давлатии академӣ-драмавии ба номи Абулқосим Лоҳутӣ ба сифати сарояндаи яккаҳон ба кор даъват намуданд. Вай дар ин даргоҳ аз соли 1962 то соли 1968 ҳамчун овозхон ҳунари хешро сайқал дод. Ҳамзамон мавсуф бо таблиғу ташвиқи басаҳнагузорандаҳои намоишномаҳои театр дар спектаклҳои «Арӯси панҷсӯма», «Кӯпрук», «30 танга ҷарима» ва ғайра нақшҳои хотирмонро иҷро кард. Соли 1968 бошад, иштирокчи Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар шаҳри Москва гардид. Ҳамон сол, ҳини баргузори ҷашни миллӣ, дар Ҷумҳурии Афғонистон ҳамроҳи як қатор ходимони санъати тоҷик дар ин кишвар, дар ҳамкорӣ бо шодравон Ҳаким Маҳмудов — Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон чанд сурудро дар лентаи овози садо ва симои ин кишвар сабт карда буданд.

Яке аз махсусиятҳои эҷодиёти Барот Яхшиев дар он зоҳир гардидааст, ки вай дар сароидаани сурудҳои халқӣ, миллӣ, анъанавӣ, маҳорати фавқуллода дошта, дар иҷрои ӯ сурудҳои классикӣ низ хеле мутантан ва ҳунармандона садо медоданд. Имкониятҳои овозӣ ва лаҳни ширину ширадор ва басо ҷаззоби ҳунарпеша сабаб гардиданду ҳунармандро ба ансамбли давлатии «Шашмақом»-и назди Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун овозхон хуш пазируфтанд. Вай аз устодони мусиқии «Шашмақом» Фазлиддин Шаҳобов ва Шохназар Соҳибов асосҳои мусиқии устодона ва мардумиро омӯхту аз бар кард. Мавсуф иштирокчи Фестивали байналмилалӣ ҷавонон ва донишҷӯёни шаҳри Москва (соли 1957), Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар шаҳри Москва (соли 1968), Рӯзҳои фарҳанги тоҷик дар шаҳри Тошканд (соли 1981) буд. Барот Яхшиев дар Симпозиуми байналхалқии мусиқӣ дар шаҳри Самарқанд (соли 1978) ширкат варзид, ки ба мусиқӣ ва санъати миллии тоҷик — «Шашмақом» ихтисос дошт. Дар иҷрои ӯ сурудҳои классикӣ «Соқиномаи Ироқ», «Дугоҳ», «Маҳбубаи ҷон», «Қалъабандӣ» садо дода, ҷойи намоёнро сазовор гардид ва мучиби кафкӯбиҳои бардавоми муҳлисони шуд. Ин ҳофизи хушовозу андалебнаво маҳорати ҳоси иҷрогарӣ нишон дода, барои маҳорати баланди сарояндагӣ аш, тарғиби мероси мусиқии тоҷикон ва мардумони Шарқ бо Ифтихорномаҳои Президиуми Шӯрои Олии РСФСР Тоҷикистон, Вазорати фарҳанг, Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Ин ҳунарманди чирадаст то охири умр (соли 1985) дар ансамбли давлатии «Шашмақом»

фаъолият намуд, рушд ёфт ва барои чанд насли ҷавон нозукиҳои касбашро омӯзонд.

Адиби машҳури рус Л. Н. Толстой гуфтааст: «Санъаткор дар баробари санъаташ месабад. Санъати ӯ дар баробари халқе, ки васфашро месарояд, ба камол мерасад». Меҳри ҳунару истеъдоди азалии Барот Яхшиев ҳам тавассути сурудҳояш дар дили мардум лона гузошт ва тавонист, ки дар тарғиби санъати асили касбӣ нақши боризи хешро гузорад. Вале афсӯс, ки қорвони умри хунёгари мумтоз дар нимароҳи эҷодӣ дар авҷи фаъолияти ҳунари, дар синни 45-солагӣ бозмонд...

Бо вучуди кӯтоҳии умр, ин хунёгари асил тавонист бо офаридаҳои ҷаззоби дилнишини хеш дар дили ҳазорон муҳлисону ҳаводорони санъати асил ба таври абадӣ ҷой бигирад. Акнун таронаҳояш ному пайкори ӯро дар байни халқ зинда нигоҳ медоранд. Оре, ин хунёгари зиндаёд умри хешро зоеъ нагузаронидаву барои халқаш хизмат намудааст.

Имрӯз чун Барот Яхшиев меғӯем, қабл аз ҳама суруди «Зи ҳичронат» ба хотир меояд, ки насли солҳои шастуму ҳафтодум онро бештар писандидаву вирди забонҳои пиру барно гардида буд. Воқеан суруде, ки аз эҷодиёти халқ манша гирифта бо сабки ошно суруда мешавад, умри абад дорад:

Зи ҳичронат азизи ман, ҳамеша чаши

тар дорам,

На мактуби ту меояд на аз ҳолат хабар дорам.

Агар мардум маро пурсад, ҷаро рангат

ҳазон гаштаст?

Ҷавобашро ҳамегӯям, азизе дар сафар дорам...

Бисёр таассуфовар аст, ки истеъдод ва ҳунари сарояндагии ин санъаткори асил ҳангоми дар қайди ҳаёт буданаш ба таври сазовор қадрдонӣ нагардид: на унвоневу на ҷоиза! Дар ҳоле ки муҳлисони беҳадду ҳисобаш бо кафкӯбиҳои бардавом сақфи толорҳои консертиро ба ларза меоварданд.

Фикр мекунам, замони соҳибистиқлолии кишварамон шароит фароҳам овардааст, ки ҳама чиз ба ҷои худ гузошта шавад. Бигуздор пас аз вафоташ бошад ҳам ҳунару маҳорати ӯ қадрдонӣ гардад.

Бисёр хуб мешуд, ки ба ин ҳунарманди Худодод унвоне дода, агар Хонаи фарҳанги зодгоҳаш ё мактаби мусиқии ноҳия ё ин ки кӯча ё хиёбоне номи ӯро бигирад. Бо ин роҳ метавонем руҳи ӯро шод гардонда, вазифаи ҷониамонро дар бузургдошти истеъдоду маҳорати санъаткорое, ки номаш тайи сӣ соли фаъолияти ҳунари вирди забонҳои ҳаводорон дар саросари ҷумҳури буд, иҷрошуда пин дорему ба истеъдоди хунёгар ва эътиқоди муҳлисони бешумораш эҳтиром қоиладор бошем.

ЁДГОРИҲОИ МО

Абдулҳамид САМАД

*Нависандаи халқии Тоҷикистон, Корманди
шоистаи Тоҷикистон, дорандаи Ҷоизаи давлатии
Тоҷикистон, ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*

ЗИЁРАТИ БУРҲИ ВАЛӢ

Нияти сайри водии Ваҳиё ва зиёрати оромгоҳи ҳазрати Бурхро кайҳо дар дил мепарваридам. Чун таърифу ситоиши онҳоеро, ки аз ин қаламрав баргаштаанд, мешунидам, дил гум мезад ва ба худ ваъда меодам, ки имсол ҳатман ба Ваҳиё хоҳам рафт. Воқеан тамошои ҳар як гушаи диёр ва ошноӣ бо мардуми он саодат аст. Вале, ҷуноне пирони рӯзгор мегӯянд, то Худованд розӣ нашаваду насиби чашидани обу дон ва нону намаке накашад, ба ҷое рафтан амрест муҳол. Дигар ин ки бо розигии Офаридагор чизе сабаб мешаваду мушқилҳо осон мегарданд ва кушоиши нияту орзу пеш меояд.

Зимни сӯҳбате дар омади гап ҳамин мақсад, яъне зиёрати ҳазрати Бурхро иброз доштам. Бародари ҷавонмардпешаамон Шарофиддин Ташрифзода, (писари Муллошарифи кӯлобӣ), ки он ҷо ҳузури дошт, ваъда дод, ки фасли гармо ба Ваҳиё бурдану овардани моро ба душ мегирад.

— Худам ҳам доғи дидани Ваҳиёву зиёрат кардани мазори ҳазрати Бурх ҳастам, — гуфт Шарофиддин. — Ҳамроҳ мекофтам. Лекин аппам бо писаронам солҳои пеш ҳафт — ҳашт маротиба ба зиёрат рафта омаданд. Доим нақлҳои аҷиб мекунаанд. Роҳаш мушкилу дароз аст, мегӯянд. Ҳеҷ гап не, ният холис, Худо хоҳад меравем. Киҳо ёрони роҳ мешаванд?

— Ҳоҷӣ Абдурахмону Абдусайд, шояд...

— Бехтарин! — гуфт Шарофиддин ва шӯҳиомезафзуд: боз вақти рафтан ҳар хел баҳона наёбед.

— Шартҳои рафтани ҳозир бигу, ки донем: зӯрамон мерасад ё не? — бо ҳазл пурсид Абдусайд.

— Шарташ рӯзу соати рафтан ба мошин шинед, бас. Дигар ҳамааш ба зиммаи ман... Шумо аз ман ҳамроҳи хубтар намеёбед. Янгаатон барои роҳ тӯша — бехтарин фатирҳои бо ширу равшан гӯшти бузу гӯспанд мепазад. Тарбузу харбуза, мева ҳам аз ҳисоби ман. Боз ҷӣ меҳахед?

— Бас. Аз ҳад зиёд талаб кардан қаҳри Худоро меорад, — бо ханда посух медиҳад Абдусайд. — Аз гапат нагардӣ, шуд.

— Ният холис, иншоаллоҳ меравем, гуфтем.

Ниҳоят рӯзҳои охири моҳи август сафар фаро расид. Мо аҳд кардем, ки дарвешона сайру зиёратро ба субут мерасонем, яъне на ба гардани касе бор мешавем, на касеро дарди сар медиҳем.

То Тавилдара манзара ва деҳоти сари роҳ, ҷангалистонҳои нозанин, кӯҳҳои осмонхарош барои мо ошноост. Кам ё беш даҳ сол пеш ҳар яки мо аз ин роҳ гузаштааст. Вале ҷун аз сари пуле, ки ҷониби Дашти шер тоб меҳӯрад, мо бо роҳи водии Ваҳиё ворид мешавем, олами ноошно ва пурасрор пеш меояд. Роҳ ноҳамвору дароз аст. Маънии луғавии Тавилдара дараи дарозу баланд бошад, водии Ваҳиёро ба номи ҳазрати Бурх нисбат дода, Бурхиён ва ё Бурхия маънидодаш мекунаанд. Азбаски мо хӯроки нисфирӯзиро дар мавзеи Ҳавзи Кабуд хӯрда, намозро дар масҷиди Чилдара хонад будем, дигар дар ягон ҷо наистода пеш мерафтем. Дидани манзараҳои дилнишин, киштзорони сарсабз, обшорону рӯдҳои хурӯшон, ки ба Хингоб мерезанд, кӯҳҳои дарахтпӯш тай кардани роҳи тӯлонӣ ва ноҳамворро бароямон сабук, балки роҳатбахш мегардонд. Деҳаҳо камодаманд, наврасон низ аҳён-аҳён ба ҷашм мерасанд, маълум, ки ба коре саргарманд: ҳосил меғундоранд, алаф медараванд, мол мечаронанд ё ба рӯзи нахустини таҳсили худ асбобҳои хонишро омода мекунаанд.

Вақти офтобшиношин ба деҳаи хушобу ҳаво, балки дарахтпӯши Лангар ворид шудем. Ҳамроҳони мо магар аз роҳпаймоии якрӯза хаста ва шояд дилтанг шуда буданд ва ё аз тарси раҳгум задан аз одамони сари роҳ дуруст рафтан ва боз ҷӣ қадар масофа мондан то зиёратгоҳро пурсиданд.

— Роҳ якта аст, — посух доданд онҳо ва афзуданд. — Рост меравед. Лекин аз рӯи қоида бояд аввал мазори Хоҷа Аловиддинро зиёрат бикунед.

— Куҷост ин мазор?

— Каме пеш равед, аз рӯйи ишора ба дасти чап мегардед...

Мо аз рӯйи нишондоди Лангарихо ба марқади Хоҷа Аловиддин, ки дар камари кӯҳ ҷойгир буда, аз дур ба меҳроби бузургу мӯъҷизавӣ шабоҳат дорад, равон шудем. Бояд шом фаро нарасида ин зиёратро адо карда, роҳро идома диҳем. Мошинро аз роҳи печ дар печи байни деҳа гузаронида, ноилоҷ дар домани куҳи ҷангалпӯш гузоштем. Он тараф пайроҳа бешумор аст. Ба кадомаш боло биравем? Писараки зардина, сару либосаш пурчангу хок, шояд аз алафдаравӣ меомад, аз ошноҳояш ҷудо шуда, роҳнамои мо шуд. Пас аз соатҳои зиёд дар ҳавои нарму форам қадам задан хуш буд: рағу пайванд ва устухону пойҳоят аз қарахтӣ мераҳанд. Лек фурсат танг асту пойҳои ҳоҷӣ Абдурахмон дардманд.

— Аз ҳамин ҷо дуо хонда пас гардем ҷӣ?

— Киروي ин қадар роҳ омадан зиёратро пурра ба ҷо овардан беҳтар, — гуфт Абдусаид, ки аз пайроҳае ҷолокона пеш мерафт.

— Абдусаид бо пойҳои маъюбаш лангида-лангида барояду мо натавонем айб мешавад, — гуфт Шарофиддин. — Ба пеш! Мо ҳам бачаи кӯхистонем...

Дар кӯхистони Ваҳиё низ сари ҳар қадам мӯъҷизаҳое ба ҷашм мерасанд. Рангу сурати куҳу шаҳро ҳайратангезанд. Аз дур кӯҳе ба ҷашм расида буд, ҷигарранг ва ба киштии азиме шабоҳат дошт. Ҳамроҳони мо аз рӯи шунидашон гуфтанд, ки дар паси ана ҳамин кӯҳ мазори ҳазрати Бурх ҷой дорад. Он кӯҳ ва кӯҳҳои кабуду сабз ва сурхтобро гузаштем, лек то манзил ҳанӯз роҳи зиёде дар пеш будааст...

Алҳол аз меҳроби афсонавие, ки дар танаи кӯҳ ба даҳони зарҳалии нақби бузурге шабоҳат дорад, ҷашм нақанда ба боло меҳазем. Пеш рафтан душвор аст, нафасанг мешавем, боз хушк шудани ҳалку забон азият медиҳад. «Зиёрат осон нест меғӯям ба худ. — Бояд азоб бикашӣ, аз имтиҳон бигзарӣ». Ба ногоҳ ҷашмам ба шоҳаҳои буттаи зелол (зирк) афтод, ки дар он хӯша-хӯша меваҳои пухтаи бунафшранг ҳамоиланд. «Ана беҳтарин меваи ташнашикан, — меғӯям ба худ. — Доруи дилу ҷигару талха». Бо эҳтиёт шоҳаҳои зелолро сӯи худ кашида, хӯша-хӯша мева чинда ба даҳон мепартоямӯ шираи турушаки онро мемакам. Аз қудратат гардаме! Нафасам озод мешавад. Шарофиддин мерасада. Нафаскашиаш тунду вазнин, ранги париди рӯяш маро метарсонад. Як каф зелолаш додам,

ки ба даҳон партояд ва гуфтам, ки бо тақя ба дарахти бари пайроҳа каме дам бигираду пас гардад.

— Ба худ ҷабр кардан ҷӣ лозим?

— Ҳеҷ гап не, — қафаси синаашро молишдиҳон канда-канда гуфт Шарофиддин ва баъди чанд лаҳза маро дилпур сохт. — Гузашт... Гиреҳи гулӯву шишам кушода шуд, рафтем.

Ба қавле мо ҷонкоҳону ханҷолкашон аз шоҳу буттаҳо дошта боло баромадем. Шом бо пардаи сиёҳфром атрофро мепӯшонд. Меҳроби заринтоб, ки гӯё бо дасту панҷаи хунарманде оинавор гилмол карда шуда бошад, боз ҳам бузургу афсонавӣ менамояд. Воқеан мӯъҷиза аст. Ба қудрати Илоҳӣ бояд имон овард. Эҳ, ана дар рӯ ба рӯям боз як мӯъҷизаи дигари табиатро мебинам. Аз як қади одам баланд, аз ҷигари хоросанг ба андозаи як ангушт об меҷаҳад, мисле аз даҳони лула. Аҷиб, чанд қадам поин дар ҳасратҳои қатраи об будему намии ба ҷашм намерасид. Вале ана, ин ҷо дар фароз, аз дили санг оби ҷашма меҷаҳад ва ба соғуи ҷӯби мерезад. Даст мешӯям ва ҳарчӣ бодо бод як дулча оби ҷашмаро бо нияти шифо менӯшам. Сардии роҳатбахше дилу ҷигарро менавозад... Сӯйи оромгоҳи хоҷа Аловиддин, ки дар фароз аст, меши-тобам. Ҳамроҳони мо аллакай аз тамошои меҳроби афсонавӣ ва оромгоҳи хоҷа қаноатманд шуда, барои фотеха хондан нишастаанд. Ногуфта намонад, ки он ҷо тозаву озода аст ва барои намозгузори ба фарш гилем густурда, дуртар барои нишастан ҳарак низ ниҳодаанд. Лек оромгоҳ аз фарш як ду метр баландтар ҷой дошта, атрофаш як хати санг чидаанд. Ва чизи дигаре, ки ҳатман касро ба худ ҷалб мекунаду дар дил саволҳо пайдо мешаванд, дарахти болои гӯр аст. Дарахти ноошно, меваҳояш алвонранг ҷӣ ном дорад ин дарахт? На дӯлонасту не бушол. Аҷиб он аст, ки дар ҷангалаке, ки мо аз байнаш гузаштем, ин навъи дарахт вучуд надорад. Ин ҳам асрорангез аст. Писараки роҳнамо ҳам номи ин дарахро надонист. Рӯзи дигар аз пирони Ваҳиё донистем, ки ин дарахт Ҷубарғ ном дошта аст. Ҳама чиз дар ин меҳроб муаммо менамояд: ҳам сақфи баланди зарҳаландуди ҳамовор, ҳам ҷашмаи аз дили санг ҷаҳанда, ҳам дарахт ва боз бештар аз кучо ва чи хел ба инҷо омадани хоҷа Аловиддин. Не, хоҷа бе ёр набудааст. Пайроҳаи борики аз пеши ҷашма ба тарафи муқобил моро мебарад ва ба оромгоҳи муриди хоҷа мерасонад. Соҳи кӯҳи бузург кайҳо ҷангалистонро ба оғуш гирифта буд, лек пардаи сияҳфромӣ шом моро зудтар бо баргаштан ҳидоят менамояд. Ману писараки роҳнамо аз пайроҳаи шинос калапо меравем. Писарак мисли оҳубара сабук-сабук ҷаҳида, аз гардиши ҷойҳои мушқил осонак мегузарад ва

ҳаваси маро меангезад. Замоне ман ҳам чунин даврони бачагиро аз сар гузаронида будам. Ва акнун аз шохи дарахту буттаҳо дошта, бо эҳтиёт сарнишеб меравам. Худо накунад аз лағиши ночно бидафтӣ. Ва боз аз рӯи ҳавас ду шоха zeloли пур-меваро барои шикастани ташнагии ёрон армуғон мегирам... Онҳо хеле дер меоянд ва маро нигарон мекунад. Охир пойи яке шал асту аз дигаре вараму дардманд, тунд-тунд задани дилу нафаскашии Шарофиддин низ номӯтадилу ташвишовар аст.

Чойи ҳама садоҳоро ғазалхонии чир-чирақҳо пур мекунад ва шаббода аз домани кӯҳсор мевазад.

— Ана омаданд, — башорат дод писарак. — Аз ин тараф. Ин ҷо пайраҳа зиёд аст.

Ҳамсафарон бафурчаву сӯхбаткунон расиданд. Онҳо гуфтанд, ки дар меҳроби хоҷа Алоиддин намози шомро хонданд.

Писараки роҳнамо ба гусели мо розӣ нашуд, пас аз хайрухуш мисли оҳубарра аз пайраҳа дав-давои дар оғӯши торикӣ нопадид шуд.

Ба «Шохроҳ» расидем. Чароғҳо дар деҳаҳои чашмрас фурузонанд.

— То зиёратгоҳ боз ҷӣ қадар масофа монда бошад? — мепурсем аз якдигар. — Дар Лангар шабро рӯз кунем ё пеш равем?

Сари ин андешаҳо будем, ки мошине аз паҳлӯи мо ба шаст гузашт, лекин бо нуришораҳои хоҳиш-омези Шарофиддин истод. Шояд шофир пай бурд, ки мо мусофирему дар ин шомӣ ғарибон мушкеле дорем. Мо аз ӯ то ҳазрати Бурх ҷӣ қадар масофа монданро мепурсем.

— Зиёд не, 45–50 километр мондааст, — посух дод ронанда ва афзуд: «Ин тарафи роҳ боз носозтар асту барои сафаракии бори авваломада мушкилтар. Мо шитоб дорем вагарна ба шумо раҳнамо мешудем».

— Биравем ё дар ягон деҳа шаб истем? Чойи шабгузаронӣ дорад?

— Не, ҳозир метавонед то Найгуфт расед. Фардо гоҳ пиёдаву гоҳ савор то Бузургвор расидан мумкин аст, — гуфт шофир.

— Фаҳмо ҷӯра. Дар роҳи ноошно шабравро сад хатар ёр аст. Лекин як некӣ бикун: дар деҳае, ки масҷид дорад, истода роҳи хонаи Худоро ба мо нишон бидеҳ, — гуфтем ҳазломез.

— Рафтем, ана дар ҳамон деҳае, ки чароғхояш месӯзанд, масҷид дар сари роҳ аст.

Пас аз чанде мо роҳи пурпечутоберо тай карда, ба фароз баромадем ва тақрибан байни деҳа дар паси мошине раҳнамо истодем. Пардаи сиёҳфом ҳама ҷоро пӯшонда буд ва ғайр аз ғангомаи мавҷҳои рӯди Хингоб садое ба гӯш намерасид. Хомӯшии ҳаловатбахш.

— Ана ҳамин бино масҷид аст, — гуфт шофири раҳнамо.

— Чароғ надорад?

— Бояд дошта бошад...

Торикии масҷид моро дудила мекунад: Истем ё биравем? Абдусаид, ки аз мо дида боҳавсала ва ҷусту чолок аст, сӯйи масҷид шитофт ва чароғхоро ёфта афрӯхт.

— Бехтарин! — Хитоб кард ӯ, — олам гулистон, омада бинед.

Ман пас аз тамошои дохили масҷид дар тақвияти таърифи Абдусаид гуфтам:

— Барои мусофир аз ин чойи беҳтар нест, тоза, озода, якандозу болишт фаровон. Асбоби обҷӯшонӣ дорад. Боз чи лозим?

Аз дӯстони раҳнамо пеш аз хайрухуш номи деҳаро мепурсем.

— Лочурк, — посух дод шофир ва таъкид кард. — Сахар дар Найгуфт интизоратон мешавем. Шир-чойро бо ҳам меҳӯрем.

— Насиб, Худо ниғаҳдоратон бошад.

Кӯфти роҳи ноҳамвори дарозу хастагии сангин. Ҳар яке меҳоҳад зудтар биёзаяду сар ба болин бимонад. Вале хӯрдани ғизои шому хондани намози хуфтан дар пеш аст. Абдусаид зарфе дар даст барои об овардан меравад. Пешӣ масҷид, дар пой сафедорони кӯҳансол ҷӯи пуроб мегузарад. Мо дасту рӯй мешӯем ва дар як гӯшаи масҷиди барҳаво дастархон мекушоем... Пасон намозгузорони Лочурк паи ҳам мерасанд. Намозхониву баъд сӯхбати гарм... Лек ғангомаи аз сари шонаи кӯҳ охиаставу ба ноз баромадани Моҳи шомхӯрда мӯъҷизаест, ки на танҳо ҳуши мани ташнаву бандаи манзара, балки ҳамроҳонамро мебарад. Бомарому нарм як тарафи осмон зарҳаландуд мешавад, сипас моҳ бо сабру шаҳомат руҳи афсункор менамояд.

— Дар ин ҷо Моҳу ситораҳо хеле наздик метобанд, — меғӯяд касе ва меафзояд, — Аҷаб, аҷаб.

Байни кӯҳҳо фосила зиёд нест... Моҳ баъди чанде ба миёнаи осмон мерасад ва ноайён ҷониби қаторкӯҳҳои муқобил мелағжад. Сайри моҳ дар осмони пурситора, олами дар нури зарҳаланг ғунуда. Ҳавои тоза ва тамошои моҳу ситораҳои афсункор хобро аз чашм медузданд. «Дар ин ҷо ду соат хобидан баробари 4–5 соати дар шаҳр хобидан аст, — худро таскин мебахшам. — Тамошои ин шаби афсонавӣ ғанимат аст».

— Апаи ман аз ин роҳ гузашта бошад? — ин саволе буд, ки Шарофиддин ғангоми гузаштан аз роҳҳои мушкилгузари Ваҳиё пайваста савол медиҳад. Гап дар сари он ки апаи ӯ Биби Файзигул то сар шудани чангу пархоши дохили борҳо паи ҳам ба зиёрати оромгоҳи ҳазрати Бурх омадааст.

Ва ҳангоме Шарофиддин нияти ба зиёрати мазори ҳазрати Бурх рафтанаширо ба кампир иброз меодрад, вай шод мешаваду ҳам дар ташвиш меафтад.

— Роҳаш носоз, хатарнок аст, — мегӯяд. — Поят худо накунаду лағжад, ба коми Хингоб меравай...

— Ҳеч ба ақли ман рост намеояд, ки Бибӣ ҳафт сол аз ҳамин роҳ гузашта бошад, — пеш аз хоб боз мегӯяд Шарофиддин...

— Баргардем, мепурсем, — ба сӯҳбат нуқта мегузорад Абдусайд.

Ман то ба «нов»-и қуллаи кӯҳи муқобил моҳи шӯъларезро мегуселонам. Тамошои беназир. Ҳайронам, ки табиат ҳама чизро бо дасти афсункораш муносибу нотакрор месозад. Ана ҳамин новае, ки байни ду қулла вучуд дорад, гузаргоҳи ҷовидонии моҳ аст. Шояд Хуршед низ чанд соат пеш аз ҳамин нов ба ғуруб рафта. Ними рӯи моҳ паси нови душоҳа ниҳон, нимаи бо табассуми роздор ва зебову дилангез ба мавҷудоти рӯи замин падруд мегуфт, ки ман ба масҷид даромадам ва дар ҳавои «наво»-и хуру пуфи ҳамсафарон сар ба болин ниҳодам.

Сари субҳ пас аз анҷоми намози бомдод ба сӯи мақсуд роҳ пеш гирифтем. Рӯзи нахустини соли нави таҳсил аст. Писаракону духтаракон аз деҳаҳои дурдасттар, даста-даста бо сару либоси тоза, баъзеҳо харсавор ба мактаб равонанд. Мо онҳоро бо имову дастафшонӣ муборакбод мегӯем. Шод мешаванд. Роҳ бештар мушкилгузару пурхатар мешавад.

Як ғалат ё бепарвоии шофир метавонад фалокате пеш орад ва мошину мошинсаворонро тўмаи мавҷҳои масти Хингоби пуртуғён намояд.

— Бибӣ Файзигул аз ин роҳ гузашта бошад? — чамбаракро маҳкамтар дошта боз мепурсад Шарофиддин.

То Сангвор ҷо-ҷо нишонаҳои созандагӣ ба чашм мерасад. Корхонаҳои хурди заршӯӣ бунёд мегарданд: техника ва майдонҳои кор, тали сангрешаҳои тиллодор муҳайёст. Ин нишонаи нек аст. Истеҳсоли ганҷҳои кӯҳистон... Аз байни киштзорони гандуму ҷав, боқилаву аспист (рушқа, испарест) мегузарем. Сангвор дар баландӣ, байни заминҳои ҳосилхез ҷо дорад. Сафи сафедорони кӯҳансол ба ин макони пуробу сабз шукӯҳ мебахшад. Барои мо тамошои себҳои ҷангалии пурмева, буттазорони зирку бушол, кӯҳҳои шукӯҳманди бурспӯш хушоянд аст. Аммо Шарофиддин аз роҳу гардишҳои танг мошинро ба азият мегузаронад. Азият дорад.

— Ин мошини пурвоҳима, — мегӯем ба ӯ, — барои кӯчаҳои ҳамвори шаҳр аст. Ин ҷо «Нива» роҳати ҷон будааст.

— Бибӣ гуфта буд, ки нарав, роҳхояш соз нест, азоб мекашӣ, — худ ба худ ғур-ғур мекунад Шарофиддин. Иншоаллоҳ, мегузарем... Роҳи зиёрат ҳамвору осон мебуд, ҳама меомаданд. Ҳатто шали Саидҷалол. Ҳэ, шале...

Дар баъзе ҷойҳои пурхатарии роҳ ману Абдусайд лоилоҷ фаромада, яке аз ҷониби Хингоб, дигаре аз тарафи кӯҳ пеш — пеши мошин қадам мезанем ва ба Шарофиддин таъкид мекунем, ки танҳо аз пайи мо биоаяд. Охир дар ин ҳолат аз як ҳаракати ноҷо кӯҳ тела медиҳад, ҳатто мепартояд, Хингоб ана ман гӯён бо суруди пуршури мавҷҳои пешвоз мегирад... Оре, хавфу хатар ва таҳдиди Хингоб ҳушдор медиҳад: «Дар сари мижгон ҷу ашк истодаӣ, ҳушёр бош!». Чун вартаҳоро убур мекунем, боз ҳамон саволашро Шарофиддин такрор мекунад: «Бибӣ аз ин ҷойҳо чӣ хел гузашта бошад?»

Аз пулу рӯдҳои Найгуфт гузашта, ба макони гирд омадани зоирин расидем. Баъзеҳо аз зиёрат баргаштаанд. Акнун мебоияд чизҳои заруриро бигирем ва аз пули ларзонкаи болои Хингоб бигзарем бо мошини кироя давоми роҳро тай бикунем. Ин ҳам аҷиб аст. Мошинҳое доимӣ дар он тарафи соҳиланд ва ба мардум хизмат мерасонанд. Мошини яқум моро чор-панҷ километр пеш мебарад. Боз аз пайроҳаи байни харсангу буттазорҳо пиёда пеш меравем ва ба мошини дигар нишаста, роҳро идома медиҳем. Мошину шофири саҳтҷон. Сарсари сангҳо парида-парида ва ба фароз ба нолаву ғирев ҳазида пеш меравад мошин. Мақбара намоён мешавад. Биноҳое дар танаи кӯҳи ҷомасабз овезон менамоянд. Афсона! Ана ба манзили мурод расидем. Хомӯшии асрорангез, ҳавои аз нақхати гулу гиёҳ, пӯдинаву куруш, ҷамбилаку субинак муаттар. Аз хонаи ошпазӣ дуди нафис ба атроф паҳн мешавад. Дар баландӣ мардоне саргарми коранд. Нишони нек, созандагӣ. Марди ришдор, миёнаумр, чехрааш арғувонӣ моро пешвоз гирифт. Ў мутаваллист. Ва пешниҳод кард, ки ҷой бинӯшем.

— Аввал зиёрат, — гуфтем, — аз раҳи дур ба ҳамин ният омадем...

Аз мақбараи қадимаи ҳазрати Бурх, ки солҳои пеш аз тариқи телевизион дида будем, нишоне нест. Аз нав ҳамаро аз рӯи меъмории аҷиб сохтаанд. Дигар хатар аз барфу борон осеб дидан ё кӯчидану фуру рафтан оромгоҳи бузургворро таҳдид намекунанд. Дарахтони пири қадима низ барҷоанд. Болотар аз мақбара дар пошнаи кӯҳ бинокорон машғули пардозу ороиши меҳмонхонаанд.

— Баъзеҳо шом мерасанду баргашта наметавонанд, — шарҳ медиҳад мутавалли. — Меҳмонхона, шароити шаббоши хуб лозим, ҳам барои занону ҳам барои мардон... Бароҳат шаб бихобанд, хуб аст...

Дар бари кӯҳ болои ҳам таҳдевор ё тарҳи хонаҳои қадима, вайронаву валангор ба чашм мерасанд.

Масолеҳи асосӣ, ки аз санг аст, то имрӯз тарҳи биноҳо пайдор мондаанд. Алҳол ба ғайр аз хизматгузори мазору бинокорон ин ҷо касе намезияд. Гуфтанд, ки дар ин дара боз се деҳаи ҳамин хел вайрона вучуд дорад. Сокинонашонро даҳсолаҳо пеш аз ин ҷо ба водиҳо кӯчондаанд.

Ба ростӣ ҳанӯз ба Найгуфт нарасида пайваста аз худ мепурсидам: ки чи зарурату алам ва ҷабру ситае мардумро маҷбур ба ин дараҳои танг овардааст, ки паноҳ баранду бизиянд. Инсон аз рӯзи хуш ин хел маконро ҷойи зист интихоб намекунад. Дуруст аст, ки табиат афсункор асту афсонавӣ. Теғаву сари қуллаҳо барфпӯшанд. Чарандаву дарандаву парандаро бо чашми сар низ мебинӣ...

Бузҳои кӯҳи, хирс селай кабкҳо...

Ин рӯбоиро аз шодии ин манзара менависам:

Дар сарғаҳи Вахиё оҳувон мизбонанд,

Гургон ба сучуд гӯиё ҷӯпонанд.

Кабкони сари санг сура хонанд: «Ихлос»,

Хирсон зи бими охират ҳайронанд...

Пас аз фотиҳа мутаваллӣ дар бораи ҳазрати Бурх ва решаву пайвандони ӯ қиссаву ривоятҳои зиёди ҳайратангез гуфт. Вай аз дӯстони Худо ва хешони ҳазрати Мусо (а) ва Шиси пайғамбар буда, гӯё аз рӯи ранчиш аз Офаридгор дар масъалаи аз байн бардоштани дӯзах бо қавмаш ба ин ҷо фирор карда. Албатта, бе назари Худо кас ба ин хел иззату икромии шоиста сазовор намешавад.

Ва Шарофиддин пайваста аз худ мепурсад:

Бибӣ дар ҳақиқат ба ин ҷо омада бошад?

Ман низ худ ба худ меандешам, дар он солҳо, ки то ба ин ҷо мошин намеомадааст, он зани муш-типар, яъне апаи Бибифайзигул чӣ гуна борҳо ба зиёрат расида бошад?

— Аз ин тараф бо роҳи водии Ёхсу Ховалинг меравем, — мегӯяд Шарофиддин. — Ваъда ҳамин хел буд.

Мазорҳои ҳазрати Зелолаку ҳазрати Султонро зиёрат карда, баъд Кӯлоб меҳамбем.

— Иншоаллоҳ, ният ҳамин буд, — мегӯяд Ҳоҷӣ Абдурахмон. — Аҷаб кори хуб мешавад...

— Ягон маротиба аз роҳи Ёхсу гузаштай?

— Не, — андешаманд мегӯяд Шарофиддин. — Ҳамон солҳо Бибӣ ба ҳамин роҳ бо писаракам зиёрат меомад.

— То Шугнов расем, он тарафашро осон меёбем, — мегӯяд Абдусайд.

Мо аз сафар розиву қаноатманд пас аз ҳаққи намак шудан аз дастархони Мутаваллӣ ва дасти

ӯ ва бинокоронро «сафед» кардани Шарофиддин пас мегардем. Ҳар чанд мекушем, вақти говгум ё торик — торики шом ба шаҳраки Тавилдара мерасем. Ёрон дудила мешаванд: шабро ин ҷо гузаронанд ё бираванд? Агар биравем, роҳи Шугновро бояд ёфт.

— Аз паҳлуи Каранаку аз ағбаи Полизак бояд бигзарем.

— Як роҳ дорад. Ҳамонро биёвем, бас.

— Мепурсем. Одамон бо пурсидан роҳи Маккаро меёбанд.

Дар шӯъбаи милисаи ноҳияи Тавилдара шиносҳо пайдо шуданд. Ва милисае моро то роҳи рост гуселонд. Шаби нарму роҳи пурсанги ноҳамвор. Хайрият, ки мошини Шарофиддин нав аст. Бо вучуди ин, ағбаи хушку бе гиёҳу дарахт ва сангистони Полизакро бо мушкилӣ баромадем. Шабравӣ дар чунин роҳ қасро дилгир мекунад. Ана, аз фарози ағба дар водӣ шӯълаи чароғе ба чашм расид. Хайрият, ин нишонаи ободист. Ман танҳо аз он афсӯс мекунам, ки шаби торик асту манзараҳои Шугнов, водии Ёхсӯи овозадорро ба ҳубӣ наметавонам тамошо бикунам. Охир ба ин ҷойҳо бори аввал омадам. Вале таърифу ситоишашро аз дӯстон зиёд шундаам. Дар замони шӯравӣ ба ин қаламрав, ки корхонаҳои заршӯй дорад, бе рухсат омадан мамнӯъ буд. Аз байни корхона, хомаҳои сангу рег, аз шафати роҳҳои печ дар печ мегузарем. Соат аз ёздаҳ гузаштааст. Шабро бояд дар ягон ҷо гузаронем. Дар кучо? Байни маконе, ки ободу чароғон буд, истодаем, то, ки ҷойи меҳмонсаро ва ё масҷидро бипурсем. Аҷиб. Дар ҳамин лаҳза мошине истод ва ҷавонмарде фаромада, аввал Шарофиддин, сипас Абдусайд ба оғӯш кашид ва гарму самимӣ ҳолпурсӣ кард. Шарофиддин арзи ҳол намуд.

— Аз паси ман биёед, — гуфт ӯ. — Дар ин чени шаб шумо аз кучо омадед. Хайрият, ки шинохтам... Рафтем, рафтем, хона...

— Беҳтарин пешниҳод, — ҳазломез мегӯям. — Мо интизори ҳамин хел ҷавонмард будем...

Шаб дар манзили Назар, ки аз Шарофиддин рӯзҳои пурмочаро ҷавонмардиҳо дида будааст, хеле хуб гузашт.

Хайрият, ки ҳар диёр ҳамин хел ҷавонмардони меҳрубону банону намак дорад.

Субҳи босафои Ёхсӯ. Манзараҳои беназир. Кӯҳҳои сар ба фалак шабеҳи қасрҳои афсонавианд: ҳар як қулларо гӯё устоҳои чирадаст тарзе тарошидаву оро дода, ки гунбазу манораву саҳнаҳояш аз дигаре фарқ бикунанд. Ана, Питовдии (деҳи) дар шукуҳу азамат нотақро. Найза ва теғҳои заринтоби хуршед баногоҳ аз шонаи садҳо гунбазу сутун ва қасрҳои шукуҳманд ва ҳазорон пайкараву суратҳои

худосохти ҳар яке аз дигаре беназир ба кӯху теп-па ва боғу чангалистони рӯ ба рӯ пош меҳӯранд. Дусад дида мебояд, ки ин манзараи афсонавиरो тамошо бикунӣ ва расоме мониқалам бошӣ, ки онро бикашӣ ё наворгире моҳир, ки ин лаҳзаҳои афсунгарро бо завқу салиқаи олий ба ҷаҳониён пешкаш карда битавонӣ.

Сад дареғ, ки айёми ҷавонӣ ин кӯҳҳову водии нозаниро пиёда сайр накардаам. Заминаш кони тиллоист ва мардумаш болои зар роҳ мегардад. Гузаштагони ин диёрро аз решаи Сарбадорони номвар медонанд. Воқеан гарданфарозу боғуруранд мардуми Ёхсӯ.

Пас аз зиёрати мазорҳои ҳазрати Зелолак ва Султон Увайси Қаранӣ ба ҳавои хушу обҳои чашмасорон ва манзараҳои дилкаш падруд гуфта, сӯйи водии гарми тафсон — Кӯлоб роҳ пеш гирифтем. Мақсад аёдати Бибилайзигул ва ба ӯ расондани муждаи зиёрати ҳазрати Бурх аст. Вай дар кӯчаи Лаби Ҷар дар ҳавли мезияд. Шарофиддин дарвозаро кӯфт ва аз омаданаи Бибиро огоҳонд. Дер кушода шудани дарвоза муаммо менамуд. Баъд фаҳмидем, ки Бибилайзигул барои мо, ки аз зиёрати ҳазрати Бурх баргаштаем, пойандоз густурдааст.

Ташвиш нақашед, апа, — ҳангоми салому алеку ҳолпурсӣ ҳиҷолатманд мегӯем ба ӯ.

— Не-не, садқаи қадамотун, — хастаҳол посух медиҳад Бибӣ ва бо табассуми ширин меафзояд. — Шумо пири маро зиёрат кардед, бӯйи хуши ҳазрати Бурхи Сармасти Валира овардед...

Ҷӯ моро болои кати тағи ҷойлоби ангур, ки кӯрпачаҳои озода густурдаанд, ба нишастан даъват мекунад. Мо ба Бибӣ як тарбуз ва чанд фатири мазоргузашта ҳада медиҳему амонат мешинем ва узр пеш меорем, ки зуд бармехезем.

— Саросема нашавен... Омадани ин додари нависандама бисёр интизор будум. Шумо бишинен, ки ман баъзе ғамҳои дилама бигӯям, Шарофиддин ваъда карда буд, ки ин додари нависандама меорад...

Хайрият, шукр...

Ман ба чехраи ин зани порсо менигарам. Худоё, моҳест тобон. Докаи гирди сар ба усули кӯлобӣ печ дар печу як лабаш пеши бар партофта, пичаҳои нуқрафому нигоҳи нарми башармаш ўро ба хури бихиштӣ шабеҳ мекунанд. Ў лоғар аст. Шарофиддин аз нохубии саломатии Бибӣ ташвиш дошт.

— Аҷаб кори хуб карден, — нарм мегӯяд апаи Бибилайзигул. — Шумо ҳақи хурда ба ҷо оварден...

Хайр, чи хел аст мазори ҳазрати Бурх?

— Хеле хуб, обод, зебо, — мегӯяд Абдусайд. — То назди Мазор бо мошин рафтем...

— Чи хел нағз, — мегӯяд апа ва чашмонаш нур мегиранд. — Пеш бар — бари кӯҳ, лаби-лаби Хингоб аз субҳ то шом роҳ мерафти... Зиёрат дили одама рушан мекунад...

Ман ба ҳоҷи Абдурахмон ишора мекунам, ки фотиҳае бихонад.

— Не, — мегӯяд бо ханда Ҳоҷи ва шарҳ медиҳад. — Ҷое, ки апа бошад, ҳудаш фотиҳа медиҳад...

Ва апаи Файзигул бо камоли адабу таҳаммул ояте хонда, сипас бо як забони софу хушоҳанг, саршори қофия ба рӯҳи пирону гузаштагон дуруду сано фиристод. Ба ростӣ аз донишу фазилати ин зан, аз лаҳни ширину пуробу рангаш ҳангоми фотиҳа хонданаи, ки донишу маърифати волеаш маълум мегашт, ман мафтуну ҳайратзада меандешидам, ки ӯ аз кучо соҳиби ин ҳазинаи фазилат шуда бошад. Сипас, ин асрор аз гуфтори ҳуди вай то ҷое кушода шуд.

— Аввалҳо гул медухтам — гуфт ӯ. — Дар Кӯлоб духтарҳо аз хурдӣ ба ҳунари гулдӯзӣ ошиқ мешаванд. Баридевориҳои бузург медӯхтам, барои арӯсон. Аз Душанбе омада барои мӯзейҳо сӯзанӣ дархост мекарданд. Мегӯянд, ки ҷодарҳои гулдӯзиам ҳозир ҳам дар мӯзейҳои Душанбеу Ленинград мавҷуданд... Мола мебурданду пулаша бо почта мефиристоданд.

Ҳаво як каме гарм асту дамгир. Нафасгирӣ барои каси бемор як каме душвор. Апаи Файзигул бо нӯги остинҳои дарозу кушодаш худро шамолдиҳон ба андеша меравад. Солҳои ҷавонии ҳуду Шарофиддинро ба ёд меорад, ҳам доғу дарди сӯзони бенасиб будан аз меваи умрро.

— Худованд дар дилам орзуи зиёрати мазору бузургворонро андохт. Бармаҳал, замоне ки қуввату дармон доштам. Худораҳмати шавҳарам, инсонӣ меҳрубон буд. Розӣ шуд. Бо Шарофиддин ба Самарқанд рафтаму ба Даҳбед. Мол гирифта ба мардум нон додем. Баъд Бухоро рафтем. Эҳё, ҳамаи таъриху бузургони мо он будааст. Сад шукр. Зиёрат аз сари сидқ бошад, дили одама мекушояд...

Апаи Файзигул нарму бомаънӣ гап мезанаду пеши назарам худораҳмати аммаи Зебоям пайдо мешавад. Ў ҳофизхон буд. Худоё, ҳусну назокати сӯҳбати Бибилайзигул ба ӯ чи хел шабоҳат дорад. Гӯё аз як модару падар ба дунё омада бошанд.

— Баргаштем аз зиёрати азизони Самарқанду Бухоро, — овози нарми Бибӣ маро аз олами ҳаёл берун мекашад. — Хешону ҳамсояхора ҳаққи намак кардем. Ҳамин хел қоида ҳаст... Баъд як шаб пири нуронии сабзпӯше ба хобам даромад, мисле, ки дар рӯз бошад. Салому ҳолпурсӣ карда гуфт: «Бузургворҳои як тарафа зиёрат кардӣ, нағз, лекин тарафи дигараш монд. Ба ин тараф

ҳам бирав...». Ана аз рӯи васияти ҳамон бобои сабзпӯшам ба зиёрати мазорҳои кӯҳистон сар кардам, — гуфт Бибилайзигул ва хастаҳол суханаширо идома дод. — Дар кӯҳистон ҳам шаҳидону дӯстони Худо зиёд хобидаанд. Як бузургворҳое, ки... То саршудани ҷангу ҷидоли бемаънӣ ҳафт маротиба ба зиёрати мазори ҳазрати Бурхи Сармасти Вали рафта омадам... Баъд иҷозат надодан. Гуфтан, ки ҷангу хунрезӣ аст, роҳҳо бастаанду хатар дорад...! Шумо аз шиносҳои ман ягон каса надиден? Дар Сангвор?

— Мо саросема, сари пар рафта омадем, — посух медиҳад ба ӯ Шарофиддин. — Бист сол зиёд гузашт аз он рафтањоят, шиносњоят ҳастанд ё не?

Мо майли дуо гирифта бархестан мекунем.

— Чой нахӯрда? Ҳоли ман гапҳои асосира нагуфтам, — ташвишомез иброн дошт Бибилайзигул ва ба Шарофиддин ҷашм давонда ҷиддӣ афзуд. — Ба нависандаам мегӯм, ки баъд аз сари ман ҳамин китобхоямро парешону нобуд накунад. Дар зиндагӣ ман ҳамин қадар ҷиз дорам. Ба ҳар кас надиҳад китобхора. Ин гапхора борҳо ба Шарофиддин гуфта будам. Ҳозир дар шоҳидии Шумо гуфтам. Китобҳо нишонаанд...

Шарофиддин магар аз суханҳои пурдард ва дилхарошу васиятомези апааш дилтанг мешаваду ба ҷиққат меояд, ки бархеста ба кунҷи ҳавлӣ меравад ва аз мо пинҳон оби ҷашмонаширо пок мекунад. Ва ман меандешам, ки Бибӣ чи китобхое дошта бошад.

— Худаш ин китобхоро нахонад, оянда умед дорам, ки аз байни фарзандону набирахояш китобхон мебарояд, — суханаширо идома дод Бибӣ. — Гузаштаҳои мо: бобову падарам китобхон, фозилу доно буданд... Гапома фаҳмиден? Ман имрӯз ё пагоҳ рафтам, китобхора нобуд накунад...

Мо барои аз ин сӯҳбати вазнин раҳидан боз майли хайрухуш мекунем. Охир хастаам ва бояд ба Душанбе бирасем.

— Китобҳои мара надида меравен? — Ранҷишомез пурсид Бибӣ. — Китобҳои мара ин додари китобнависам бинад...

Бибилайзигул бо асо қадамзанон моро ба ҳучраи озодаю ороста, ки дар гушае лавҳи зебо ва болояш китоби бузурги мунаққаши арабӣ дорад, медарорад.

Хона дарун ба дарун асту ҳама ҷизаш ба низом. Вай рӯ ба рӯи лавҳ мешинад. Пас аз дуои ободии макон ва хушбахтии соҳибон вай ба духтараке мефаҳмонад, ки фалон китобро аз ҷевон бо эҳтиёт гирифта биёрад. Ҳа, ана китобҳои Бибӣ. Зиёданду хурду бузург бо суф муқовабандӣ шуда.

— Ҳар китоби зарурияширо меёбад, — мегӯяд Шарофиддин, — аввал хонда, баъд ҳамин хел бо

сон мепечонад. Чунон эҳтиёт, пуфу покашон мекунад, ки...

Апаи Бибилайзигул пайиҳам китобхоро мекушою сатрҳое меконад ва аз бузургии маърифати онҳо хастаҳолона сӯҳбат меорад, сӯҳбати ба мағзу орифона. Худоё, ҳеч аз гушаи ҳаёлам намегузашт, ки дар ин замони авҷи ғуломии сарвату коҳидани ахлоқ дар диёри мо чунин модар ва бонуи фозилу рӯшанфикре мезиста бошад. Аз дидору сӯҳбати маънавии Бибилайзигул сер намешавӣ. Ў аз матоҳҳои рангорангу зару зевари қиматбаҳо не, аз рӯх, аз худошиносӣ, аз ахлоқу покӣ ва асолати инсон қадриноси гузаштагон ҷи хел нарму пурмағз сӯҳбат меорад. Ва ман аз ҷеҳраи нурбори Бибилайзигул ҷашм нақанда афсӯс меҳӯрам, ки шабакаҳои телевизионии мо чунин шахсиятҳои кони маърифатро намебинанду дар ин замони футуравии ахлоқи занону духтарон ба мардум нишон намедиҳанд. Беҳтарин намунаи ахлоқ, ифату покӣ.

Мо дуо гирифта, бархестан мекоҳем. Бибилайзигул ба духтаре боз мефармояд, ки дастовезхоро биёрад. Ва ӯ пеши ҳар қадоми мо табақ мегузорад, аз ҷӯби ҷанор.

— Э, мо барои шумо тӯҳфа меовардем, — мегӯям хичолатманд.

— Ин хел нагӯен. Садқаи хоки потун... Омадани шумо беҳтарин тӯҳфа аст.

— Дар ҳаққи мо дуо кунед, апа.

— Худо умри дарозу бобаракат, имони маҳкам насибатон кунад. Гирди ин табақҳо ба аҳли хона, ёру дӯстон сарҷамъ нишаста, хӯрок бихӯреду мара ёд кунед. Хӯроки сарҷамъи файзу шарофати зиёд дорад.

Берун мебароем. Дар ҳавлии Бибӣ занону духтаракон гирд омаданд.

— Инҳо ҳамсоҳо, муридҳои Бибианд, — мегӯяд Шарофиддин.

Ман, ҷеҳраи нуронии апаи Бибилайзигул пеши назар, раҳ ба раҳ меандешидам, ки аёдат, шиносӣ ва сӯҳбати ин модари бафазлу дониш зиёрати мазори ҳазрати Бурхи Сармасти Валиро барои мо боз ҳам хушу хотирмонтар кард. Э, кош ин хел бонувону модаронро духтарони ҷиқи мо бишносанду аз онҳо тарбияи покӣ, иродаи маҳкамӯ садоқат ба имонро биёмӯзанд. Э, кош!

Шоҳзамон РАҲМОН

Профессор

ХОҶА МАШҲАД

Хоҷа Машҳад¹ 1200 сол таърих дошта, дар аҳди Сомониён сохта шудааст, ки бар асари ҷангҳои хонумонсӯзи Чингизу Темур, хонигарии манғит, бепарвоии раҳбарон дар асри XX мисли қалъаҳои Зол, Доро ва Кайқубод рӯ ба заволи мениҳод, вале он дар замони соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба шарофати таваҷҷӯҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон асолати худро барқарор намуда, умри тоза ёфт.

Хоҷа Машҳад дар миёнҷойи водӣ гӯё аз зери замин сар ба афлок кашида, таърихи чандҳазорсолаи маърифату маданияти сокинони замони худро ба оламиён нишон медиҳад. Агар Фирдавсӣ гуфта бошад, ки: *«Пай афгандам аз назм коҳе баланд, ки аз боду борон наёбад газанд»*, хунармандони ин диёр бо ақлу заковат, муҳаббату садоқаташон фақат аз обу гил ин ёдгориҳои беҳамтою бебаҳоро эҷод кардаанд. Ба фикри профессор Файзи Нормурод, дар сохтмони он маҷмуи ҳамаи илмҳои дунё истифода шуда, *«ба тобиши офтобу вазиши бод, заминларза тоб оварда, то имрӯз бенуқс расидааст»* (Ниг.: 6).

Оре, дар эҳё кардани мадрасаи Хоҷа Машҳад қариб ҳамаи намунаҳои илми ҷаҳонӣ: санъату ҳунари меъмории, дастовардҳои илмҳои ҳандаса, физика, кимиё, геология, метеорология, зилзилашиносӣ ва ғ. истифода шудааст. Ҳамзамон ҳодисаҳои физикии аз гармӣ васеъшавӣ, бухоршавӣ, инъикосу фурубарии нури офтоб, қонунҳои сохтмонӣ меъмории бо тамоми нозукиҳои риоя мешаванд.

Хоҷа Машҳад дар қатори «Бобул», «Посоргод», «Тахти Ҷамшед», «Нақши Рустам», «Хулбук» нодиртарин ёдгориест. Профессори Москвагӣ В. М. Мурзин соли 1990 Хоҷа Машҳадро зиёрат карда, дар он беҳтарин дастовардҳои илми ҳандаса ва риёзиётро дидааст, ки дар асрҳои IX–X аз илмҳои пешрафтаи

ин сарзамин медонад (Ниг.: 6). Донишмандон Хоҷа Машҳадро дугоник номида, ба он бо ҳайрат назар андӯхта, бо таҳайюр вайро офаридаи гузаштагонӣ худ мешуморанд ва дар тарзи чида шудани хиштҳои аломатҳои ҳандасаро васеъ ба мушоҳида мегиранд. Сутунҳоро пояҳои бори гунбазҳоро беш аз ҳазор сол бар дӯш дошта, шукуҳи азамати кохҳоро ниҳаҳ медоранд.

Бостоншиносон Хоҷа Машҳадро яке аз аввалин донишгоҳҳои аҳди Сомониён талқин намудаанд, ки дар асрҳои IX–X сохта шудааст. Бисёриҳо онро дар аввалҳои аҳди Сомониён сохташуда медонанд. Онҳо барои исботи ин даъво равшанаро мисол меоранд, ки шаҳодат аз ислом нест, хиштҳои ёфтаанд, ки сурати Зардушт доштааст. Арабҳо дар замони қорӣ кардани ислом на фақат ҷойгоҳҳои ибодату тавоф бунёд мекарданд, балки маъбаду бутхонаҳо, дайру калисо, оташкадаву аловхона ва «машҳадҳо»-ро бо андак тағйири шакли мазмун ба масҷиду мадраса, мақбара, хонақоҳу қорвонсарой, работ ва ҳоказо табдил менамуданд. Арабҳо «дар Эронӣ Хуросон ва Мовароуннаҳр аз дару девор ва шифти биноҳои боҳашамати маъбаду калисо, боргоҳу қаср, дайру қӯшк, алавхонаҳо тадриҷан акси одамон, манзараҳои табиату ҳайвонот»-ро пок намуда, «тибқи дастури мубаллиғини таълимоти исломӣ ҳар чизро, ки хушӯ ёди шахсро аз зикри тоату ибодат андаке мунҳариф месохт», раво надида, «ба ҷояш шаклҳои гуногуни нақшҳои ҳандасӣ, хати баной (қӯфӣ)» ва ҳоказоро мегузоштанд» (7).

1 – Шоҳи Машҳад (солҳои 1105–66) ном мадрасе низ ҳаст, ки аз ҷониби бонӯи донишманде сохта шуда аст.

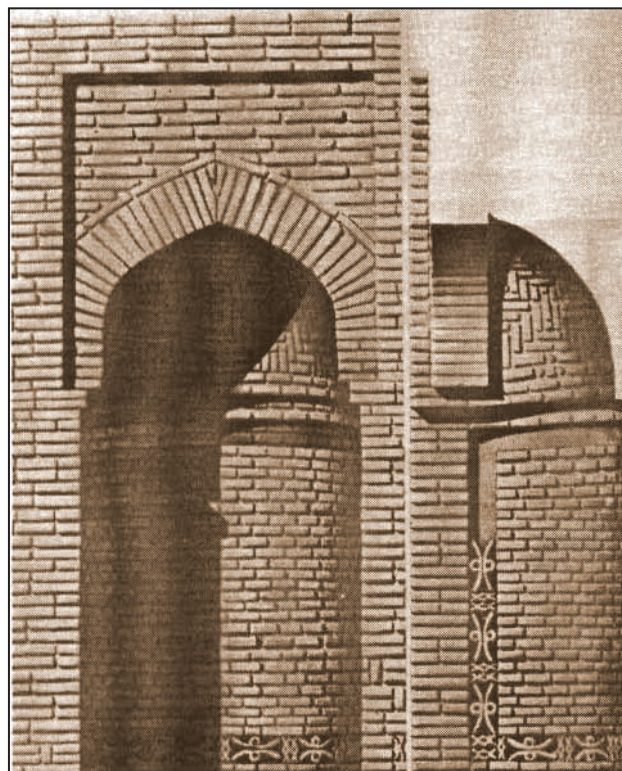
Хоҷа Машҳад дар паҳлӯи дарёи Кофарниҳон, дар миёни кӯҳҳои Хоҷағозиёну Кайкӯх ҳамчун ду гунбази солору пуршукӯх, сар ба афлок кашида, дар дили бинандагон, ҳамчун қасрҳои илму дониш шодиву сурур меафзояд. Ҳар ду гунбаз дар асрҳои миёна мисли дидагони ҳайратзадаи ин водӣ ба осмони беканору мусаффо дӯхта шуда, гӯё аз кайҳон мадад мепурсанд. Онҳо дар ҳазорсолаҳои таърих дар водӣ чӣ чангҳо, лобаву зориҳо дида, нуҳуфтаҳое аз замони гузашта маҳфуз медоранд. Гунбазҳо ба мисоли чашмони замин мебошанд, ки оламу одам, асрори замину замон ва вақтро дар ҳофизаашон ниғаҳ медоранд. Хоҷа Машҳад назаррабо буда, мисли обидаҳои Самарқанд ва дигар ёдгориҳои таърихии ҷаҳон рангу бор надошта, бо услубу нигориши хиштҳои чоркунҷаи тунуки мисли санг саҳт сохта шудааст.

Хоҷа Машҳад ҳамчун мадраса қомат барафрохтааст. Баъзеҳо онро мақбара мешиносанд, ки нафари бузурги мазҳабиеро дафн карда бошанд. Хоҷа Машҳад аз ду гунбади бархавои пӯшида иборат буда, онҳоро айвони равоқӣ ба ҳам мепайвандад. Дар намои бино осори нақшу нигор ва ороишоти аҷоиб бо хишт намудор гардида, як асари олии хунари меъмории гулдасти маҳаллиро дар худ таҷассум менамояд. Хиштҳои сирдида зебо ва шинам чида шудаанд. Дар толори шарқӣ агар хиштҳоро ҷуфт-ҷуфти мойил чида бошанд, дар толори ғарбӣ баланду паст, барҷастаю фуруҳамида, дар шаклу ҳолатҳои гуногун чидаанд, ки ба ривояти мардум, гӯё як навъ соати астрономиро ба хотир мерасонанд, ки мувофиқи ҳаракати нури офтоби аз равзана даромада вақту соат, ҳафтаву моҳҳо ва фаслҳои солро муайян менамояд. Баъзеҳо «дар дақиқаи муайяни рӯз аз шуои офтоб дар девори мадраса (аз дарун) таппиши дилро мушоҳида кардаанд, ки он ҳамагӣ як дақиқа давом мекунад (5, 21). Бисёре аз донишмандон Хоҷа Машҳадро ба санъати меъмории оромгоҳи Исмоили Сомонӣ дар

Бухоро баробару ҳамвазн медонанд. Ороишоти даруни толор бо салобату муъҷизот ҳар бинандаро дар ҳайрат меғузорад. Нақшу нигори гуногун дилнишини бо хишт ороёфта бисёр босалобату фаромӯшношуданист.

Равзанаро мушоҳидагоҳи ҷирмҳои осмонӣ низ мешиносанд. Қабули шуои офтоб, берунравию рутубат, ҳамчун дил дар мадраса хуфтани бузургони гузашта фалсафаи офарандагони кох мебошад. Дар ду гӯшаи биноҳо гулдастаҳои на чандон калон вучуд доштаанд, ки хароб шуда, имрӯз ба назар наменамоянд.

Хоҷа Машҳад аввал ҳамчун маъбади муғон сохта шуда, баъд дар аҳди Сомониён мазмуни нав пайдо кард. Шарқшинос Алиқул Девонақулов сайёдиёро аз тоифаи муғони хирадманд медонад. «Бояд арз кунам, — менависад ӯ, — ки то ҳатто дар рӯзҳои мо дар деҳаи Сайёд «пири муғон» вучуд дошт. Дар суҳбатҳои хусусии пирону солхӯрдагон сухан дар бобати мавқеи «пири муғон» ва раҳнамои руҳию мураббии ахлоқ будани онҳо меравад. Онҳо эътиқоддоранд, ки ҳоло дар даруни он ду гунбади сарбаафлокафрохта оромгоҳи чандин пири муғон ҷайгир шудаанд. Мардум он оромгоҳонро ҳамчун мақбараи муқаддас зиёрат мекунамд ва баъзан ҳалли мушкиливу давои дардашонро аз онҳо илтиҷо менамоянд... Боварӣ доранд, ки руҳи шодравонон ҳоло ҳам панд меғӯянд, ҳоло ҳам тухми хирад меکورанд, ҳоло ҳам дар вазъиятҳои ногувор дастгириву имдод мерасонанд» (2, 123).

Хоча Машҳад шахси таърихист, аз донишмандону сиёсатмадорони бонуфузи исломист, ки бо сабабе дар ин ҷо ба хок супорида шудааст. Мардум Хоча Машҳадро шахси таърихӣ, як касе аз бузургону номдорон, сиёсатмадорони исломӣ медонистанд, ки хидматхояш аз ҷониби давлату ҳукумат қадр шудааст. «Хоча»-ро одатан ба маънии сарвар, соҳиб, вазир, садри аъзам низ мешиносанд.

Вазир Балъамиро ҳамчун Хочаи Бузург мешинохтанд. Он лақабро ба вазирони донишманду соҳибтадбир, шахсони шуҳратманду олирутбаи замон медоданд, «машҳад»-ро маҳалли ҳузури мардум, ҷойи ҳозиршавии одамон, макони исботи даъво ва шухуд ва гувоҳии аҳоли, додгоҳ, суд медонанд (6). Дар ин сурат агар Хочаро бо Машҳад омехта, аз нигоҳи илму дониш, таълиму тадрис ба Хоча Машҳад бинигарем, сару сарвари додгоҳ, пешвои илму дониш, устои тадрису таълим дар мадрасаҳо низ ном мебаранд. Ин мадраса воқеан ҳам сару сарвари ҳамаи мадрасаҳои водӣ ва дигар мадрасаҳои Осиёи Миёна ба шумор меравад.

Кохи бузурги Хоча Машҳад дар аҳди Сомониён Ғазнавиён, ҳатто пештар ҳамчун донишгоҳ маълуми машҳур буда, ҳазорҳо шогирдон тайёр менамуд, ки аз тамоми мамлики дуру наздик ба таълиму тадрис меомаданд. Дар ин ҷо аз Эрон, Афғонистон, Ҳинду Покистон, мамлики араб донишмандону шогирдон омада, аз масъалаҳои гуногуни илму дониш ва фарҳанг бахсу мунозира меоростанд.

Дар даврони истилои муғул, дар баробари дигар манотиқ дар водии Кубодиён парешонӣ, касодии маънавия маданӣ ва иқтисодӣ афзуд. Агар устодону донишҷӯён аз дами тег гузашта ё худро дар марказҳои гуногуни илмию адабӣ гирифтаанд, ҳар кучо рафтанд, номи Ватанро низ бо худ бурданд. Имрӯз «Кубодиён» дар Эрон Афғонистон вучуд доранд ва номи «Сайёд»-ро низ дар бисёр ҷойҳо мебинем. Пас чаро дил андаруни кох наларзад?

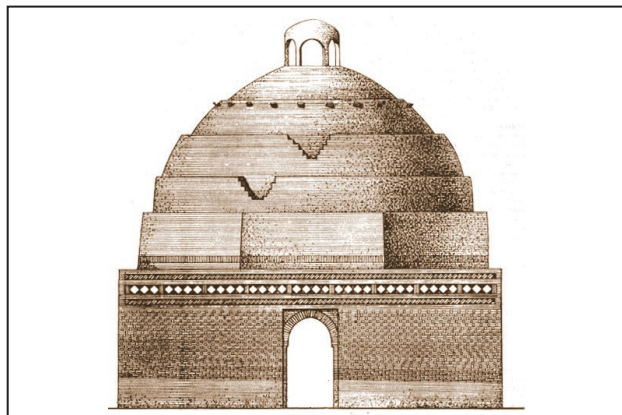
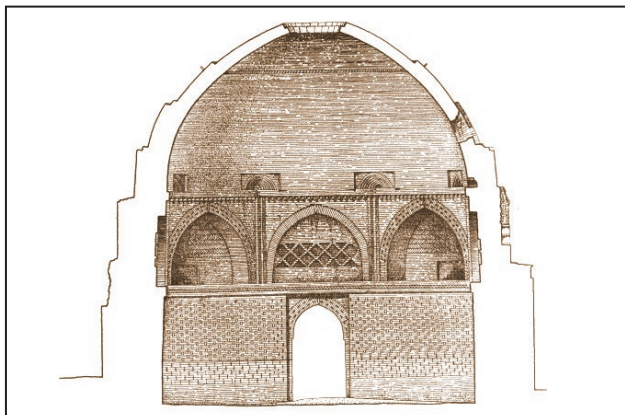
Дар донишгоҳи Хоча Машҳад Носири Хусрави Кубодиёни сабақ омӯхтааст. «Сайёдиён ифтихор

доранд, ки Носири Хусрави Кубодиёни шоир, файласуф, олиму донишманд ва пеш аз ҳама инсонпарвари беҳамто дар ҳамин дорулфунун дарс хондаасту баҳри кашфи асрори олам ҷавҳари ақли кулл ба харҷ додааст» (2,123). Ҷалолиддини Балхии Румӣ, падараш Баҳоваддин ин ҷо зиндагӣ ва таҳсил мекарданд. Кубодиён маркази музофоти Балх буда, адибону фозилони балхӣ, ки беш аз сад нафар ҳастанд, аз ин донишгоҳ самар ва манфиат мебардоштанд. Имом Тирмизӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Ибни Сино, Камол, Аҳмади Дониш ва бисёр касони дигар ин ҷо зиёрат меомаданд. Ин ҷоро қадамҷойи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ, Ҷомӣ ва дигарон мешиносанд. Рӯдакӣ бо Насри II Аҳмади Сомонӣ аз ҳамин пайвандҳои Омуя гузашта, «Хинги моро то миён ояд ҳама» гуфтааст. Қаҳрамонҳои Фирдавсӣ дар ду марзи Амударё саҳттарин ҷангу ошӯб аз сар мегузаронданд ва шоир ин марзу бумро ватани аслии худ медонист. Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ бо 700 шогирду муридони худ аз ин диёр рӯ ба Мултонӯ Кашмир овардааст. Мавлоно Ҷомӣ ба дидори устодаш Яъқуби Чархӣ аз ҳамин дарғот гузаштааст. Ин марз шоҳроҳи бузурги қорвониёни ҷаҳон буд.

Ту Хоча Машҳад, танҳо ту ҳамаашонро медиديو бо онҳо гуфтугузор менамудӣ. Танҳо ту шоҳиди ҳақиқату воқеаҳои бузурги ҳама давру замон ҳастӣ! Бо хираду тафаккури ту баробар шудан амрест маҳол.

Хоча Машҳад маскани илму дониш, маъвои маърифати мардуми Шарқ буда, ба шаҳодати устод А. Девонақулов, аввалин дорулфунунест, ки сайёдиён ҳанӯз ҳам онро ҳамчун рӯҳу ҷисм тавоф мекунанд.

Бостоншиносони шӯравӣ ба сохтмони ҳайратовару мафтункунандаи Хоча Машҳад назар андӯхта, фикру андешаҳои худро дар бораи гунбаз ва ҷузъи пайвандии он, муҳити ҷойгиршавиаш бо далелу бурҳонҳои ҷолиб мулоҳиза менамуданд. Аз рӯйи санадҳои археологӣ дар бораи Хоча

Машҳад аввалин маълумот аз ҷониби А. М. Беленитский (1947), М. М. Дяконов (1948), И. С. Бретанитский, С. Г. Хмел-нитский ва дигарон расидааст. Ба фикри А. М. Беленитский, Хоҷа Машҳадро қисм-қисм аввал ҷузъи шарқӣ (асри IX), баъд ғарбӣ (асри X) ва ниҳоят дар охир димна (бинои пайвандии даромад — айвони равоқин, асри XI), ки ҳар ду гунбазро ба ҳам мепайвандад, дар муддати се аср сохтаанд. Ба мулоҳизаи ӯ, ҳамаи саҳну самти майдони ишғолкардаи Хоҷа Машҳадро аз назари таҳқиқ гузаронем ва агар кӯҳнабиноҳои аз хишти хом сохтаи қисми шимоли мақбара, хусусан биноҳои шафати ғарбу шимоли он, нухаи (макети) Хоҷа Машҳадро дар мавзеи шимол ба назар бигирем, ин мақбара хеле қадимист. «Дар назди мо куҳантарин ёдгори (мумкин аст, ки қадимтарин) мадрасаи осиемиёнагӣ намоён гардад» (2, 207–209).

М. М. Дяконов ба А. М. Беленитский баҳои баланд дода навиштааст, ки ӯ воқеан дар раҳбарии отряди Ваҳши соли 1947 бори аввал дар илми бостоншиносӣ аз ёдгории меъмории асрҳои XI–XII мақбараи дугонаи Хоҷа Машҳади назди шаҳраки Сайёд ва яқчанд ёдгориҳои дигари ин мавзеъ маълумот додааст. Аз рӯи мулоҳизаи ӯ, Л. С. Бретанитский ду қисми Хоҷа Машҳад ва қисми пайвандро дар як вақт эъмор нашуда, балки мақбараи шарқӣ қадимитар буда, бинои ғарбӣ дертар сохташуда, баъд қисми пайвандӣ ва ҳамин тавр, як воҳиди том ба вучуд овардааст. М. М. Дяконов баъд дар асоси таҳқиқоти соли 1950 ба хулоса меояд, ки айвони равоқию пештоқ бо гунбазҳои шарқию ғарбӣ дар як вақт сохта шудаанд. Инро навиштаи қисми поёни мақбараи шарқӣ «Аллоху воқиф» — Ш.Р.) — «Худо донанда аст» хонда, рақами зерини (1295)-ро ба ин мавзеъ номуносиб мешуморад. Ниҳоят, хулосаҳои ин аст:

— бинои хиштихомии дар шимол мавҷудбудаи Хоҷа Машҳад қисми қадимӣ, қисми ёридиханда аст;

— дар қарибии шаҳраки Сайёд ду теппа ҳаст, ки яке 2 км дар шимол ва дигар 1 км дар ҷанубу ғарб воқеъ гардидааст;

— ду км дуртар дар шимолу ғарби Хоҷа Машҳад Хоҷа Сарбоз воқеъ мебошад, ки гунбази марказӣ низ дорад. Вай аз Хоҷа Дурбоду дигар сохибхочагон ном нагирифта, дар ду соли аввал ҳар чӣ, ки аз дасташ омад, иҷро кардан тавонистааст.

С. Г. Хмелнитский ҳам, ки солҳои дароз, қариб 20 сол дар ҳафриёти Хоҷа Машҳад фаъолият кард, ин ақидаро ҷонибдорӣ менамояд. Вай нисбат ба ҳамаи дигар бостоншиносон дар бораи Хоҷа Машҳад зиёд андеша намуда, дар ҳамон ҷо маскан гузида, шабу рӯз ва солҳои зиёд онро ба таҳқиқ гирифт ва ягон ҷузъе намондааст, ки вай наандешида бошад.

Дар бораи замони сохта шудани Хоҷа Машҳад ва мақоми он баҳсу мунозираҳо хеле зиёд мебошанд. «Банда он замон, ки Хоҷа Машҳад ҳафриёт нашуда буд, — менависад ӯ, — гумон менамудам, ки онҳо аз димнаҳои асрҳои XI–XII иборат мебошанд, вале баъд тадриҷан ин ҳақиқат собит шуд» (8–2, 146). А. Белинитский ҳам исбот менамояд, ки аввал мақбара, баъд масҷид бо айвони равоқию пештоқ эъмор шудааст.

Гунбазҳои ҷуфти бо равоқ пайвандшуда аввал бо хиштиҳои хому поҳса дар саҳни шимол сохта шуда, таърихи хеле қадимӣ дорад. Он нусха баъди солҳои зиёд дар аҳди Сомониён, дар ҳамон шакл таҷдиди назар шуд. Ҳафриёти солҳои 1965, 1979 воқеияти ин ансамблро пурра намоён кард, ки дар мобайн ҳавлӣ, дар шимолу ҷануб гунбазҳо ва дар шарқу ғарб, миёни чор гунбаз ҳуҷраҳои устодону шогирдон ва дигар манзилгоҳҳо ҷойгир шудаанд. Гунбазҳои хиштихомию поҳсаи воқеъ дар шимол низ 4 м пештоқ дошт, ки рӯ ба шимол нигоҳ мекард. Дар қадим даромадгоҳ аз шимол кушода мешуд. Ҳуҷраҳои равоқини устодону шогирдон низ рӯ ба ҳавлии дарун бо айвон сохта шудаанд.

Аҷоиботи қор дар ин аст, ки миёни Уштурмулло (Айвоч) ва Хоҷа Машҳад (Сайёд) умумият хеле зиёд

мебошанд. Миёни ин ҳар ду 30 км масофа ҳаст, ки онҳоро аз ҳамдигар ҷудо менамояд. Ба шаҳодати С. Г. Хмелнитский, Уштурмулло дар асрҳои III–IV милодӣ эҷод шуда, аз қурбонгоҳ ва ибодатхона, ҳуҷраҳои зиёд ва қасри чордараи даромадгоҳ иборат мебошад. Нақшаҳои дохилии зиёд дорад, ки фалсафаи маъбади замони қадимро муаррифӣ менамояд. Вале С. Г. Хмелнитский умумиятҳои ин ду ёдгории азими таърихиро, ки ба ҳамдигар зиёд монандӣ доранд, дар муқоиса насанҷида ва ҳулоса набаровардааст. Шояд муҳаққиқ муқоисаро ба дигар вақт монда ва бо ҳамин дар бораи ин ду ёдгории муҳими таърихӣ таҳқиқоти муқоисавиро фаромӯш кардааст, ё ҷое навиштае дорад, ки мутаассифона, ба ҷашми соҳиби ин сатрҳо намоён нагардидааст. Умуман, ин умумияти муҳими таърихиро фаромӯш кардани муҳаққиқони соҳа ҳеч мумкин нест. Мо дар ин бора алоҳида сухан гуфтан мехоҳем.

Минбаъд бештари муҳаққиқоне, ки ба Ҳоча Машҳад бо муҳаббат назар андӯхта мулоҳиза мекарданд ё таассуроти худро баён кардан мехостанд, фикру андешаҳои А. Белинитский, И. Бретанитский, М. Дяконов, С. Хмелнитскийро бештар такрор намуда, ба ҳулосахое меоманданд, ки мадрасаи Ҳоча Машҳад — ёдгории меъмории асрҳои IX–XII буда, аз ин ансамбли муҳташам ду бинои гунбазу равоқи ба ҳам пайваст (аз хишти пухта) боқӣ мондааст. Бинои тарафи рост қадимтар буда, гунбазу равоқу нижвонҳо, ки дар ҷаҳр қарор доранд, аз хиштҳои мойил ҷида шуда, ҳоси меъмории Давлати Сомониён аст. Ду бинои гунбаздори на он қадар калони хиштихомию поҳса ин ансамблро бо даромадгоҳи пештоқдори шимол ба мисли бинои ҷануб боз зебову шуқӯхманд мегардонад. Ҳоча Машҳад бо ансамбли худ ҳамчун калонтарин мадрасаи Осиёи Марказӣ аҳамияти таърихӣ дошта, аз маркази илму фарҳанг ва маърифати Кубодиёни қадим маълумот медиҳад.

Ҳар ду гунбаз дар сурат ба ҳамдигар монанд сохта шуда, вале дар моҳияту мазмун аз якдигар фарқ менамоянд. Толори аввал ҳамчун мақбара дуру дароз сохта шуда, муқаддам яккаву танҳо мисли мучассама боазамат намудор мешуд ва аз шарқу

ғарб ду дар дошт. Баъд толори азиму шуқӯхмандро аз ҷаҳр ҳамчун масҷид (ибодатгоҳ) ба он пайвастанд. Агар гунбазии мақбара ба марказ майл кунад, — менависад С. Г. Хмелнитский, — гунбазии масҷид рост меистод. Сохтмони масҷиду айвони равоқӣ мазмуни мақбара ва умуман шаҳомати Ҳоча Машҳадро ба кулӣ тағйир дода, рӯнамояшро аз шимол ба ҷануб, ба сӯйи шаҳраки Сайёд гардонд (8–2, 146). Воқеан, маъбади муғон (оташпарастон) рӯ ба шарқ (офтоббаро) ё шимол кушода мешуд, минбаъд масҷиду мадрасаҳоро нисбат ба онини ислом рӯ ба ғарбу ҷануб (сӯйи Хонаи Худо — Каъба) нигарониданд.

Аммо М. М. Дяконов бар хилоф таъкид менамояд, ки ҳамаи ҷузъҳои мақбараи Ҳоча Машҳад дар як вақт сохта шудааст ва ӯ ин ҳулосаро асосан аз иртиботи димнаи миёни ду кох пайдо кардааст (4).

Дар миёни халқ ривояте ҳаст, ки ҳар ду гунбаз гӯё дар як шаб бино шудааст. Мардум сахар аз хоб хеста ин атои Худовандро дида, хурсанд мешаванд.

Ҳоча Машҳад (асрҳои IX–X) беҳтарин ва машхуртарин ёдгории Вароруду Хуросон ба шуморафта, намунаи баркамоли маданияту маърифати шарқӣ, маҷмааи меъмории махсус буда, муҳаққиқон дар он баъзе ҳосиятҳои замони эллини ва дигар намунаҳои олами Шарқро низ ба мушоҳида мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Беленицкий А. М. «Мавзолей у селения Саят». М.-Л., (МИА, 1950. № 15). С. 207–209.
2. Девонакулов А. «Асрори номҳои кишвар». Душанбе: «Ирфон», 1989. 224 с.
3. Девонакулов А. «Баргузидаи осор». Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди аввал. Душанбе: «Дониш», 2013. 578 с.
4. Дяконов М. М. «Археологические работы в нижнем течении реки Кафирнигана (Кобадиян)» 1950–51 гг. М.-Л., 1953 (МИА, № 37).
5. Зиё Адулло. «Фурӯғ». Душанбе: «Адиб», 1990. 128 с.
6. Нормуродов Т. Абдусаматов А. «Дар останаи Ҳоча Машҳади бузургвор». «Чумхурият». 2008, 16 август.
7. Раҳматзод Б. «Маъбади муғон ва мадрасаи мусулмонон (ҳоли як ёдгории санъати меъмории ниёгон)». «Чумхурият», 2006, 31 октябр. — С. 8
8. Хмельницкий С. Г. «Архитектура Средней Азии V–XIII вв». Состоит из 4-х частей. Берлин-Рига: Gamajun, 1992–2001.

**Шамсиддин
ОРУМБЕКЗОДА**

*Корманди шоистаи
Тоҷикистон, мудири
шӯъбаи Сарредаксияи
илмӣи Энциклопедияи
Миллии Тоҷик*

**Аловиiddин
ШОИНБЕКОВ**

*Номзади илмҳои таърих,
мудири шӯъбаи таърих,
бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ИИГ ба номи
академик Б. Искандаров*

РИВОЯТ ВА ВОҚЕИЯТИ ТАЪРИХИ ҚАЛЪАИ ҚАҲҚАҲАИ ВМКБ

Дар ҳудуди имрӯзаи Вилояти Мухтори Кӯҳистон Бадахшон теъдоди зиёди ёдгориҳои таърихӣ, минҷумла қалъаҳо боқӣ мондаанд, ки аз рӯзгору таърихи хеле қадимаи миллати тоҷик ривоят мекунанд. Яке аз калонтарин қалъаҳои ВМКБ дар радифи қалъаи Ямчун қалъаи Қаҳқаҳа ба шумор меравад, ки дар ноҳияи Ишкошим, аз маркази ВМКБ шаҳри Хоруғ дар масофаи 115 км, аз маркази ноҳия дар масофаи 5 км дар самти ҷанубу шарқӣ, дар баландии 2642 метр аз сатҳи баҳр дар арзи N36, 681, 39% E 071, 75 755% ҷойгир аст. Ин қалъа дар болои шахи калону баланд сохта шуда, аз баландии он манзараи зебои деҳаҳои гирду атрофи Вахони ҳарду соҳил (Тоҷикистону Афғонистон) дида мешавад. Аз ин хотир баландии қалъа яке аз ҷойҳои қулайи тамошобоб барои сайёҳон мебошад.

Доир ба таърихи бунёди қалъа ривоятҳои беш ва пажӯҳиши олимони давраҳои гуногун паҳн гардида, альон ин қалъа ба яке аз дӯстдоштатарин ва ҷолибтарин маконҳои сайёҳии кишвар табдил ёфтааст.

Пажӯҳишҳо собит намудаанд, ки ҳадафи асосии сохтани қалъаи Қаҳқаҳа дар болои шахи баланд аввалтар аз ҳама бо мақсади мудофия аз душманон мебошад. Ин қалъа яке аз калонтарин қалъаҳои мудофиявӣ ба шумор мерафт. Аз ин хотир, аз ҳарду тарафи даромадгоҳ ба дараи Вахону Ишкошим қалъаҳою дидбонгоҳҳо сохта шудаанд. Ҳамчунин дар дараҳое, ки ба Вахону Ишкошим пайваست мешуданду роҳҳои рафтуомад доштанд, тўпхонаҳою қалъаҳо месохтанд. Вобаста ба он ки ин қалъаҳою тўпхона дар ҷойи барои мудофия мувофиқ (дар болои шахҳо ё теппаҳои баланд) сохта шудаанд, ба фикрам, — менависад А. Д. Бобоев, — онҳо барои қалъаҳои калони Ямчун ва Қаҳқаҳа ҳамчун дидбонгоҳҳо хизмат мекарданд. Ин қалъаҳою тўпхонаҳо сокинонро шабона тавассути оташ, рӯзона бо дуди сиёҳу ғафс аз омадани душман огоҳ месохтанд. Бахусус, аз тарафи ғарб дар рӯ ба рӯи

қалъаи Қаҳқаҳа қалъачаи дидбонгоҳии Хабхарв, дар теппаи кӯҳии деҳаи Нуд будааст, ки аз омадани душман нозирони қалъаи Қаҳқаҳаро огоҳ мекарданд. Ҳамчунин қалъаҳои хурд ҳуҷумҳои нахусти душманонро бар дӯши худ мегирифтанду ба қалъаҳои калони Қаҳқаҳа ва Ямчун имконият медоданд, ки барои муҳофизат қувва ҷамъ кунанд ва худро мудофия намоянд. Масалан, қалъаи Ратм аз тарафи Шарқ аз самти Помири Шарқӣ, ки хатари ҳуҷуми кўчманчиён бештар буд, дар сари роҳи Харғушӣ сохта шудааст. Қалъаи Рин аз тарафи Ғарб, қалъаи Абрешим аз даромадгоҳи водии Шохдара сохта шудаанд [А. Д. Бабаев 1973, — С. 99].

Қалъаи Қаҳқаҳа ҳамчун қалъаи мудофиявӣ дар ҷойи ниҳоят қулайи стратегӣ сохта шудааст. Ҳангоми ҳамла овардан ба қалъа ба болои шахи калону баланди он баромадан хеле душвор аст. Аз тарафи ҷануб дар баробари шахи бисёр баланд (тахмин 125 метр)¹ дарёи Панҷ буда, аз он ҷо ба қалъа баромадан тамоман ғайриимкон аст. Баландии ҳуди шах дар баъзе ҷойҳои пастаринаш тахминан 8–10 метр ва ҷойҳои баландтаринаш 122 метрро ташкил медиҳад. Ба замми ин болои шах девори дуқабатаи (берунию дохили)–и ғимоявиро сохтаанд, ки паҳноии ҳар яки онҳо 1,5 то 2 метр буда, дар мобайни онҳо роҳрави 2–3 метр барои посбонон мондаанд. Баландии девори қалъа то 8,6 метрро ташкил медиҳад. Сабаби дигари дар ин макон бунёд ёфтани қалъаи мазкур дар он аст, ки ин мавқеъ аз нигоҳи табиӣ ҷойи бехатар буда, дар тамоми фаслҳои сол аз офатҳои табиӣ (селу тарма ва сангҷарх) эмин мемонад. Ҳамзамон мавқеи баланди қалъа барои назорат кардани рафтуомади одамон бахусус, барои назорат кардани корвонҳои «Роҳи Абрешим» хеле қулай буд, зеро аз баландии қалъа водии фароҳдомани Вахон ҳамчун болои кафи даст, хуб намоён мебошад.

¹ Ниг: Б.И. Искандаров, 2023. – с.41.

А. Н. Зелинский дар бораи роҳҳои қадимии Помир маълумот дода навиштааст, ки яке аз роҳҳои асосии қорвонгузар ба воситаи Вахон мегузашт ва аз қалъаи Қаҳқаҳа онро назорат мекарданд. Ба ғайр аз ин, қалъа дар ҷое бунёд гардидааст, ки дар рӯ ба рӯи он аз тарафи Афғонистони кунунӣ аз самти Ҳиндукуш даромадгоҳ, яъне роҳи кӯҳӣ мавҷуд буд, ки бо Ҳиндустон пайваست мешуд. Бинобар ин, қалъаи Қаҳқаҳа на фақат тамоми водии дарёи Панҷро назорат мекард, балки вай роҳро, ки аз Ҳиндустон ба воситаи Ҳиндукуш ба Ишкошиму Вахон мебаромад ва сипас ба Помири Шарқию Чин мерафт, назорат намудаю ба танзим мебаровард [А. Н. Зелинский, 1975. — С. 144].

Қалъа аз сангу хишти маҳаллӣ сохта шудааст. Аниқтараш, зербунёди қалъа аз санг аст. Дарозии қалъа аз ғарб ба шарқ 675 метр, аз ҷануб ба шимол 225 метрро ташкил медиҳад. Қалъа аз 56 манораи доирашакл иборат аст, ки онҳо вазифаи дидбонгоҳиро иҷро мекарданд. Дар деворҳои қалъаю манораҳои он тиркашҳои зиёде буда, дар девори тарафи ҷануби ғарбии қалъа хиштҳои тарзе гузоштаанд, ки он ба нақши «шуълаи офтоб» монанд аст. Қалъа аз нигоҳи сохти меъморӣ сохтмонаш низ шӯёнӣ таваҷҷӯҳи махсус аст. Аз ҷумла, манорое, ки дар қисмати ҷанубу шарқии қалъа ҷойгир аст тиркашҳои найзамонанд дорад, хеле ҷолиб аст. Калон будани ҳаҷми хиштҳои қалъа (40×28×10 см, 27×27×5 см) аз хеле қадимӣ будани сохтмони он шаҳодат медиҳад. Аз рӯи сохту шакли хиштҳои қалъа ва бозёфти кузапораҳои кулолӣ,

баъзе муҳаққиқон муайян кардаанд, ки сохтмони қалъаи Қаҳқаҳа дар давраи Кушонӣ анҷом ёфтааст.

Оид ба ин қалъа дар адабиёт бори нахуст соли 1838 олими аврупоӣ Чон Вуд хабар додааст. Баъдтар ин қалъа аз тарафи тадқиқотчиёни зиёд, аз ҷумла Т. Е. Гордон (1873–1874), Олуфсен (1898–1899), Б. В. Станкевич (1900), А. А. Бобринской (1901), Н. Л. Корженевский (1903), А. Стейн (1915), А. Н. Бернштам (1947), А. Д. Бобоев (1958, 1960, 1961, 1962), А. Н. Зелинский (1962), М. А. Бубнова (1976, 1983) тадқиқ шудааст. Дар натиҷа муайян гардидааст, ки ин қалъа дар асрҳои III–пеш аз милод сохта шуда, то асрҳои X–XI, аниқтараш то интишорёбии дини Ислом дар Бадахшон фаъолият доштааст. Сохтмони ин қалъа дар давраи давлати Юнону Бохтар оғоз ёфтааст. Мақсади сохтмони чунин қалъаҳо дар Помири Ғарбӣ, дар ибтидо гирифтани роҳи ҳаракати сакҳо аз Помири Шарқӣ ба Помири Ғарбӣ будааст. Сабаби пайдоишӯ бунёди қалъаҳои калонро дар Помири Ғарбӣ асосгузори археологияи Помир А. Н. Бернштам чунин маънидод кардааст: «Дар асри III–то эраи мо, замоне, ки таҳдиди воридшавии кӯчманчиёни Помири Шарқӣ ба Помири Ғарбӣ зиёд гашт, зироаткорони Помири Ғарбиро водор сохт, ки қалъаҳои муҳофизатӣ бунёд созанд [Бернштам, 1952, — С. 285].

Сохтмони қалъаи Қаҳқаҳа ва Ямчун дар давраи Кушонӣ ва Ҳайтолиён ба авҷи аъло расидааст. Дар давраи Кушонӣ ва Ҳайтолиён тавасути ин гуна қалъаҳо ҳаракати қорвони «Роҳи

Абрешим»-ро назорат мекардаанд. Чуноне ки муҳаққиқ А. Н. Зелинский оид ба гузаштани роҳи абрешим аз худуди Вахон нигоштааст: «Роҳи Абрешим аз Балх ба Вахон вучуд дошт. Аз Тошқурғон ба Вахон бошад, се роҳи Абрешим дохил мешуданд, ки дутояшон дар деҳаи Лангаркишт бо ҳам пайваст мешуданд. Як роҳ аз Лангар ба даромадгоҳи Сарҳади Вахон пайваст шуда, тавассути Сарҳади Вахон ба Помири Хурд ва Бругели Покистон мебаромад. Роҳи дигар аз Лангар қад-қади соҳили дарё ба поён аз пеши қалъаи Қаҳқаҳа гузашта, ба Султони Ишкошим мебаромад ва сипас аз он ҷо ба Баҳораку Файзобод пайваст мешуд. Хулоса, қалъаи Қаҳқаҳа дар назорат кардани Роҳи Абрешим нақши калон бозидааст». [А. Н. Зелинский, 1964, – С.-113].

Аз рӯи шакли сохтмонаш қалъаи Қаҳқаҳа ба қалъаҳои Парфия ва Хоразми қадим монанд аст. Бостоншиносон тамоми қалъаҳои Помирро аз рӯи вазифа ва аҳамияташон шартан ба ду қисм: «марказӣ» — яъне қалъаҳои бузурги мустаҳками муҳофизатии аҳамияти стратегидошта ва «музофотӣ», ки барои муҳофизати маҳалли маҳдуд хизмат мекарданд, ҷудо кардаанд» [Қаландаров 2004. – С. 34]. Ба қалъаҳои қисми якум қалъаҳои калони Вахон, Ямчун ва Қаҳқаҳа шомиланд.

Дар назди қалъаи Қаҳқаҳаи н. Ишкошим аз тарафи шимол, аниқтараш аз тарафи чапи роҳи мошингарди Хоруғ-Ишкошим дар даруни боғ зиёратгоҳи Шоҳи Мардон (Ҳазрати Алӣ (а) ва Осорхона бунёд гардидааст. Тибқи ривоят зиёратгоҳ ба хотири ғолиб омадани Ҳазрати Алӣ нисбат ба Қаҳқаҳа ва мусулмон шудани мардум дар ин ҷо сохта шудааст. Зиёратгоҳ аз ду қисм иборат буда, қисмати аввалро боғу ҳавли ва қисмати дуюмро худӣ зиёратгоҳ, ки аз як иморати хурди чоркунҷашакл иборат аст, ташкил медиҳад. Дар байни иморат зиёратгоҳе аст, ки дар онҷо остон — санги калони чоркунҷашакл аст, ки дар чор бурҷаш чор санги кулулашакл гузошта шудааст. Ин чор санги кулулашакл тибқи ривоят он сангҳое мебошанд, ки Ҳазрати Ҳусейн бо онҳо бозӣ мекардааст. Дар зиёратгоҳ чароғдон, шохҳои бузи кӯҳӣ ва ғусфанди кӯҳӣ гузошта шудаанд, ки марбут ба тотем ва шикор ҳастанд.

Ҳамзамон, бояд ёдовар шуд, ки бо номи Қаҳқаҳа, инчунин дуто қалъа дар шаҳри Истаравшани вилояти Суғд, як қалъаи дигар, айнан, бо ин ном дар водии Санглеҷи Афғонистон боқӣ мондаанд. Дар Санглеҷ ҳам қалъа ба қалъаи Қаҳқаҳаи ВМКБ монанд аст ва ҳам дар наздаш зиёратгоҳе бо номи Шоҳи Мардон мавҷуд аст.

Ҷолиб боз ин аст, ки қалъа бо номи Қаҳқаҳа дар давраи Сафавиён дар Эрон низ будааст. Ба қавли

академик Нӯмон Неъматов аксарияти ҳокимони қабл аз исломиро Қаҳқаҳа меномиданд.

Бештари муҳаққиқон дар асоси ривоятҳои мардумӣ қалъаро ба «сиёҳпушон» нисбат додаанд. Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони фолклоршинос, профессор Нисормамад Шакармамадов дар китобаш «Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо» [Д.2005саҳ.72–77] ривоятро аз забони сокинони ин маҳал бо се забон [русӣ, тоҷикӣ ва шугнонӣ] оварда, подшоҳи ин макон ва хеле бузургҷусса будани Қаҳқаҳаро тасдиқ мекунад.

Тибқи тасаввурот ва ривоятҳои мардумӣ ҳокими қалъа Қаҳқаҳа ном шахси азимҷусса будааст. Онҳо ду бародару ду хоҳар будаанд. Қаҳқаҳа дар қалъаи Қаҳқаҳа, бародараш Зангибор дар қалъаҳои Ямчун ва Исор, як хоҳарашон Зулҳумор дар қалъаи Зулҳумори назди Ямчун ва хоҳари дигарашон Зулҳашам¹ дар қалъаи сиёҳпуштаи Вахони Афғонистон ҳоким будаанд. Онҳо кофир ва сиёҳпӯш будаанд ва мардумро хеле зулму ситам мекардаанд. Ҳазрати Алӣ бо писаронаш Ҳасан ва Ҳусайн ба ҳайси бозингарон омада, бо кӯмаки вазири Қаҳқаҳа Мубошир ворида қалъа мешавад. Байни паҳлавонони Қаҳқаҳа ва бозингарони Ҳазрати Алӣ се намуд мусобиқа мешавад. Ҳазрати Алӣ ва писаронаш бо нишон додани мӯъҷизаҳо каромати фавқултабиашон дар ҳамаи намудҳо ғолиб меоянд. Қаҳқаҳа эҳсос мекунад, ки онҳо одамони оддӣ нестанд. Ҳазрати Алӣ Қаҳқаҳаро ба қабули Исломи даъват мекунад. Қаҳқаҳа даъваташро напазируфта, бо ӯ ба ҷанг медарояд. Ҳазрати Алӣ Қаҳқаҳаро мекушад ва як қисми сокинони Қалъа исломиро қабул мекунанд. Он қисмате, ки Исломиро қабул намекунанд, ба Кофаристон (Нуристон)-и кунунӣ рафта, сокини он минтақа мегарданд. Ин ривоятҳо ба таври нисбатан муфассал дар асари Б. И. Исқандаров (1983, -С.28–42, 2023, -С.), дар китоби «Фолклори Помир» [мураттибаш Нисормамад Шакармамадов], китобҳои донишмандони маҳаллӣ А. Қурбоншоев «Вахон — осорхонаи таърих», О. Мирзоев «Вахон» ва китоби «Ишкошим» [2011] оварда шудаанд. Сокинони Вахон ҳатто ин ривоятро ба шакли назм даровардаанд.

Аз рӯи намунаи дигари ривоят, Шаҳшаҳа ва Қаҳқаҳа ду бародар будаанд. Шаҳшаҳа дар қалъаи Карони Дарвозу Қаҳқаҳа дар қалъаи Қаҳқаҳаи Ишкошим ҳоким будаанд ва ин ду қалъа бо ҳам робитаи таърихӣ доранд. Ривояти Шаҳшаҳа ва Қаҳқаҳа аз шукӯҳу шаҳомат ва нуфузи баланди ин қалъаҳо шаҳодат медиҳад.

¹ Тибқи шакли дигари ривоят номаш Қамарсимо будааст ва инҳо гӯё, ки хоҳарони Қаҳқаҳа будаанд [ниг: Б. И. Исқандаров, 2023, -с.42].

Ривояте, ки дар боло зикр кардем, дар миёни сокинони водии Санглеҷи Афғонистон низ дар чунин шакли ривоят ва тасаввурот боқӣ мондааст.

Муаррихи варзида, академик Б. И. Искандаров дар яке аз асарҳояш¹ таҳти унвони «Легенды и история» (ривоят ва таърих) ин ривоятро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додаст ва чунин нигоштааст: «Қиссаҳо дар бораи юриши Алӣ ба ин ноҳияҳо асотир аст ва албатта, ба воқеияти таърихӣ рост намеояд. Ҳазрати Алӣ дар солҳои 655–661 халифаи хилофати Араб буд, вале ин воқеае, ки дар қиссаҳо омадааст ба давраҳои баъди асрҳои X–XI рост меояд... ин асотир аз ҳудуди қадимтарини тотемӣ сарчашма мегирад, ки дар дини яҳудиён чунин сифатҳоро дар Самсон мегиданд» [Искандаров Б. И., 2023. С. 44–45].

Ҳақиқатан ҳам агар ба таърихи пайдоиши ин ривоят дақиқтар назар андозем, сифатҳоеро, ки дар замони Ислом ба Ҳазрати Алӣ ва аспаш Дулдул додаанд, айнан дигар халқҳои дунё чунин сифатҳоро ба қаҳрамонҳои худ дар қиссаҳои достонҳои қадимии худ додаанд. Масалан, славянҳо ба Георгий Победоносец, эронинажодҳо ба Рустами достон ва Рахш, Сиёвушу Шабдиз, мақдуноҳо ба Искандари Мақдунӣ ва Буцефал, юнониҳо ба Геракл, Ахил, Гектор, шумерҳою ассириҳо ба Гилгамеш ва монанди инҳо. Вале агар аз нуқтаи назари этникоидӣ ва тасаввуроти мардуми гирем, Ҳазрати Алӣ дар ҳар давраи замон, дар ҳар ҷойи макон, дар ҳар шакл метавонад зӯҳур кунад. Аз ин хотир, ин ривоят аз қиссаю асотирҳои пешазисломии ориёӣҳо сарманшаъи гирифта, дар замоне, ки парастии Алӣ дар миёни сокинони Бадахшон пурра паҳн гашта буд, эҷод гардидааст. Доир ба таърихи

пайдоиши чунин ривоятҳо тадқиқотҳои зиёд аз тарафи олимони анҷом дода шудааст [Аз ҷумла, муфасссал ниг: И. Гольдциер, 1938, В. Н. Басилов, 1970; Г. П. Снесарев, 1969, 1983; К. Эрнст 2002; Н. А. Абашин, Т. С. Каландаров, 2004; Н. С. Терлецкий, 2010; К. С. Васильцов, 2012 ва ғайра].

Хушбахтона, имрӯз таъмиру барқароркунии бисёр саҳифаҳои ноаёну ёдгориҳои таърихи миллати антиқиамон таҳти таваҷҷӯҳи бевоситаи Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Умед бар он мекунем, ки дар ояндаи наздик барои тарғиби часорату қорнамоиҳои бузургниёнамон, муаррифии кишвари бостониамон ва ҷалби доираи ҳар ҷӣ бештари сайёҳон, ин макони таърихӣ пурра барқарору азнавсозӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бабаев А.Д. Крепосты деревного Вахана. — Душанбе: Дониш, 1973.
2. Басилов В.Н. Культ святых в исламе. М.: Мысл, 1970.
3. Бернштам А.Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая. — Л., 1952. — (МИА; № 26). — С. 276–285.
4. Васильцов К.С. Природные места поклонения Западного Памира // Центральная Азия: традиция в условиях перемен. Вып. III. — СПб.: МАЭ РАН, 2012.
5. Гольдциер И. Культ святых в исламе (Мухаммеданские эскизы). М.: Наука, 1938.
6. Зелинский А.Н. Древние крепости на Памире / Страны и народы Востока М.: «Наука» — Вып.3. — С. 99–120.
7. Искандаров Б.И. «Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в.-первая половина XIX в)» — Второе издание — Душанбе: ИРАМ 2023.
8. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо» Мураттиб: Нисормаммад Шакармамадов. — Душанбе: Ирфон, 2005.
9. Эрнст К. Суфизм. М., ФАИР-ПРЕСС, 2002.

¹ Б. И. Искандаров «Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в. – первая половина XIX в)». Второе издание. — Душанбе: ИРАМ, 2023. — с. 39–45.

Зайнулло РАҶАБАЛИЕВ

*Бостоншиноси мардумӣ, узви
Иттифоқи журналистони Тоҷикистон,
сокини деҳаи Қалъаи Пуштқоқи Фархор*

ҚАЛЪАИ ПУШТҚОҚИ ФАРХОРЗАМИН — МУАРРИФГАРИ МИЛЛАТИ ТОҶИК АСТ

Солҳои 60–70-уми асри гузашта сарзамини Фархор диққати муаррихону бостоншиносони давлатҳои тараққиқардаи дунё, аз қабилҳои Италия, Франция, Юнон, Хитой, Россияро ҳамчун мулки қадима ба худ ҷалб намуда буд, ки тавасути ковишҳои археологӣ, олоти нишонаҳои аз асри сангу биринҷ ёфт шудааш, собит намуда аст, ки ин сарзамин хело қадима буда, пеш аз тамаддуни Юнониёну Бохтариён ва Кӯшониён, яке аз давлатҳои мусатқили тоҷикнишини шинохта шудааст. Дар васфи ин диёр бисёр шоирону мутаффакирони форсу тоҷик дар шеърҳову асарҳояшон бо номи пеш аз мелодии «Панха» ва пас аз мелодии «Паргор-Фархор» ба монанди А. Рӯдакӣ, А. Берунӣ, Озари Исфаконӣ ёдовар шудаанд.

*Фархори бузург нек ҷоест,
Гар маъдани он буднавоест.*

А. Рӯдакӣ

Имрӯзҳо дар Фархор зиёда аз 30 ёдгории таърихӣ арзи ҳастӣ дорад. Ба монанди «Золи зард». «Қалъаи Пуштқоқ», (шаҳри Бар-Бар)-и тоҷикон, Шаҳртеппа, Шӯртеппа (Ковусшаҳр), макони Морон (Қизилсуи ҳозира), Чилтанбобо, ки аз тарафи бостоншиносони хориҷӣ ва дохилӣ, дар онҳо омӯзиш рафта истодааст.

Худуди ин сарзамин аз кӯҳи бузурги намаки Хоҷамумин сар шуда, дар байни ду қаторкӯҳ — яке қаторкӯҳҳои Ҳиндукуши Афғонистон ва дигаре аз қаторкӯҳи Қаратови (Сиёҳкӯҳ) имрӯзаи Тоҷикистон, бо 3 шохоби дарёи Панҷаш, бо майдони киштшавандааш 30 ҳаз. га, 120 км то вилояти Қундузи Афғонистон тул мекашидааст. Яъне як қисмаш бо шимолии Таҳористон ва як қисмаш бо ҷануби Тоҷикистони имрӯза боқӣ мондааст. Сабаби тақсимоташ чунин будааст: Бо дархости амирони гузаштаи Бухорои шарқӣ,

яъне (Тоҷикистон) барои сарҳадро чудо кардан, соли 1895 сарбозон ва харитасозони Россияи подшоҳӣ омада, аз ҳудуди ин сарзамини бузурги тоҷикнишин бехабар, аз лаб-лаби дарёи Панҷи имрӯза дур нарафта, сарҳади тоҷиконро чудо мекунанд. Соли 1924 харитасозони давлати СССР ин корро такрор мекунанд, яъне бо Фархориён танҳо мавзеи Уртабуз ва қамишзорҳо боқӣ мемонаду халос. Яъне қисми зиёди заминҳои киштбоби Фархор чун Бадахшон ва Балх, ба Таҳористон ғанимат мемонад...

Ин қалъаи бузурги қадима, то ҳоло кашфнашудаи Фархориён танҳо дар феҳрестии ёдгориҳои таърихии ноҳияи Фархор ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаасту халос. Ягон ковиши археологӣ на аз тарафи бостоншиносони дохилӣ ва на хориҷӣ гузаронида нашудааст. Сабабаш роҳбарони колхозу ҳукуматдорони ноҳия аз ҳисоби кушқу қалъаҳо, заминҳои пахтаро зиёд карда, ба ковишҳо роҳ намедоданд. Мутаассифона, роҳбарони ин хоҷагиҳо, муҳочирон аз Сари Хосор, Ховалинг, Даштиҷум, Балҷувон буда, аз мавқеи таърихии ин сарзамини бузурги тоҷикон бехабар, ҳамвору кишт карданашонро медонистанду халос.

Соли 1969, дар вақти ҳамвор кардани ин қалъа яке аз бостоншиносони маъруфи Тоҷикистон Эркиной Ғуломова хабардор шуда, ба назди тракторчиҳо бо раиси колхозии ба номи Калинин Х. Тағоев омада, мефаҳмонад, ки онҳо теппа не, шаҳри қадимаи тоҷикон ва Юнониён сохта, шаҳри Бар-Бари тоҷиконро нест карда истодаанд.

Раиси колхоз корро манъ кардааст. Эркиной-аппа бозёфтҳои пайдо кардашударо ба шаҳри Душанбе бурдааст.

Ин қалъа дар қисми шарқии ноҳияи Фархор воқеъ гардида, 10 км аз маркази ноҳия фосила дорад. Он 3 км дуртар аз дарёи Панҷ, дар бари

теппакӯхҳои Ўртабуз мавқеъ дорад. Баландии қалъа 65–70 м, масоҳати имрӯзааш 6 га мебошад. Ин мавзеъ дар қадим шаҳри саноатӣ буда, хумдонҳои калон, 150–200 литра аз кулол истеҳсол карда, барои фурӯш мебаровардааст. «Қалъаи Пуштқоқ» аз қалъаҳои «Золи зард» ва «Сайёд» ҳамсарҳаданд, чунин фарқият дорад: Аз қисми ғарбиаш 2 дидбонгоҳ ва аз қисми шарқиааш 3 дидбонгоҳ то ба пеши шоҳ омадан дорад, ки он қалъачаҳои хурд то имрӯз бо номҳои ба мо номаълум арзи ҳастӣ доранд.

Номгузориҳо ҳоҳ аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ, ҳоҳ бо русуми мардумӣ бошад, бо худ як маъно, як асосе доранд.

Ин қалъаро мардум дар қадим қалъаи шоҳи Муқотил ном мегирифтаанд. Яъне солҳои пеш аз мелодӣ, баъди аз тарафи писараш кушта шудани ин шоҳи золим ва баромада рафтани шояд Юнониёни истилогар чунин номро гирифта бошад. Ин шаҳр баъдан номи Бар-барро мегирад.

Баъди обхезиҳои вазнини дарёи Панҷ дар асрҳои гузашта заминҳои Фархор пурра зерӣ об мемонад. Об то ба ҳамин қалъа ва теппа, кӯхҳои Ўртабуз омада мерасад. Азбаски ин деҳа бо деҳаҳои Чайралӣ, Чубек роҳи гузари тамоми халқҳои Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафтааст, роҳгузарон ин теппаи аз об беосеб мондари дида, бо калимаи софӣ тоҷикӣ як Пуштаи қоқ, мегӯянд ки он бо қалъааш то ин замони мо «Қалъаи Пуштқоқ» ном бурда мешавад.

Соли 2013 хангоми номивазкуниҳо аз тарафи Қумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, иддае аз ашхоси беҳабар аз таърихи тамаддуни миллат, бо баъзе масъулони ноҳия хоستانд номи деҳаро иваз кунанд, ки он бо номи қалъааш ёдрас мегардад. Деҳаро «Шараф», (яъне шараф ба деҳқонони камбағал) ном монданд. Барои аз байн нарафтани номи ин деҳаи қадима, ки ягона дар байни кушукӯ қалъаҳои Фархорзамин буда, яъне «статус»-и қалъаро дошт, аз соли 2015 то имрӯзҳо ба востатаи рӯзномаҳо ва дигар ВАО садо мебаровардаму даъво пеш меовардам. Вале ашхоси бе ҳисси миллий ба ман мегуфтанд, ки аз қадима будани ин қалъа шумо далел надоред. Ман медонистам, ки соли 1969 барои кишти пахта ин қалъаро валангор карда буданд, азбаски ҳуқуқи археологӣ, яъне шахсан ваколати кофтуков карданро надоштам, рӯй ба дарҳо овардам. Аз хонаҳои гирду атрофи ин қалъа далел кофтаву бозёфтҳои нодири аз асри санг ва биринҷӣ мардумро дарёфт кардам. Ин бозёфтҳоро аксбардорӣ карда, бостоншиносони ҷумҳурӣ равон кардам. Дар як сафари

кориашон ба ноҳияи Фархор устодон Юсуфшоҳ Ёқубов, Нуриддин Сайфулоев бо илтимоси ман омада, ин қалъаро аз назар гузаронданд устод Юсуфшоҳ гуфтанд, ин ҷо қалъа не, шаҳри бузург маҳфуз аст, ки аз чашми мо бостоншиносон дур мондааст.

Соли 2021 бостоншинос Виноградова Т. М. аз шаҳри Москваи Федератсияи Россия ва Филимонова Т. аз шаҳри Душанбе барои бозёфтҳои мародидан омада, ин қалъаи кашфношударо низ бо чашми худ дида, таъкид намуданд, ки ин қалъаи бузург бояд омӯхта шавад!

Барои номи деҳаро ба аслаш баргардонидан ва ин ёдгории таърихиро ҳимоя кардан, ман бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гардида, ба бемории дил гирифтор шудаву ҷарроҳӣ гузаронидам. Муддати 8 сол бо нафақаи хурду нокифояам садҳо, дару даргоҳро охурча кардам. Бо азму талош ин деҳаи қадимаро бо номи аввалааш, яъне «Қалъаи Пуштқоқ» баргардонидем. Дар ин роҳ одамони неке ҳам буданд, ки маро дастгирӣ намуданд ва банди сипосгузорам аз ҳамфикириву дастгирии эшон.

Шоири ориёинаҷод Манучеҳрӣ дар васфи Фархор асрҳо қабл бо ифтихор чунин навиштааст:

*Хангоми баҳор асту ҷаҳон чун бути Фархор
Хез эй бути Фархор биёр он гули баҳор...*

Пас чаро мо аз ин мероси аҷдодии хеш ифтихор надошта бошем?

СОХТМОНИ АСР

РОҒУН — КОХИ НУР

Баҳтиёр МУРТАЗО

Нависандаи ҳалкии Тоҷикистон

САДДИ СОЙИ ОБИ ШҶР

(очерк)

Сафарзода Хайрулло Амиралӣ аз рӯзҳои аввали директори генералии Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Неругоҳи барқи оби Роғун» таъин гардидаи ин минтақаи сохтмони муҳташами Ватани азизро бо умқи дил ва банд — банди ҷисму ҷонаш мадрак сохта, онро ниҳоят муҳим ва зарур шумурд. Ӯ ҳамчун муҳандиси соҳибтаҷриба ва дақиқназар бастабаста санадҳои ба ин нуқтаи кор бахшидашударо амиқан таҳлил намуд, нақшаи оғоз ёфтани ин деви ҳафтодупанҷсараи занҷиргусехтаро ҳамаҷониба таҳқиқ ва тадқиқ кард, бо муҳандисони собиқадори муассиса сӯҳбатҳои тӯлонӣ анҷом дода, ба ҳамин васила мавзӯро куллан омӯхт ва маълумоти мукаммале андӯхт. Ба ин ваҷҳ тасмим гирифт, ки аз наздик дидани ин минтақа, яъне сохтмони садди сойи Оби Шӯрро ба дарозо нақшаи, ҳарчанд ки он рӯзҳо қорхонаш ғавқулода зиёд буданд (албатта, ҳоло ҳам шуғлаш кам нестанд). Дар сохтмони сад бо муҳандиси «ЧеркейГЭСстрой»-и Ҷумҳурии Доғистони кишвари Русия Зугаир Алиевич Османов, ки ба эъмори иншооти мазкур роҳбарӣ менамуд, мулоқот кард. Ва бо роҳбаладии ӯ ҳар як нуқтаи ин садди азимро қадам ба қадам гашта, аз назар гузаронд. Бо муҳандисону мутахассисин ва коргарон гуфтугузори карда, аз мушкилоту муаммоҳои дар минтақа мавҷудбуда пурсон шуд.

— Сармуҳандиси олии кулли сохтмони Неругоҳи Роғун ва эҳёгари он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, — гуфт дар сӯҳбат бо мутахассисину коргарони сохтмони садди сойи Оби Шӯр Хайрулло Сафарзода, — он кас ба мо таъкид намудаанд, ки дар тамоми нуқоти сохтмони неругоҳ ба сифати кор доимо диққати ҷиддӣ додан зарур аст. Бинобар ин, ҳангоми васл намудани ҳар як ваҷаби сихи оҳанин ва гузоштани ҳар як каф бетон суҳанони падаронаи Роҳбари

давлатамонро бояд дар ёд дошта бошем. Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад, ки аз ин фармудаи Сардори мамлакат сари мӯе инҳироф намоёнд. Зеро сохтмони Неругоҳи барқи оби Роғун ба халқу Ватани мо бояд ба тӯли садсолаҳо хизмат бикунанд. Ҳар масъалаю мушкилоте, ки дар кори сохтмони сад пеш ояд, мустақиман ба ман муроҷиат намоед, албатта, онҳоро ҳаллу фасл хоҳам кард.

Пас аз фосилае Хайрулло Сафарзода ба нуқтаи баландтарини соҳили сой баромада, ба сохтмони давомдоштаи сад аз боло мушоҳидакорона нигоҳ намуд, ба назараш чунин тофт, ки ин сад гӯё аз қаъри сой реша гирифта сабзида баромадааст. Бале, ҳамин ранг маҳкаму мустаҳкам ҷойгузин гардида буд пойбасту деворҳои бетони сикдори садди сойи Оби Шӯр. Сикҳои дар мағзи бетонбуда ба харсангҳои қаъри сой ва соҳилҳои он хеле қавӣ фуру рафта буданд.

«Бале, ба ҳунари муҳандисони лоиҳасози муассисаи «Гидропроект»-и шаҳри Маскав эъти мод бастан мумкин» — ба дил гузаронд Хайрулло Сафарзода, — воқеан онҳо чирадаст ҳастанд. Нақшаи садро ниҳоят моҳирона кашидаанд.

Аммо ман аз он дар ҳайрату шигифтам, ки чаро ба тӯли бист соли аввали сохтмони неругоҳ ин садро насохтаанд? Дар он даврони шӯравӣ имконият фаровон буд, лекин бо кадом сабаб бошад, ки ба сохтмони чунин садди муҳим даст назадаанд. Роҳбари кулли сохтмони неругоҳ Николай Григоревич Савченков муҳандиси пуртаҷриба, роҳбари қудратманд ҳисоб меёфт, ғайр аз ин вазифа боз якчанд мансабҳои баландмартабаро ишғол карда буд. Аммо ба сохтмони ин садди сойи Оби Шӯр чандон аҳамият надоданаш ба ман муаммои сарбастаасту халос...

Хайрулло Сафарзода дар нуқтаи васлҳои садди сойи Оби Шӯр бо Вахшрӯд ба ронанда ишорат

намуд, ки мошинро нигоҳ дорад. Вай аз мошин фуромада, ба баромадгоҳи нақбҳои сохтмонӣ дуру дароз нигарист. Дар поёнтари ҳамин баромадгоҳ сой бо дарё васл меёфт. Ва он фоҷиаро ҳаёлан пеши назар овард...

...Аввалҳои моҳи майи соли як ҳазору нӯхсаду наваду се дар атрофи акнофи шаҳри Роғун борони сел пайваста мебориду меборид. Боришот як сония низ қатъ намегардид, ҳам шаб меборид, ҳам рӯз. Аслан ғӯем, боришоти се рӯзи охири моҳи апрел оғоз гардида, намфишониро афзуда буд. Дар рӯзҳои моҳи май бошад, борон ҳамвора шиддат мегирифт.

Чун борон аз осмон бо ғирев мерехт, сойи Оби Шӯр бо обҳои гилолуди худ медамиду шӯр меангехт ва сангҳои калон-калони якчанд тоннагиро аз кӯҳҳо ғелонида ба поён меовард ва ба обҳои кабӯдчатоми Вахшрӯд бераҳмона мезаду ба ҳамин ранг бархӯрд мекард. Ин сой ба масофаи як километру дусад метр поёнтар аз сарбанди Неругоҳи барқи оби Роғун, аз ҷониби Шарқ, аз қуллаҳои кӯҳҳо ва талу теппаҳои самти Балҷувон ва Сари Хосору Ховалинг обҳои худро ҷамъ карда, сарозер тозон мешуд ва дар ҳар қадам обҳои бисёр дарёчаҳо, сойҳо, тармаҳо, чашмаҳо, ҷӯйҳо онро боз ҳам ғуррандатару даррандатар мекарданд.

Одамон аз замони қадим табиати вайронкори сойи Оби Шӯрро дидаву санҷида, таъми оби онро таҷзия кардаанд. Оби ин сой начандон талху начандон шӯр, балки як навъ ба маззаи тумч мемондааст, яъне ба маззаи санги замҷ шабоҳат доштааст. Лекин мардум, эҳтимол, ба табиати шӯрангези он бештар диққат дода, «сойи Оби Шӯр»-аш, яъне шӯрангезаш номидаанд. Теъдоди дараҳо, сойҳо ва кулли сарчашмаҳои он тақрибан ба ҳафтоду панҷ мерасидааст ва ҳамаи ин обҳо бо як сойи танг ва қачу килеб аз баландӣ ба поён бодсон рехта, ба нуруи даҳшатноке табдил меёфтааст ва бо зарбаҳои харсангҳои овардааш маҷрои Вахшро нигоҳ медоштасту шӯро ғиреве меангехтааст. Меғӯянд, ки агар сойи Оби Шӯр рост ҷорӣ мегардиду самти ҳаракаташ қачу килеб намешуд, баробари нигоҳ доштани оби дарё бо зарбаи пурқудрату даҳшатноки фуру рехтани худ девори кӯҳи соҳили рости рӯди Вахшро ҳам сӯрох мекардааст, бале, девори мустаҳками кӯҳи баландро. Ҳамин қадар қудрати вайронкорона доштааст ин сойи девонафеъл. Вақте ки аз инчунин васли сойи чайхунтабиат дарёи бузурги тезҷараён дам хӯрд, албатта, харобиҳою вайронкориҳо афзунтар мегарданд...

Хайрулло Сафарзода ба андешаҳои худ идома медод... Дар сохтмони муҳташам роҳбар, сармуҳандис, зина ба зина ва мувофиқи мартаба

мутахассисин ва масъулине ҳастанд, ки вазифаҳои хурду калонро ишғол намуда, иҷрооти корро пеш мебаранд. Онҳо бояд чунин рӯзи маҳшарро пешбини мекарданд ва қабл аз шурӯъ намулдани эъмори сарбанди неругоҳ дар соли як ҳазору нӯхсаду ҳаштоду ҳафт аввал ин сойи шӯрангези арбадаҷӯро маҳор мезаданд, то чунин вайронкориҳо накунад. Ва ё сарфакории бебунёду нодаркорро як сӯ гузошта, нақбҳои сохтмониро боз ба миқдори яксаду панҷоҳ ё дусад метр идома медоданд, то аз шару шӯри ин сойи вайронкор дар мавқеи дуртар ва беҳавфтар мебуданд. Хароҷоти бо давом ёфтани нақбҳои сохтмонӣ ба миён омада, албатта, ба зудтарин фурсат пӯшида мешуд. Аз ҳама муҳимаш шояд он вақт ин вайронкориҳо руҳ намедоданд ва чи тавре ки халқ меғӯяд, олам гулистон мешуд. Вале нақши тақдир бо қалами азал дигаргуна тақриру таҳрир гардида буд...

...Намояндагони салоҳиятдор барои бозрасии ҳамон воқеаи мудҳиш хеле дер, яъне рӯзи сеюми май омаданд ва ҳине ки онон соҳилҳои сойи Оби Шӯрро бидиданд, дар ин ҷо селоми гилпур як маҳшаре барпо намуда буд. Чаҳоруми май маҷрои пуршиддати сойи Оби Шӯр сангҳои бузургро ғелонда оварда, дарёи тезҷараёнро тамоман баст ва рӯд ба фурсати кӯтоҳтарин дам хӯрд. Оби чиркини сойи Оби Шӯр баромадгоҳи нақби якуми сохтмониро маҳкам намуд. Оби Вахш, ки бо нақби сохтмонӣ ҷорӣ мешуд, дам хӯрда, бо як ҳоли зоре кам-кам берун мерафт. Лаҳза ба лаҳза дам хӯрдани дарё афзун гардида, об то сақфҳои нақбҳо расида буд. Қисматҳои поёни нақбҳо бо сабаби наздикии ба сой комилан зерӣ об монданд. Дар болои кӯпуки сеюм насосҳо бидуни таваққуф фаъолият доштанд ва обро аз нақб кашида ба дарё мерехтанд. Вале қувваҳои ин насосҳо кифоят намекарданд, то ин ҳама обҳоро фуру бикашанд.

Рӯзи ҳаштум ба нӯҳуми май ва ҳосатан шабонгоҳон борони сел боз ҳам пуршиддаттар борида, ба оби дарёи дамхӯрда фишор меовард. Супориш шуд, ки экскаватор, мошин ва булдзери болои сарбандро ба тарафи нақби Т-7 ҳай кунанд. Бисёр нақбҳо аз таъсири обҳои сой резиш карда буданд.

Гирду атрофи сарбанд тамоман торик шуд, зеро симҳои интиқоли барқ гусаста гашта, барқро қатъ карда буд. Гоҳ-гоҳе тундар заминро замони ба сонияе равшан мекард. Шаби нӯҳуми май соати дуо панҷ дақиқа фишори дарё ва сойи Оби Шӯр ба сарбанд ба нуқтаи олии расид ва он ба ин ҳама қудрати аҳриманӣ тоб наоварда оқибат футурафт... Футурафт он ҳама умедҳо, заҳматҳо, ҷоннисориҳои тӯлонӣ...

Нақбҳои якум ва дуҷуми сохтмони пури обу гил шуда буданд, зеро дар чанд ҷои онҳо резин ба амал омаданд. Обу гил ва сангу шағал ба якҷанд нақби дигари нақлиётӣ низ дохил шуда, лабрез гардида буд. Кӯпрукҳои дуҷуми сеҷумро об барканда, бо мавҷҳои худ дарҳам кашид. Чун сапеда дамид, одамон аз сарбанди ҷиҳили семетра ному нишон наёфтанд. Заҳматҳои ҷонҳои тӯлонии бинокорон, механизаторон, муҳандисон ба тӯли чанд соате тӯҷмаи обҳои дарё ва сойи Оби Шӯр гардида буданд.

Акнун борон намеборид, дарё ҳам нисбатан оромона ҷорӣ мешуд ва аз дағдағаи ғирев ва ҷаҳишҳои сойи Оби Шӯр низ осоре наменамуд. Оби, ки ҳоло дар ин сой ҷараён дошт, ба зонаи одамии мерасиду бас. Гӯи ин ҳама ғиреви сойи бадсиришт ва омодаи кирдори зишт ҳамин рӯзҳо харобу валангор кардани нақбҳою сарбанд буди бас...

Хайрулло Сафарзода ин воқеаро ҳаёлан ҳам пеши ҷашмонаш таҷассум намуда, хеле тангдил мешуд. «Мо бояд ин саҳнро ҳатман ислоҳ бикунем ва дар қори чунин сохтмон набояд ба ҳама роҳ диҳем, — гуфт зери лаб, — он солҳо ҳамкасбони мо аз тарафи ин сой ғорат шудаанд. Лекин ҳудашон ҳам айбдор ҳастанд, ки сари вақт ҷорачӯи накардаанд. Ва ин қадар заҳмати ҷонҳои ба лаҳзае дар оби хунук рафт. Бояд аввал сойро лачому маҳор мезаданд ва баъд аз он сарбанди нуруғро эҷод мекарданд... Вале нашуд он қор, бубин, бишуд ин қор...»

Бисёр муҳандисин ва роҳбарони гуногунпоя, ки ҳоло ба бунёди нуруғи шуғл доранд, дар ин бобат сарвари дар замонҳои шӯравӣ фаъолият доштаи нуруғи Роғун Николай Григоревич Савченковро андар ғиёб наҳ мезананд ва танқид мекунанд, ки ҳамаи солҳо вай ба сохтмони садди сойи Оби Шӯр заррае ҳам ҳавсала накарда будааст. Оре, маҳз ӯ солҳои тӯлонӣ роҳбари яккаю ягонаи муқтадири ин сохтмони муҳташаму беназир гардида, боз чандин вазифаҳои баландпояро ишғол намуда, имкон доштааст, ки дар ин сой садде сохта ва бар сари он лигоми мустаҳкам андохта, баъди анҷоми ин вазифаи муҳим ба бунёди сарбанди нуруғи оғоз мекард, қори сарае мебуд...

...Рӯзе Хайрулло Сафарзода сохтмони садди сойи Оби Шӯрро муоина карда, мушкилоти пеш омадаро ҳаллу фасл намуду сипас ба деҳаи Мирроғ рафтагир шуд. Ва ин сафар ҳам барои пайдо кардани маълумоти бештаре доир ба ин сой буд ва дар он ҷо бо сокини қуҳансоли ин русто амаки Аваз мулоқот намуд.

Мувофиқи ривоят деҳаи Мирроғ аз замонҳои қадим басо хушобу ҳаво ва сермева буда, тафреҳҳои мири Оби Гарм ва боғи он маҳсуб

мегардидааст. Барои ҳамин номи ин русторо чунин номидаанд: яъне боғи мир, ҷунонки шоири донишманд гуфтааст:

Қуҷо роғ бинӣ, ҳама боғ буд,

Қуҷо боғ бинӣ, ҳама роғ буд.

Солҳои минбаъда бошандагони он ба ҳар тараф кӯч бастаанд ва дар деҳа ҳамагӣ панҷ буна сукунат доштаанд, ки сарварони онҳо пирамардон Сӯфӣ, Раҷаб, Гул, Мӯҳтоҷ ва Аваз будаанд ва онҳо бо аҳли аёлу атфол мезистаанд. Бобои Аваз як сар маркаб доштааст ва аз ибтидои сохтмони Роғун дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун роҳбалад ба геологҳои расонда, шаст сӯм маош мегирифтааст, барои маркабаш, ки бори геологҳо мекашидааст, моҳе ҷиҳил сӯми роҷеулнақд меодаанд.

— Соли як ҳазору нӯҳсаду ҳаштод аз шаҳри Ленинград геологҳо омада, дар хонаи ман меҳмон шуданд, — ҳикоят мекунад амаки Аваз ба Хайрулло Сафарзода пиёлаи ҷойро дароз карда. — Мақсади онҳо дар сойи Оби Шӯр сохтани се дарвоза буд. Геологҳо дар бораи ҳислати табиати ин сой аз ман бисёр ҷиҳило пурсиданд. Онҳо бо сохтмони ҳамин дарвозаҳо шаст аҳримани сойи Оби Шӯрро нигоҳ доштани буданд.

Ман ба онҳо гуфтам, ки тақрибан бист дақиқа ӯ ним соат пештар аз фуру рехтани селоб аз сойи Оби Шӯр бӯи ғиёҳи ров паҳн мешавад, баъд селоб сангҳо роғонда меояду қиёмате барпо мегардад. Ҳамин ҳолат доимо бидуни тағйир айнан такрор меёбад, аввал бӯи ров ба дара паҳн мешавад ва сони селоби хунмаст девонавор ҷорӣ гардида, харсангҳои гаронро меорад. Геологҳо ҳамаи гапҳои маро бо диққат гӯш карданд. Сонӣ аз хари-ташон зодҳои ман деҳаи Ҷуруҷро ёфтанд, ки он дар сарғаи сойи Оби Шӯр воқеаст.

Баъд ман ба онҳо гуфтам, ки сарғаи дигари ин сой дараи Шоҳамин, кӯҳи Ағбаи Мижа, кӯҳи Сияхул мебошанд, ки ду дарёчаро ташкил мекунанд. Дарёчаи сеҷуми онро Оби Шӯр меноманду дарёчаи ҷорумаш Оби Хурдтарак ном дорад. Он аз назди деҳаи Одамак сар мешавад. Аслан Одамак айлоқи қадима будааст.

Сойи Оби Шӯр ҳар сол не, дар се-ҷор сол як бор зиёд меояду дарёи Вахшро манъ мекунад, дарё дам меҳӯрад, қафо меояд. Одатан нӯҳум — даҳуми май ӯ нӯздаҳум- бистуми май селоби сойи Оби Шӯр меояд ва ба муддати се-ҷор рӯз ӯ ба тӯли як ҳафта дарёро манъ мекунад. Қудратро бинед, ки ҳамин сойи Оби Шӯр пеши роҳи дарёи Вахш дамонро мегирад. Соли як ҳазору нӯҳсаду ҳаштоду се ҳамин воқеа рӯй дода буд. Дар сойи Оби Шӯр сангҳои ҷилтоннагии панҷохтоннагӣ мисли тӯб шино карда меоянд.

Раҳораҳ оби сой зиёд шудан мегирад, оби шарраи Чуруч, оби Шикоргоҳ, оби Паси Намак ҳамроҳ мешаванд. Дараи Хушхарф панҷ деҳа дорад, ки Чуруч, Хонаи Хол, Хушхарф, Говғел, Хонаи Талбак мегӯянд ин деҳаҳоро. Ин рустоҳо матрук шудаанд, дар онҳо алҳол одамон зиндагӣ намекунанд. Аз он мулку макон, ки одамон раванд, ба он ҷо тибқи ривоят ҳуку хирс ва мор меоянд ва афзоиш меёбанд. Обҳои дараи Хушхарф бо оби панҷ деҳааш ҳамагӣ ба сойи Оби Шӯр ҳамроҳ мешаванд. Баъзеҳо мегӯянд, ки обҳои ҳафтоду панҷ чашмаю ҷӯю дарёчаҳо ба сойи Оби Шӯр ҷамъ меоянд, иддае дигар ин манбаъҳои сойи Оби Шӯрро як саду наваду ҳафт ҳисоб кардаанд.

Ана, ҳамин хел, ман ин гапҳоро дар бораи сойи Оби Шӯр ба геологҳо ҳам ҳикоя кардам. Онҳо суханони маро дар дафтарашон навиштанд.

Баъд бо хоҳиши онҳо ман асбобу анҷоми геологҳоро ба маркабам бор карда, то ба соҳили сойи Оби Шӯр бурдам. Онҳо сохтани дарвозаҳоро тақрибан як километр баландтар аз ҷои садди ҳозираи сойи Оби Шӯр ба нақша гирифтанд. Дар дафтарашон бисёр чизҳоро навишта, дар соҳилҳои рӯсту чапи сой меҳҳои оҳанини нишондор кӯфтанд. Онҳо тақрибан аз ман савол карданд, ки ҳар дафъа пеш аз селоб ба воситаи сой ҳатман бӯи гиёҳи ров паҳн мешавад? Бале, ҳатман бӯи ров паҳн мешавад ва пас аз ин бист дақиқа ё ним соат мегузараду селоб бо суръати баланд меояд, тақрибан ҷавоб додам ман. Инро бори аввал аз падари раҳматиям шунидааму худам ба наздикии сой рафта, ин бӯиро ҳис кардам ва селоби харобкорро дидам. Ва дар навбати худ ба писаронам ҳамин хислати сойро гуфтаам. Ҳар як марди дар деҳоти гирду атрофи сой буду бош дошта, инро бояд ба фарзандон бигӯяд, то онҳо ҳушёр бошанд ва Худо нигоҳ дораду беҳуда талаф нашаванд. Вагарна ба бӯи ров аҳамият надиханду дар даруни дара кор кардан гиранд, баъди омадани селоб ҳалос шудан душвор аст, селоб мисли саги ҳапгир ҳапу дам меояд. Ба коргароне, ки аз дигар мулку макон омада, дар сохтмони садди сойи Оби Шӯр иштирок доранд, ману писаронам ин хислати ҳайратангез ва афсонавию шӯъбадаомези сойро гуфтаем. Вақте ки Авазбобо ин хислати сойро ҳикоят мекард, писарони ӯ Бобишо, Нуралӣ, Шералӣ, Маҳмадсодиқ ва Давлатбек дар атрофаш нишаста, суханони падарро тасдиқ менамуданд.

— Амак, шумою писаронатон бисёр кори дуруст мекунед, — гуён Хайрулло Сафарзода аз ҷояш хесту дасти мусоҳибашро фишурда, ба ӯ миннатдорӣ баён намуд ва ба мошини хидматиаш савор шуд. «Маълум мешавад, ки Савченков ҳафт сол қабл аз

оғози сохтмони сарбанди неругоҳ садди сойи Оби Шӯрро сохтани будааст, — ба дил гузаронд Директори генералӣ вақти бозгашт ба тарафи коргоҳ, — бале, ба нақша гирифтааст, ки пеш аз тағйир додани маҷрои дарё ва оғози сохтмони сарбанд сойи Оби Шӯрро лаҷом бизанад ва аз шарру зиёни шайтанатпешаи он эмин гардида, бо хоҳири ҷамъ сарбанди дар ҷаҳон мӯҳташамтаринро бунёд бикунад. Вале бо кадом сабабе ин нақшааш амалӣ нагардидааст. Вақти ба Роғун омадани Савченков лаҳзаи мувофиқ шавад, инро аз вай фаҳмидан мумкин. Ҳароина ғалат мекунанд, онҳое, ки Николай Григоревичро андар ғиёб наҳ мезананд! «Худат бар пешрафти сохтмони умумихалқӣ ҷӣ нафъе расондӣ, эй ноқиди беҳудасухан», ҳаёлан муроҷиат мекунад Хайрулло Сафарзода ба ҷунин тоифаи одамон.

Дар ҷараёни корҳои барқароркунии сохтмони Неругоҳи барқи обии Роғун зимни сафари таърихӣ Ҷаноби Олӣ, Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин ҷавлонгоҳи сарнавиштсози Ватанамон Хайрулло Сафарзода дар бораи таърих ва ҷараёни эъмор гардидани садди сойи Оби Шӯр ба Сардори давлат маълумоти муфасссал баён намуд. Президенти мамлакат ин маълумотро бо диққат гӯш карда, ба зиммаи Хайрулло Сафарзода вазифа гузоштанд, ки садди мустаҳкамии сойи Оби Шӯр ҳатман мувофиқи нақшааш бояд бунёд гардад. Мо фақат баъди баргардондани шасти ин сойи хатарнок муҳокимаи масъалаи тағйир додани маҷрои рӯди Вахш ва сохтмони сарбанди мустаҳкаму муҳташамро баррасӣ менамоем. Эъмори садди сойи Оби Шӯр бояд яке аз минтақаҳои муҳими корҳои барқароркунии Неругоҳи Роғун бошад. Аз нуқтаи назари муҳандисӣ ин сад бояд мувофиқи талаботи замон бунёд гардад!

Хайрулло Сафарзода супориши Роҳбари давлатро бо тамоми ҷисму ҷони худ қабул карда, аз пайи иҷрои он ҷаҳду талош намуд.

— Шӯрои техникии Дирексияи генералии ҶСК «НБО Роғун» яке аз пайи дигар ҷор лоиҳаи сохтмони садди сойи Оби Шӯрро муҳокима намудааст, — мегӯяд Хайрулло Сафарзода. — Дар ин бобат дастури Сарвари давлатро доир ба мустаҳкамии иншооти мазкур меёру маҳаки асосии фаъолияти худ қарор додаем. Нусхаи собиқаи нақшаи сохтмони садди ин сой мавҷуд буд, нусхае, ки дар замони шӯравӣ таҳия гардидааст. Мо онро дар шӯрои техникии ҳамаҷониба муҳокима намуда, ба иллати ҷой доштани як силсила нуқсонҳо рад кардем. Пажӯҳишгоҳи лоиҳакашии ҷумҳуриамон «Нурофар» ҳам лоиҳаи сохтмони ин садро ба

чор миллион метри мукааб бетонрезӣ наму-
дан пешниҳод кард, ки он низ аз тарафи шӯрои
техникӣ рад гардид. Боз як лоиҳа дар ин бобат пас
аз муҳокима пазируфта нашуд. Ниҳоят, лоиҳаи
чорум, ки онро Пажӯҳишгоҳи «Гидропроект»-и
шаҳри Москваи кишвари Русия пешниҳод намуд,
писанди ҳамаи аъзои шӯрои техникӣ шуд. Лоиҳаи
«Гидропроект» иншооти мукамал ва мустаҳкамро
нишон дода, мақбули муҳандисони мо гардид.
Мувофиқи ин лоиҳа сохтмони садди мазкур, агар
ба забони техникӣ зикр намоем, дар шакли «бараж»
пешниҳод шудааст. Аслан онро «бараж» гуфта ҳам
наметавонем, зеро ин садду иншооти аз лиҳози
муҳандисӣ хеле ҷиддӣ, муҳташам ва устувору қавӣ
хоҳад гашт. Барои то ба сатҳи лоиҳавӣ расондани
ин сад ба миқдори яксаду бист ҳазор метри мука-
аб бетонпӯшӣ намудани он зарур аст. Сохтмони
садди сойи Оби Шӯр таҳти роҳбарии муҳандисину
мутахассисини муассисаи «ЧиркейГЭСстрой»-и
Ҷумҳурии Доғистони кишвари Русия оғоз ёфта, дар
он асосан муҳандисину коргарони маҳаллӣ хиз-
мат менамоянд. Сипас, роҳбарии сохтмони ин сад
комилан дар ихтиёри муҳандисини ҷумҳуриамон
қарор гирифт. Сардори минтақаи сохтмони сад-
ди сойи Оби Шӯр муҳандис Намоз Куганов даст-
парвари Донишгоҳи техникии Душанбе мебошад.
Таҷрибаи кофии кор дар сохтмонҳои муҳими киш-
варро дорад. Дар бунёди роҳи оҳани Бохтар-Қўлоб
ва Неругоҳи барқи обии Сангтӯда — 1 ба сифати
муҳандис кор кардааст.

— Мо сохтмони садди сойи Оби Шӯрро дар
миёни ду кӯҳ ибтидо намудем, — ҳикоя мекунад
Намоз, — бале, кӯҳи Кундизамон аз тарафи чап
ва кӯҳи Мирроғ аз тарафи рост ба соҳилҳои сой
ҷаспида, тақягоҳи садди мо мешаванд. Ҳар лаҳза
аз қўллаҳои ин кӯҳҳо сангҳо ғелида, хавфу хата-
ри абгор намудани ҳамкорони моро доштанд. Мо
симтӯрҳо сохта, пеши роҳи инро гирифтем. Қабл
аз ҳама бо ҳиммати ҳамдигар дар маҳали сохтмон
роҳи нақлиёт бунёд намудем ва баъдан сохтмон бо
суръати дилхоҳ ҷараён ёфт. Дар оғози кор фақат як
адад крани дувоздаҳ тоннагӣ доштем, ки қудрати
он ба амалиёти бештари фаъолиятмон кифоя
намекард. Хушбахтона, сипас соҳиби крани бисту
панҷ тоннагӣ шудем, ки ба даври сиву панҷ метр
тоб меҳӯрад. Биноан дорои имконияти бештаре
шудем, муваффақияти корамон ҳам зиёд гардид.

Мувофиқи талаботи роҳбарияти сохтмон мо
ба сифат ва мустаҳкамии иншоот аҳаммияти
ҷиддӣ додем, — изҳори ақида менамояд Намоз
Куганов. — Ғафсии пойдевори садди сойи Оби
Шӯр яксаду даҳ метр, баландии кулли сад шасту
панҷ метр ва ғафсии қисмати болояш бо тадриҷ

кам гашта, ҳафт метр шуд. Сихҳои оҳанини хуш-
сифат ва бадосhti сиву шаш ва чил миллиметрӣ
ва бетони навъи қавии рақами сесаду панҷохро
истифода намудем. Баъди анҷом ёфтани сохтмон
нуқтаи баландтарини он як ҳазору яксаду бисту
панҷ метр аз сатҳи баҳр гардид. Ҳам дар қабри
сой, ҳам дар девори соҳилҳо сихҳои оҳанро дар
мағзи сангҳо фурӯ кӯфта, қолиббандӣ кардаем.
Ба ин вачҳ бо боварии комил гуфта метавонем,
ки садди сойи Оби Шӯр иншооти мустаҳкам ва
қавие гардида, иншоаллоҳ ба тӯли садсолаҳо ба
халқу Ватанамон хизмат хоҳад кард. Минтақаҳои
гуногуни неругоҳи муҳими кишварамонро аз ҳар
хавфу хатари селобҳои даҳшатнок ҳифз менамо-
яд. Заҳмати содиқонаи як саду шаст нафар мута-
хассисону коргарони ҳамин минтақа ба ин кафил
мебошад, — таъкид мекунад Намоз.

Аслан садди сойи Оби Шӯр пеши селобро тамо-
ман намебандад. Вазифаи он шасти обҳои деви
ҳафтоду панҷсара ва сангҳои гарони ғелонро нигоҳ
доштан аст. Баъди баргаштани шасти мудҳиши об
ва сангҳо селоби тираи хунмаст аз сӯроҳҳои мах-
суси девораи сад гузашта ҷорӣ мегардад. Лекин
неруи аҳримании таҳрибкоринаш дигар бартараф
мешавад.

— Афзалияти лоиҳаи Пажӯҳишгоҳи «Гидро-
проект»-и шаҳри Маскав доир ба сохтмони сойи
Оби Шӯр боз дар он аст, ки мутобиқи он як сил-
сила корҳои соҳилбандию соҳилмустаҳкамкунӣ
анҷом дода шудаанд, — бо хушнудӣ қайд менамо-
яд Хайрулло Сафарзода. — Дар ин бобат ҷиҳати
муҳимтарин он аст, ки пештар селоби таҳрибгари
сойи Оби Шӯр бо оби Вахшрӯд ба таври амудӣ бар-
хурд карда, бо қудрату тавоноияш маҷрои ин дарёи
тезҷараёнро нигоҳ медошт ва боиси вайронихо
мешуд. Алҳол дар ҷои васлҳои сойи Оби Шӯр ва
Вахшрӯд аз бетону сихҳои оҳанин девори паҳно
ва мустаҳкаме бунёд гардидааст, ки ба шарофати
ин селоби сой ба ин девор бархурда, қудраташ боз
кам мегардаду дар баробари рӯд бо хатти мувозӣ
ҷорӣ мешавад ва бо дарё нисбатан оромона пай-
ванд меёбаду зиёни пешини худро расонида
наметавонад...

Ба ҳамин минвол акнун дасту пойи сойи Оби
Шӯр баста, он ғуруру қиёмаш шикаста ва агар бо
ибораи халқӣ гӯем, ба кулӣ «хафагазак»-у хаста
гардидааст. Ҳоло девори шасту панҷметраи садди
сойи Оби Шӯр дар миёни ду кӯҳи Кундизамон ва
Мирроғ баланд афрохта, сохтмон бо сифати оли
ба анҷом пардохтааст. Ва дар бари девори зинаи
панҷум ва охиринаи он чунин шиор ҷилванамоӣ
дорад:

«Садди сойи Оби Шӯр — посбони Кохи Нур!»

ДАР ҲИФЗИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ

Мурод ЁРОВ

*Раиси Раёсати ташкилоти ҷамъиятии
«Ҳифзи ёдгориҳои таъриху фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон»*

ЯК РУКНИ ХЕШТАНШИНОСӢ

Соли сипаришуда мардуми Тоҷикистон 30-солагии баргузории Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки заминаи эҳёи давлатдории навини тоҷикон гардидааст, дар фазои сулҳу субот, созандагиву бунёдкорӣ таҷлил намуданд. Ин дастоварди бузургу таърихӣ қабл аз ҳама маҳсули сиёсати хирадмандонаи фарзонафарзанди миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Воқеан соҳибистиклол гардидан моро водор намуд, ки ба гузаштаи худ андешамандона назар афканда, кӣ будани худро ба ҷаҳону ҷаҳониён аз диди нав, воқеъбинона муаррифӣ карда тавонем. Дар ин замина яке аз самтҳои асосии муаррифии ин миллати куҳанбунёд, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ — мероси арзишманди аҷдоиамон буда метавонад, ки аз қарӣ асрҳо тамаддуни пуғановати миллатро собит менамоянд.

Пешвои муаззами миллат дар Паёми худ, аз 21 декабри соли 2021, дар ин замина чунин таъкид намуда буданд: «Ҳифзи мероси фарҳангӣ, моддӣ-ву ғайримоддӣ миллати бостониамон, ки гувоҳи зиндагии таърихи шашҳазорсолаи халқамон мебошад, вазифаи муҳимтарини мо — ворисони ин мероси бузург ба ҳисоб меравад».

Бинобар ин, ҳукумати мамлакат қарорҳои зиёде-ро оид ба ҳифзу барқарорсозии мероси ниёгон ба анҷом расонидаю расонида истодааст.

Ташкилоти ҷамъиятии «Ҳифзи ёдгориҳои таъриху фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ ҳамчун шарикӣ боэътимоди ҳукумати кишвар, бо мақсади таҳкими худшиносӣ ва ҳувиати миллӣ баҳри ҳимояи осори қадим, шиносонидани мероси ғании гузаштагон махсусан ба наврасону ҷавонон тавассути маводҳои ҷопӣ, суҳбату маърузаҳо, муаррифии шоҳкориҳо, умуман баҳри таблиғи таърихӣ

мероси аҷдодӣ аз камтарин имкониятҳо истифода карда, пайваста фаъолияти хешро пеш мебарад.

Чаласаи навбатии ҳисоботии Раёсати ташкилот, ки оид ба натиҷаҳои фаъолияти «Ташкилоти ҷамъиятии ҳифзи ёдгориҳои таъриху фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба таърихи 21 декабри соли 2022 баргузор гардида буд, фаъолияти ташкилоти мазкурро дар тайи соли сипаригардида мавриди баррасӣ қарор дод. Аз ҷумла, дар маърузаи ҳисоботии Ташкилот таъкид гардид, ки бо ёриву кӯмаки бевоситаи аъзои Раёсату фаълони Ташкилот ва дастгирии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2022 як қатор қарор оид ба тарғиби ҳифзу нигоҳдорӣ ёдгориҳои таърихӣ ба анҷом расонида шуданд. Қабл аз ҳама омода кардани ба ҷоп расонидани ягона нашриҳои илмӣ-оммавӣ, маърифатӣ ва фарҳангӣ, оид ба ҳифзу таблиғ ва нигоҳдошти ёдгориҳои таърихӣ — маҷаллаи «Мероси ниёгон» дар назар аст. Маҷаллаи мазкур, ки ба теъдоди 4000 нусха, дар ҳаҷми қариб бист ҷузъи ҷопӣ ба таъби мерасад, аз ҷониби ташкилот ба ҳама мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳалҳо, раёсату шуъбаҳои фарҳанг, раёсату шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо ва дигар мақомоти дахлдор ба таври ройгон расонид мешавад.

Инчунин, ба роҳ мондани ҳамкорӣҳои судманд бо Кумитаи сайёҳии назди Ҳукумати кишвар, аз ҷумла, омода намудани муаррифиномаҳои мавзевӣҳои таърихӣ ва «Роҳнамо»-ҳо оид ба ёдгориҳои таърихӣ вилоятҳои Бадахшону Хатлон анҷом дода шуданд. Дар нақша ҳаст, ки ин гуна «Роҳнамо»-хоро оид ба ёдгориҳои таърихӣ вилояти Суғд ва ноҳияҳои тобеи марказ низ омода

ва нашр намоем. Дигар ин, ки дар давоми соли сипаригашта, зиёда аз 15 ҳазор сокинони кишвар ба узвияти ташкилот пазируфта шуданд. Дар даҳ корхонаи саноатии кишвар, дар донишгоҳҳою донишкадаҳо, литсею коллеҷҳо ва дигар муассисаю корхонаҳо созмонҳои ибтидоии ташкилот таъсис дода шуданд.

Тибқи пешниҳодоти соли қабл намудаи Раёсати ташкилот ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд дар ҳама зинаҳои таълимӣ, оид ба шиносӣ ва омӯзиши ёдгориҳои таърихӣю фарҳангӣ, бо истифода аз маводи маҷаллаи «Мероси ниёгон», дарсҳои тарбиявӣ, мусоҳиба, диктант, нақлӣ хаттӣ, иншо ташкил карда, сайру саёҳати хонандагон ба ҷойҳои таърихӣю мавзеъҳои, ки муассисаҳои таълимӣ дар он манотик ҷойгиранд, аз ҷумла ташкили шанбегӣҳо дар ин гуна ҷойҳо бояд ба роҳ монда мешуд. Хушбахтона, ин иқдоми нек қорбарӣ шуда истодааст ва итминон дорем, ки ки он ҳамчун воситаи омӯзиши таъриху фарҳанги ниёгон дар муассисаҳои таълимӣ, тавассути дарсҳои тарбиявӣ ба расмӣ даромада, таваҷҷуҳ ба мероси арзишманди аҷдодӣ, ки аз ҷумлаи як рукни ҳештаншиносӣ, дар байни наврасону ҷавонон оҳиста-оҳиста чун анъана пойдор мегардад.

Воқеан ин масъала дар мадди назари мақомоти баландпояи кишвар низ қарор дорад. Ба ҳамин хотир, Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таърихи 22 июли соли 2022 баромади раиси «Ташкилоти ҷамъиятии ҳифзи ёдгориҳои таъриху фарҳанги ҷумҳурӣ»-ро дар мавзӯи «Ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣю фарҳангӣ — омили муҳимми тарбияи ҳештаншиносии мардум, махсусан наврасону ҷавонон» мавриди баррасӣ қарор дода буд. Дар ҷаласаи ин ташкилоти бонуфуз ман аз номи Раёсати «Ташкилоти ҷамъиятии ҳифзи ёдгориҳои таъриху фарҳанг» зимни баромади худ зиёда аз бист пешниҳодро оид ба беҳбуди ҳифзу нигоҳдории ёдгориҳои таърихӣю фарҳангӣ, ки дар ҷаласаи солони Раёсати ташкилот матраҳ гардида буд, ба ҳузӯри аъзои Шӯрои ҷамъиятӣ расонидам, ки яке аз онҳо таъсиси «Рӯзи таъриху ёдбуди ниёгон ва боздид аз ёдгориҳо» дар Тоҷикистон мебошад. Албатта, Рӯзи умумиҷаҳонӣ ҳифзи ёдгориҳо ҳаст, ки он ҳар сол, ба хусус дар ҷумҳурии мо барои расмӣ ёдоварӣ мегардаду ҳалос. Бинобар ин, Раёсати ташкилот пешниҳод менамояд, ки беҳтар мебуд дар ҷумҳурӣ «Рӯзи таърих, ёдбуди ниёгон ва боздид аз ёдгориҳо» муайян карда, ба расмӣ дароварда шавад. Ин тадбирест, ки дар баланд бардоштани ҳисси миллӣ ва ифтихори ватандорӣ насли наврас ва ҷавонон, умуман аҳли ҷомеа нақши муҳим бозида метавонад.

Зеро аҳоли туфайли ин тадбир ҳам аз таърихи мавҷудияти ёдгориҳо хабардор мешуду ҳам мавзеи онро ақалан соли як бор тозаю озода намуда, барои ҳифзи онҳо чораҳо меандешиданд. Дар он сурат ғосибону манфиатҷӯён замини ҳудуди ёдгориҳоро, мисли ёдгории таърихӣ «Ғаравқалъа»-и Ёвон, ба ғӯристонун подаҷой ва мавзеи киштукор табдил дода наметавонистанд. Ҳол он ки дар ин хусус зиёд гуфтему навиштем, ба ҳукумати ноҳия борҳо муроҷиат намудем, вале дар ҳудуди ягона ёдгории таърихӣ бамеросмонда ҳанӯз ҳам вазъият ҳамон асту ҳамон. Ана, бо ҳамин услубу бо чунин масъулият муносибат ба мероси аҷдодӣ, имрӯз дар ноҳияи Ёвон аз 28 ёдгории таърихӣ танҳо як «Ғаравқалъа» боқӣ мондаасту он ҳам ҳоли зоре дорад.

Ҳар сол, ҳангоми натиҷагирии фаъолияти ташкилот, дар ҷаласаҳои ҷамъбасти аз ҷониби аъзои Раёсати ташкилот ва дигар фаъолони соҳа барои беҳтар намудани вазъии ҳифзу нигоҳдории ёдгориҳои таърихӣ, ҳимояи ҳудуди ёдгориҳо фикру мулоҳизаҳои ҷолибу нофеъ пешниҳод мегардад. Вале бо вуҷуди он ки ин пешниҳодҳо аз номи Раёсати ташкилот ба мақомоти дахлдор расонида мешаванд, мутаассифона, вазъият беҳ нашуда истодааст.

Қаблан ёдовар гардидем, ки дар се соли охир аъзои Раёсати ташкилот ва фаъолонанш 21 тақлифу пешниҳод ба ниҳодҳои дахлдори давлатию ғайридавлатӣ ирсол намуданд. Аз ҷумла пешниҳод гардида буд, ки барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ на ба таври сохтмонӣ, балки бо услуби «реставратсионӣ — илмӣ», яъне азнавбарқароркунӣ бо нигоҳ доштани симои таърихӣ ёдгорӣ ба роҳ монда шавад, то ки арзиши қадимагии худро аз даст надихад. Дар ин самт аллакай пешравӣҳо ба назар мерасанд. Вале пешниҳоди дигаре, ки оид ба барқароркунии ёдгориҳои таърихӣ ниҳоят муҳим аст — ба роҳ мондани истехсоли хиштҳои таърихӣ дар кишвар ҳалли худро на танҳо наёфтааст, балки дар ин самт ҳеҷ гуна иқдом дида намешавад. Ана, ҳамин тавр, на ҳамаи пешниҳодҳо амалӣ гаштаанд. Дар натиҷа, камбудӣҳо нисбати ҳифзи ёдгориҳо дар аксари шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дида мешаванд. Умуман ҳолати ногувори қисме аз ёдгориҳо шаҳодати он аст, ки баъзе аз ҳукуматҳои маҳал оид ба ҳифзу нигоҳдории мероси ниёгон ба мақомоти болоӣ маълумоти нодуруст медиҳанд. Аз ҷумла, як масъала солҳост, ки ҳалли худро намеёбад, ҳарчанд ҳар сол дар ҷаласаҳои ҳисоботи ташкилот аз ин хусус таъкид мегардад. Ин ба расмӣ даровардани ёдгориҳои таърихӣ ҳанӯз ҳуҷҷатинагардида мебошад. Яъне масъалаи сертификаткунӣ, ё тавре мегӯянд «Шаҳодатнома»-диҳии ёдгориҳо.

Аз ин нигоҳ, баъзе аз ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳам бо баҳонаи он ки ҳуҷҷати мушаххаси муайянкунандаи ҳудро ин ё он ёдгорӣ надорад, барои ҳифзу нигоҳдории он иқдومه намеkunанд. Оиди ин масъала ҳарчанд ки мутахассисон ва шуъбаи дахлдори Вазорати фарҳанг борҳо ҷидду ҷаҳд намуда бошанд ҳам он байни Кумитаи заминсозии Ҷумҳурии ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳалҳо, ба хотири пардохти маблағи муайян, ҳалли ҳудро наёфта истодааст. Бинобар ин, забткорию сохтмони ҳар гуна иншоотҳо, ба монанди чарогоҳу партовгоҳ, ҳотакорӣ ва ба иншоотҳои хоҷагидорӣ, майдончаҳои варзишӣ ва ғайра табдил додани мавзеи ёдгориҳо давом дорад.

Бояд гуфт, ки дар аксари шуъбаҳои бахши фарҳанги шаҳру ноҳияҳо нозирони ҳифзи ёдгориҳо таъин гардидаанд. Вале то ҷи андоза онҳо корро дар ин самт ба роҳ мондаанд, инак, як мисол. Чанд сол аст, ки гурӯҳи кории ташкилотӣ мо бо се раиси ноҳияи Ёвон вохӯрдаю оиди беҳбуд бахшидан ба ҳолати ёдгориҳои ноҳия, аз ҷумла ёдгории нодирӣ таърихии «Ғаравқалъа» суҳбатҳои муфассал дошт. Раисони муҳтарам ваъдаҳои хаттию шифой доданд, ки дар замини ин ёдгорӣ минбаъд кишту корро манъ мекунанду ба деҳқони иҷоракор дар дигар ҷо замин медиҳанд. Тавре ғаълони мо аз деҳаи Ғарав хабар доданд, ҳамоно кишту кор давом дораду ваъдаҳо амалӣ нашуданд. Ҳанӯз ҳам дар он ҳатто овеза нест. Дар ҳамвории болои ёдгорӣ чун солҳои қаблӣ гандум коштаанду баъди дарави он мавзеи ёдгорӣ ба подачарои деҳа табдил ёфтааст. Бар хилофи ваъдаҳои раисони муҳтарамии ноҳия атрофи ёдгорӣ панҷарабандӣ ё бо симтӯр ихота нашудааст.

Мисоли дигар, ду сол аст, ки кадоме аз бошандагони шаҳри Турсунзода замини ёдгории «Мингтупхона»-ро, ки масоҳаташ 150 бар 100 метр буда, ба феҳристи ёдгориҳо низ шомил аст, тасаруф намуда, хонаи истиқоматӣ сохтааст. Вале гӯё ҳеч гапе нашуда бошад, ҳама ташкилотҳои дахлдору мақомоти маҳаллӣ хомӯширо авло донистаанд.

Оре, чунин аст муносибат ба мероси ниёгон дар қисме аз манотиқи ҷумҳурий. Мо дар хусуси ҳифзи ёдгориҳо, қисман несту нобудшавии онҳо солҳост, ки мегӯем, ба роҳбарони мақомоти давлатӣ дар маҳалҳо мактубҳо мефиристу тавассути телефон суҳбат мекунем. Албатта, пешравиҳо ҳастанд. Вале ҳолати ба нестӣ рафтани ёдгориҳо низ кам нестанд.

Дар ҷумҳурий, дар даврони соҳибистиқлолӣ, оид ба ҳифзу нигоҳдории мероси таърихӣ қарору қонунҳои зиёде, аз ҷумла санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ хуб қабул ва ба нашр расидааст. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар моддаи

242, ки «Несту нобуд ё вайрон кардани ёдгориҳои таърих ва фарҳанг» унвон дорад, ҷазо муқаррар гардидааст. Мутассифона, бо вучуди аз байн рафтани бисёре аз ёдгориҳои таърихӣ, намешунавем, ки касеро барои чунин амал ҷазо дода ё ақалан ҷарима баста бошанд.

Бо изҳори миннатдорӣ ба роҳбарияти Кумитаи давлатии телевизион ва радиои назди Ҳукумати Тоҷикистон ёдовар шуданим, ки ташвику тарғиби ёдгориҳо тариқи телевизион ва радиои Тоҷикистон хеле ҷолибу таъсирбахш ва омӯзишӣ ба роҳ монда шудааст. Вале дар барномаҳо таҳлили ҳамаҷарафаи ҳолати воқеии ёдгориҳо хеле кам ба назар мерасанд. Агар сабтҳои телевизионӣ, ки дар онҳо мавзеи ёдгориҳо, ба подачарою майдони кишт, партовгоҳ табдил ёфтааст, ё худ аҳоли дар ин ҷойҳо ҳар гуна иншоотҳо сохтаанд, намоиш дода мешуду ҳокимиятҳои маҳаллӣ ба фармони Президенти кишвар, № 622, дар ҷавоб воқуниш нишон медоданд, шояд масъала ранги дигар мегирифт.

Яке аз масъалаҳои муҳими миллии мо — ин ҳимояю тоза нигоҳ доштани мероси аҷдодӣ, ки нишони ҳастии миллати тоҷик аст, забони давлатӣ мебошад. Тавре Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори рӯзи забони давлатӣ дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон 27 сентябри соли 2022 таъкид намуданд: «... Беэҳтиборӣ ё беэҳтиромӣ нисбат ба забон қотетарин далели надоштан ё гум кардани ҳисси миллии мебошад. Яъне зарур аст, ки мо асосат ва покизагии забони ҳудро нигоҳ дорем ва аз истифодаи безарурати калимаҳо аз забонҳои дигар худдорӣ кунем».

Бинед, Сарвари давлатамон то ҷи андоза ғаҳмову равшан оиди ҳимояю тозагии забон қайд кардаанд. Вале бисёр таассуфовар аст, ки дар гуфтугӯи ҳамаҷуза ҷи ходими давлатӣ, ҷи зиёию донишҷӯ, ки аз онҳо ояндаи забон вобастигии зиёд дорад, тозагии забони ноби тоҷикиро риоя намеkunанд. Ҷи гила аз мардуми оддӣ, ки дар лаҳни гуфтугӯи ҳамаҷузаашон ибораву калимаҳои ғайрро хеле зиёд истифода мекунанд, мисли «нааборот шуд, абрекно омадум, чувват кардум, успет накадум, гапи простой, давай бура, нашот хонаравӣ, кӯхни, всервно, значит, привет, братишка» ва ғайраву ғайраҳо. Ин тарзи гуфтугӯи ҳамаҷузаи калонсолон дар бозорҳои мағозаҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ба майнаи нобилиғону наврасон олудагӣҳои забониро ҷо менамояд, ки умрбод побарҷо дар хотирашон мемонад.

Дар ҳамин радиф гуфтан ба маврид аст, ки ҳангоми гаштугузор дар шаҳр сари ҳар қадам овезаҳоро бо номҳои англисию арабӣ ва русӣ

вомехурӣ. Аввалаш тоҷикӣ бошад-ку ба хайр ва агар бошад ҳам бе хато нест, вале одатан сирф бо забони ғайр аст. Масалан, дар дараи Қаратоғ номи осоишгоҳро «Эдем», муассисаи савдои дигареро «Мастерок» ва дар шафати кӯчаи Фотех Ниёзии пойтахт маҳозаеро «Молоток» номгузорӣ кардаанд. Ҳатто дар шаҳраки «Гипрозем» (7) муассисаи фароғатие «Япона матъ» номгузорӣ шудааст. Ин гуна овезаҳоро дар шаҳри Душанбе ва дигар манотиқи кишвар дар ҳар қадам вомехӯред.

Ба ақидаи мо вақти он расидааст, ки дар марказ ва шаҳру ноҳияҳои кишвар ситодҳои доимоамалкунандаи тозагии забон созмон дода шаванд. Вайронкорони Қонуни забони давлатӣ ҷаримабандӣ шаванд. Натиҷаи кори ситодҳо аз тариқи васоити ахбори умум такрор ба такрор, нашру паҳш гардидаву намоиш дода шаванд. Албатта, ин раванди дуру дароз аст. Вале ин кор бояд оҳиста-оҳиста рӯ ба пешравӣ ниҳад.

Оиди ин масъалаи доғи рӯз, яъне ҳифзу тозагии забони тоҷикӣ дар чанд ҷаласаи ҷамъбастии фаъолияти солони Ташкилот аъзои Раёсат ва фаъолони он андешаояшонро иброз дошта буданд ба ниҳодҳои дахлдор мактубҳо ҳам фиристода будем. Мутаассифона, дар ҷавобҳои гирифтаамон маълумот дода нашудааст, ки ниҳодҳои давлатӣ дар кадом шаҳру ноҳия чӣ қадар камбудихоро ислоҳ кардаанд, чӣ чораҳо андешида шудааст. Чунин маълумот дар васоити ахбори омма ҳам дарҷ нагардидааст.

Дар ҷаласаи ҳисоботи соли 2021 «Мурочиатнома оиди тозагии забон ба сокинони кишвар» қабул намудем, дар воситаҳои ахбори умум мақолаҳо chop кардем. Вале ҷаҳду ҷадалҳои мо бисёр ба кундӣ амалӣ мегарданд. Албатта, дастовардҳои Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурӣ хеле зиёданд, мо ин ҷо фақат оиди рафъи баъзе аз камбудихое, ки ислоҳталабанд, мисолҳо овардем.

Дар ҷаласаи ҳисоботи фаъолияти Ташкилот соли 2021 таъкид гардида буд, ки як масъалаи ниҳоят муҳим аз мадди назари аҳли ҷомеа, ҳатто аз таваҷҷуҳи олимони соҳаи кишоварзӣ дур мондааст. Агар пеши роҳи он гирифта нашавад, пас аз 20–30 сол оқибати фоҷиабори он кишварро ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ хоҳад овард. Ин вазъият ва муносибат ба тухмии зироатҳои бобоғиамон аст, ки ин ҳам як ҷузъи мероси аҷдодии мост. Барои мисол тухмии ҷуворимаккаро гирем. Солҳост, ки марди деҳқон аз тухмии хитойӣ истифода мебарад. Тухмии яқдафъаина! Як кило тухмиро бо арзиши гарон меҳаранд, вале онро аз истеҳсоли ҳудашон соли дигар кишт кунанд, аз замин намерӯяд. Яъне соли

дигар, бо арзиши қиматтар нисбат ба соли қаблӣ, боз маҷбур мешаванд, ки маккаи хитойӣ бихаранд. Ана, ҳамин тавр, қариб ҳама донагиҳо дар чунин вазъиятанд, ки дар давлатҳои интиқолкунандаи тухмӣ ҷанини онҳо ба таври лабораторӣ дар батнашон кушта шудааст. Ин ҳанӯз як тарафи масъала мебошад. Тарафи дигараш — зиёни он ба организми инсон мавзӯи баҳси кушода аст.

Қобили таҳсин аст, ки Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба мақолаи дар маҷаллаи «Мероси Ниёгон» chopнамудаи доктори илмҳои кишоварзӣ Қурбоналӣ Партоев ва маводи дигари ба ҳамин мавзӯ дахлдоштаи маҷалла бо имзои директори институт воқуниш нишон додааст.

Камбудиву мушкилот нисбати ҳифзи ёдгориҳо, тавре дар боло зикр намудем, хеле зиёд ба назар мерасанд ва мо — аъзои Раёсати ташкилот, ки аксарият олимону ходимони давлатӣ дар ин созмон ҷамъ омадаем, чун ҷузъи пешсафи миллати тоҷик муваззафем баҳри осори қадимро аз ҳама хавфу хатар эмин доштан, пайваста ҷидду ҷаҳд намоем.

Олими немис Гёте гуфта буд: «Агар ман шароит медоштам, дар Ғарб қасри тиллоӣ ба хоҳири олимону зиёиёни Шарқ месохтам. Агар таърихи Шарқ намешуд, кӣ медонист, Ғарб боз чанд аср дар хоби ғафлат мемонд».

Оре, Ғарб илмҳои дақиқ ва гуманитариро аз Шарқ омӯхту пеш рафт ва Шарқро бо яроқи ҳудаш «тирборон» кардаву карда истодааст. Акнун вақти он расидааст, ки мероси гузаштаи ҳудро бо истифода аз имкониятҳои соҳибистиклолӣ соҳиб шавему истифода барем ва ба ояндагон бегазанд бурда расонем. Набояд фаромӯш сохт:

*Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеҷ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.*

ҲИФЗИ ТУХМИҲОИ МУҚИМӢ ҲАТМИСТ!

Дар шумораи навбатии маҷаллаи «Мероси Ниёгон» № 24–2022 мақолаи таҳлилии мудирӣ озмоишгоҳи генетика ва селекцияи растаниҳои Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои кишоварзӣ Партоев Қурбоналӣ дар мавзӯи «Тухмӣ — мерос аз ниёгон ва асоси рушди кишоварзӣ» ба таърифи расида аст. Муаллиф дар он масъалаи ҳифзи намудани тухмиҳои аслии аз ниёгонамон меросмондари мавриди баҳсу баррасӣ қарор дода, деҳқонон, мутахассисон, олимони масъулони бахши зироати тамоми идораҳои давлатию ҷамъиятиро таъкид намудааст, ки барои аз байн наравтани тухмиҳои бобой бояд тамоми чораҳо андешида шаванд.

Ин масъала дар маърузаи ҷамъбастии раиси Раёсати ташкилоти ҷамъиятии «Ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Мурод Ёров низ ёдрас шуда, чунин таъкид гардидааст: «Биобар ин, аз Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон хоҳиш карда мешавад, ки оиди ин масъалаи хеле муҳими ҳаётии фардои ватанамон чораҳои зарурӣ андешанд».

Олимони Институт доир ба масъалаи бамӣ-ёнгузошта, яъне ҳифзи тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ, ки аз гузаштагон ба мо мерос мондаанд, ба муаллиф ҳамақанда мебошанд. Айни ҳол зарурати гирд овардан ва нигоҳ доштани тухмиҳои маҳаллӣ ҳатмист. Биобар ин, олимони Институти ботаника, физиология ва генетикаи АМИ Тоҷикистон ба нақша гирифтаанд, ки барои дар оянда нигоҳдорӣ ва ҳифзи тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ тадбирҳои зеринро амалӣ намоянд:

- ташкил намудани экспедитсияҳои гуногунҷабҳа ба минтақаҳои дурдасти кишварамон ва ҷамъоварӣ намудани тухмиҳои нодири зироатҳои кишоварзӣ;
- дар назди Институт таъсис додани захирагоҳ барои нигоҳдории тухмиҳои ҷамъоваришуда;
- ташкил намудани семинару машваратҳои омӯзишӣ бо деҳқонон дар деҳоти дурдаст, оид ба аҳамият ва ҳифзи тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ маҳаллӣ (бобогӣ);
- ба роҳ мондани баромадҳои олимони тавассути ВАО оид ба аҳамияти тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ маҳаллӣ дар кишвар;

- ба ҷоп расонидани мақолаю тавсияномаҳои илмӣ оид ба ҳифзи тухмиҳои маҳаллӣ ва хавфи ворид намудани тухмиҳои дигар зироатҳои кишоварзӣ аз хориҷа;
- дар якҷоягӣ бо мутахассисони вазорати кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои кишоварзӣ Тоҷикистон, Донишгоҳи аграрӣ Тоҷикистон, ба номи Ш. Шотемур ва дигар муассисаҳои илмӣ тайёр намудани мутахассисони ҷавон ва омода намудани рисолаҳои илмӣ оид ба ҳифзи тухмиҳои зироатҳои кишоварзӣ таҳҷой ва селекцияи маҳаллӣ.

Оиди ба миён мондани чунин як масъалаи муҳими рӯз — ҳифзи намудани тухмиҳои муқимӣ зироатҳои кишоварзӣ мо, олимони институт ба Раёсати Ташкилот миннатдорӣ хешро баён менамоем.

БОБОЗОДА Б.Б.,

*директори Институти ботаника,
физиология ва генетикаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
номзади илмҳои биологӣ*

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТИИ
ШАҲРИ ТУРСУНЗОДА

735000, шаҳри Турсунзода, кӯчаи Мирзо Турсунзода-130/45, тел.: (99283130) 27111, факс 25581
сомона: www.tursunzade.tj, почтаи электронӣ: admin@tursunzoda.tj

№ 2-3139 аз «14» 06 соли 2023
Ба № _____ аз « _____ » _____ соли 20 _____

Ба Маҷлиси намояндагони
Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нусха: Ба Раёсати ташкилоти ҷамъиятии
«Ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии
Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Турсунзода мактуби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 майи соли 2023, №11/97 оид ба худсарона ишғол намудан ва сохтмони манзили истиқоматӣ аз ҷониби истиқоматкунандагони Ҷамоати деҳоти ба номи Ҷура Раҳмонови шаҳри Турсунзодаро мавриди баррасӣ қарор дод.

Дар робита ба ин, иттилоо ҷамъ намудем, ки мавзеи ёдгориҳои таърихӣ «Мингтупхона» мутобиқи китоб ва харитаи баҳисобгирии заминҳои хоҷагии деҳқонии ба номи А.Мирзоев (соли 2003) дар тарҳи №579 воқеъ дар деҳаи Н.Кучаров ҷойгир мебошад ва ҳамчун заминҳои маҳали аҳолинишини Ҷамоати деҳоти ба номи Ҷура Раҳмонов ба ҳисоб гирифта шудааст. Аз ин сабаб дар асоси пешниҳоди ҷамоати деҳоти мазкур аз ҳисоби замини тарҳи №579 бо қарорҳои раиси шаҳри Турсунзода аз 17 майи соли 2016, №376 ва аз 3 апрели соли 2017, №350 ба шаҳрвандон Нуров Дилшод Эшонқулович ва ба Нуров Улӯғбек Алакулович ба масоҳатҳои 0,12 га барои сохтмони хонаи истиқоматӣ ҷудо гардидааст.

Мавриди қайд аст, ки пас аз эътирозҳои Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2021, №8/27-1888 сод ва аз 1 ноябри соли 2021, №8/27-1889 сод бо қарорҳои раиси шаҳри Турсунзода аз 6 декабри соли 2021, №1895 ва аз 6 декабри соли 2021, №1896 қарорҳои раиси шаҳри Турсунзода аз 17 майи соли 2016, №376 ва аз 3 апрели соли 2017, №350 қисман бекор карда шудааст.

Замима: дар ҳаҷми 2 (ду саҳифа).

Муовини якуми раиси шаҳр

Остоназода С.Ҳ.

КАМБУДИХО ТАСДИҚИ ХУДРО ЁФТАНД

Прокуратураи ноҳияи Ёвон муроҷиати Шуморо оиди бо мурури замон ба нести рафтани ёдгории таърихии «Ғаравқалъа» мавриди санҷиш қарор дод. Муайян карда шуд, ки ёдгории таърихии «Ғаравқалъа» дар ҳудуди ноҳияи Ёвон, Ҷамоати деҳоти Даҳана, деҳаи Ғарав қойгир буда, масоҳати умумии он дар маҳал зиёда аз 13 гектарро ташкил медиҳад.

Вобаста ба амалисозии «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик барои солҳои 2012–2020» чихати ҳифзу нигоҳдошт ва истифодаи дурусти мероси ғайриманкули таърихӣ фарҳангии ҳудуди ноҳия, ҳанӯз 23.02.2018 қарори раиси ноҳияи Ёвон таҳти № 298 қабул гардида буд. Баҳши фарҳанги мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия, ки масъули Барномаи мазкур мебошад, инчунин муовини соҳавии раиси ноҳия ва раисони ҷамоатҳои шаҳраку деҳоти ноҳия вазифадор гардидаанд, ки татбиқи

саривақтӣ ва босамари Барномаи мазкурро таъмин намуда, бо ин мақсад бо ташкилоти ҷамъиятии «Ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамкорӣ намоянд. Инчунин барои ҳифз ва эҳёи ёдгории таърихии «Ғаравқалъа» ва дигар мавзеҳои таърихии ҳудуди ноҳия чораандешӣ намуда, чиҳати саривақт бартараф намудани камбудииҳои қойдошта, беҳтар намудан вазъи ҳолати ҳифзи ёдгориҳои тадбирҳои таъсирбахш андешанд.

Мутаассифона, санҷиш нишон дод, ки аз ҷониби масъулини Баҳши фарҳанги мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия ва дигар идораҳои номбурда талаботи қарори раиси ноҳия аз 23.02. 2018 ба пуррагӣ иҷро нагардида, камбудииҳо дар ин самт то ҳанӯз қой доранд.

Баҳри бартараф намудани қонунвайронкуниҳои қойдошта унвонии раиси ноҳия пешниҳод ирсол карда шуд.

М.И. ШАРИФЗОДА,
*муовини прокурори ноҳияи Ёвон,
мушовири адлияи дараҷаи 2*

**Ҳолати имрӯзаи
Қалъаи Вамар**
Сурат: аз Осорхонаи
миллии Тоҷикистон

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ШАҲРИ ТУРСУНЗОДА
ҚАРОР

аз 6 декабри соли 2021 № 1895 шаҳри Турсунзода

Дар бораи қисман бекор кардани қарори раиси шаҳри Турсунзода аз 17 майи соли 2016, № 376 «Дар бораи додани қитъаи замин ба шаҳрванд Нуров Дилшод Эшонкулович бо мақсади сохтмони хонаи истиқоматӣ, аз ҳисоби заминҳои фонди аҳолинишини деҳаи Н.Кучаров, Ҷамоати деҳоти ба номи Чура Раҳмонов, шаҳри Турсунзода»

Эътирози Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2021, № 8/27-1888 сод., пешниҳоди Кумитаи идораи замини шаҳр аз 3 декабри соли 2021, № 1/1-04-1263, дар асоси моддаҳои 19, 20 ва 36 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», ҚАРОР МЕКУНАМ:

1. Қарори раиси шаҳри Турсунзода аз 17 майи соли 2016, № 376 «Дар бораи додани қитъаи замин ба шаҳрванд Нуров Дилшод Эшонкулович бо мақсади сохтмони хонаи истиқоматӣ, аз ҳисоби заминҳои фонди аҳолинишини деҳаи Н.Кучаров, Ҷамоати деҳоти ба номи Чура Раҳмонов, шаҳри Турсунзода» дар қисмати 0,01 га. қитъаи замин бекор карда шавад.

2. Нусхаи қарори мазкур барои маълумот ба Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристонида шавад.

3. Назорати иҷрои қарори мазкур ба зимми муовини соҳавии раиси шаҳр гузошта шавад.

Раиси шаҳр

Акрамзода П.А.

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ШАҲРИ ТУРСУНЗОДА
ҚАРОР**

аз 6 декабри соли 2021 № 1896 шаҳри Турсунзода

Дар бораи қисман бекор кардани қарори раиси шаҳри Турсунзода аз 3 апрели соли 2017, № 350 «Дар бораи додани қитъаи замин ба шаҳрванд Нуров Улуғбек Аллакулович бо мақсади сохтмони хонаи истиқоматӣ, аз ҳисоби заминҳои фонди аҳолинишини деҳаи Н.Кучаров, Ҷамоати деҳоти ба номи Чура Раҳмонов, шаҳри Турсунзода»

Эътирози Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2021, № 8/27-1889 сод. пешниҳоди Кумитаи идораи заминӣ шаҳр аз 3 декабри соли 2021, № 1/1-04-1264, дар асоси моддаҳои 19, 20 ва 36 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», ҚАРОР МЕКУНАМ:

1. Қарори раиси шаҳри Турсунзода аз 3 апрели соли 2017, № 350 «Дар бораи додани қитъаи замин ба шаҳрванд Нуров Улуғбек Аллакулович бо мақсади сохтмони хонаи истиқоматӣ, аз ҳисоби заминҳои фонди аҳолинишини деҳаи Н.Кучаров, Ҷамоати деҳоти ба номи Чура Раҳмонов, шаҳри Турсунзода» дар қисмати 0,01 га. қитъаи замин бекор карда шавад.
2. Нусхאי қарори мазкур барои маълумот ба Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристонида шавад.
3. Назорати иҷрои қарори мазкур ба зиммаи муовини соҳавии раиси шаҳр гузошта шавад.

Раиси шаҳр

Акромзода П.А.

МЕҲРОМА

Ҳайдаршо ПИРУМШО

Узви вобастаи АМИ Тоҷикистон,
доктори илми таърих, профессор

ЮСУФ НУРАЛИЕВ

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар к-у нақӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр, зинда қунад номро.*

11 майи соли 2023 дили олим, гиёҳшиноси намоёни тоҷик, доктори илмҳои тиб, профессор, академики Академияи байналмилалӣ муҳандисӣ, академики фаҳрии Академияи илмҳои тибби Ҷумҳурии Ислонии Эрон Юсуф Нуралиев аз задан монд.

Табиби номдору дармонбахши ҳозик, 5 октябри соли 1936 дар деҳаи хурдакаи Даштизинги назди деҳшӯрои Нулванд ба дунё омадааст. Тақдир аз хурдӣ барояш талхӣи зиндагиро раво дида, хеле барвақт аз навозиши падару модар, ки шояд тангии рӯзгор косаи умрашонро шикаста бошад, маҳрум сохтааст.

Ба мушкilotи давраи тифлӣ, кӯдакию наврасӣ нигоҳ накарда, гӯё қувваи ноаёне ин писарбачаи кунҷкову ҳассоси нисбат ба ҳамсолонаш ҷисман хурдтарро барои интиҳоби роҳи мушкilotу пурифтихори илм хидоят намудааст. Олими оянда, ки ҳамбастагии табиатро бо ҳаёти одамон ҳар чи бештар эҳсос мекард, акнун дарёфти илмӣи онро ҳадафи фаъолияти худ интиҳоб намуд.

Юсуф, агар он дониши ниҳоят ибтидоиеро, ки аз амакаш Ғозӣ Калонов гирифта буд, сарфи назар кунем, маълумоти авваларо дар мактаби миёнаи рақами 7, деҳаи Нулванд гирифта, сипас дар мактаб-интернати давлатии шаҳраки Фармидома додааст. Соли 1955 мактаби миёнаро бо баҳои «аъло» ҷамъбаст намуда, ҳамон сол ба факултаи муолиҷавии Донишқадаи тиббии давлати Тоҷикистон, ба номи Абӯалӣ ибни Сино дохил шуд.

Ҳанӯз аз солҳои донишҷӯӣ қобилияту ҷиддияти донишандӯзиашро ба назар гирифта, устодон ва роҳбарияти донишқада ӯро баъди хатми он, соли 1961 ба сифати муаллими фармакология ба кор гирифтанд.

Юсуф Нуралиев солҳои 1961–1963 чун ординатор таҷрибаи амалӣ гирифта, солҳои 1963–1966 ба ҳайси аспиранти Донишгоҳи тиббӣ, ба шоҳроҳи

илм ворид гардид. Сентябри соли 1967 дар мавзӯи «Фармакологияи зеллол (зирк)» рисолаи номзадии хешро бомуваффақият дифоъ намуда, баъди чанде чун дотсенти кафедра ба кор оғоз намуд.

Фаъолияти оянда олими фармакология Юсуф Нуралиевро ба ҳулосае овард, ки бояд тадқиқотро дар ин ҷода ҷиддан идома бахшад. Бо ин мақсад барои шиносӣ пайдо кардан бо яке аз мутахассисони шӯҳрати ҷаҳонидошта, академик С. В. Аничков, ки роҳбарии лабораторияи фармакологии шаҳри Ленинград (феълан Санкт-Петербург) ба ӯҳда дошт, ба ин шаҳри таърихӣ ва марка-

зи муҳими илмӣ сафар қунад. Аз моҳи октябри соли 1969 то моҳи сентябри соли 1974 ӯ бо тавсияи С. В. Аничков дар назди олими шинохтаи Русия, мудири кафедраи фармакологияи Институти тиббӣ ва санитарии № 2, шаҳри Ленинград — профессор Д. Д. Денисенко ба сифати докторант фаъолияти тадқиқотиро ҷиддан идома дод. Заҳмати шабонарӯзии олими тоҷик Юсуф Нуралиев дар ин маркази муҳими илмӣ бор овард. Зери роҳбарии профессор Д. Д. Денисенко соли 1974 ӯ рисолаи доктории хешро дар мавзӯи «Фармакологияи

мӯмие» сарбаландона дифоъ намуда, ба ҷумҳурии азизаш баргашт.

Солҳои 1974–1996 — гиёҳшиносии аввалдараҷаи ҷумҳурӣ Юсуф Нуралиев мудирӣ Шӯъбаи Фармакологияи таҷрибавӣ (эксперименталӣ) Институти гастрозентрологияи АИ ҶТ ва аз соли 1996 то воқасин рӯзи ҳаёт ба ҳайси ходими пешбари Шӯъбаи таърихи илми Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон қору фаъолият намудааст. Ӯ тадқиқоти илмиро аз фаъолияти омӯзгорӣ ҷудо накарда, ҳамзамон ба сифати профессори кафедраи фармакологияи Донишгоҳи тиббии ба ном Абуалӣ ибни Сино ба табибони оянда нозуқиҳои ин касби дармонбахши мардумро меомӯзонд.

Бо ташаббуси устод ва ҳамдастӣ шогидон Тоҷинисо Зубайдова, Миҷгона Шарофова, Зебо Бахромова соли 2005 Институти байналмиллалӣ омӯзиши осори ибни Сино (Авитсенна) ва фармакология (ИПООСФ) таъсис дода шуд. Институт дар робита бо марказҳои синошиносии Ҳиндустон, Фаронса, ИМА, Англия, Эрон, Ўзбекистон ва ғайра дар пешбурди илмӣ соҳа ба саҳми назаррас соҳибгардидааст.

Доираи илмӣ Юсуф Нуралиев ниҳоят домандор бошад ҳам, дар маркази он панҷ самти зерин қарор дошт:

1. Фармакологияи таҷрибавӣ муосир. Аз солҳои 60-ум инҷониб дар назди кафедраи фармакологияи Донишқадаи тиббии Ҷумҳурӣ, як қатор усулҳои табобат ва муайян намудани дараҷаи таъсири доруҳои лозимино амалӣ намуд. Дар асоси таҷрибаҳои бардавом чунин усулҳои нави

фармакологӣ: зидди илтиҳоботӣ (противовоспалительное) — соли 1970; усули нави табобати захми меъда (дар ҳамкорӣ бо профессор П. П. Денисенко) — соли 1972; усули нави санҷиши ҳосияти захршикани ҷигар — соли 1976; усули омӯхтани арақбарории организмро дар ҳамкорӣ бо Т. Зубайдова ва дигарон роҳандозӣ намуд. Усулҳои номбурда чун «усули профессор Ю. Нуралиев» дар чандин марказҳои фармакологӣ мавриди истифода қарор доранд.

2. Омӯзиши гиёҳҳои шифоии Тоҷикистон. Ю. Нуралиев бо шогирдонаш ҳосияти шифоии беш аз 100 гиёҳи Тоҷикистонро омӯхта, хусусиятҳои табобатии онҳоро муайян намудааст. Беш аз 20 доруи нави нодир, аз ҷумла барои муолиҷаи ҷигар, диабетӣ қанд, санги талхадону санги гурда ва ғайра маҳсули заҳмати устод ва шогирдони ӯст. Дар асоси кашфи доруҳои номбурда 10 рисолаи номзадӣ ва 3 рисолаи докторӣ аз тарафи шогирдони олим дифоъ шудаанд.

3. Таърихи тибби тоҷик. Юсуф Нуралиев аввалин шуда дар таърихи тибби ҷаҳонӣ аз назари тибби муосир ба таҷрибаи мактаби тиббии ниёгон баҳои арзандаи илмӣ додааст. Ӯ равиш, назария, амалия ва дар ҳамбастагӣ бо табиат (экология) ҷи тавр пешгирӣ намудани бемориҳоро дар тибби Авесто аз лиҳози илмӣ таҳлилу маънидод намудааст. Олим дар ҳамкорӣ бо шогирдон тибби Авесто ро ба як ситемаи тибби мустақил ҷудо намудааст.

4. Синошиносӣ. Намоёнтарин баҳши осори профессор Ю. Нуралиевро китобу мақолаҳои бо забонҳои мухталиф дар ин самт ба ҷоп расидааш ташкил медиҳанд. Натиҷаи омӯзиш, таҳлил ва баҳои Ибни Сино дар китобҳои «Тибби замони Авитсенна» (бо забони русӣ, соли 1981), «Рисолаҳои тиббии ибни Сино» (бо забони русӣ, соли 1982), «Тибби замони Сомониён» (бо забони русӣ, соли 2002), «110 доруи Ибни Сино ё формотерапияи санги гурда» (Душанбе, 1998, 2002, 2004; Санкт-Петербург, 1999, 2001, 2002; Булғория, 2002, 2003; Техрон, 2005 ва ғайра), «Гиёҳдармони камарсустӣ» (М., 1996 — бо забони русӣ) ва ғайра дастраси хонандагону қорафтадагон гаштаанд. Натиҷаи тадқиқоти тӯлонии олим дар самти синошиносӣ дар китоби бунёдии соли 2005 ба таъъ расидаи Юсуф Нуралиев ҷамъбасти худро ёфтааст. Ин тадқиқоти нодир аҳамияти умумибашарино дорост.

Юсуф Нуралиев дар омӯзиш ва ҷопи асарҳои классикони тибби тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Соли 1989 дар ҳамдастӣ бо шодравон Ҷобулқо Додалишоев «Китоб ал-абнийя ал-ҳақоик ул-адвия»-и (дар шакли кӯтоҳ — «Ҳақоик ул-адвия») Абулмансур Муваффақ Алиӣ Ҳиравино бо унвони

«Гиёҳномаи Абулмансур» бо пешгуфтор, тавзеҳоти мукамал ва луғат ба чоп расондааст.

Профессор Ю. Нуралиев чун узви ҳайати таҳририя дар тайёр ва ба чоп расонидани «Энциклопедияи советии тоҷик» хизмати назаррас доштанд.

5. Омӯзиши тибби халқӣ ё мардуми тоҷик.

Ин бахши тиб дар таҳқиқоти профессор Ю. Нуралиев мақоми махсус дорад. Дахҳо мақолоти олим ба ин мавзӯ бахшида шудаанд. Чун олим ва мутахассиси тибби муосир эшон хеле устодона ба самтҳои мухталифи тибби мардуми тоҷикон баҳои муносиби илмӣ додааст. Тибқи тадқиқоти ин табиби ҳозиқи тибби халқии тоҷик аз тибби тоавестой (асрҳои XV–XI то мелод) сарчашма гирифтааст. Аксари вожа ва номи рустаниҳои доругии он замон то ҳол дар байни тоҷикон бо ҳамон шакли қадимаашон маълумият доранд.

Профессор Юсуф Нуралиев бо дахҳо маърузаҳои илмии худ дар анҷуману симпозиумҳо, конференсу гузоришҳои байналмиллалӣ (дар Олмон, Эрон, Ҳиндустон, Фаронса, Шведсия, ИМА, Русия, Белгия, Венгрия ва ғайра) тибби тоҷикро муаррифӣ намудааст.

Олими тоҷик Юсуф Нуралиев, дорандаи Медали тиллои Созмони умумичаҳонии моликияти зеҳнӣ (Женева-Душанбе, 2003), муаллифи беш аз 350 мақолаи илмӣ, 15 китоб, зиёда аз 20 патент мебошад. Мақолаҳои илмӣ ва китобҳои забонҳои русӣ, англисӣ, форсӣ, арабӣ, булғорӣ дар хориҷи ҷумҳурӣ ба чоп расидаанд. Се китоби муаллиф 7 маротиба дар Русия (шаҳрҳои Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород) бо теъдоди қариб 1 млн нусха дастраси мутахассисон, доираи васеи хонандагон ва дармонталабони русзабон гаштаанд.

Хизмати профессор Юсуф Нуралиев, чун муҳаққиқи тиб ва қошифи дорувори дармонбахш чи дар Ватан — Тоҷикистони азиз ва чи берун аз он маълумияти амиқ пайдо кардааст. Кашфиёти илмӣ нодир олими асили илмӣ тиб Юсуф Нуралиев дар таърихи илм чун бозёфти аср омӯхта шуда, ёду хотираи неки устод дар қалбҳои пурмехри дӯстону шогирдонашон абадан боқӣ хоҳад монд.

Асадбек БАНДИШОЕВ

АЗ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ МУБОРАКИ ВАХОНӢ

Шоир, файласуф, олим ҳунарманд, хатто-ту наққош, мунаҷҷиму ихтирокор ва муфассири Қуърони маҷид Мубораки Вахонӣ, яке аз сермаҳсултарин шоирони нимаи дуҷуми асри XIX-и водии Вахони Бадахшон мебошад. Номи шоир Муборакқадам, таҳаллуси адабиаш Муборак ва Мубораки Вахонӣ буда, дар байни мардум бо лақаби Суфӣ Муборакқадам шухрат ёфтааст. Умри шоир дар деҳаи Ямғи водии Вахон гузаштааст.

Аввалин маротиба дар бораи зиндагиномаи шоир Фазлалбеки Сурхафсар, яке аз муаллифони «Таърихи Бадахшон» фикру ақидаи худро баён кардааст.

Соли 1961 А. И. Бертелс оид ба аҳволи мухтасар ва баъзе таснифоти ӯ дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» мақолае навиштааст. Соли 1963 А. З. Розенфелд ва А. И. Колесников дар бораи рассом, шоир ва мусиқанавоз будани Муборак таваққуф кардаанд.

Мукаммалтарин тадқиқоти илмӣ дар бораи шарҳи ҳол ва мероси боқиғузоштаи осори Мубораки Вахонӣ, тадқиқоти илмии доктори илмҳои филологӣ Амирбек Ҳабибов ба шумор меравад. Ӯ дар асарҳои «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» ва «Ганҷи Бадахшон» дар бораи ин шахсият иттилоъ додааст.

Маълумоти мукаммалтар оид ба зиндагинома ва мероси адабӣ, илмӣ Мубораки Вахонӣ, доктор Абдулмамад Илолиев, дар асараш «The ismaili sufi sage of pamir: Muboraki Wakhani and the esoteric tradition of the Pamiri muslims» «Ҳирадманди Исмоили-Суфӣ аз Помир: Мубораки Вахонӣ ва суннати мусулмонони Помир» баён кардааст. Инчунин Гулҳасани Мирҳасан дар рисолаи номзодиаш «Ақидаҳои фалсафии Мубораки Вахонӣ» ва Маснавии «Толиб-ул матлуб»-и Мубораки Вахонӣ, ки бо ҳатти кириль китобат шуд, маълумоти мухтасар овардааст.

Роҷеъ ба шахсият, рӯзгору осор, мероси илмӣ адабӣ ва ҷаҳонбинии Мубораки Вахонӣ бисёр очерку мақолаҳо низ ба таърих расиданд.

Мария Алексеевна Бубунова дар яке аз асарҳои илмӣ оид ба олотҳои мушоҳидакунӣ Офтобии Мубораки Вахонӣ маълумоти мухтасаре додааст.

Соли таваллуди Мубораки Вахонӣ аниқ набуда, аз баъзе маълумотҳо ва қайдҳо тахминан маълум карда шудааст.

А. Ҳабибов соли таваллуди Мубораки Вахониро 1833–1843, Содатшо Матробов соли 1833–1840, Ҳайдармамади Маликмамад дар байни солҳои 1839–1840, Абдулмамад Хилилиев соли 1839–1840 гуфтаанд.

Бинобар ин ишораҳо мо соли таваллуди шоирро аз ду нуқтаи назари дар охир оварда 1839 ба инобат мегирем. Аз ин нигоҳ Мубораки Вахонӣ дар нимаи аввали асри XIX тахминан соли 1839 дар деҳаи Ямғи музофоти Хандути Бадахшони он давра ба дунё омадааст.

Падараш Абдулло шахси босавод буда, дар тарбияи писараш саҳмгузори намуда, ӯро хату савод меомӯзад. Ба қавли адабиётшиноси тоҷик Амирбек Ҳабибов «қобилияти зиёд ва завқи калони ин шахси илмдӯст ба тариқи худомӯзӣ маълумоти худро ба дараҷаи маълумоти мадрасаҳои он замон, балки бештар аз он расондааст.

Чунон ки аз таълифоти шоир дида мешавад ӯ забони арабӣ, мантиқ ва фалсафаи динӣ, илми шеър, нучум ва баъзе илмҳои замони худро хеле хуб омӯхта, баъдҳо ба эҷоди шеър ва таълифи асарҳои мураккаби фалсафаи динӣ машғул мешавад».

Мубораки Вахонӣ таҳсилашро дар мактаби хусусии зодгоҳаш деҳаи Ямғ хатм намуда, баъдан ба тариқи худомӯзӣ ба таҳсил идома медиҳад ва маълумоташро ба дараҷаи баланди касбӣ мерасонад.

Муборак дар айёми ҳаёташ ба ҳунарҳои замони худ шиносӣ пайдо намуда, аз донишмандону ҳунармандони он давра ҳунар омӯхта, баъдан худро дар қорҳои харротӣ, наққошӣ, мутрибию ҳофизӣ, наҷзорӣ, ҳаттотӣ, муннаҷимӣ, ихтироъкорӣ нишон дода, мероси гаронбаҳое аз худ боқӣ гузоштааст.

Аз қорҳои харротию начҷори Мубораки Ваҳонӣ хонаи ҳуди шоир, ки бо ҳамроҳии усто Алимаҳмад кандакорӣ шудааст ва асбобҳои сози мусиқии ӯ ба мерос мондааст.

Дар ҳунари наққошию рассомӣ аз ӯ расму тасвирҳо, ҳунароҳои хатотии рӯи санги ва наққошии рӯи ҷӯбҳо ва лавҳаҳои эмблемаҳо, ороиши хатотии дастхатҳо боқӣ мондааст.

Мубораки Ваҳонӣ дар сохтани сози асбобҳои мусиқӣ маҳорати калон дошта, аз нигоҳи худ асбобҳои сози мусикиро дуруст мекард. Созҳои мусиқии Муборак «Баландмақом», «Баландзиком», «Рубобча» аз ҷиҳати сохту овоз аз дигар рубобҳои Бадахшонӣ фарқ дорад.

«Баландмақом»-и Муборак низ аз чунин ёдгориҳо мебошад. Муборак барои баланд бардоштани овоз ва лаҳни ин сози мусиқӣ аз сози мусиқии Бадахшонӣ, Афғонӣ, Ҳиндӯи истифода бурда, як навъи асбоби сози мусиқӣ ихтироъ намуда, ба он «Баландмақом» ном ниҳод. Рубоб аз 19 тору гӯшакиборат аст. Намуди беруни Баландмақом ба пайкари одам шабоҳат медиҳад.

Муборак дӯстдори ҳамагуна ҳунару санъатҳо буда, аз он ҷумла ба санъати мусиқӣ ва ҳофизи майлу рағбати ҳосе дошт. Аз маълумотҳо бар меояд, ки Муборак аксар вақтҳо ҳофизону мутрибонро дар маҳфиле ҷамъ меовард. Дар хонаи шоир маҷлисҳои шеърҳои, қасидасарой, ҳофизи ва мусикинавозӣ меоростаанд.

Ихтироъкориҳои Мубораки Ваҳонӣ

Дастрас намудани қоғаз дар он давра дар водии Ваҳон, мушкул буд, бинобар ин Муборак тарзи коркарди истеҳсоли қоғазӣ худро ба роҳ монда, дастгоҳи қоғазбарориро сохт, ки дар ин дастгоҳ намудҳои гуногуни қоғазӣ худро тайёр мекард. Дар он давра қоғазҳои истеҳсоли дасти Муборак аз қоғазҳои Бухорою Чинӣ дар сифат ва намуд фарқияте дошт. Муттасифона, аз намунаи қоғазтайёркунии Мубораки Ваҳонӣ бағайр аз қоғазҳои зерин дастхатҳо ягон ҷизе боқӣ намондааст. Ҳамаи дастхатҳои шоир дар қоғазҳои баровардаи ҳадаш навишта шудааст.

Инчунин Муборак барои навиштан аз рангҳои гуногун истифода мебард. Дастнависҳое, ки аз шоир боқӣ мондааст, далели он аст. Муборак дар коркард ва тайёр кардани ранг аз решаи дарахтон, гиёҳо, гулҳо аз усулҳои махсус истифода мекард, ки ин меҳнати дасти ӯ дар муддати якуним аср сифаташро гум накардаанд.

Асарҳои рассомӣ ва наққошии Муборак аз лавҳаҳои дар мероси хаттии ӯ боқимонда, дар

саҳифаҳои асарҳояш низ маълум аст. Ҳар китобе, ки бо дасти ҳуди Муборак хаттотӣ шудааст, бо лавҳаҳо ва медалйонҳои махсус нақшу ниғор дода шудаанд. Ороиши ин лавҳаҳо бо хаттотии зебою рангин ҷолибу диққатҷалбкунанда мебошанд. Зиёда аз 15 асари шоир, ки ба мо дастрас шудааст, аз маҳорати баланди хаттотии наққошии Муборак шабоҳат медиҳанд.

Муборак барои гузаштан ба қори эҷодӣ ва иншои асарҳои ирфонӣ хилватнишиниро интихоб намудааст. Ӯ ба зӯҳду тақво машғул шуда, барои худ ҷиллаҳона бунёд кардааст ва солҳои охири умри худро дар хилватсароҳи гузаронида, асарҳои худро дар ҳуҷраҳои хилватнишинӣ ба анҷом расонидааст.

Яке аз саҳифаҳои рангин дар китоби ҳаёти Мубораки Ваҳонӣ ин мероси илмӣ-тадқиқотии ахтаршиносии ӯ мебошад. Мунаҷҷим оид ба омӯзиши ситораҳо ва сайёраҳо дар зодгоҳаш деҳаи Ямг расадгоҳе барқарор кардааст, ки то ҳозир дар хизмати ҳамдиёронаш мебошад.

Расадгоҳи Мубораки Ваҳонӣ аз силсиласангҳои «Ҳамалхона», «Дарвоза», «Чилласанг» ва санги «Офтобин» иборат аст. Тамоми водии Ваҳон даромади соли Нави ҳичрии шамсиро бо ин сангҳо маълум карда, таҷлили ҷашни Наврӯзро қайд мекарданд. Аз мушоҳидаҳои расадгоҳи давраи саршавии кишти қори баҳорӣ маълум карда мешавад.

Муборак ба воситаи усулҳои гуногун мушоҳидаи ҷирмҳои осмониро санҷида, ҳаракати ситораҳо ва сайёраҳоро меомӯхт, аммо пас аз вафоти ӯ фақат мушоҳидаҳои офтоб ва моҳ гузаронида мешуд. Ҳоло танҳо ҳаракати офтобро мушоҳида мекунанд. Аз шоҳкориҳои қисмати нучуми ситорашиносии тақвими солшумории ӯ дар ҷойи аввал аст. Расадгоҳи мунаҷҷим одӣ буда, бо шароити замона аз сангҳои ҳоро сохта шудаанд ва барои расад бастан бо аломатҳои махсус нишон дода шудаанд.

Расадбанд онхоро тавре ҷойгузори кардааст, ки ҳаракати офтобро дар ҳолати ғуруб рафтани муайян мекунад. Расадгоҳ маркази пайдоиши сайёраҳо ва ситораҳо аст ва дар он расидани офтоб бо 12-бурчи фалак муайян мешавад.

Инчунин бо ин силсиласангҳо чиллаҳои фаслҳои солро маълум намуда, махсусан чиллаи зимистонро аз ин дидбонгоҳ маълум мекард.

Шоирӣ бузургии тоҷик Мубораки Ваҳонӣ таҳминан соли 1902–1903 вафот кардааст.

Мубораки Ваҳонӣ яке аз сермахсултарин шоирони замонаш ба ҳисоб меравад. Аз ӯ мероси гаронбаҳое боқӣ мондааст. Мероси адабии шоир аз ғазалиёт, мухаммасот, мустазоду тарҷеъот, соқинома, рубоӣёту дубайтҳо, маснавиёт ва дostonҳо иборат аст.

Мероси Мубораки Ваҳонӣ мавзӯҳои ахлоқӣ, фалсафавӣ, тасаввуфӣ, лирикиро дар бар гирифта, сарчашмаи он аз эҷодиёти шоирон ба монанди Саной, Ҷалоллидин Балхӣ, Фаридуддини Аттор, Абдуллои Ансорӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҳофиз, Носири Хусрав, Бедил ва дигар шоирони классики форсу тоҷик маншаъ мегирад.

Мавзӯи панду ахлоқ дар ашъори Муборак яке аз мавзӯҳои асосӣ буда, шоир ба ин аҳамияти зиёд додаст. Ӯ дар ин мавзӯ сухан ронда, хонандаро ба нақӯкорӣ, росткорӣ, садоқатмандӣ, ҳимматбаландӣ, меҳнатдӯстӣ барин ҳислатҳои хуби инсонӣ тарғиб мекунад.

МЕРОСИ АДАБИИ МУБОРАКИ ВАХОНӢ

1. «Куллиёт». Соли китобат-1320-(1902–1903) 14165-байт.
2. «Куллиёт» соли 1331 (1912).
3. Девони ашъор. Соли китобат 1310–1892–93.
4. Достони «Тафсири Ояи Калом дар ҳақиқати муҷодилаи Иблис ва Одам». Соли китобат 1318–1900, иборат аз 2214 байт.

5. Рисолаи «Чихил дунё 1320–1902 768-байт. Ин рисола дар мавзӯи ирфонӣ – тасаввуфӣ навишта шудааст.
6. Достони «Қатрат-ул-бахр». 1320–1902, 1800-байт. Достони фалсафавӣ буда, пайдоиши оламу одам, мутобиқати ҷисмонии одаму табиатро дар бар мегирад.
7. «Кашф-ус-салавот». 1314–1896 10087-байтро фаро гирифтааст.
8. «Тафсири Калом». Соли китобат 1310–1892 ҳаҷми ин китоб аз 358 ҷараға иборат аст, ки дар ҳар ҷараға 24-байт ҷой гирифта ва ҳамагӣ 8592 байтро дар бар мегирад.
9. «Қалб-ул-сафо» Соли китобат 1312–1894–4032 байт.
10. «Умм-ул-китоб». Соли китобат 1310 1311–1892–1895.
11. Девони Ҳақир. Як ҷараға. (20 байт).
12. Девони Мустазодот (1210 байт).
13. Девони Қасида (530 байт).
14. «Ҳочот ва маночот». Таърихи таълифи асар маълум нест. Таҳмин меравад, ки дар солҳои 1897–1898 эҷод гардидааст.
15. «Толиб-ул-матлуб». Шоир ин асарро соли 1315 (1897) ба анҷом расонидааст, ки 3054 байтро дар бар мегирад.
16. Маснави «Пандномаи рисолат» Аз муқаддима, 23 панд (ё боб) ва 5 фасл иборат аст. Аз панду ҳикматҳо иборат буда, дар бораи ҳулуқи хирад, рафтору кирдор ва ҳислатҳои ҳақиқии инсонӣ сухан меравад.
17. Туғрои Султонӣ. Ин мухаммас аз 100 банд иборат мебошад.
18. Тақвими шамсӣ. Мубораки Ваҳонӣ ҳисоби солро ба 12 бурчи фалак (12-моҳ) ва рӯзу соатҳо маълум намуда, вақту соатҳои тулӯ ва ғуруби офтобро дар ҳар рӯзи мо.

АНДЕША

**ТАҒОЙМУРОДЗОДА
Муҳаммад Тағоймурод**

*Доктори фалсафа PhD, муаллими калон,
муовини декан оид ба илм ва робитаҳои байналхалқии
факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ТАШАККУЛИ ҒОЯҲОИ ФАЛСАФИИ МАОРИФИ ТОҶИК ДАР АСРҲОИ IX–XIII ВА АҲАМИЯТИ АМАЛИИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX–XIII мисли дигар давраҳои тамаддуни халқи тоҷик хусусият ва вижагиҳои ба худ хос дорад. Агар ба гузаштаи давлатдории тоҷикон — даврони Сомониён назар афканем, мебинем, ки ин сохти давлатдорӣ яке аз барҷастатарин ва камназиртарин давраҳои таъриху тамаддуни халқи тоҷик ба шумор мерафт. Ин ҳама муваффақиятҳои сулолаи Сомониён дар натиҷаи ба роҳ мондани сиёсати дурусти идоракунии амирони Сомонӣ ва дар назар гирифтани усулҳои таълимию тарбиявии замони худ, ки дар осори гаронбаҳои намоёндагони илму адаби ин давр матраҳ шудааст, ба миён омадааст. Яке аз хусусиятҳои афкори маорифпарваронаи ин давра хусусияти инсондӯстӣ ва гуманистӣ доштани он мебошад. Ин масъала, пеш аз ҳама, дар осори аҳли илму адаби ин давр ба монандии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абумансури Дақиқӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абунаصري Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, Абубакри Розӣ, Закариёи Розӣ, Насируддини Тусӣ, Саъдии Шерозӣ ва дигарон инъикоси худро ёфтааст. Равияи гуманистӣ дар назми тоҷикӯ форс адабиёти классикии тоҷикро ба баландтарин мақому мартаба расонид.

Дар асрҳои IX–XIII ақидаи гуманистӣ дар шакле маъмулу маъруф шуд, ки тавҳам ба анъанаи фарҳангии ҳазорсолаи мардуми эронинажод буд. Ин масъала дар асарҳои як қатор муаррихон, файласуфон, адабиётшиносон ва забоншиносони дохилию хориҷӣ, аз қабилӣ А. Е. Бертелс, А. М. Белинский, А. Н. Болдирев, И. С. Брагинский,

Б. Ғафуров, Н. Неъматов, В. Никитина, А. Турсунов, Р. Масов, А. Корбен, М. Муин, Э. Табарӣ ва дигарон инъикос гардида, чиҳатҳои таваҷҷӯхманди ин падидаи фарҳангӣ, яъне анъанаи гуманизм дар асрҳои IX–XIII то андозае мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд.

Дар асрҳои IX–XIII ҷи файласуфони алоҳида ва ҷи ҷараёнҳои томи фалсафӣ аз анъанаҳои фарҳангии гузаштагон, аз ҷумла зардуштию монавӣ, ки саршор аз афкори инсондӯстӣ буданд, илҳомӣ ғоявӣ гирифтаанд. Ба ин афкори инсонгарой, ки омили асосии хушбахтии ҷомеаҳо дар ҳар даври замон доништа шудааст, амирони Сомонӣ низ арҷгузорӣ мекарданд. Амирони Сомонӣ бо ёрии вазирони кордон ва донишмандони даври худ низомӣ муайяни давлатдории худро дар шакли девонҳо ба роҳ монданд. Онҳо уламо ва донишмандонро сарчамъ намуда, бо пайравони адёну мазҳабҳои мухталиф бо мудоро рафтор мекарданд. Замони Сомониён давраи ривочу шукуфоии фарҳанги тоҷикон ва забони адабии тоҷикӣ-форсӣ ва тамаддуни тоҷик ба ҳисоб меравад.

Албатта, саҳми Сомониён дар рушди ғояҳои фалсафаи маорифи ин давр, ки аз суннатҳои давлатдорӣ ва ғояҳои маънавии аҷдоди худ Сосониён, Тоҳириён ва Сафориён пайравӣ мекарданд, ниҳоят бузург аст. Муҳаққиқи тоҷик Қ. Қодиров бо нақл аз Мақдисӣ, ки яке аз олимони аҳди Сомониён аст ва ба тамоми мамолики мусулмонӣ сафар карда буд, дар бораи шоҳону вазирони адолатҳои онҳо чунин менависад: «Абдуллох, Тоҳири-II, Исмоил, Насри-II, вазирон Балъамӣ ва Ҷайхонӣ аз байни

шоҳону вазирон, феълан ва зохиран нисбат ба илму уламоҳо беҳтаринанд ва аҳли илмро маҷбур наме-сохтанд, ки замин бўсанд. Дар ҳузури эшон тамоми моҳи рамазон маҳфилҳо ораста мешуд». [5,186] Ин ҷо сухан аз ҷамъомадҳои махсуси илмию адабӣ меравад, ки дар дарбори Сомониён барпо мешуданд. Дар ҳаёти маънавии замони Сомониён оид ба интишори донишҳои илмӣ, адабиёт ва санъат маҳфили илмӣ «Ихвон-ус-сафо», ки дар асри X ҷаъолият мекард, нақши муҳим мебозид. Шабакаи китобхонаи Бухоро бо номи «Савон-ул-ҳикмат» ва дӯконҳои китобфурӯшӣ дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Марв, Кеш, Балх, Нишопур, Хучанд, Ҳулбук, Насаф, Истаравшан марказҳои бузурги илмию фарҳангӣ буда, дар пешрафти фарҳанги мардуми тоҷик нақши калон бозиданд.

Бузургию хирадмандии мардуми Аҷам ва уламои онро муҳаққиқи тоҷик Н. Неъматов бо таъя ба қавли ал-Ҷоҳид чунин шарҳ додааст: «Дар рӯи замин нест санъати оӣ аз соҳаи адабиёт, фалсафа, ҳисоб, ҳандаса, мусиқӣ, ҳунармандӣ, ҳуқуқшиносӣ ва ғайра, ки дар он хуросониёну мовароуннахриён набошанду бар донишмандони бузург ва олимони машҳур ғолиб наоянд». [3,57]

Бо гузашти айём дар мавзёву ноҳияҳои дигари ҷуғрофӣ густариш ёфтани забону фарҳанги тоҷикон ба доираи ҷунбиши маданияи онвақта тадричан қавму қабилҳои бегона низ қашида шудаанд. Ин қавму қабилҳо забону маданияти тоҷиконро пазируфта, баҳри ривоҷи раванқ ва тақомули он кӯшидаанд. Ҳамаи ин муваффақиятҳои илмӣ, ки асрҳои зиёд мардумони олам аз он истифода менамоянду моӣ ифтихори мо тоҷикон ба ҳисоб меравад, асосан дар асрҳои IX–XIII бунёдгузори шудааст. Қомебиҳои бузурги илмӣ ин давра ба ғояҳои фалсафаи маориф ва низоми таълимию тарбиявӣ он вобастагӣ дорад.

Агар мо дар маҷмӯъ ғояҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX–XIII ва хусусиятҳои онро ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ дида бароем, маълум мегардад, ки дар ин давра барои қомеасозию шахсиятсозӣ нақши ғояҳои фалсафаи маорифи ин замон хеле бузург аст. Таълимоти мутафаккирону донишмандони ин давр, ки бар пояи усулҳои фалсафаи маорифи ниёгон бунёд ёфтааст, асосан тарғибу ташвиқи мавзӯи инсондӯстӣ буд. Ба қавли донишманди тоҷик А. Турсунов «Ҳамаи бузургони тоҷик дар замони Эҳёи Аҷам ҳастӣ ва сарвати маънавии худро ба мавзӯи инсондӯстӣ бахшидаанд». [4,77]

Бояд ёдовар шуд, ки қомеаи башарӣ то имрӯз аз анъанаи инсонгарии ниёгони мо, ки рӯи принципҳои бародарию баробарӣ, адлу инсоф,

шафқату муҳаббат, муомилаи нек бо одамон, ғамхорӣ дар ҳаққи инсон, эҳтироми шаъну шарафи инсон ва ҳифзи арзишҳои инсонӣ устувор гардидааст, ба таври васеъ истифода мекунад. Насли навраси имрӯза бевосита зери таъсири таҷрибаи садсолаҳо ғунгардаи гузаштагони мо ба воӣ мерасанд ва дар системаҳои маорифи ҷаҳонӣ таҷрибаи инсонгаронаи гузаштагони мо васеъ истифода мешавад.

Таърих гувоҳ аст, дар ҷамъияте, ки низоми хуби фалсафаи маориф ба роҳ монда шудааст, қуллаҳои баланди тараққиёт фатҳ мегардад, чунки он ҳаракатдихандаи қомеа мебошад. Башарият ба шарофати мавҷудияти маориф ба дараҷаи баланди тамаддун расид. Бамаврид аст, агар ғуем, ки шояд дар ҷаҳон мисли тоҷикон чунин миллат кам пайдо шавад, ки бузургони илму фарҳанги он дар бораи тарбияи инсонӣ қомил асарҳои зиёди беаҳоли пур аз панду ҳикмат офарида бошанд. Андешаҳои таълимию тарбиявӣ, ахлоқӣ ва инсондӯстӣ дар асарҳои устодони барҷаста ба монанди Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Носири Хусрав, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Соиб, Ҳофиз, Қомӣ, Бедил, Иқбол ва боз даҳҳо нобиғагони бузурги тоҷик фаровонанд. Тавассути онҳо дар мактабу маориф тӯли солҳо наслҳои гуногун тарбият ёфта, ба қомол мерасанд. Мутафаккирон ва маорифпарварони тоҷику форс, ки дар асрҳои IX–XIII зиндагӣ кардаанд, хидмати бузургеро дар таърихи афкори фалсафаи маориф анҷом додаанд.

Яке аз хусусиятҳои фалсафаи маорифи маорифпарварони тоҷик, ки дар асрҳои IX–XIII эҷод кардаанд ва дар осори тарбиявӣ мутафаккирони ин замон зоҳир мешавад — ин фарогирии васеи масъалаҳои таълимию тарбиявӣ мебошад. Мутафаккирони тоҷик дар ин замон тамоми вижагҳои таълиму тарбияро баён кардаанд, ҳатто, муносибати байни устод ва шогирдро низ матраҳ намуда, онро яке аз меъёрҳои асосӣ дар низоми таълиму тарбия донистаанд. Дар омӯзгор мавҷуд будани сифатҳои асосӣ, аз қабилҳои донишмандӣ, ботамкинӣ, серғайратӣ, суботкорӣ ва ғайра таъкид шуда, вазифаи асосии омӯзгорон дар замири тарбиятгирандагон қой кардани тарбияи сифатҳои хуб ва решақан намудани сифатҳои манфӣ муайян шудааст. Дар назар гирифтани хоҳиш ва майли фитрии ҳар як нафари таълимгиранда дар раванди таълим яке аз усулҳои асосӣ дониста мешуд.

Тақсим шудани омӯзгорон ба риштаҳои гуногун, аз қабилҳои омӯзгори динӣ, саводомӯзӣ, қасбомӯзӣ, тарбияи баданӣ ва ғайра аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар он замон донишҳо ба системаҳои муайян ҷудо

шуда, ба онҳо муаллимони махсус вогузор шуда буданд, ки ин ҳам яке аз бартариҳои низоми таълимию тарбиявии фалсафаи маорифи он замонро нишон медиҳад.

Таҳқиқи масоили таълим ва тарбия дар ғояҳои фалсафаи маорифи мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX–XIII ҳаминро нишон медиҳад, ки он асосан барои ташаккул ва инкишофи шахсият ва ба вучуд овардани «инсонии комил» равона гардида, ин мазмун яке аз хусусиятҳои дигари ғояҳои маорифпарварии фалсафаи ин даврро нишон медиҳад.

Масъалаи ташаккули шахсияти инсон аз масъалаҳои муҳимтарини замони имрӯза ба шумор меравад. Ин масъала натавонад таваҷҷуҳи олимони замони имрӯзаро ба худ ҷалб кардааст, балки он масъалаи муҳиме ба шумор меравад, ки таърихи омӯзиши дуру дарозро фаро гирифтааст. Ин масъаларо мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX–XIII низ мавриди баррасӣ қарор дода, нисбати паҳлӯҳои гуногуни он андешаҳои муҳиму ҷолибро гуфтаанд. Ташаккули шахсиятро мутафаккирони тоҷик асосан, дар таълиму тарбия ва ба роҳ мондани усулҳои пешқадами таълимию тарбиявӣ дар оила, муассисаҳои таълимӣ ва муҳити иҷтимоӣ медонистанд. Зеро масъалаи таълим ва тарбияи насли наврас, дар ҳар як давраи таърихӣ инкишофи ҷамъият аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ ба шумор мерафт. Аз ин ҷост, ки ин масъала диққати мутафаккирони тоҷикро ба худ ҷалб карда буд ва онҳо дар асарҳояшон ба ин мавзӯ ҷиддан машғул шуда буданд. Бояд гуфт, ки ниёгони тоҷик ба воситаи осори гаронбаҳояшон, ки асосан масоили ташаккули инсонии комилро дар бар мегирифт, меҳостанд дар ҷомеаи низоми таълимию тарбиявӣ ба вучуд оваранд, ки тавонад дар инсон хислатҳои комили шахсиятро, аз қабилӣ фарҳангдӯстӣю башардӯстӣ, ватандӯстӣю меҳнатдӯстӣ, соҳибқасб гардидану дорои ахлоқи баланди инсонӣ буданро тарбият намояд. Ин анъана аз насл ба насл гузашта, то ба замони мо омада расидааст. Ин ҳадафҳо дар системаи маорифи муосири ҷаҳонӣ пайгирӣ мешаванд ва дар сиёсати маорифи имрӯзаӣ мо низ ин ҳадафҳо амалӣ мегарданд.

Хусусияти дигари фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX–XIII дар он аст, ки меъёрҳои муқарраргардидаи он асосан бо дарназардошти вазъияти воқеии иҷтимоии он замон ба роҳ монда мешуд. Чунон ки маълум аст, дар он замон асосан омезиши фарҳангу тамаддунҳои гуногун, аз қабилӣ тамаддуни ориёӣ, исломӣ, юнонӣ, суриёнӣ, чинӣ, Ҳиндӣ ва ғайра сурат гирифта буд. Дар чунин ҳолат ғояҳои фалсафаи маорифи мардуми тоҷик

асосан, баҳри таълиму тарбияи намудани афроди равона шуда буд, ки тавонанд барои ҳифзи фарҳангу арзишҳои миллӣ аз фарҳангҳои бегона талош кунанд. Амалӣ шудани ин мақсади олиро мо метавонем дар ҷомеаи тоҷикӣ форс дар асрҳои IX–XIII мушоҳида кунем. Чуноне ки маълум аст, маҳз натиҷаву самарайи низомҳои дурусти таълимию тарбиявии он замон буд, ки мардуми тоҷик дар мубориза бар муқобили фарҳангҳои бегона, аз ҷумла фарҳанги араб пирӯз шуда, арзишҳои миллию фарҳангии худро ҳифз намуданд. Илова бар ин, мардуми тоҷик дар он замон дастовардҳои бузурги илмию фарҳангии тамаддуни гузаштагонро худро ба дигар халқу миллатҳо муаррифӣ кард. Албатта, барои амалӣ шудани ин мақсадҳои олӣ нақши ғояҳои фалсафаи маорифи ин давра, ки дар афкори таълимию тарбиявии маорифпарварони ин давр инъикос гардидааст, бениҳоят бузург аст.

Ҳамчунин, таълиму тарбия дар асрҳои IX–XIII ҷанбаи синфӣ надошт ва аз ин раванд тамоми табақаҳои ҷомеа метавонистанд бархурдор бошанд. Чунон ки маълум аст, дар ҷомеаҳои пешин, аз ҷумла замони Ҳахоманишиён ва Сосониён бо таъсири режими мубадӣ низоми табақоти ҳукумрон буд ва раванди таълиму тарбия низ аз ин низом ҷудо набуд. Дар раванди таълим на ҳама афроди ҷомеа фаро гирифта мешуданд ва табақаи поёни аз омӯзиш маҳрум буданд. Аммо ин ҳолат дар асрҳои IX–XIII ба тарзи дигар ба роҳ монда шуд. Дар ин давра таълиму тарбия барои тамоми табақаҳои ҷамъият пешниҳод карда мешуд. Ин ба хотири таъсири нуфузи бештари ислом бар мардум нисбат ба режими мубадӣ буд. Ислом нисбат ба дигар таълимот низоми табақотиро маҳкум мекард ва омӯзиши илмро ба ҳама табақаҳои ҷомеа ҳатмӣ медонист. Аз ин хотир, яке аз хусусиятҳои фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX–XIII дар он аст, ки он вобаста ба талаботи замон ва дар пояи арзишҳои миллию исломӣ устувор гардида, омӯзиши табақотиро маҳкум карда, асосан баҳри фаро гирифтани тамоми афроди ҷомеа ба илмомӯзӣ равона шуда буд. Дар ин маврид муҳаққиқ ва маорифпарвари муосири тоҷик Р. Назаров чунин мегӯяд: «Дар ин давра фалсафаи маориф пурра дар асоси таълимоти исломӣ бунёд ёфта, он асосан баҳри тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули арзишҳои ахлоқӣ нигаронида шуда буд». [2, 154]

Яке аз хусусиятҳои хоси фалсафаи маорифи тоҷик дар асрҳои IX–XIII ин мусоидат намудани низомҳои сиёсии ҳукумронӣ он замон ба маориф ва пуштибонии он аз тарафи давлатҳои миллии давр буд. Давлатҳои ташкилшудаи миллӣ, махсусан давлати Сомониён дар низоми идоракунии худ ба

самти маориф таваҷҷуҳи зиёд доштанд ва барои рушди он ҳамаҷониба мусоидат мекарданд. Таъси си марказҳои илмию фарҳангӣ, мактабу мадраса ва китобхонаҳо дар шаҳрҳои гуногун махсусан китобхонаи «Сивон-ул-ҳикмат» («Ганҷинаи ҳикмат») дар Бухоро аз сиёсати маорифпарваронаи ин давлатҳои милли гувоҳи медиҳад.

Сиёсатмадорон ва амалдорони тоҷик дар асрҳои IX–XIII бо дарназдошти шароити ин давра афкори фалсафаи маорифро дар пояи таълимоти динӣ ва дунявӣ устувор гардониданд буданд. Ин равиш дар рушди инкишофи ҷомеаи тоҷик дар ин давра мусоидат кард.

Аз таҳлили хусусиятҳои фалсафаи маорифи тоҷику форс дар асрҳои IX–XIII натиҷагирӣ намуда, муҳимтарин хусусиятҳои онро метавон ба тариқи зайл баён кард:

- эҳёи усулҳои таълимию тарбиявии маорифи ниёгон;
- инъикоси ҷанбаҳои инсондӯстӣ ва гуманистӣ;
- фарогирии васеи масъалаҳои таълиму тарбия;
- ҷудо шудани донишҳо ба системаҳои муайян ва воғузур шудани омӯзгорони тахассусӣ;
- ташаккули шахсият ва «инсонии комил»;
- ба роҳ мондани низомии маориф бо дарназардошти вазъияти воқеии иҷтимоӣ ва талаботи замон;
- мусоидат намудани низомҳои сиёсии ҳукмронии он замон ба маориф ва пуштибонии онҳо аз маориф;
- аз байн рафтани таълими табақотӣ ва ба раванди таълиму тарбия ҷалб шудани тамоми афроди ҷомеа.

Дар натиҷаи таҳқиқоти ғояҳои фалсафаи маорифи мутафаккирони тоҷик дар асрҳои IX–XIII ва ошкор гардидани хусусиятҳои фалсафаи маорифи ин давра муайян гардид, ки:

ақидаҳои маорифпарваронаи мутафаккирони тоҷик манбаи ғаниест, ки барои азнавсозии таълиму тарбия дар замони ҳозира ва дар амалия татбиқ намудани онҳо барои беҳтар гардидани низомии маориф мусоидат мекунад;

барои омӯзиш ва татбиқ намудани ақидаҳои пешқадаму маорифпарваронаи ин мутафаккирон дар амалия бояд дар асоси осори онҳо воситаҳои таълими тартиб дода шавад;

фалсафаи маорифи миллии тоҷик, ки имрӯзҳо дар раванди ислоҳоти навин ва пайвастании он бо системаҳои пешқадаму фалсафаи маорифи ҷаҳонӣ қарор дорад, бояд аз таҷрибаи бузургони гузаштаи худ дар самти таълиму тарбия ва

андешаҳои маорифпарваронаи онҳо истифода намояд. Зеро истифода аз ин андешаҳои таълимию тарбиявӣ ва таҷрибаҳои пешқадам метавонад дар рушди ташаккули фалсафаи маорифи милли мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Афзалов Х.С. «Аз таърихи фалсафаи маорифи тоҷик». – Душанбе, «Ирфон», 2008.
2. Назаров Р. «Философия качества образования» (социально-философский анализ). – Душанбе, «Дониш», 2011.
3. Нейматов Н. «Тоҷикон, Тоҷикистони таърихӣ, Тоҷикистони муосир». – Душанбе, 1993.
4. Турсунов А. «Эҳёи Аҷам», – Душанбе, «Ирфон», 1984. – С. 77.
5. Қодиров Қ. «Таърихи тарбия аз аҳди қадим то замони Сомониён». Душанбе, 2012.
6. Лутфуллоев М. «Эҳёи педагогикаи Аҷам». Душанбе, «Дониш», 1997.
7. Курбонов А.Ш. «Философия образования таджикского народа». Душанбе, «Дониш», 2010.
8. Файзалиев Дж. Х. «Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики». – Душанбе, «Эр-Граф», 2014.

Амриалӣ ФАҚИРОВ

*Узви Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
аълоҷии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон,
узви ТҶ «Ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ
фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон»*

ДАР РАВАНДИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Аввали солҳои 90-уми асри XX дар натиҷаи ғайриқонунӣ аз байн бурдани Иттиҳоди Шӯравӣ давлатҳои нави мустақил таъсис ёфтанд, ки дар назди онҳо вазифаҳои сарнавиштасоз, яъне пайдории мустақилияти худ, таъсиси асосҳо ва афзалиятҳои сиёсати дохиливу хориҷӣ дар асоси намунаҳои муосири мутамаддин меистод. Ба ҷумлаи чунин давлатҳои мустақил Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дохил мешуд. Ҳамин тариқ, бо гузашти чандин воқеоту тағйирот 9 сентябри соли 1991 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарор қабул намуд. Ноилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истиқлолияти давлатӣ бузургтарин воқеа барои халқи тоҷик буд. Мутаассифона дар кишвар гирдиҳамоишро намоишҳои сершумори исломиву «демократӣ», муборизаи ошкорои онҳо барои ба даст овардани ҳокимият бо тарафдорони ҳокимияти расмӣ ҷумҳурӣ ба вуқӯъ омад. Дар кишвар ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид. Гарчанде ин ҷанг мисли дигар ҷангҳои шаҳрвандӣ на ғолиб дошту на мағлуб, талафот, мусибат ва мӯҳтоҷиро фақат як тараф мекашид — халқи тоҷик.

ИЧЛОСИЯИ ТАҚДИРСОЗ

Дар таърихи ҳар як миллат саҳифаҳои дурахшону пурифтиҳор ҳастанд, ки онҳо барои наслҳои имрӯзу оянда сабақомӯз ва дорои аҳамияти милли ҳоҳанд монд. Яке аз ин саҳифаҳои муҳим дар таърихи миллати тоҷик Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки 16 ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри бостонии Хучанд баргузор гардид ва тақдири халқу кишвари азизи тоҷиконро ҳал намуд. Иҷлосияи таърихӣ соҳти конститусиониро барқарор намуда, роҳбарияти нави Шӯрои олиро интихоб кард. Вакилони мардумӣ ба ҳайси Раиси Шӯро шахсиро интихоб намуданд, ки ӯ бо зону задан дар назди Парчами Тоҷикистон ба бовариву эътиқод онро мебӯсад ва мегӯяд, ки «Ман ба хонадони шумо сулҳ меорам ва то охири ғайриқонунӣ иҷборӣ ба Ватан бар нагардад, осуда нахоҳам

буд». Ин шахсияти таърихӣ, ки ҳамагӣ 40-сол дошт, Эмомалӣ Шарифович Раҳмонов буд.

Ҳамин тариқ пойдевори сулҳ гузошта шуд ва роҳбарияти нави Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди омӯзиши ҳамаҷонибаи вазъият барномаи мушаххаси аз бӯҳрони сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ баровардани кишварро пешниҳод кард, ки самтҳои асосии фаъолияти он аз хотима бахшидан ба хунрезӣ, ба Ватан баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ, барқарор кардани фаъолияти фалачгардидаи мақомот аз поён то боло, тақмили қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таъсиси артиши миллий, ҳифзи сарҳад, ташкили кор дар корхонаҳо ва хоҷагиҳо, қорӣ намудани механизмҳои иқтисодӣ бозорӣ, ҳамчун кишвари соҳибистиқлол пайвастан ба созмонҳои байналхалқӣ, ба роҳ мондани робита ва муносибатҳо бо мамлаҳки дуру наздик ва монанди инҳо иборат буд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар иҷлосия қабулшуда ва иқдомоти пайвастаи роҳбарияти нави сиёсии интихобгардида барои хотима гузоштан ба ҷанги бародаркуш, гирифтани роҳи хунрезӣ, таъмини сулҳу суботи ҷомеа, барқарор намудани аркони давлатдорӣ, таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ ва оғози раванди бунёдкориву созандагӣ заминаи бозғайтимоии ҳуқуқӣ гузоштанд.

Дар заминаи қарорҳои таърихӣ иҷлосия таҳкурсии ваҳдати милли ба вуҷуд омад...

НЕРҶИ МУТТАҲИДКУНАНДАИ МИЛЛАТ

Мулоқоти Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намоёндагони ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва марказҳои фарҳангии халқҳои сокини Тоҷикистон 1 март соли 1996 ва имзои Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон 9 март соли 1996 маҳз ба хоҳири дарёфти механизми ҳалли масоили доғи ҷомеаи Тоҷикистон, пешомадҳои он ва таъсиси Шӯрои ҷамъиятӣ боис гашт ва сол аз сол он натиҷаи назаррас ба бор оварду собит сохт, ки ба аҳли ҷамъият тақия кардани Президент роҳест дуруст. Ин Шӯро нерӯи

муттаҳидкунандаи миллат гардида, минбараш ба Маркази машваративу таҳлилии афкори ҷамъиятӣ табдил ёфта, пиёдасозии самтҳои басо муҳимро пеш гирифт, ки ташаккули анъанаҳо ва фарҳанги нави сиёсӣ, бартараф кардани душворихоӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҷустуҷӯи сиёсати муттафиқона дар соҳаҳои тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ, ватандӯстӣ ва дигар хислатҳои неки инсонӣ гардид.

Аҳдномаи ризоияти миллӣ ифодаи майлу иродаи неки ҷамаи онҳое мебошад, ки барои тақдирӣ ояндаи миллату кишвар, оромӣ, сулҳу суботи комили ҷомеа, масъулияти бузурги муштарак ба ҳисоб меавад. Таҷрибаи таърихӣ баимзорасии Аҳдномаи ризоияти Тоҷикистон ва дар заминаи он таъсиси Шӯрои ҷамъиятӣ мавриди таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ гардид.

Дар натиҷа 21 октябри соли 2002 мулоқоти таърихӣ Дабири кулли Созмони Миллалӣ Муттаҳид ҷаноби Кофи Аннан ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аъзоёни Шӯрои ҷамъиятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид ва Дабири кулли СММ нақши Шӯро ва Аҳдномаи ризоияти Тоҷикистонро дар барқарорӣ сулҳ ва ризоияти ҷомеа баҳои сазовор дода, таҷрибаи Тоҷикистонро дар ин самт беназир шуморида, барои ҷомеаи ҷаҳонӣ намуна ҳисобид.

Аъзоёни Шӯрои ҷамъиятӣ худро дар сарнавишти миллат масъул дониста, дар паҳлӯи роҳбарияти давлат барои ҳалли масоили муҳими иҷтимоӣ қарор гирифтанд. Ин далели он буд, ки кишрҳои мухталифи ҷомеаи Тоҷикистон ба ҳамдигар эъти мод мекунанд ва барои пойдории сулҳу оромӣ ва созандаи кишвар, орзуву омили мардум талоши муштарак мекунанд. Ба ҷониби Ҳукумат лозим омад, ки бо муҳолифин сари мизи музокирот нишинад. Ҳамин тариқ давоми солҳо 1994–1997 байни Ҳукумат ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик таҳти сарпарастии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ва иштироки кишварҳои кафил — Россия, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Покистон ва Туркманистон давоми 40 моҳ 21 маротиба музокира анҷом дода, 40 ҳуҷҷати муҳим ба имзо расонида шуд, ки ба натиҷаҳои хело назаррас ноил гардиданд.

Раванди мушкили музокироти байни тоҷикон рӯзи 27 июни соли 1997 дар пойтахти Россия — шаҳри Москва, бо имзо намудани ба Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, хотима ёфт.

ВАСЛКУНАНДАИ УСТУВОРИИ СУЛҲ

Дар асоси Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон Комиссияи оштии миллӣ таъсис дода шуд, ки ба ҳайати он 26

нафар мансабдорони намоёни давлатӣ ва олимони ҳамаҷунин намоёндогони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик шомил гардиданд.

Вазифаву ўҳдадорихоӣ Комиссияи оштии миллӣ дар Созишномае, ки байни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сардори Иттиҳоди муҳолифини тоҷик дар ҷамъбасти музокирот ба имзо расонида шуда буд, муайян гардида буданд.

Комиссияи оштии миллӣ дар роҳи устувории сулҳ ва таъмини шароитҳои умумӣ ҳалқаи васлкунада маҳсуб меёфт. Комиссия кори худро 15 сентябри соли 1997 дар шаҳри Душанбе оғоз намуда, вазифаҳои худро муваффақона пеш бурд, баҳри суботи умумӣ ва мусолиҳаи миллӣ дар Тоҷикистон саҳми босазо гузошт.

18 июли соли 1997 Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки ба он намоёндогони тамоми вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурий шомил шуданд ва барои устувории ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва эҳёи Тоҷикистон саҳми назаррас гузоштанд.

Маҳз ваҳдати миллӣ тавонист Тоҷикистонро ба ҷаҳонӣён шиносонад. То имрӯз Истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро зиёда аз 190 кишвари олам шинохта, беш аз 150 давлати ҷаҳон бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангӣ доранд. Намоёндогони дипломатии зиёда аз 50 давлат дар Тоҷикистон фаъолият мекунад. Тоҷикистон узви бештар аз 70 созмони байналмилалӣ минтақавӣ мебошад.

Ваҳдати миллӣ ҳамчун омили муттаҳидсозандаи миллати тоҷик имкон фароҳам овард, ки бо истифодаи арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфташуда дар кишварамон таҳкурсии ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ гузошта шавад ва барои беҳтар гардидани сатҳи сифати зиндагии мардум, ободии Ватан ва ояндаи давлатӣ соҳибистиқлоламон заминаи мусоид муҳайё гардад.

Фарҳанги сулҳи тоҷикон ва сулҳу суботи имрӯзаи Тоҷикистон ифодагари орзуву ормон ва нияту мақсадҳои наҷиби мардуми шарифи кишварамон буда, он чун дастоварди истиқлолияти мамлакат дар арсаи ҷаҳонӣ шўҳрат пайдо кардааст. Таҷрибаи сулҳофарини тоҷиконро тамоми созмонҳои байналмилалӣ ҳамчун падидаи нодири ҳаёт эътироф карда, дар кишварҳои гирифтори муқовимати шаҳрвандӣ дар ҷаҳон мавриди омўзишу истифода қарор медиҳанд.

Аз ин лиҳоз, ҳар як шаҳрванди бонангу номуси кишварро зарур аст, ки хоки муқаддаси Ватани азизамонро пок нигоҳ дошта, ба қадри арзишҳои волои субот бирасад, барои шукуфоии он камари ҳиммат бандад.

НАҚДИ АДАБИ

Кароматулло ОЛИМОВ

Академик

«ТЕҒИ ПУРАСРОР» — РОМАНИ
НАВИ РЕАЛИСТӢ

Солхост, ки рӯзноманигору ходими ҷамъияти ва ҳизби Ҳабибулло Ёров ба хонандаи тоҷик хуб ошно аст. Ӯ бо мақолаву очеркҳо ва баҳусус бо фелетонҳои дар пешрафти матбуоти кишвар ҳиссагузор мебошад. Баъдан ду китоби дигари ин қаламкаши шинохта дар жанри публицистика — «Се унсури сиёсати Эмомалӣ Раҳмон» («Шарқи озода», соли 2009, 200 саҳифа, муҳаррир адабиётшинос ва донишманд Анвар Асадов) ва «Пешвои ҳамабин» (резагуфторҳо оид ба ҳислатҳои наҷибонаи Пешвои миллат, ҶДММ «Бебок», соли 2014, 100 саҳифа, муҳаррир Анвар Асадов), ҳар кадом бо теъдоди ҳазор нусхагӣ ба таъби расидаанд, ки маҳсули тафаккури даврони соҳибистиқлолии муаллиф мебошанд.

Воқеан ин ҳарду асар пас аз нашр аз ҷониби муқарризон баҳои хуб гирифта, махсусан барои бознашри китоби аввал «Се унсури сиёсати Эмомалӣ Раҳмон» бо теъдоди бештар, ба хотири дастрасии доираи васеи хонандагон чунин пешниҳод ба миён омада буд:

— Ҷоиз ба зикр аст, ки «Се унсури сиёсати Эмомалӣ Раҳмон» бо забони хеле равоӣ шеваи тоҷикӣ навишта шудааст. Муаллифи асар Ҳабибулло Ёров бар ҳилофи дағдағаву манманиҳои суханпардозона, ки имрӯз ҳоси иддае аз қаламкашон аст, бо нишон додани тамкин дар гуфтор ва эҳтироми забони модарӣ мақсадро соддаву фасеҳ пешкаши хонанда гардонидаст.

Асари мазкур як навъ шарҳи сиёсати Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон буда, бозефти тоза аст. Вале мавриди зикр аст, ки ин китоб бо теъдоди хеле кам — ҳамагӣ ҳазор нусха нашр шудааст. Дар сурате ки асар бо забони фасеҳу оммафаҳм нигошта шуда, барои доираи васеи хонандагон — олимони, муҳаққиқон, сафирону

сиёсатшиносон, донишҷӯву хонанда, соҳибкору барзгар, омӯзгору коргар таълиф шудааст.

Аз ҷониби дигар кормандони мақомоти ҳокимияти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, идораҳо, ташикоти муассасаҳо, дигар сохторҳои марбута аз мутолиаи китоб бенасиб мекунанд. Ба ин манзур, мувофиқи мақсад мебуд, ки масъулону мутасаддиён ин нуктаро ба инобат гирифта, китобро такроран бо теъдоди зарурӣ ба таъби мерасониданд...». («Садои мардум», № 112–113 (2488–2489, 3.10. 2009). «Се унсури сиёсати Эмомалӣ Раҳмон».

Ҷойи дигар:

«Се унсури сиёсати Эмомалӣ Раҳмон» дар шинохти сиёсати оқилонаву одилонаи Сарвари давлат беҳтарин китоб буда, он барои таширеҳу тавзеҳ додани фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастури судманде ба шумор меравад. Инчунин китоби мазкурро ҳамчун посухи муносибу сазоворе алайҳи ҳасудону бадхоҳони миллату давлати тоҷикон бояд донист, ки аз рӯйи бадхоҳию бадгӯйи неши назари онҳоро абри ҷаҳолат тирра гардонидаст...». («Садои мардум», № 140–144 (2516–2520), 11.12.2009, «Ташреҳномае дар сиёсати Президент»)...

Инак, ба наздикӣ романи нави Ҳабибулло Ёров бо номи рамзии «Теғи пурасрор» ба нашр расид, ки асари мазкур маҳсули мушоҳидаҳо ва бардоштҳои муаллиф аз фаъолияти ӯ дар давлати ҳамсоия Афғонистон буда, ба воситаи образҳои бадеӣ ва нақли қиссаву ривоятҳо таърихи ду даҳсолаи охири асри бистумро, ки ин кишвар дар меҳвари сиёсатҳо ва набардҳои абарқудратҳо қарор дошт, то ҳақде баён мекунад.

Бояд пеш аз ҳама қайд намоям, ки Ҳабибулло Ёров худ шоҳиди бисёр ҳодисаҳои замони дар

Афғонистон будани Артиши шӯравӣ буд ва дар фаъолияти бевоситаи хизмати худ дар ҳайати мушовирони ҳизбии ИЧШС бо вазъи дохилии ҳамсоякишвар ошноӣ дошт. Аз фикру ақидаи мушовирони ҳизбӣ ва низомӣ, назари кормандони ҳизбию давлатии Афғонистон ва муҳолифони он ба Ҳукумати Бабрак Кормал, баъдан ба давлатдорӣ Начибулло ва нисбат ба иттиҳоди Шӯравӣ ба таври кофӣ оғох буд. Аз ин нигоҳ, «Теги пурасрор» бо вучуди он ки асари бадеист, хусусияти воқеъбинона дорад. Роман аслан ба жанри детектив тааллуқ дошта, чи гуна ҷалб ва сафарбар кардани шахсони муносибро ба иктишоф (яъне разведка) бозгӯ намудааст.

Қаҳрамони асар як нафар ҷавони тоҷик, ки ба тарҷумонӣ машғул будааст, тахти назар ва омӯзиши кормандони амнияти Иттиҳоди Шӯравӣ қарор мегирад. Дар ниҳоят, бо ному насаби дигар ва асноди сохта барои ҷамъоварии маълумот роҷеъ ба вазъи дохилии кишвари ҳамсоя, бархурди низомӣ-и Артиши Шӯравӣ бо мардуми маҳал, муносибати мардуми оддӣ ба сиёсати давлати абарқудрати Шӯравӣ, ҳолати буду боши гурезаҳои афғон дар давлатҳои ҳамсоя ва фаъолияти қувваҳои зидди Шӯравӣ дар қаламрави Покистон супориш гирифта, аз роҳҳои махфӣ сарҳади чанд давлати ҳамсояро убур мекунад. Оғози сафари қаҳрамони асосӣ Сайёд бо ҷарҳбол сурат мегирад, ки ўро аз маркази минтақа ба биёбони нопайдоканоре наздик ба сарҳад фуруд меорад. Вай тибқи дастурамал бояд давоми роҳро пиёда тай карда, ба шахси истиқболкунанда бо истифодаи рамз, мулоқот намояд.

Роман асосан як хати сюжетро дар бар гирифтааст ва дар он омода кардан, фиристодан ва дар кишвари дигар чанд рӯз дар мусофират мондани Сайёдро баён мекунад. Дар зимн, ҳангоми аз Сангистон — саҳрои сӯзони бедолу дарахт шабона пиёда, то ба ҷои мулоқот расидану бо шахси қаблан вобасташуда вохӯрдан, бисёр лаҳзаҳоро аз хотираҳои бачагӣ, нақлҳои падари солхурдааш, мушовири вазифаи разведкачиро ба ў воғузорнамуда, худ ба худ ба хотир меорад. Ғайр аз ин, қаҳрамони асосии роман ҳамчун як шахси ба Ватани худ — СССР вафодор аз хиёнатҳои Горбачеву Елтсин, Яковлеву Шеварднадзе, ки ба доми сиёсати маккоронаи ИМА афтада, боиси барҳам додани Иттиҳоди Шӯравӣ шудаанд, хеле ба ғазаб меояд ва кори онҳоро ҳамчун амали разилона маҳкум мекунад.

Услуби нигориши нависанда гоҳо қисса андар қиссаи насри ривоятии адабиёти классиқиро ба хотир меорад. Зеро бисёр воқеаҳои баёншуда аз

силсилаи ёддоштҳои қаҳрамони асосӣ — Сайёд иборатанд.

Муаллиф дар бораи ишқи аввалини қаҳрамони асараш — Сайёд бо дард ҳикоя мекунад. Ҳарчанд он нобарор анҷом меёбад, вале поку беғаш будани ин ишқи айёми ҷавониро, ки хоси муҳаббати ҷавонони он замон буд, нишон дода тавонистааст.

Дар асар персонажҳое ҳастанд, ки барои беҳтар кушода шудани образи Сайёд хидмат мекунанд. Яке аз онҳо полковники разведка Данченко аст, ки бевосита фаъолияти Сайёдро тахти роҳбарии худ гирифтааст. Дигаре бо номи мустаори «Акула» разведкачист, ки дар Покистон супориши Марказро иҷро мекунад ва барои Сайёд дар Оминобод шароит муҳайё сохта, то гуселаш ба Дехлӣ ўро ҳамроҳӣ менамояд. Ё худ «пулиси шутурсавор» — намояндаи разведкаи Шӯравӣ дар Эрон, ки барои убуру мурури сарҳадот Сайёдро роҳбалад аст...

Муаллиф кӯшидааст, баъзе расму одатҳои мардуми тоҷикро, ки дар ташаккули шахсияти Сайёд таъсир доштанд, ба воситаи нақл аз хотираҳои кӯдакӣ, ҷавонӣ, донишҳои хурофотии баъзе муллоён ва ёддоштҳои аз сӯҳбатҳои падарро ба тасвири бадеӣ дарорад. Ва дар ин самт муваффақ ҳам гардидааст.

Романи Ҳабибулло Ёров «Теги пурасрор» асари хонданбобест, ки бо забони хеле раван ва бо обуранги бадеӣ иншо шудааст. Роман ақидаи муаллифро дар бораи муҳаббат ба Ватан, сарнавишти талхи шахсони ба ҳукми таърих тарки ватаннамуда ва дасисаву ҷангҳои ташкилкардаи кишварҳои ғосиби сарватҳои Афғонистон, масъулиятшиносии мутахассисони Шӯравиро дар иҷрои қарзи башардӯстона дар баробари иҷрои вазифа, баён мекунад.

Муносибат ба Ватан, нону хоки он дар муқолимаи яке аз персонажҳои асар Салимзода, ки дар Афғонистон корманди собиқадор буда, баъд аз адои қарордодаш яроқи шахсияшро барои ба сафорат баргардонидан ба Сайёд месупорад, хеле хуб ва таъсирбахш баён шудааст. Салимзода ҳамчун тарҷумон солҳои зиёде дар Афғонистон дар иҷрои вазифа буд. Вай бетағйир беш аз даҳ сол дар Кобул дар замони Зоҳиршоҳ, Довуд, Таракиву Ҳафиз Амин ва Бабрак Кормал кор кардааст...

— Донишу маслиҳати ў барои ҳар як мушовири рустабори аз урфу одат, фарҳангу маданияти мардуми ғайру меҳмоннавози ин сарзамини қадима, ки аجدодонашон ба яли Сиистон — Рустами Достон пайванди хунӣ доранд, ҳамчун энциклопедияи зинда зарур мебошад, — таъкид гардидааст дар роман барои шиносонидани симои тарҷумони тоҷик.

Дар симои Салимзода, ки қаҳрамони асосӣ набошад ҳам, дар роман чун персонажи муҳим барои такмили образи Сайёд нақш дорад, чехраи баъзе кормандон — мутахассисону тарҷумонҳои тоҷик, аз ҷумла Сайфулло Саидов, Савлатшоҳ Мерганов, Султон Раҷабов, Ҳамза Пӯлодов ва бисёри дигарон ҳамчун прототип аз пеши назар мегузаранд.

Он лаҳзае ҷолиб аст, ки Салимзода вақте тугунчаеро ба Сайёд медиҳад, дар дохили он дар баробари яроқи барояш дар тайи сафари хизмати муайяншуда, ки акнун онро бояд баргардонад, як пора нону як каф хоки зодгоҳ ҳам буд, ки аз меҳри ин тарҷумон ба Ватан ва нону намаки он гувоҳи медиҳад. Нависанда ин ҷо пардапӯшона хотиррасон намуданист, ки ин қабил инсонҳо ҳеҷ гоҳ ба Ватану халқи худ хиёнат намеkunанд.

Романи «Теғи пурасрор»-и Ҳабибулло Ёров моҳиятан асари реалистӣ аст. Дар асар воқеаҳои солҳои охири асри бист ва ҳодисаҳои Афғонистон, суқути Иттиҳоди Шӯравӣ, зиддиятҳои давлатҳои абарқудрат ва истифодаи дин ҳамчун василаи низоъандозӣ ба таври боварибахш нишон дода шудааст. Аз ин нигоҳ, романи «Теғи пурасрор» аҳамияти таърихӣ ва тарбиявӣ дорад. Он барои ҷавонон як асари омӯзишӣ дар ҷиҳати дарки масъулияти ватандорӣ ва дарси ибрат аз наслҳои гузашта низ ҳаст, ки дар мисоли сӯҳбатҳои Сайёд бо падари солдидаву сардию гармии зиндагиро озмудааш ба қалам дода шудааст.

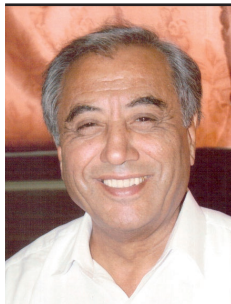
Дар баробари ҳамаи он ҷиҳатҳои хуб ва тасвири характерҳои гуногуни персонажҳои асар, ки барои такмил ва кушодани образи Сайёд хизмат меkunанд, эҳсос мегардад, ки фаъолияти қаҳрамони асосӣ то ба охир ба анҷом нарасидааст. Тахмин меравад, ки роман нотаом буда, он дар қисмати баъдии асар кушода хоҳад шуд.

Гоҳе нақл ва монолог дар ин қисмат ҷои тасвири амалиёти Сайёдро гирифтааст, ки дар пасманзари он амали қаҳрамони асосӣ — Сайёд як андоза номаълум мондааст.

Бо вучуди ин, асари Ҳабибулло Ёров «Теғи пурасрор» як навиштаи тозае аз таърихи замони муосир ва воқеаҳои фоҷиабори Афғонистон буда, хизмати мутахассисон, мушовирону тарҷумонҳои тоҷикро, ки хислати муҳими онҳо ватанпарастӣ ва садоқат будааст, хуб тасвир мекунад.

Романи мазкур ба фикри банда ҷойгоҳи худро дар насри имрӯзи тоҷик хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

Зариф ҒУЛОМ

БОРИСИ УРУС

(ҲИКОЯ)

Овоза шуд, ки ба мактаби мо олими машхуре меомадааст, аз Донишгоҳи давлатии худи Санкт-Петербург. Соловйев Ворис Борисович — профессор, дар донишгоҳ дарс мегуфтааст. Бисёриҳо дар ҳайрат буданд, ки чаро ин донишманди шуҳратманд маҳз ин деҳаи мо, гӯшаи дурдасти кӯхистонро интихоб намудааст. Маъмурияти мактаб дар даромадгоҳу долонҳо эълону шиорҳо овехтанд. Омодагӣ диданд. Дар рӯзу соати таъиншуда чор мошини ялаққосӣ ба назди дарвозаи ҳавли мактаб омада истод. Аввал намояндагони шуъбаи маорифи ноҳия, сипас меҳмони олиқадр аз мошин фурумаданд.

Духтарони чаканпӯш онҳоро бо гулдаста ва нону намак пешвоз гирифтанд, директори мактаб Исма-тов меҳмонро ба маҷлисоҳ раҳнамоӣ кард ва бо чанд ҷумла ташрифи олимро хайрамақдам гуфта, ҷилави суханро ба Соловйев дод.

Меҳмон ба минбар баромад, аҳли толорро бо диққат аз назар гузаронда, ғайричашидошт бо забони тоҷикӣ ба сухан оғоз намуд...

* * *

Аввалҳои фасли баҳори соли 1950 ба ана ҳамин деҳаи Ҷангалак, ки Баҳористон ном дорад, марди руси ланге омада, дар лаби ҳавзи байни мағозаву мактаб латтапораи кӯҳнаеро партофта, он ҷойро макони зисту кор интихоб намуд. Дар як тараф борҷома ва дар тарафи дигар сандуқи калонеро гузошта, ба ҳар як раҳгузар бо талаффузи хандавар мурочиат мекард:

— Чайник пияла саз мекунӣ?

Мардум чун огоҳ шуданд, ки марди рус устои васлгари асбоби рӯзгор будааст, яке ҷойники шикаставу дигаре офтобаи бедаста бардошта, ба наздаш омадан гирифтанд. Бачаҳои кунҷкову бесар бошад,

зуд номи усторо фаҳмида, дар борааш шеър эҷод карданд:

*Бориси ланги урус,
Дар даҳонаш папирус.
Дар сараш тоҷи хурӯс,
На шаб хоб астун на рӯз.*

Дар ҳақиқат, дар гӯшаи лабҳои парсингбастаи усто аз субҳ то шом папироси «Беломорканал» буд ва ӯ ҳар лаҳза дуди ғафсу ғализи тамокуро ҳалқа — ҳалқа ба ҳаво сар меод. Мӯи сараш ҳам чун тоҷи хурӯс суп-сурх буд. Борис рӯзи дароз косаю табақ ва лаъливу чинӣ таъмир мекард, аз мизочон даст-музд талаб намекард. Лекин корафтадоҳо бо қадри имкон ба усто чун подош нону мева ва маҳсулоти зироатӣ меоданд.

Ин марди руси камгапу ҷиддисимо ҳислатҳои аҷиб дошт ва бениҳоят бачаҳоро дӯст меод. Бачаҳо аз наздаш дасти холи барнамегаштанд, ба яке калақанд, ба дигаре пораи ҳасиб ва ба сеюмӣ аз бозичаҳои аз тунукасохташ тухфа мекард. Даре нагузашта, дар байни сокинони деҳа шахси маҳбубтарин гашт.

Як нисфирӯзӣ худам танҳо, бе ошноҳоям назди усто рафтам. Ҷойникеро дуруст мекард. Маро болои сараш дида, ҷиддӣ пурсид:

— Чӣ ном доштӣ?

— Ворис, — посух додаму бо забони тозаи тоҷикӣ ҳарф заданаш маро ба ҳайрат овард.

— Падарат чӣ ном дорад, дар кучост?

— Ҳикмат, — ҷавоб гардондам ва саросема илова кардам. — Амаам мегӯяд, ки дар рӯзҳои охири ҷанг дар Берлин бе ному нишон шудааст.

— Аз ҳама охир умед мемирад. Интизор бош ва дилатро қавӣ гир, — гуфта Борис аз киси мундираш суратеро баровард. Ду сарбоз паҳлуи ҳам

рост истода буданд. Сари китф автомат доштанд, ба ҳам бисёр монанд буданд. Ман ҳеҷ онҳоро аз ҳамдигар фарқ карда натавонистам. Охир, писар-бачаи ҳафтсола будам. Дар сарашон тағорачаҳои оҳанин. Яке қадбаланду дигаре андак пасттар. Усто бо ангушт қадпасташро нишон дода гуфт:

— Инаш манам. Ана, ин қоматбаланд падарат.

Ҳамин вақт Борис дид, ки як гурӯҳ бачаҳо ба сӯи мо давида меоянд.

— Акнун ту бирав. Вале дар ин бора ба касе дахон накушо.

Ба суханони вай бовар накардам, аммо чанд рӯз гичу гаранг гаштам. Аммаи пири касалмандам ин ҳоли маро пай бурда, қариб ҳар рӯз мекурсид.

— Ворисҷон, ба ту чӣ шуд, ки парешонхӯли? Ба худат нестӣ, хотират парешон.

Ман ҷавоб намедодам, зиёд тағпурсӣ кунад, баҳона пеш меовардам.

Иди Ғалаба наздик меомад. Имсол панҷсолагии пирӯзӣ бар фашизмро ҷашн мегирифтем. Хонандагон шеърӯ сурудҳои зиёд азёд карда буданд. Мо сахнаҷае ҳам омода карда будем.

Панҷ нафар аз ҷавонмардони деҳаи мо, ки ба ҷанг рафтаву баргашта буданд, меҳмони фахрии ҷашнгириҳои ҳарсолаи мо аз рӯзи Ғалаба буданд. Аммо ин сол мо меҳмони дигаре низ доштем.

Директори мактаб назди тахтаи синф истодаву акнун ба сухан оғоз кардани буд, ки дари синфхона боз шуд. Ҳама ба он сӯ нигаристем. Борис-урус ворид шуд, бо либосҳои низомӣ, сари синааш пури ордену медалҳо. Тамоми синф аз ҷой хеста, ҳайрон ба меҳмон менигаристанд, аммо ҷанговарони деҳа даст ба чаккаи сар бурда гуфтанд:

— Здравие желаем, товарищ майор!

Майор бо ишораи даст ҳамаро ба нишастан даъват кард, ҳатто мудирӣ маориф омада назди муаллимон нишаст.

Борис ҷиддӣ ба мо нигарист. Гӯё рӯбарӯи душман истодааст.

— «Нест бод ҷанг!» — гуфт.

Баъд як оҳ кашиду чанд сухани дигар гуфт, сипас ба нақли саргузашти хеш оғоз намуд.

Соли 1943 қисми ҳарбии мо дар соҳили дарёи Днепр буд. Дар байни онҳо сарбозе аз ана ҳамин деҳаи Ҷангалак, ки номаш Ҳикмат буд, бо мо ҳамроҳ шуд. Қоматбаланд ва ҷавонмарди тануманде буд. Азбаски муаллими фанни забон ва адабиёт будааст, дар вақтҳои кӯтоҳи дамгирӣ ба мо сарбозон шеърӯ ғазал мехонд. Махсусан рубоҳои Умари Хайёмро ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони русӣ бо шавқу завқӣ махсус кироат мекард.

Мани муаллими фанни забон ва адабиёти рус бо Ҳикмат дар хондани пораҳои шеърӣ мусобиқа мекардем ва табиист, ки байни мо муносибати дӯстӣ ба миён омад. Ӯ ҳатто аз фурсатҳои муносиб истифода бурда ба ман забони тоҷикиро меомӯзонд. Баъдан воқеае рух дод, ки ин дӯстии мо ба аҳди бародарӣ бадал гардид.

Рӯзе роҳбарияти қисм забони немисӣ донистани ман ва паҳлавонии Ҳикматро ба назар гирифта, ҳар дуи моро барои ба даст овардани «забон» ба миёни душман фиристод. Ба ситоди дивизия муайян кардани ҷойи нозуки истехкоми рақиб лозим будааст. Шабона аз дарёи Днепр гузаштем ва гавакшан ба як хутори украинӣ наздик шудем. Дар бинои мактаб афсарони немис базме ороставу арақнӯшӣ доштанд.

То қарибии субҳ дар паноҳгоҳ интизор шудем. Ҳамин ки баъзе олмониҳо калавидаю пешпо хӯрда аз мактаб баромаданду ҳар тараф рафтанд, бе овоз ба ҳучра даромадем. Ду кас сар рӯи мизи хӯрохӯрӣ мондаву ба ҳоби саҳт рафта буданд, хуррок мекашиданд. Якеи дигар дар диван дароз кашида, беист гап мезад. Аввал фикр намудем, бедор аст, аммо хоб буд. Обер-лейтенанте дар курсии мулоиме ба пушт така задаву масти хоб буд. Чолокона ба даҳонаш латтапорае тикқонда, дастанахро ба пушт гузаронда бастем. Ҳикмат ҳамон лаҳза «забон»-ро сари китф гирифт ва мо шитобон баргаштем.

Ҳамин ки ба дарё наздик шудем душман аз ҳаракати мо огоҳ гардида, аз автоматӣ пулемёт оташ кушод. Тире ба пушти ман расид ва ман «оҳ» гуфта ба замин афтидам. Ҳикмат немисро ба замин гузошта, барои он ки нагурезад, пойҳояшро баст. Маро ба гӯшае бурда, ҷароҳатамро басту зерӣ буттае пинҳон кард. Обер-лейтенантро аз дарё гузаронида, ба дасти сарбозон супурда, қафо гашт. Шитоб дошт, зеро субҳ медамид. Маро низ аз дарё гузаронда, ба дасти ҳамшираҳои рота супурд.

Пас аз сикҳатёбӣ дар бораи хуб шиноварию балад буданаш пурсидам. Гуфт: «Деҳаи Ҷангалаки ман дар паҳлуи дарёи Кофарниҳон ҷойгир аст. Тобистон кори ман оббозию моҳидорӣ мебошад».

Дигар ману Ҳикмат аҳди бародарӣ бастем.

Пас аз чанде дӯстӣ ман аз хешаш мактуб гирифт. Навишта буданд, ки писардор шудааст, номашро бо хоҳиши падар Ворис мондаанд. Шодиву хурсандии Ҳикматро ҳадду канор набуд. Дилхушии манро низ. Охир, ман ҳам дар орзуи фарзанд месӯхтам.

Рӯзҳое, ки Лаҳистонро аз истилогарони фашистӣ озод мекардем, Ҳикмат боз мактуб гирифт. Ин навбат дӯстӣ маро хабарӣ хуш интизор набуд. Оҳ зиндагӣ... Дар нома гуфта мешуд, ки

хамсари вай аз олам гузаштааст ва фарзандашро аммааш ба тарбияи худ гирифтааст.

Зиндагӣ сахттарин зарбаро ба Ҳикмат зада буд. Ҳоло он рӯзи ўро бо сухан баён карда намешавад. Марги ҳамсар, дарди дурии писар. Ман ўро тасалли меодам. Мегуфтам, ки ба сарҳади Германия расидем ва ба хотимаи ҷанг рӯзҳои башумор мондааст ва ӯ ба Ватан, ба назди писараш бармегардад.

Ахиран ворида Берлин шудем. Субҳи 7-уми майи соли 1945 ҳуҷуми навбатӣ оғоз гардид. Қисми ҷарбии мо бояд бинои Рейхстагро ишғол мекард. Ногаҳ аз ошёнаи бинои валангоршудае ба сарамон борони тир рехт ва Ҳикмат болои сангфарши роҳ афтид. Тире ба синааш расида будааст. Кашолакунон ба паноҳгоҳ бурда, ҷароҳаташро бастам.

Ҳикмат канда-канда нафас мекашид. Фақат як бор чашмонашро бо азоб кушод. Маро болои сар дида, бо овози ларзон гуфт:

— Борисҷон, бародарам! Қавл дех, ки Ворисро ба фарзандӣ қабул мекунӣ.

— Э, ту чиҳо мегӯӣ, — аз алам дод задам. — Ҳоло туро ба беморхона мебаранд ва сихат мешавӣ.

— Не, Боряҷон, — базӯр овоз баровард Ҳикмат. — Тақдир қисмати ман то ҳамин рӯз будааст. Қасам ёд бикун, то ки хотирам ҷамъ шавад. Донам, ки фарзандам...

Вай чашмонашро пӯшид ва лаҳзае пас сараш ба тарафи китфи чап хамид. Сарамро рӯи синаи хунолудаш гузоштам ва доду фиғонам ба фалак печид.

Ман аз ин мусибат чунон ба андӯх афтодам, ки дар марги падару модари худ он қадар ғам нахӯрда будам. Охир, ӯ маро аз марг наҷот дода буд. Дар мурдаи падару модари худ ин қадар нагирифта будам, ки дар ҳалок гардидани Ҳикмат.

Рӯзи охири ҷанг қисми моро ба шаҳри Прага партофтанд. Душман то охири нафас муқобилият нишон медод. Дар озод кардани яке аз кӯчаҳо дар назди поям гулӯлае афтид. Пораоҳан ба ронам расид. Ба хуш омада худро дар беморхона дидам. Муолиҷа се сол тӯл кашид. Табибон чанд бор хоҳиш карданд, ки поямро аз зону поён буранд. Ман назди Ворис бе пой омадани набудам. Барои иҷрои қавлам розӣ намешудам. Чандин ҷаррохию пушти сар кардам ва оқибат соли 1948 бо пойи ланг аз беморхона баромадам.

Пайи иҷрои қавл бояд ба Тоҷикистон, ба деҳаи Ҷангалак рафта, Ворисро ба тарбияи худ мегирифтаам. Бисёр фикр кардам, ки агар ҳамин тавр рафта писарро талаб кунам, мумкин аммааш ва аз ҳама асосӣ аҳли деҳа розӣ нашаванд. Пас ман бояд пеш аз ҳама меҳру муҳаббати сокинони деҳаро ба даст орам. Ба худ савол меодам, ки чӣ тавр? Ба сарам фикре омад, ки касbero омӯхта, бояд мушкили

мардумро осон кунам. Аз ин хотир, ду сол дар назди устои хунарманд касби васлгариро омӯхтам ...

Қиссаи Бориси урус дар ҳамин ҷо хотима ёфт. Ў боз як бор аҳли синфро аз назар гузаронида, бо овози ларзон мурочиат кард:

— Ворисҷон, писарам, наздам биё!

Ман ҳаяҷонзадаву гирён худро ба оғӯши усто партофтам:

— Амакҷон! — гуфта хунгоси гиряро сар додам. — Ҷаро ин қадар дер пайдо шудӣ?

Аз чашмони Борис ашк шашқатор ҷорӣ шуд. Иштирокчиёни ҷанг низ тоқат накарда, оби дида мерехтанд. Баъзе хонандагон ва муаллимон бо овози баланд мегиристанд.

Ман ҳангоме ба худ омадам, ки дар қатора, дар оғӯши Бориси урус ба шаҳри Ленинград мерафтем.

Ба Ленинград расидем. Бориси урус ба ман шаҳодатномаи таваллуд гирифт, ки дар он ному насабам Ворис Борисович Соловйёв сабт ёфта буд.

Профессор аз кисаи пичаки оҳариаш дастрӯй-мол бароварда, чашмони намнокашро пок кард...

Ба минбар муаллими куҳансол Пирматов баромад:

— Ҳикмат аввалҳои соли сиюм ҳамчун муаллим ба ҳамин деҳа омад. Оғилеро тоза карда, якумин синфхонаро бино кард. Баъди ду сол ман бо ӯ пайвастам. Мо дукаса бо кӯмаки сокинон ду синфхона сохтем. Бо гузашти як сол бо часпу талоши Ҳикмат мактаби ибтидоӣ таъсис ёфт ва шумораи муаллимон ба чор нафар расид.

Баъд аз се соли оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ Ҳикмат ба дифои Ватан рафт ва ҷӣ тавре аз ҳикояи писараш огаҳ гардидем, ӯ дар корзори ҷанг басо мардонагӣ ва корномаҳо нишон дода будааст.

Ҳикмат воқеан мактабу кӯдаконро бениҳоят дӯст медошт. Орзу дошт, ки деҳаи азизаш соҳиби бинои замонавӣ гардад. Ин орзуи омӯзгори асил дар охир амалӣ гардид.

Азбаски пойдевори мактабро аввалин муаллим Ҳикмат Хушвақтов гузоштааст, тақлиф дорам, ки ин боргоҳи маърифат ба номи ӯ гузошта шавад.

Аҳли толор ин пешниҳодро бо кафкӯбиҳои бардавом пазируфтанд.

Як ҳафта пас дар назди даромадгоҳи мактаб нимпайкараи нахустин муаллим ва қаҳрамони ҷанг гузошта шуд ва аввалин гулдастаро болои тахта-санг писараш, профессори Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург Ворис Борисович Соловйёв дар ихотаи меҳмонони фахрӣ ва собиқ шарикдарсонаш гузошт...

АНДАРЗҲОИ ЗИНДАГӢ

Муҳаббат аз эҳтиром боло аст. Ҳамаро метавон эҳтиром кард, аммо муҳаббат танҳо ба нафаре бахшида мешавад

Камбағал фақир нест, балки ҳарис фақир аст.

Ғуруратро фуру бар, дар он ягон моддае нест, ки ба саломатиат зарар расонад.

Инсон чӣ қадаре ки дар қалбаш кибр дошта бошад, дар сар ба ҳамон андоза нуқсон дорад.

Кибр ба мисли сангест, дар миёни дарё беҳаракат.

Кӯхро бо нӯги сӯзан сӯрох кардан аз баровардани кибр аз қалб осонтар аст.

Дасти афтидаеро бигир, то рӯзе афти дасти туро низ бигиранд.

Аз ҷӯй, ки гузаштӣ, аспатро иваз макун.

Он чизе, ки арзишманд аст, бе ҷидду ҷаҳд ба даст намеояд.

Фардоро бо имрӯз ба даст ор!

Ҳаётро дӯст дорӣ, вақтатро беҳуда сарф макун, зеро вақт ҳаёт аст.

Қалб бо чизе пур бошад, аз забон ҳамон мерезад.

Тақвои шахси беадаб фақир мешавад, тақво, ки фақир шуд, қалб мемирад.

Чашми қалб, ки пир шуд, аз чашми сар ғоидае нест.

Ҳар як чизеро чизе нест мекунад ва нестии қалб шикамсерист.

Қаноаткунанда мӯхтоҷ намешавад.

Агар молро дӯст дорӣ, онро бо ҳирс не, бо қаноат талаб кун.

Ризқат чизе бошад, ҳамонро мегириӣ, пас ғам махӯр.

Аз қаноат касе намурд ва аз ҳирс касе бой нашуд.

Қарз гирифтани ба талбидан баробар аст.

Қарз оғози ғуломист.

Қаҳриро ошти додан аз намози нафли болотар аст.

Марде, ки ҳамаи чизи доништаашро ба ҳамсараш меғӯяд, маънои онро дорад, ки чизе намедонад.

ДУНЁИ КУҲАН

Барно ТАҒОЕВА

*Хабарнигори Маркази татқиқоти
журналистии Тоҷикистон*

ҚАЛАМУ КОҒАЗ ВА ПАЙДОИШИ ОНҲО

Ихтирои коғазро метавон яке аз муҳимтарин рӯйдодҳои рушди тамаддун номид. Дар замонҳои қадим одамон тавассути садо муошират мекарданд, аммо бо афзоиши шуури инсоният зарурати сабти иттилооти шифоҳӣ ба миён омад.

Тасвирҳои сангиро дар хотир доред? Дар бораи лавҳаҳои гил ва устухони фил чӣ гуфтан мумкин аст?

Бо вучуди ин, пайдоиши аввалин коғазро ба асри III пеш аз милод дар Мисри қадим нисбат медиҳанд. Номҳои худро ин ашъи ниҳоят муҳим аз растании ботлоқӣ «*Syrus*» — *rapyrus*, ки коғазҳои аввалин аз он сохта шудаанд, гирифтааст. Ҷолиб он аст, ки дар бисёре аз забонҳои аврупоӣ калимаи «коғаз» аз калимаи «папирус» меояд. Коғаз — ба забони англисӣ — *paper*, *paper* — дар фаронсавӣ ва ҳатто «*paper*» — ба украинӣ.

Варақи папирус тақрибан ба ҳамон варақи коғазӣ муосир баробар буд. Ин варақаро муддати дароз нигоҳ доштан мумкин набуд, зеро он намиро ба осонӣ қабида мешикаст. Ба ин нигоҳ накарда, то асри V мелодӣ маводи асосии навишт боқӣ монд.

Оғози воқеии таърихи коғазсозиро соли 105 мелодӣ медонанд ва ватани он Чин аст. То ихтирои коғаз ҳуҷҷатҳо дар Чин дар устухонҳо навишта мешуданд. Онҳо вазнин ва барои бардоштан нороҳат буданд. Аз ин рӯ, зарурати пайдо кардани чизи сабуктар ба миён омад. Ихтироъкори коғаз олими чиноӣ Сай Лун мебошад.

Сай Лун барои ба даст овардани коғаз хокистарӣ ҷӯб, бангдона, нахҳои тут ва матоъҳои кӯҳнаро истифода мебард. Ӯ ҳама компонентҳоро бодикҷат хок карда, бо об омехта мекард ва ҳамин тавр, коғазӣ ба коғазӣ имрӯза монандро ба вучуд меовард.

Имрӯз тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки ҷаҳон бе коғаз чӣ гуна хоҳад буд?

Ҳар сол дар ҷаҳон қариб 350 миллион тонна коғаз истеҳсол карда мешавад. Пешсафони истеҳсолот Хитой ва Япония мебошанд.

Коғаз танҳо дар асри XVIII сафед карда шуд ва то он давра он ранги хокистарӣ дошт, ки истифодаи онро барои навиштан ва хондан мушкул мекард. Аммо дар асри XVIII пайвастиҳои хлор кашф карда шуданд ва маҳз сафедкунии коғаз аввалин татбиқи саноатии он гардид.

Истифодаи коғазӣ тақрорӣ торафт маъмултар мегардад. Дар асл, як варақи стандартиро 3–5 маротиба дубора коркард кардан мумкин аст. Ҳоло дар Аврупо қариб 50 фоизи ашъи хоми дуюмдараҷа истифода мешавад. Ин рақам дар Ҷопон хеле баланд аст — зиёда аз 65%. Онҳо қайҳо боз қадр кардан ва муҳофизат намудани сарватҳои табииро ёд гирифтаанд.

Ғафсии варақи коғазӣ ҳамагӣ 100 микрон аст, бинобар ин коғаз ин қадар ба осонӣ бурида мешавад.

Зиёда аз 400 намуди коғаз вучуд дорад.

Муддатҳои тӯлонӣ, чиниҳо тарзи истеҳсоли коғазро ҳамчун сирри қатъӣ нигоҳ медоштанд.

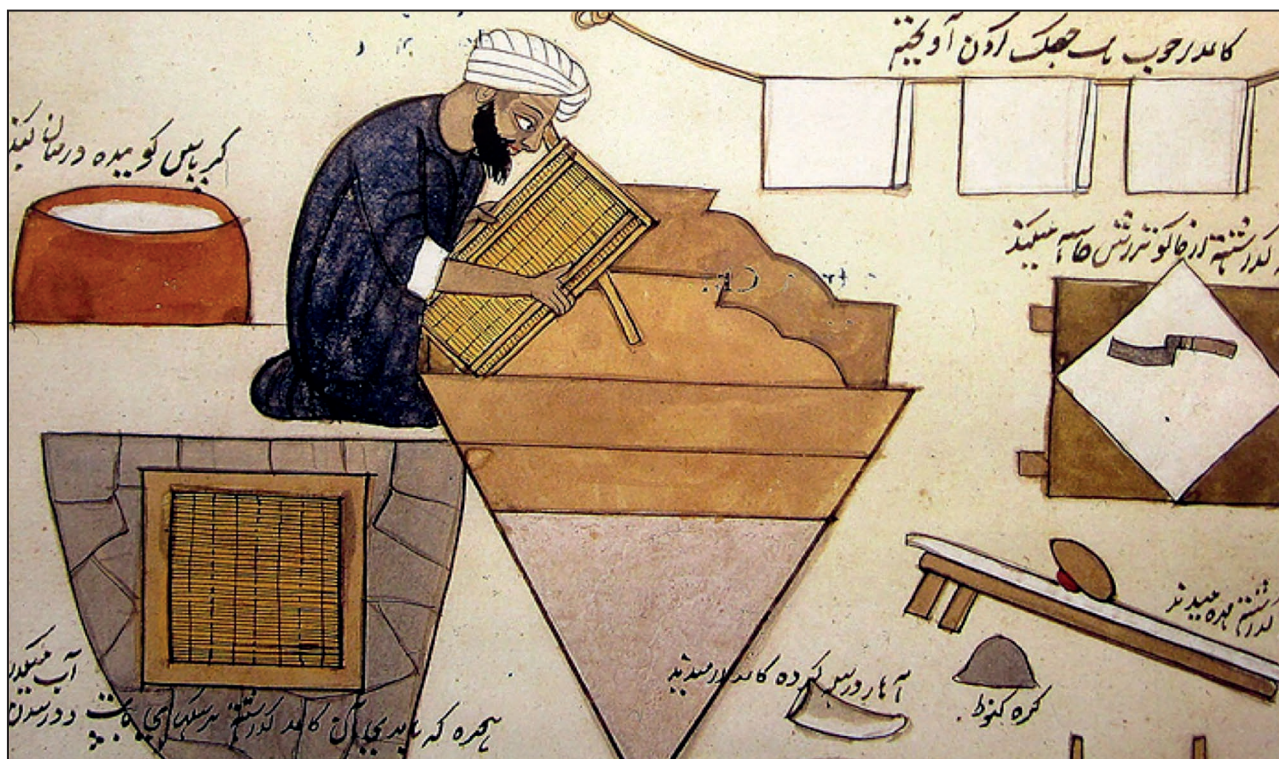
Тибқи омор, сокинони ИМА бештар коғазро сарф мекунанд — ҳар кадомаш қариб 1 кг. дар як шабонарӯз. Дар як сол зиёда аз 300 килограмм. Аврупоиҳои сарфакор — тақрибан 75 кг дар як сол.

Ба як сокини Африқо дар давоми як сол як килограмм коғаз лозим аст. Русҳо тақрибан 25 кг ба як нафар дар як сол.

Ғазҳое, ки хангоми истеҳсоли коғаз хориҷ мешаванд, ба муҳити зист таъсири бад мерасонанд ва таъсири гармхонахоро зиёд мекунанд.

Партовҳои коғаз чоряки партовҳои ҷаҳонро ташкил медиҳанд.

Ҳар панҷшанбеи чоруми моҳи октябр дар Русия «Рӯзи бе коғаз» таҷлил мешавад. Мақсад аз ин ҷашн

табодули таҷриба дар истифодаи оқилонаи қоғаз аз ҳифзи сарватҳои табиӣ мебошад.

Хомаҳои ғайриодӣ

Хома — ашёи навишт аст, ки бо ёрии он изи сиёҳ гузошта мешавад, дар рӯи қоғаз. Хомаҳо аз замони қадим, тақрибан 3000 сол пеш аз милод дар таърих маълуманд. Калимаи англисии «pen — қалам», аз лотинии «pena» (пери парранда) гирифта шудааст.

Аз асри VI пеш аз милод парҳоро дар тӯли зиёда аз ҳазор сол инчониб истифода мебуданд. Бехтарин хомаҳо аз пари қуҳо омода мешуданд, чун онҳо пари калонтар доштанд. Бостоншиносон дар харобаҳои Помпей парҳои биринҷии қадимаро ёфтанд, аммо онҳо аз охири асри XVIII дигар паҳн нашудаанд. Пас аз як аср хомаҳои худкор пайдо шуданд, ки онро тоҷири молҳои конселярӣ Л. Е. Уотерман ихтироъ кардааст. Тақрибан дар соли 1944 Ласло Бирои венгерӣ ба усулҳои наватрини истеҳсоли шарикӣ мошинҳо ва силоҳҳо таъя карда, ба ҷаҳон қалами шарикиро муаррифӣ кард.

Истилоҳи русии он бошад, яъне «ручка» (аз калимаи «даст» гирифта шудааст) дар ибтидо танҳо маънои қисми баъзе ашёе, ки барои бо даст нигоҳ доштан пешбинӣ шудааст, мефаҳмонд. Сарфи назар аз содда будани худ, хомаи шарикӣ ҳамчун тўхфа барои рӯйдодҳои муҳим аз қабилӣ (рӯзи таваллуд, пешбарӣ дар қор, нишони тавачҷӯх

ва ғайра) маъруфият пайдо кардааст. Чунин хомаҳо аз металлҳои қиматбаҳо сохта шуда, бо сангҳои гуногуни қиматбаҳо оро дода мешаванд.

Хомаи алмосӣ

Нархи аз ҳама хомаи дар ҷаҳон қиммат 265 ҳазор доллар аст. Ба ҷуз аз алмос, усто Роберт Перрон онро дар тӯли 6 моҳ сохта бо 96 ёқут 32 қарат оро додааст.

Хусусияти хомаи кайҳонӣ, ки аз ҷониби Fisher Spacepen Co сохта шудааст, дар он аст, ки ранг дар дохили ниғаҳдори махсуси фишоровар аст. Аз ин рӯ, бо он дар шароити бевазнь, инчунин ба қоғази тару равшаннок, дар ҳар гуна кунҷу ҳама гуна шароити обу ҳаво ва ҳатто дар зери об навиштан мумкин аст. Ҷолиб он аст, ки ихтироъкор Пол Фишер барои таҳияи қалам зиёда аз 1 миллион доллар сарф кардаасту арзиши он ҳамагӣ 6 доллар аст.

Ҳар сония дар рӯи замин ба ҳисоби миёна 125 хома фурухта мешавад.

Як шахс дар як сол ба ҳисоби миёна чор хома истифода мебарад. Як хома метавонад тақрибан 50 000 калима нависад.

Қиматтарин хома, ки ба китоби рекордҳои Гиннес шомил шудааст, хомаи платинии «Монтеграпа» мебошад, ки нархи он як миллион евро аст.

Тибқи омор, ҳамасола беш аз сад нафар бар асаи нафаскашӣ аз сарпӯши хома, мефавтанд. Ҳеҷ гоҳ онро ба даҳони худ нагузоре!

ГУЗОРИШ

аз рафти корҳои бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ дар соли 2023

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ аз ибтидои соли 2023 ин ҷониб дар ёдгориҳои зерини таърихӣ ҷумҳурӣ корҳои бостоншиносӣ анҷом дод:

1. Моҳи феввали соли 2023 Институт бо бостоншиносони шаҳри Новосибирск таҳти роҳбарии Шнайдер Светлана дар озмоишгоҳи муассиса коллексияи устухонҳои аз ёдгориҳои таърихӣ асри санги Сайёд, Тутқавул ва Оқтангӣ ёфтшударо мавриди омӯзиш қарор доданд. Натиҷаи таҳқиқот ба Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ пешниҳод карда мешавад.

2. Аз 27 апрел то 15 майи соли ҷорӣ дар ёдгории таърихӣ Саразм — 2-и ноҳияи Панҷакент экспедитсияи муштараки Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Миссияи бостоншиносии Фаронса дар Осиёи Марказӣ гузаронида шуд. Дар экспедитсия аз Институт бостоншиносон Саидмурод Бобомуллоев, Абдурауф Раззоқов, Бобомулло Бобомуллоев, Одилҷон Отабоев ва аз ҷониби Миссияи бостоншиносии Фаронса Фредерик Брюнет, Гурген Давтиан, Давид Сармиенто Кастилло, Матилда Сервел ва Оливер Бордо иштирок карданд. Ҳадафи бостоншиносон анҷом додани корҳои бостоншиносӣ дар Саразм-2 (гӯристонӣ маъмулӣ ва қӯрғонҳои муҳташам, ки кашф шуда буданд) ва омӯзиши фарҳанги мардуми дафншуда буд.

3. Аз 29 апрел то якуми июни соли 2023 дар ёдгории таърихӣ Золи Зари ноҳияи Данғара экспедитсияи муштараки Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Миссияи бостоншиносии Маркази миллии илмҳои Фаронса идома ёфт. Дар он муҳаққиқон аз Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ академик Якубов Ю., номзоди илмҳои таърих Филимонова Т. Г., Қараев А., Ашурмадов И. ва аз ҷониби Миссияи бостоншиносии Фаронса Матилда Желен, Валер Бомбо, Реми Ламбер, Албан Сантенао, Герман Жозеф Зейен ва Марк Песел иштирок намуданд. Аз натиҷаи ҳафриёт маълум шуд, ки ёдгории Золи Зар ба давраи Юнону Бохтар тааллуқ дорад. Ҳамзамон, дар ҳафт ҷойи дигари ин минтақа санҷишҳои бостоншиносӣ гузаронида шуда, бозёфтҳои бадастомада мавриди омӯзиш қарор доранд.

4. Аз 1 майи соли ҷорӣ экспедитсияи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо олимони Институти ҷуғрофияи Академияи илмҳои Россия, Донишгоҳи техникаи Дания, Институти бостоншиносӣ ва мардумшиносии шаҳри Новосибирск (Россия) ва Донишгоҳи ш. Нанкини Хитой ба омӯзиши давраи асри санги Тоҷикистон дар бошишгоҳҳои ноҳияи Ховалинг оғоз шуда, то 31 майи соли 2023 идома ёфт. Дар натиҷа бошишгоҳҳои асри санг дар ноҳияи Ховалинг: Қўлдара, Лохутӣ, Обимазор, Хонақоҳ, Чашманигор ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Дар экспедитсия ба ғайр аз бостоншиносон геологҳо, хокшиносон, ҷуғрофидонҳо, ботаникҳо, геофизикҳо ва мутахассисони дигар самтҳои илм иштирок намуданд.

Корҳои бостоншиносӣ ва таҳқиқи бозёфтҳо вазъияти экологиро дар давраи истиқомати одамони қадим дар марҳалаҳои гуногуни палеолит ошкор ва синну соли бошишгоҳҳои асри сангро аниқ намуда, динамикаи инкишофи техника ва технологияи ҷудо кардани санг ва сохтани олоти сангӣ дар давраи 0,1-1,0 млн. сол пеш ва таҳлили он дар муқоиса бо маҷмӯи осори ҳудуди Тоҷикистон имкон дод, ки самтҳои имконпазирӣ муҳоҷирати сершумори инсонӣ ибтидоӣ муайян карда шавад. Ҳамзамон, дар бошишгоҳи Хонақо-III чанд адад осори сангӣ ёфта шуд, ки синну соли онҳо мувофиқи усулҳои геологӣ 180–240 ҳазор (қабати 2-юм) ва 71–127 ҳазор (қабати 1-ум) тақриб мекунад. Дар қабатҳои 4, 5, 6 бошишгоҳи палеолитии Лохутӣ-IV тақрибан 700 артефактҳои сангӣ дарёфт шудаанд, ки синну соли онҳо ба 0,4–0,6 млн баробар аст. Аз хандакҳои ҷустуҷӯӣ намунаҳои хок барои таҳқиқотҳои геологӣ ва хокшиносӣ гирифта шудаанд.

5. Аз 1 май то 22 майи соли 2023 дар ёдгории аҳди биринҷӣ Чилтанбобой ноҳияи Фархор экспедитсияи муштараки Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Россия гузаронида шуд. Дар он бостоншиносон аз Институт доктори илмҳои таърих С. Бобомуллоев (роҳбари гурӯҳ), антрополог М. Наврузбеков ва М. Шарипов ва аз ҷониби Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Россия доктори илмҳои таърих Н. М. Виноградова иштирок карданд. Дар натиҷа якчанд қабрҳои замони маданияти Вахш

пайдо гардиданд, ки часадҳо бо хусусияти хоси маросимӣ дафн карда шудаанд.

6. Дар ёдгории таърихии Санҷаршоҳи ноҳияи Панҷакент аз 15 май то 15 июни соли 2023 Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ бо роҳбарии Курбонов Ш. ва Пулодов А. дар якҷоягӣ бо бостоншиносони Россия, Донишгоҳи ибрии Иерусалим ва Донишгоҳи ИМА ва бо ҷалби донишҷӯёни факултети таърихи ДОТ дар ш. Панҷакент таҳқиқи қасри Санҷаршоҳ (ҳафриёти 7–8)-ро идома ёфт. Дар натиҷаи ҳафриёт дар ин мавзеъ ҳучрае пайдо гардид, ки андозаи он дар давраи якуми сохтмонӣ ба 15,6×19 метр мерасад. Бояд ёдовар шуд, ки дар натиҷаи ҳафриёти мавсими 2022 аз ин ҳучра пораҳои деворнигораҳо пайдо шуданд, ки аз ҳашамат ва зебоии ин қаср шаҳодат медиҳанд. Ёдгории бостонии Санҷаршоҳи шаҳри Панҷакент аз замири чунин ёдгориҳои беназири кишвар мебошад, ки бо бозёфтҳои биноҳои нодири худ аз ҳунари, завқу ҳаваси меъмориву кулолгарии сокинони болооби водии Зарафшон дар ибтидои асрҳои миёна дарак медиҳад. Ёдгории аввали асримиёнагии Санҷаршоҳ дар деҳаи Сучина, 12 км шарқтар аз шаҳри Панҷакент (вилояти Суғд) ҷойгир буда, мутааллиқ ба асрҳои V–IX-и милодӣ мебошад.

7. Дар ёдгории таърихии Чармгарони шаҳри Кӯлоб аз 16 май то 16 июни соли 2023 бо роҳбарии академик Яқубов Ю. короҳи бостоншиносӣ анҷом дода шуд. Ҳамзамон, дар он бостоншиносони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ Саидшои Сангалӣ, Ислон Ашурмадов, муаллими факултети таърихи Донишгоҳи омӯзгории ш. Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, Холматов С. бо донишҷӯёни таҷрибаомӯз иштирок доштанд. Дар рафти ҳафриёти бостоншиносӣ сафолпораҳо ёфт шуданд. Хусусан, аз объекти 2-юми қалъаи Чармгарон, ки масоҳаташ 12×3-ро дар бар мегирад, 1 тағораи қутраш 16- метр (мансуб ба асрҳои XVIII–XIX), пилтачароғ (мансуб ба асрҳои IX–XII) ва хурмаҷаи кӯзамонанди дудафта (мутааллиқ ба давраи Сомониён) ёфт шуд. Дар маҷмӯъ аз қалъаи Чармгарони шаҳри Кӯлоб дар натиҷаи ҳафриёт зарфҳои сафолӣ, аз қабилҳои хум ва хумҷаҳо, кӯзаҳо, ҷомҳои шохӣ ва дигар ашёи рӯзмарраи ошхона ёфт шуданд. Дар рафти корҳои бостоншиносӣ се объект мавриди таҳқиқи қарор гирифта, ду шурфи омӯзиши дар хонаи шахрванд Неъмат Бозоров гузаронида шуд.

8. Аз 17 то 19 майи соли ҷорӣ дар атрофи ёдгории Саразм 2-и ноҳияи Панҷакент корҳои ҷустуҷӯӣ-бостоншиносӣ бо иштироки бостоншиносони Тоҷикистон ва Россия гузаронида шуд. Аз ҷониби Тоҷикистон директори Осорхонаи миллии бостонӣ Бобомуллоев Б. ва аз ҷониби Россия А. А. Тишкин ва Ш. Макаревич иштирок намуданд.

9. Аз 14 то 23 июни соли 2023 бостоншиносони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ Филимонова Т. Г. (роҳбари гурӯҳ), Қараев А., Ашурмадов И., Шарипов А., ронанда — Филимонов М. дар ноҳияи Нуробод ва Рашт дар мавзеҳои зеробоварандаи НБО Роғун корҳои ҷустуҷӯӣ-бостоншиносӣ анҷом дода, бозёфтҳои археологӣ ба даст оварданд. Мавзехое, ки дар онҳо ёдгориҳои таърихӣ пайдо шуданд, ҷиҳати анҷом додани корҳои бостоншиносӣ ба нақша гирифта шуданд.

10. Экспедитсияи бостоншиносӣ дар ёдгории Ҳисораки ноҳияи Масчоҳи Кӯҳӣ бо иштироки бостоншиносони Тоҷикистону Россия аз 01.07.2023 идома дорад. Дар ҳайати ин бостоншиносон П. Б. Луре (роҳбари экспедитсия аз ҷониби Россия) Ф. Ш. Аминов ва аз ҷониби Тоҷикистон Ш. Ф. Курбонов (роҳбари экспедитсия аз ҷониби Тоҷикистон) иштирокдоранд. Мақсади асосии экспедитсия таҳқиқи таърихи ибтидои асрҳои миёнаи водии Болооби Зарафшон дар асоси мадрқаҳои бостоншиносии қалъаи Ҳисораки Масчоҳи Кӯҳӣ мебошад. Экспедитсия то санаи 31 июл идома хоҳад ёфт.

11. Дар ёдгории Санҷаршоҳи ноҳияи Панҷакент аз 01.07.2023 даври дуҷуми корҳои бостоншиносӣ дар соли 2023 оғоз ёфта, то 15.08.2023 идома меёбад. Дар он Курбонов Ш. Ф. (роҳбари гурӯҳ), ходими илмии Осорхонаи миллии бостонӣ Пулодов А., лаборантони шуъбаи бостоншиносии Институт Саидшои Сангалӣ, Юсупов М. ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент иштирокдоранд. Ҳадафи экспедитсияи мазкур идомаи ҳафриёт дар биноҳое, ки дар мавсими соли 2022 кушода шуда буданд, мебошад.

12. Корҳои ҳафриётӣ дар ёдгории Қалъаи Муғтеппа, воқеъ дар шаҳри Истаравшан бо иштироки ходими пешбари шуъбаи бостоншиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ Хучагелдиев Т. ва ходими илмии пойгоҳи бостоншиноии Институт дар шаҳри Истаравшан доктори илмҳои таърих, профессор Раҳимов Н. Т. аз 3 июл идома дошта, то 22 июли соли 2023 ба нақша гирифта шудааст.

Дар натиҷаи корҳои бостоншиносӣ дар ҷуқурии тақрибан 4 метр дар масоҳати 80 метри квадрати як иншооти чоркунҷа 1,5×1 бо хишти хом сохташуда пайдо гардид. Аз паҳлуи вай боқимондаҳои ҷӯбҳо, зарфҳои сафолӣ (хумҳо, кӯзаҳо, коса, пиёла, тағора ва ғ), хиштиҳои пухта, меҳчаҳои оҳанин, пораҳои шиша ёфта шудаанд, ки ба асрҳои XVIII–XIX тааллуқдоранд. Айни ҳол бостоншиносон дар қабатҳои асрҳои V ва VIII корҳои ҳафриётӣ анҷом дода истодаанд.

*Мирзозода Ш., н.и.т.,
Котиби илмии ИТБМ
ба номи А. Дониш*